MEĐUNARODNI PROBLEMI
INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXXII Beograd No. 1/2020.

TEMA BROJA:

Zašto je u 21. veku važno biti „geopolitičan”?

neoklasična geopolitika
shatterbelt
kritička geopolitika
raumsinn
BIG DATA
ASTROPOLITIKA
determinizam
klimatske promene
compression zones
kontinuum nasilja
AI
geomisguidance
Arktik
feministička geopolitika
popularna geopolitika
grossraum
geoenergetika
neomahanovski svet
Limes
posibilizam

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555
UDK 327
MP, 72, (2020), br. 1, str. 1–302

Izdavač
Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik
Dr Srđan KORAĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika
Dr Ivona LAĐEVAC

Sekretar
Dr Marina KOSTIĆ

IZDAVAČKI SAVET
Prof. dr Dragan SIMIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Dejan JOVIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu
Prof. dr Demetrius Andreas FLOUDAS, Hjuz Hol koledž, Univerzitet u Kembridžu
Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg
Prof. dr Irena KIKERKOVA, Ekonomski fakultet Univerziteta Sv. Ćirilo i Metodije, Skoplje
Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ekonomski institut Ruske akademije nauka, Moskva
Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva
Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi
Prof. dr Dražen DERADO, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Splitu
Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb
Prof. dr Vladan JONČIĆ, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vladimir CVETKOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Milenko DŽELETOVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Jelena KOZOMARA, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Vatroslav VEKARIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dejan GUZINA, Univerzitet Vilfrid Lorier, Vaterlo
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Aleksandar FATIĆ, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd
Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Doc. dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Ivana POPOVIĆ-PETROVIĆ, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
Dr Dejana VUKASOVIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Milan IGRUTINOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan PROROKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Kompjuterska obrada
Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik
Maja NIKOLIĆ

Štampa
Donat Graf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Internet prezentacija:
https://www.diplomacy.bg.ac.rs/casopisi/medjunarodni-problemi/

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:
Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:
BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXXII	BEOGRAD	BROJ 1/2020.

SADRŽAJ

TEMA BROJA:

Zašto je u 21. veku važno biti „geopolitičan”?

Zašto je u 21. veku važno biti „geopolitičan”? 7

NOVO ČITANJE GEOPOLITIČKIH KLASIKA

Nebojša VUKOVIĆ
Da li nam je potrebna revizija ključnih geopolitičkih paradigmi? 15

Vladimir TRAPARA
Ulazak u „neomahanovski“ svet:
savremeno pomorsko rivalstvo Kine i Sjedinjenih Država 37

Mihajlo KOPANJA
Geopolitička misao Sola Bernarda Koena:
između prevaziđenosti i nedovoljne iskorišćenosti 61

Slobodan JANKOVIĆ
Geopolitička misao Apeninskog poluostrva: učitelji i učenici 101

AKTUELNI *MAINSTREAM*: NEOKLASIČNA I KRITIČKA GEOPOLITIKA

Nuno MORGADO
Neoclassical geopolitics:
Preliminary theoretical principles and methodological guidelines 129

Marta ZORKO, Dario SRŠEN
From a critique to self-evolving (inter)discipline: Critical geopolitics vs. popular geopolitics 158

Srđan T. KORAĆ
Feministička geopolitika: osporeni buntovni izdanak geopolitičkog znanja 179

KA NOVIM HORIZONTIMA

Nenad STEKIĆ
Nova paradigma kvantifikacije geopolitičkih pojava: interpretacije, metodi i izvori podataka 215

Bohumil DOBOŠ
Astropolitics: Yes, that's really a thing 236

Dušan PROROKOVIĆ
Geopolitički kontekst energetske bezbednosti 254

PRIKAZI 275

INTERNATIONAL PROBLEMS

A JOURNAL PUBLISHED BY THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS

VOL. LXXII	BELGRADE	No. 1/2020

CONTENTS

Why it is important to be geopolitical in the 21st century?

Why it is important to be geopolitical in the 21st century? 7

CLASSICAL GEOPOLITICS REVISITED

Nebojša VUKOVIĆ
Do we need revision of the key geopolitical paradigms? 15

Vladimir TRAPARA
Entering "Neomahanean" World: Contemporary Maritime Rivalry of China and The United States 37

Mihajlo KOPANJA
Geopolitical thought of Saul Bernard Cohen: Between obsoletion and underutilization 61

Slobodan JANKOVIĆ
Geopolitical thought in the Apennine Peninsula: Teachers and students 101

THE *MAINSTREAM*: NEOSLASSIC AND CRITICAL GEOPOLITICS

Nuno MORGADO
Neoclassical geopolitics: Preliminary theoretical principles and methodological guidelines 129

Marta ZORKO, Dario SRŠEN
From a critique to self-evolving (inter)discipline: Critical geopolitics vs. popular geopolitics 158

Srđan T. KORAĆ
Feminist Geopolitics: A contested and rebellious offspring of geopolitical knowledge 179

TOWARD NEW HORIZONS

Nenad STEKIĆ
An innovated paradigm of geopolitical phenomena quantification: Interpretations, methods, and data sources 215

Bohumil DOBOŠ
Astropolitics: Yes, that's really a thing 236

Dušan PROROKOVIĆ
The geopolitical context of energy security 254

BOOK REVIEWS 275

Zašto je u 21. veku važno biti „geopolitičan”?

Zašto je u 21. veku važno biti „geopolitičan”? Pre svega zato što su deceniju za nama obeležili međunarodni problemi u kojima dominira pitanje prostora i njegove interakcije sa sferom politike. Primera radi, u pohodu ka međunarodnom liderstvu, Kina se probija do inostranih tržišta rukovođena perfektnim osećajem za prostor (*raumsinn*). Ponovo oživljeni Put svile, vaskrsnut u vidu inicijative „Pojas i put”, kineskog predsednika Si Đipinga (Xi Jinping), teži jačem ekonomskom povezivanju tri kontinenta – Azije, Evrope i Afrike, uz uvažavanje interesa svih aktera uključenih u ovaj ambiciozni projekat. Ipak, ovo *win-win* strateško planiranje, koje za cilj ima projekciju kineske moći duž širokog prostranstva Mekinderovog (Halford J. Mackinder) Svetskog ostrva (*World Island*), predstavlja tek još jednu od varijacija na temu Šmitovog (Carl Schmitt) viđenja politike velikog prostora (*grossraum*).

Poznavanje klasičnih geopolitičkih koncepata nije nam od koristi samo za razumevanje ponašanja velikih sila i država u usponu. Ovladavanje njima je takođe neophodan *survival kit* (pribor za opstanak) država „gladnih” energenata. U veku u kome tek treba realizovati skup i dugotrajan prelazak na energiju iz obnovljivih izvora, trgovina fosilnim energentima nastaviće da bude sredstvo za ostvarivanje političkog uticaja država izvoznica i ucenjivački kapital država duž tranzitnih ruta nafte i gasa. Dok proces prelaska na „zelenu energiju” ne bude okončan, planetu će i dalje premrežavati naftovodi i gasovodi, a njihovo projektovanje i realizacija zahtevaće, kao i do sada, uzimanje u obzir svih geografskih i političkih prepreka.

A šta tek reći o uticaju pojedinih regiona na (ukupnu) dinamiku svetske politike? Da li je danas Bliski istok mirniji, ili pak manje značajan, nego što je to bio tokom Hladnog rata? Naprotiv, samo u proteklih nekoliko godina Trampova (Donald Trump) administracija nas je podsetila na značaj izraelsko-palestinskog sukoba po ukupnu bezbednosnu situaciju u ovom delu sveta, ali i šire. Preseljenje američke ambasade u Jerusalim, priznanje izraelskog suvereniteta nad okupiranim delovima Golanske visoravni, i na posletku, nedavni mirovni plan za konačno rešenje ovog višedecenijskog spora, iznova su potvrdili da je pitanje granica na Bliskom istoku i dalje, biblijskim žargonom rečeno „pesma nad pesmama”. O tome bi sigurno još

nešto mogli reći i Kurdi (kako oni u Siriji, tako i oni u Iraku) koji i dalje vode neuspešnu bitku da prostor na kome žive omeđe sopstvenom granicom.

Takođe, aktuelni događaji u ovom delu sveta podsećaju nas na činjenicu da „šahovska tabla" (*grand chessboard*) još uvek nije raskloplјena. Naprotiv, na njoj poteze danas vuče mnogo veći broj igrača nego u vreme kada je Bžežinski (Zbigniew Brzezinski) pisao svoje kapitalno delo, jer je slabljenje globalnog uticaja SAD, kao jedine preostale supersile, otvorilo prostor jačanju brojnih regionalnih sila.[1] Reč je o tzv. stožernim državama (*pivotal states*) sposobnim da se u sopstvenim regionima gotovo ravnopravno takmiče sa velikim tj. „spoljnim" silama. Otuda se kao podesan teorijski instrument za analizu i razumevanje regionalnih konflikta širom sveta nameću Koenovi (Saul Bernard Cohen) koncepti poput konfliktnog pojasa (*shatterbelt*), zone pritiska (*compression zone*) ili zone konvergencije (*convergence zone*).

Još jedan podsetnik na prostornu dimenziju svetske politike jeste i migrantsko pitanje. U trenutku pisanja ovog uvodnika borbe u sirijskoj provinciji Idlib navele su turskog predsednika Redžepa Tajipa Erdogana (Recep Tayyip Erdogan) da otvori granice ka Grčkoj i Bugarskoj i da u Evropu pusti milione izbeglica iz Sirije i Iraka, ali i migrante iz Avganistana, Pakistana, Somalije itd, koji su utočište privremeno pronašli u turskim izbegličkim kampovima. Kapije Starog kontinenta, barem zasada, ostaju zabravljene a sukobi migranata i grčke policije na graničnim prelazima jasno poručuju da Evropska unija za njih ima sve manje empatije i da će ih ubuduće tretirati kao nelegalne i nepoželjne migrante. Otuda aktuelna migrantska kriza nije samo podsećanje na neprolazni značaj teritorija, granica i konfliktnih pojaseva, već i opomena da razumevanje međunarodne politike nije potpuno bez razumevanja ljudske percepcije, kako sebe i sopstvenog prostora, tako i drugih i njihovih prostora. Grčevita borba evropske desnice da migrante zadrži dalje od „hrišćanske" Evrope, kao i želja migranta, dominantno muslimanske vere, da budućnost grade u ekonomski razvijenim državama Evropske unije, u priču o teritoriji i prostoru vraća zloglasni prefiks „životni" koji su Karl Haushofer (Karl Haushofer) i njegov „Minhenski klub" stavili u ideološku službu Adolfa Hitlera (Adolf Hitler) i njegovog nacional-socijalističkog imperijalizma.[2] Istina, kovanica životni prostor (*Lebensraum*) danas bi morala da bude redefinisana tj. transformisana iz organicističke i rasne u prvenstveno perceptivnu kategoriju, ali činjenica je da aktuelno sukobljavanje evropskih „starosedelaca" i „autohtonaca"

---

[1] Videti: Zbignjev Bžežinski, *Velika šahovska tabla*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka, 2001.

[2] Reč je o Geopolitičkom institutu u Minhenu, koji je Haushofer osnovao 1922. u cilju popularizacije geopolitike i širenja (sopstvenih) geopolitičkih ideja.

sa migrantima i evropskim zagovornicima „politike otvorenih vrata", nije ništa drugo do sukobljavanje dva različita viđenja/vizije životnog prostora. Stoga nam se i kritičko propitivanje interakcije politike i geografije nameće kao deo slagalice bez koga slika savremenog sveta ne može biti kompletna. Van fokusa ne sme da ostane ni popularna kulutra kao jedan od najmoćnijih instrumenata reprodukcije geopolitičkih predstava o svetu koji se sve dublje deli na *nas* i *njih*.

Kada smo već kod migranata, treba imati na umu da oni do Evrope (ili makar grčkih ostrva) ne stižu samo kopnom, već i morem. Medije su preplavile brojne mape pomorskih ruta (tzv. Zapadnoafrička, Zapadnomediteranska, Centralnomediteranska i Istočnomediteranska ruta) kojima migranti iz Afrike i Bliskog istoka „zapljuskuju" obale Evropske unije. Zahvaljujući njima čak su i laici danas upoznati sa „kartografijom" Mediterana. No, značaj mora u 21. veku višestruko nadilazi pitanje migranata i njihovih tranzitnih ruta. Morem i dalje prolazi roba, energenti ali i vojna sila. U tom kontekstu Suecki i Panamski kanal, baš kao i Ormuz i Malajski moreuz nisu ništa manje značajni nego što su to bili u prošlosti. Štaviše, bezbednosni izazovi poput modernog piratstva, regionalnih konflikata i rivaliteta velikih sila iznova nas podsećaju u kojoj je meri čovek upućen na morska prostranstva. U novije vreme, američko-kinesko takmičenje za kontrolu nad Zapadnim Pacifikom, te stalno „zveckanje oružjem" u Južnokineskom moru, jasno nam govore da je postmahanovski svet i dalje veoma pomorski orijentisan.

Već u samom uvodu svoje knjige *Osveta geografije* Robet Kaplan (Robert D. Kaplan) savetuje čitaoca da se „prizemlji" ukoliko želi da razume sadašnjost i postavi pitanja o budućnosti.[3] Iako je, iz svega prethodno rečenog, jasno da je značaj „ovozemaljske" geografije, na koji Kaplan aludira, neupitan, da bi upotpunili viđenje svetske politike neophodno nam je da pogled podignemo i iznad granica horizonta. Klima se menja, a sa njom se menjaju i vekovima neupitne geografske činjenice kao i ustaljene (spoljno)političke paradigme. Globalno zagrevanje, dovodi do otapanja glečera, rasta nivoa i promene temperature mora, promene u količini i vrsti padavina, poplava, suša, širenja pustinja itd. Političke promene koje prate ovaj proces kreću se u dijapazonu od menjanja težišta politika pojedinih država, preko „loptanja" krivicom među državama koje prednjače u procentu svetske emisije ugljen-dioksida (glavnog osumljičenog za stvaranje efekta staklene bašte), do multilateralne saradnje na sanaciji štete i smanjenju „proizvodnje" štetnih gasova. Tako Rusija, usled postepenog otapanja Severnog ledenog mora, razmišlja o budućoj ekonomskoj eksploataciji svojih arktičkih obala, potencijalu da vremenom od dominantno kopnene (*continental power*) postane pomorska sila (*maritime power*), ali i o

[3] Robert D. Kaplan, *The Revenge of Geography: What the Map Tells Us About Coming Conflicts and the Battle Against Fate*, Random House, New York, 2012, p. xiii.

bezbednosnim implikacijama mogućeg nestanka „bele barijere", prirodnog bedema koji ju je kroz čitavu istoriju štitio od vojnih napada sa severa. Za to vreme Tramp povlači SAD iz Pariskog ugovora, tvrdeći da na taj način štiti američki ekonomski razvoj, kompanije, radnike i poreske obveznike. *Par excellence* primeri uzajamne interakcije jednog geografskog faktora i politike.

Pogled treba dići i put zvezda u koje više ne gledamo samo zarad romantike ili orijentacije. Čovekov pogled uprt u svemir danas je pun ambicije, apetita, gladi za osvajanjem novih prostranstava i prisvajanjem prirodnih bogatstava koja se u njemu kriju. Gledajući u nebo mi ga mapiramo, parcelišemo i planiramo njegovu buduću eksploataciju. Zainteresovanih je mnogo, ali tehnološki napredak i dalje limitira pristup svemiru i njegovim resursima na najuži kosmički „komšiluk". Otuda je jasno da će predstojeća svemirska trka biti znatno drugačija od one hladnoratovske i da njena osnovna karakteristika neće biti borba za prestiž i vojno preimućstvo, već prvenstveno astro-ekonomski rivalitet vođen željom da se pod kontrolu stavi što veće parče kosmičke „geografije". U prilog ovoj tvrdnji govori i činjenica da je u okviru američkog ministarstva trgovine osnovana Kancelarija za svemirsku trgovinu, čiji je glavni zadatak da SAD učini svetskim liderom u ovoj oblasti.

Zbog svega navedenog (i mnogo toga još) nameće se potreba za jednim ovakvim tematom. Ne da bi se „pretresle" sve pomenute teme, mada je većina njih, barem u određenoj meri, obuhvaćena radovima koje objavljujemo u ovom broju časopisa *Međunarodni problemi*, već da bi utvrdili gde se danas nalazi disciplina koja je najpozvanija da se bavi ovim problemima. Da li se oslobodila balasta prošlosti i izvukla iz šinjela Haushoferove geopolitike (*geopolitik*) i korica hladnoratovskog „praktikuma" ispisanog rukom Kenana (George F. Kennan), Kisindžera (Henry Kissinger) i Bžežinskog? Da li su teorije njenih klasika poput Mahana, Mekindera, Racela (Friedrich Ratzel), Kjelena (Rudolph Kjellen), Spajkmana (Nicholas J. Spykman), Šmita i Koena prevaziđene ili im ponovnim čitanjem možemo naći nove upotrebne vrednosti? Da li je pronašla rešenje sopstvenog identitetskog problema – geopolitika kao znanje (*episteme*) ili geopolitika kao veština (*techne*)? Da li je konačno razvila svoju metodologiju, potvrdivši time naučnu samostalnost u odnosu na političku geografiju i međunarodne odnose? Šta sa sobom donosi neoklasična i koji su novi trendovi u kritičkoj geopolitici? Koji su joj novi horizonti? Koje teme će sutra proučavati?

Stoga je tematski broj pred vama podeljen u tri celine. Prva celina bavi se novim čitanjem geopolitičkih klasika i sastoji se od četiri teksta posvećena savremenim interpretacijama misli Halforda Makindera i Nikolasa Spajkmana, Alfreda Mahana, Đorđa Roleta (Giorgio Roletto) i Ernesta Masija (Ernesto Massi) i Sola Bernarda Koena. U radu posvećenom uticaju klimatskih promena na geografske karakteristike Središnje zemlje (*Heartland*), Nebojša Vuković kritički

propituje opravdanost teze o neophodnosti promene geopolitičke paradigme koju su postavili Mekinder i Spajkman. Vladimir Trapara se hvata u koštac sa pitanjem reaktuelizacije Mahenove pomorske strategije i na primeru američko-kineskog pomorskog rivaliteta „prorokuje" ulazak u neomahanovski svet. Mihajlo Kopanja razmatra bezobalnost teorijskog opusa Sola Bernarda Koena naglašavajući nedovoljnu iskorišćenost ovog plodnog autora od strane, kako savremenika, tako i potonjih naraštaja. Prvo poglavlje završavamo tekstom Slobodana Jankovića koji nas vodi kroz geopolitičku istoriju Apeninskog poluostrva upoznajući nas sa gopolitičkim idejama nove generacije italijanskih geopolitičara stasalih u senci doajena poput Roleta, Masija i Đanfranka Lice (Gianfranco Lizza).

Druga celina posvećena je neoklasičnoj i kritičkoj geopolitici. Nuno Morgado u svom radu zagovara redukcionističku tezu o svođenju geopolitičkih studija na postulate neoklasične geopolitike. Reč je o ambiciozno zamišljenoj teorijsko-metodološkoj inovaciji zasnovanoj na kreiranju svojevrsnog „glosara" fundamentalnih teorijskih principa i metodološkim smernicama koje bi geopolitičkim istraživanjima garantovale veću naučnost. Metodološkim problemima vezanim za geopolitička istraživanja bavi se u svom radu i Nenad Stekić, koji ovom problemu pristupa sa aspekta kvantifikacije geopolitičkih pojava i procesa. Propitujući nasleđe Džerarda Otijetaja (Geraoid O'Tuathail), Simona Dalbija (Simon Dalby) i Pola Rutlidža (Paul Routledge), Marta Zorko i Dario Sršen pokušavaju da odgovore na pitanje da li određena (pod)polja kritičke geopolitike, pre svega popularnu geopolitiku, treba posmatrati kao nove discipline, kritiku neoklasične škole međunarodnih odnosa ili interdisciplinarni prostor na kome se susreću i komuniciraju različite društvene nauke. Poglavlje zatvaramo razmatranjem perspektiva feminističke geopolitike, koju Srđan Korać pozicionira kao svojevrsnu kritiku ne samo (neo)klasične nego i kritičke geopolitičke teorije.

Završna tematska celina usmerena je ka novim horizontima tj. oblastima u koje je geopolitika tek zakoračila. Tekst Bohumila Doboša treba čitati kao uvodnik u priču o kosmosu kao strateškom domenu, kroz koji nas autor, korak po korak, upoznaje sa glavnim temama astropolitike i njenim budućim preokupacijama u 21. veku. Tematski broj zaključujemo tekstom Dušana Prorokovića posvećenog geoenergetici kao (pod)disciplini geopolitike koja istražuje uticaj dostupnosti energenata na međunarodne odnose. S obzirom na to da je geoenergetika novoformirana „pritoka" ruskog toka geopolitičke misli Prorokovićev rad predstavlja svojevrsni iskorak iz okrilja zapadne škole geopolitike kojoj bez izuzetka pripadaju svi ostali tekstovi koje smo prikupili.

Na kraju, ukoliko podrobnije želite da se uputite u to zašto je važno biti „geopolitičan", pročitajte pažljivo broj *Međunarodnih problema* koji je pred vama.

Pritom nije na odmet da tokom čitanja imate na umu savet Klausa Dodsa (Klaus Dodds) koga smo, između ostalog, parafrazirali birajući naslov: „(u) ovom vremenu nesigurnosti krajnje je značajno misliti geopolitički".[4]

Time je suština već otkrivena, detalji vas čekaju na sledećim stranama.

Doc. dr Vladimir AJZENHAMER
Gostujući urednik

[4] Klaus Dods, *Geopolitika: kratki uvod*, Šahinpašić, Sarajevo i Zagreb, 2009, str. 166.

NOVO ČITANJE GEOPOLITIČKIH KLASIKA

UDK: 327::911.3(4+5)
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 15–36

Originalni naučni rad
Primljen 14. januara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001015V

Da li nam je potrebna promena ključnih geopolitičkih paradigmi?

Nebojša VUKOVIĆ[1]

Apstrakt: U radu se istražuje utemeljenost i opravdanost revizije veoma važne koncepcijske paradigme koja je decenijama unazad važila kao osnovna premisa u geopolitici kao (sub)disciplini (političke) geografije. Reč je o klasičnoj Mekinder-Spajkmenovoj dihotomiji evroazijskog kopna na središnju/rubnu zemlju (*heartland*/*rimland*). U okolnostima klimatskih promena i globalnog otopljavanja, autor analizira da li povlačenje leda sa Arktika poništava ili makar relativizuje utemeljenost koncepcije Helforda Mekindera o središnjoj zemlji kao svojevrsnoj evroazijskoj „strategijskoj tvrđavi", koja takav status duguje i postojanju „bele barijere" (večitog leda) na krajnjem severu planete. Na ovu nedoumicu nadovezuje se teza američkog geopolitičara Nikolasa Spajkmana o presudnoj važnosti rubne zemlje Evroazije u globalnom nadmetanju velikih sila. Autor ispituje opravdanost hipoteze o podeli geopolitike na tzv. klasičnu (odnosno ledenu) i post-ledenu (odnosno onu koja postaje relevantna nakon delmičnog ili možda čak potpunog povlačenja leda sa Arktika). Autor zaključuje da je preuranjeno odbacivanje ključnih paradigmi klasične geopolitičke misli u narednih deceniju i po (najmanje), jer se najočitija manifestacija klimatskih promena – povlačenje leda sa Arktika – još uvek najviše odnosi na pozno leto, dakle, na relativno kratak deo kalendarske godine, i jer se narednih decenija ne može očekivati da Severni ledeni okean bude sličan drugim akvatorijama u svetu, što je ključna pretpostavka da se spomenute paradigme dovedu u pitanje.

Ključne reči: Arktik, geopolitika, Evroazija, Halford Mekinder, Nikolas Spajkman, klimatske promene.

---

[1] Autor je naučni saradnik u Instituti za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Evroazija u percepciji Mekindera i Spajkmana

S obzirom da je u našoj, a pogotovo u stranoj stručnoj i naučnoj literaturi, objavljeno mnoštvo članaka i monografija, u celosti ili delimično posvećenih opusu Helforda Mekindera (Halford J. Mackinder) i Nikolasa Spajkmana (Nicholas J. Spykman), kratkom opisu i objašnjenju njihovih osnovnih postavki biće posvećeno onoliko prostora koliko je dovoljno za taj zadatak. Britanac Mekinder (1861–1947) bio je poznati (po nekim mišljenjima i najznačajniji) teoretičar i pisac iz oblasti geopolitike, čiji je „autorski pečat" najviše uočljiv i prepoznatljiv u koncepcijama stožernih ili središnjih oblasti Evroazije, čije posedovanje ili dominacija nad njima omogućavaju presudan uticaj na svetsku politiku i globalni odnos snaga. U predavanju od 1904. godine, ,,Geografski stožer istorije" (*The Geographical Pivot of History*), Mekinder je po prvi put obznanio tezu o stožernoj oblasti Evroazije koja njenom posedniku omogućava privilegovan (geo)politički i strategijski položaj u planetarnim razmerama i stvara preduslove za sticanje i održavanje globalne dominacije. Deleći svetsku istoriju na pre-Kolumbovu, Kolumbovu i post-Kolumbovu epohu, Mekinder je zapazio da su u prvoj epohi prevlast u Evroaziji imali narodi i kulture sa osloncem na kopno, pre svega različiti nomadski narodi (poput Huna, Avara ili Mongola), koji su iz Azije preko nizijâ istočne Evrope nadirali i pustošili delove centralne i zapadne Evrope. Sistem evropskih srednjovekovnih kraljevina i kneževina se ipak održao, što odbijanjem invazija, što apsorpcijom napadača (slučaj Mađara), pa od kraja 15. veka i otkrića Novog sveta, započinje era dominacije zapadnoevropskih naroda, koji posredstvom vojnih i komercijalnih poduhvata i osnivanjem prekomorskih kolonija stiču nespornu prevlast planetarnog dosega. Mekinder je smatrao da je sa krajem 19. veka i okončanjem velikih geografskih otkrića – kada više nema u perspektivi nepoznatih i „varvarima" naseljenih zemalja koje bi se mogle osvojiti i kolonizovati – svet ušao u post-Kolumbovu epohu, koja podrazumeva „zatvoren politički sistem" „svetskog opsega" (*world-wide scope*).[2] U „zatvorenom" sistemu mogući su skoro isključivo sukobi između „civilizovanih" država i naroda oko spornih teritorija i poseda.

Tokom Kolumbove epohe, jedna sila u središtu Evroazije – Rusija – postepeno je konsolidovala geopolitički status i pomerila vlastite državne granice, uporedničkim smerom, od okeana do okeana (od Baltika tj. Atlantskog okeana do Tihog okeana), ovladala je najvećim delom severne fasade Evroazije (obalnim prostorom kojeg zapljuskuju vode Severnog ledenog okeana), dok je južne granice uspostavila preko

[2] Halford John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904, p. 422.

i duž pustinja, polupustinja i teško prohodnih planinskih lanaca. Najveći deo ruske carevine 1904. godine, kada je Mekinder držao svoje predavanje, činila je, kako ju je on nazvao, tzv. stožerna oblast (*pivot area*), odnosno centar i sever Evroazije, bez dostupnog vodenog (rečnog) puta ka okeanima, površine preko 23 miliona km^2. Istočno, južno i zapadno od ove središnje zemlje (*Heartland*) nalaze se rubni regioni (*marginal regions*), poređani u širokom luku (*ranged in a vast crescent*), i dostupni pomorcu (*accessible to shipman*), navodio je Mekinder.[3] Stožerna oblast obuhvata, iz perspektive savremene političke geografije, skoro celokupni azijski deo Ruske Federacije, srednjoazijske republike bivšeg SSSR-a, Avganistan, najveći deo Irana, i krajnji zapad Kine. Njena izrazita strategijska odlika (preimućstvo) jesu vrlo jake prirodne granice. Mekinder se pitao, nije li stožerni region svetske politike upravo ta prostrana oblast Evroazije, koja je nedostupna brodovima, ali je u prošlosti bila otvorena za konjičke nomade i danas samo što nije prekrivena železničkom mrežom. Posebno važan aspekt Mekinderovog predavanja, jeste njegova predstava stožerne oblasti kao strategijskog utvrđenja kojeg sa severa štiti (sprečava mu lagan pristup) zona večitog leda – Severni ledeni okean ili „bela barijera". Kada je nakon okončanja Prvog svetskog rata, Mekinder publikovao svoju najznačajniju studiju „Demokratski ideali i realnost: studija politike rekonstrukcije" (*Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*), skoro svi ključni koncepti njegovog predavanja iz 1904. godine doživeće makar male korekcije, ali percepcija krajnjeg severa evroazijskog kopna ostaće neizmenjena – „bela barijera" i dalje je predstavljala pouzdani „štit" stožerne oblasti.

Mapa 1: Mekinderov prikaz stožerne oblasti[4]

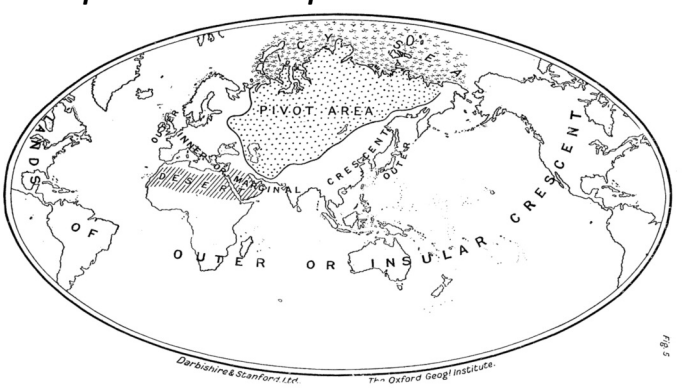

THE NATURAL SEATS OF POWER.
Pivot area—wholly continental. Outer crescent—wholly oceanic. Inner crescent—partly continental, partly oceanic.

[3] Ibid., p. 431.

[4] Mapa je reprodukovana iz: Halford John Mackinder, "The Geographical Pivot of History", op. cit., p. 435.

U studiji od 1919. godine, Mekinder koncept stožerne oblasti zamenjuje pojmom središnje zemlje ili hartlenda (*heartland*), koji pored stožerne zemlje obuhvata, kako kaže, zarad svrhe strategijskog mišljenja, „Baltičko more, plovni srednji i donji Dunav, Crno more, Malu Aziju, Jermeniju, Persiju, Tibet i Mongoliju".[5] Prema mišljenju Hansa Vejgerta (Hans W. Weigert), poznatog političkog geografa i delom Mekinderovog savremenika, središnja zemlja Evrope i Azije od 1918. godine ima suštinski iste granice kao i Mekinderova stožerna oblast od 1904. godine.[6] Na Mapi 2, Mekinder je šrafirao regione koje su „priključeni" stožernoj oblasti od 1904. godine (suštinski posmatrano, reč je o istočnoj i centralnoj Evropi, kao i Maloj Aziji). I središnja zemlja odlikuje se onom ključnom predispozicijom koja je pripisana stožernoj oblasti, što dobro sumira profesor Vejgert, koji kaže da hartlend kao strategijski koncept uključuje sve regione koji mogu biti uskraćeni pomorskoj sili (*all regions which can be denied sea power*).[7] Iz pretpostavljenog značaja središnje zemlje, Mekinder je izveo znamenit deduktivan zaključak da onaj ko vlada Istočnom Evropom (praktično „kapijom" hartlenda) vlada i samim hartlendom; da vladavina hartlendom omogućava dominaciju nad svetskim ostrvom (evro-azijsko-afričkim kopnom); i konačno, da vladanje svetskim ostrvom omogućava dominaciju nad svetom.

Mapa 2: Mekinderov prikaz središnje zemlje (heartland) – proširene stožerne oblasti V[8]

[5] Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919, p. 135.

[6] Hans W. Weigert, "Heartland Revisited", in: Hans W. Weigert, Vilhjalmur Stefansson, Richard Edes Harrison (eds), *New Compass of the World: A Symposium on Political Geography*, The Macmillan Company, New York, 1949, p. 83.

[7] Ibid., p. 84.

[8] Mapa je reprodukovana iz: Halford John Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., p. 130.

I u ovoj Mekinderovoj koncepciji od 1919. godine neupitna je činjenica postojanja „bele barijere" koja onemogućava pristup i penetraciju u središte ili „tvrđavu" Evroazije. Još tokom Mekinderovog života, njegovo učenje biva delimično osporeno i nadograđeno (modifikovano) u studijama američkog geopolitičara holandskog porekla Nikolasa Spajkmana (1893–1943) – „Američka strategija u svetskoj politici" (*America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*) od 1942. godine, i u „Geografiji mira" (*The Geography of the Peace*) od 1944. godine. Spajkman ne poriče postojanje velike kopnene mase koja je teško dostupna pomorskoj moći i ona je u njegovoj percepciji približne veličine, preciznije, nešto manja od Mekinderove stožerne oblasti od 1904. godine. Međutim, prema njegovom mišljenju, posedovanje ove oblasti nema presudan značaj u svetskoj politici kako je to Mekinder smatrao. Istinsko središte moći, tvrdio je Spajkman, leži u rubnim oblastima evroazijskog kopna, kontinuiranoj zoni koja „obavija" kopneno jezgro Evroazije, dok je istovremeno izložena uticaju pomorskih sila. U studiji od 1942. godine, Spajkman oblast naziva velikom koncentričnom tampon zonom (*a great concentric buffer zone*), koja obuhvata zapadnu i centralnu Evropu, Bliski istok, Tursku, Iran, Avganistan, Tibet, Kinu, istočni Sibir i tri poluostrva – Arabiju, Indiju i Burmu-Sijam.[9]

Mapa 3: Spajkmanov prikaz rubne i središnje zemlje[10]

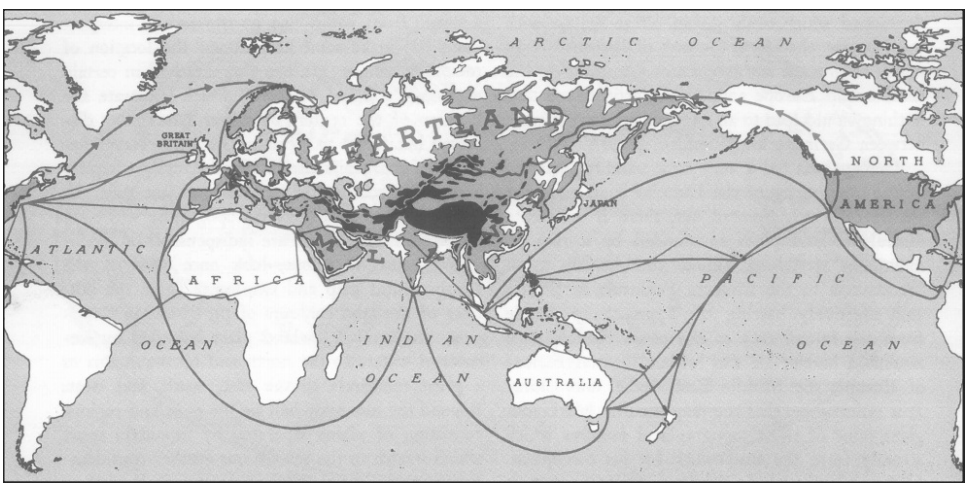

[9] Nicholas Spykman, *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1942, p. 181.

[10] Mapa je reprodukovana iz: Nicholas Spykman, *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944, p. 38.

Kasnije, u posthumno objavljenoj „Geografiji mira", ova oblast će steći svoje definitivno ime – rubna zemlja ili rimlend (*rimland*). Prema Spajkmanovom mišljenju, onaj ko kontroliše rubnu zemlju upravlja Evroazijom, a ko upravlja Evroazijom kontroliše sudbinu sveta.[11] Spajkman je ovaj zaključak izveo ne samo pod uticajem dešavanja tokom Drugog svetskog rata, kada Nemačka kao jedna od sila rubne zemlje pokušava da na bojnom polju (po drugi put!) izvojeva globalnu dominaciju, već i usled očiglednih činjenica koje se tiču demografskog potencijala, privrednih mogućnosti i kulturnog i civilizacijskog nasleđa naroda i država na rubovima Evroazije. Danas, nesumnjivo, pojedine države evroazijskog oboda, poput Kine ili Indije, ili blokovi država, kao što je Evropska unija, značajno ili čak u pojedinim domenima presudno utiču na, kako bi rekao Spajkman, sudbinu sveta. Ni Spajkman ne dovodi u pitanje postojanje „bele barijere" na krajnjem severu Zemljine kugle, iako primećuje da pojava vazdušne moći u određenoj meri relativizuje njenu nepristupačnost za saobraćaj i vođenje vojnih operacija.[12]

U ne tako dugoj istoriji geopolitike, koncepcije o geostrategijskom primatu hartlenda odnosno rimlenda, često objedinjenih u tzv. H-R (hartlend-rimlend) teoriju, predstavljaju verovatno najznačajnije i najuticajnije teze u vezi kojih se još uvek vode diskusije i sporovi. Poznati strateški mislilac Kolin Grej (Colin S. Gray) smatra da je Mekinderova teorija izdržala napade kritičara veoma dobro, da je njegova geopolitika superioran primer velike teorije i da se stožer-hartlend teorija pokazala dovoljno tačnom tokom 20. veka, te da nastavlja da bude relevantna i u 21. veku.[13] Grej se ne ustručava da Mekindera kvalifikuje kao prvog i do danas najvećeg geopolitičkog teoretičara.[14] Prema njegovom čvrstom ubeđenju, ni vazdušna moć, ni nuklearno oružje, ni tehnologija generalno, ni predviđeno iščezavanje (velikih) ratova, niti globalizacija koju predvodi informatička tehnologija, nisu fatalno naudili stožer-hartlend teoriji, „barem ne još".[15] Ako relativizaciji ili marginalizaciji Mekinderove teorije nije značajnije doprineo čovek sa svim epohalnim izumima, kako to tvrdi Grej, da li će više uspeha imati Priroda (klimatske promene)? Mogu li globalno otopljavanje i topljenje arktičkog leda da „otvore" negostoljubivi sever Evroazije za (ne)nasilnu penetraciju (projekciju pomorske moći) u njeno središte iz pravca Arktika? Da li bi sa „otključavanjem" Arktika središnja

[11] Ibid., p. 43.

[12] Ibid., p. 17.

[13] Colin S. Gray, "In defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his critics a hundred years on", in: Brian W. Blouet (ed.), *Global Geostrategy: Mackinder and defence of the West*, Frank Cass, London & New York, 2005, p. 19.

[14] Ibid., p. 32.

[15] Ibid., p. 24.

zemlja prestala da bude, kako ju je nekada Mekinder definisao, „najveća prirodna tvrđava na Zemlji"? Da li bi severni obalni prostor Evroazije onda postao deo rimlenda? Da li bi se na temelju globalnih klimatskih promena i uklanjanja „bele barijere" i definitivnog obesmišljavanja Mekinderove koncepcije mogla da se formuliše nova klasifikacija/periodizacija geopolitičkih učenja, u suštini izražena kroz dihotomiju „ledena" (do otpočinjanja procesa globalnog otopljavanja) i „postledena" geopolitika (od početka velikih klimatskih promena)? Sve su ovo pitanja koja se neizostavno nameću kada se klasične geopolitičke koncepcije pokušaju kritički sagledati u kontekstu očiglednih i nesumnjivih klimatskih promena.

Osnovnu tezu ovog rada čini stav da očigledne klimatske promene, koje se najdalekosežnije manifestuju kroz topljenje ledenog pokrivača na Arktiku, još uvek nisu takvog obima i intenziteta da bi središnju zemlju Evroazije učinile strategijski ranjivom sa severnog pravca u punom obimu (tokom čitave kalendarske godine), makar u srednjoročnom periodu (oko 12 godina) i da su, stoga, „klasične" geopolitičke klasifikacije Helforda Mekindera i Nikolasa Spajkmana i dalje validne u tom istom vremenskom okviru. Takođe, pomoćne teze čine tvrdnje da, samim tim, Ruska Federacija ne može da u navedenom periodu (najmanje) postane maritimna sila rimlenda, te da je još uvek preuranjeno uvođenje periodizacije geopolitike na „ledenu" i „post-ledenu".

Klimatske promene, polarni pojas i mogućnost revizije postavki klasične geopolitke

U srpskoj geopolitičkoj misli, koliko je piscu ovog rada poznato, prvi autor koji je inicirao pitanje eventualne revizije klasičnih geopolitičkih teorija, u svetlu tekućih klimatskih promena i globalnog otopljavanja, jeste Dušan Proroković. Govoreći o posledicama topljenja arktičkog leda na globalnu geopolitiku, Proroković tvrdi da „dosadašnje klasifikacije geopolitičkih (makro)regiona Mehena, Mekindera, Spajkmana i Koena postaju u velikoj meri prevaziđene, a njihove teorije moraju biti preispitane i dopunjene".[16] Takođe, Proroković predviđa da sa topljenjem arktičkog leda hartlend ,,više neće predstavljati kontinentalnu celinu, sa severne strane okovanu ledom, već će njegov severni sektor biti vitalan deo, posredstvom koga će dobiti nesmetan pristup Svetskom moru".[17] Drugim rečima, hartlend ,,dobija

[16] Dušan Proroković, ,,Geopolitika Arktika: ka novom odnosu talasokratije i telurokratije", u: Milomir Stepić (ur.), *Svet i nove geopolitičke paradigme*, Institut za političke studije, Beograd, 2017, str. 307.

[17] Ibid., str. 308.

direktan pristup Svetskom okeanu, pa je i funkcija rimlenda ograničena (…)".[18] Kao što može da se primeti, Proroković interpretira uzročno-posledičnu vezu između klimatskih promena (topljenja leda) i preobražaja geopolitičkog statusa severa i centra evroazijske kopnene mase na jedan kategorički, linearan način. Istini za volju, Prorokovićevo „radikalno" viđenje sudbine klasičnih geopolitičkih teorija u kontekstu klimatskih promena nije usamljeno. Prema mišljenju Kejtlin Antrim (Caitlyn L. Antrim), geopolitika 21. veka razlikovaće se od one iz 19. i 20. veka zato što će usled povećane pristupačnosti Arktika, njegovih energetskih i mineralnih resursa, novih mogućnosti za ribolov, skraćene pomorske rute i pristupa rekama koje teku ka severu (reč je o aspektu središnje zemlje koji je baš Mekinder naglasio), Rusija postati maritimna zemlja, te tako više neće moći da bude podložna izolaciji ili okruživanju.[19] Štaviše, smatrala je ova američka autorka, u novoj geostrategiji, uzrokovanoj promenama na Arktiku, Rusija će preuzeti ulogu jedne od „maritimnih sila rimlenda", dok će ruski Arktik postati nov geografski stožer.[20] Prema mišljenju Skota Borgersona (Scott Borgerson), globalno otopljavanje od Arktika postepeno stvara „epicentar industrije i trgovine, sličan Sredozemnom moru".[21] Ipak, postavlja se pitanje, može li taj ceo klimatsko-političko-(geo)strategijski proces tako jednostavno, linearno i kategorički da se anticipira i interpretira.

Mekinderov pristup ima, pre svega, geostrategijski karakter i osnovno svojstvo „stožera", pored dobrog položaja u planetarnim okvirima, jeste postojanje „jakih" prirodnih granica koje doprinose njegovoj slaboj ili minimalnoj ranjivosti na operativno-strategijskom nivou. Stoga se postavlja pitanje da li globalno otopljavanje na kardinalan način menja bitne odlike Mekinderovih kategorija, pre svega hartlenda, i zahteva li to reviziju klasične geopolitičke misli, čiji je jedan od osnovnih stubova upravo hartlend/rimlend teorija.

Jedna činjenica je nesporna – arktički led se topi znatno više nego ranijih decenija. U stručnoj javnosti navode se različite interpretacije tog fenomena, ali je nesumnjivo utvrđeno da se gubitak morskog leda može pripisati kombinaciji atmosferskog otopljavanja i prilivu toplije vode iz severnog Atlantika u arktički basen.[22] Topljenje je naročito prisutno tokom poznog leta. U periodu od 1978. do

---

[18] Ibid., str. 307.

[19] Caitlyn L. Antrim, "The Next Geographical Pivot: The Russian Arctic in the Twenty-first Century", *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 3, 2010, pp. 15–16.

[20] Ibid., p. 16.

[21] Scott Borgerson, "The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up", *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July–August, 2013, p. 78.

[22] Shawn J. Marshall, "From White to Blue: The Shrinking Arctic Cryosphere", in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapure, 2013, p. 26.

2000. godine, prosečna površina pod ledom u arktičkoj oblasti tokom avgusta i septembra bila je oko 5,4 miliona km^2, da bi se tokom perioda 2000–2010. smanjila na 4,2 miliona km^2, i takav se trend nastavlja.[23] Postoje različite prognoze (ekstrapolacije) koje se tiču definisanja godine ili kraćeg perioda (nekoliko godina) kada će tokom leta (pre svega tokom avgusta i septembra) akvatorija Severnog ledenog okeana uz evroazijsko kopno biti potpuno oslobođena od leda i tako sasvim bezbedna za intenzivan pomorski saobraćaj. Te procene se razlikuju u znatnom rasponu.[24] Ipak, i pored izvesnosti da će se to desiti u narednim decenijama, takođe je izvesno da će Severni ledeni okean u doglednoj budućnosti biti najvećim delom godine pokriven ledom (procene o njegovoj debljini variraju).[25] Pristalice teze o „preobražaju" arktičke oblasti često previđaju, i pored nesporne činjenice globalnog otopljavanja koja se naročito manifestuje na krajnjem severu planete, da Sunce ne zagreva podjednako sve delove Zemlje i da će i nadalje sunčevi zraci padati na polarnu oblast vrlo koso ili je uopšte neće obasjavati, što znači i u buduće njeno vrlo slabo zagrevanje, odnosno prisustvo stalnog snega i leda u pojedinim sektorima.[26] Konačno, ne može da se isključi ni mogućnost pojave dugih i izuzetno hladnih zima, koje mogu makar privremeno i delimično da tekuće procese i trendove zaustave i modifikuju. Tokom samo jedne oštre zime (2008–2009), područje morskog leda i područje rasporeda starijeg leda (*area of distribution of old ice*), povećali su se za čak 611.000 km^2.[27] Led se u tom periodu proširio po Laptevskom, Istočno-sibirskom i Čukotskom moru, pa su svi glavni prolazi na Severnom morskom putu bili blokirani.

Saobraćaj po ruti Severnog morskog puta je u nekim aspektima povoljniji od onog koji se odvija kroz Suecki kanal (pre svega, znatno kraće vreme plovidbe). Ipak, postoji i niz nedostataka u poređenju sa konkurentskom rutom kroz Indijski okean – plovila koja se konstruišu za upotrebu po arktičkoj akvatoriji su skuplja, a ona koja nisu specijalno konstruisana moraju se adaptirati što takođe zahteva dodatna novčana ulaganja; obalska infrastruktura tek treba da se u punoj meri

[23] Ibid., p. 30.

[24] Ibid., p. 32. U istoj publikaciji, pojavljuje se i podatak o tome da bi Arktik mogao biti bez leda tokom leta između 2050. i 2080. godine (p. 3). Procene koje se tiču tog fenomena stalno se ažuriraju i ponovo analiziraju.

[25] Ibid., p. 32.

[26] O toplotnim pojasevima i Sunčevom obasjavanju polarnih ili hladnih pojaseva videti u: Tomislav L. Rakićević, *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 81–82.

[27] Vyacheslav Mikhailovich Makeev, "Possible Changes to the Russian Arctic Environment under the Influence of Natural and Anthropogenic Factors", in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapure, 2013, p. 73.

razvije, posebno sredstva veze i praćenja i dok se to ne desi, plovidba u arktičkim vodama biće rizičnija nego po drugim akvatorijama; konačno, cena tranzita kroz Suecki kanal još je konkurentna ceni pratnje i usluge ledolomaca kroz Severni morski put.[28] U skladu sa ovim okolnostima, procenjuje se, da će pomorski saobraćaj uz severne obale Evroazije biti tek sezonska alternativa Sueckom kanalu i da će imati sirovinsku orijentaciju.[29] U poređenju sa periodom kada je Mekinder publikovao dela citirana u ovom radu (1904–1919), i tako limitiran pomorski saobraćaj po morima Severnog ledenog okeana predstavlja epohalan pomak, ali ostaje pitanje da li je to dovoljno kako bi njegova koncepcija stožera/središta zemlje bila definitivno prevaziđena ili odbačena. Već se u decenijama nakon Drugog svetskog rata napredak vojne tehnologije u vidu pojave i upotrebe nuklearnog oružja, strategijskih bombardera, balističkih i krstarećih raketa opasno nadvio nad Mekinderovom teorijom, preteći da je sasvim relativizuje, jer je bilo očigledno da nikakve prirodne – reljefne, hidrografske ili klimatske – prepreke ne mogu da zaštite objekte, kao ni ljude, na teritoriji središnje zemlje od udara sa distance visokotehnološkim oružjem. Pojedini autori, poput Pola Klavala (Paul Claval), govorili su o trijumfu nuklearne geostrategije. Analizirajući stanje duha među vojnom i političkom elitom velikih sila (prvenstveno SAD) posle 1945. godine, Klaval navodi da odluka (u ratu) pripada onom ko raspolaže sa atomskom bombom i da statički pristup geografskoj stvarnosti, na kome se zasnivao dobar deo političke geografije i geopolitike do Drugog svetskog rata, gubi na vrednosti.[30] Ipak, analizirajući strategijske koncepcije obe supersile tokom druge polovine prošlog veka, Klaval je konstatovao, da je potreba raspoređivanja lansirnih rampi blizu neprijatelja, nanovo aktuelizovala suprotstavljanje hartlenda i rimlenda, bez menjanja njegovog smisla.[31] Dakle, bez obzira na razvoj savremenih borbenih sistema i njihovu sposobnost da dejstvuju uprkos prirodnim preprekama, Mekinderova koncepcija, kako je to tvrdio i Kolin Grej, ostala je i dalje relevantna.

Postoji još jedna fizičko-geografska činjenica koja u određenoj meri relativizuje osnovne pretpostavke delegitimizacije Mekinderove teorije. I kada bi se najveći deo arktičkog leda ili čak celokupan led otopio, bez bitnijih globalnih posledica na

---

[28] Ю.Ф. Лукин, „Северный морской путь в условиях геополитической и экономической нестабильности: история и современность", u: С. Ю. Козьменко, В. С. Селин, А.Н. Савельев, А. А Щеголькова (ур.), *Северный морской путь: развитие арктических коммуникаций в глобальной экономике „Арктика-2015"*, МГТУ, Мурманск, 2015, str. 46.

[29] Ibid.

[30] Paul Claval, *Geopolitica e geostrategia. Pensiero politico, spazio, territorio*, Zanicheli, Bologna, 1996, p. 74.

[31] Ibid., p. 96.

Zemlji (što je nemoguće), dakle, čak i kada bi arktička akvatorija i evroazijsko kopno uz nju u potpunosti postali nalik drugim okeanima i primorjima, na severnom sektoru „središnje zemlje" postoji još jedan zaprečni pojas koji u znatnoj meri otežava (ne)vojnu penetraciju u njega. Močvare i močvarna zemljišta na teritoriji Ruske Federacije zauzimaju oko dva miliona km^2.[32] Ta močvarna teritorija uglavnom prati obalni pojas uz Severni ledeni okean i proteže se po dubini u samo središte Mekinderove stožerne oblasti. Na teritoriji zapadnog Sibira močvare zauzimaju i do 50% površine, i to je najveći močvarni region u svetu.[33] Samo jedna – Vasjuganska močvara zauzima 53.000 km^2, što je više od celokupne teritorije npr. Bosne i Hercegovine. Ovako prostrane močvarne površine znatno otežavaju izvođenje krupnih vojnih operacija kopnenog karaktera i projektovanje i podizanje infrastrukture koja bi bila neophodna za mirnodopsku ekspanziju i penetraciju sa arktičkog pravca u središte Evroazije.

Kada je Mekinder analizirao geostrategijski položaj i geografske odlike stožera (1904), odnosno središnje zemlje (1919), njegov zaključak se uz manje varijacije svodio na sledeći stav: iz tog središta (stožera) moguće su kopnene invazije ka svim pravcima (kao i iz svih pravaca ka njemu, izuzev severnog); međutim, usled jakih prirodnih granica (između ostalog i arktičkog leda) on je duž celog svog perimetra zaštićen od penetracije pomorskih sila. Na tragu toga, sličnu eksplikaciju izvodi i Beri Skot Zelen (Barry Scott Zellen), prema kojem je Mekinderov hartlend imun na penetraciju pomorske moći, pa je tako definisano srce strategijske kopnene moći, odnosno geofizička kičma imperijalne ruske i docnije sovjetske moći.[34] Prema Zelenovoj interpretaciji Mekinderovog učenja, upravo zaleđeni Sever odvaja središnju zemlju od pomorske moći i Arktik predstavlja jedan od ključnih delova pojasa širokih prirodnih branâ koje štite i izoluju hartlend.[35] Kroz noviju istoriju, smatra Zelen, Severni ledeni okean (Arktik) je strategijski gledano više funkcionisao kao pustinja a manje kao okean, razdvajajući ideološke rivale – Zapad i Istok – poput Sahare koja je delila hrišćanski i animistički jug od islamskog severa Afrike.[36]

Mekinder je, verovatno, razmišljajući o neranjivosti hartlenda, imao u vidu mogućnost izvođenja amfibijske operacije strategijskog nivoa, dakle napadne operacije kombinovanih pomorskih, kopnenih (u savremenim uslovima

---

[32] *География России*, Издательство Энциклопедия, Москва, 2008, str. 120.

[33] Ibid.

[34] Barry Scott Zellen, *Arctic Doom, Arctic Boom: the Geopolitics of Climate Change in the Arctic*, ABC CLIO, Santa Barbara (CA), 2009, p. 30.

[35] Ibid., p. 34.

[36] Ibid., pp. 142–143.

vazduhoplovnih, kao i raketnih snaga) *sa mora protiv ostrva i obale* i docnije razvijanje desantiranih sastava po dubini teritorije stožerne oblasti, odnosno središnje zemlje. Fenomen topljenja leda u polarnom pojasu otvara u budućnosti mogućnost izvođenja takve operacije, ali, suštinski, u vrlo limitiranim okvirima: samo u pozno leto i samo na uskim sektorima severnog obalskog pojasa Evroazije usled konfiguracije terena i nepostojanja razvijene infrastrukture. Na taj način se dodatno smanjuju inače vrlo limitirane opcije za realizaciju iznenađenja na strategijsko-operativnom nivou u savremenom ratu (usled vrlo razvijene mreže zemaljskog i satelitskog izviđanja i osmatranja). Takođe, arktičko nebo je ispunjeno prirodnim fenomenima poput polarne svetlosti ili elektromagnetne bure koji mogu da „priguše" komunikacije i odbrambene sisteme.[37] S obzirom na ogromnu važnost koju u izvođenju savremenih borbenih operacija imaju komunikacije, sistem veze, sredstva izviđanja i osmatranja, jasno je da je reč o značajnoj prirodnoj zapreci. Tako, pored vidljivih barijera naspram moguće invazije sa severa, „središnju zemlju" štite i nevidljive ali mestimično vrlo delotvorne prepreke u atmosferi.

U mirnodopskom (civilnom) smislu, penetracija iz pravca polarnog pojasa u dubinu evroazijskog kopna, posredstvom eksploatacije energetskih resursa i (ne)metala, izgradnje infrastrukture, razvoja trgovine i komunikacija, u okviru jednog ili više velikih investicionih ciklusa koje bi pokrenule zapadne, dakle *pomorske sile*, i u slučaju nastavka tekućih klimatskih trendova ili čak njihovog ubrzavanja, ne bi bila jednostavna i lako izvodljiva. Pored pomenutih ogromnih močvarnih površina koje znatno umanjuju prohodnost teritorije pravcem sever–jug, neznatan je broj saobraćajnih komunikacija – drumskih i železničkih meridijanskim pravcem, sa juga ka arktičkoj fasadi Ruske Federacije. Usled toga, bilo kakva penetracija, mirnodopska (što podrazumeva duži period) ili vojnog karaktera, teško je izvodljiva i skopčana je sa velikim izdacima (ako je civilne prirode) i logističkim potrebama (ako je u pitanju vojni poduhvat). Čak i kada bi se najveći deo teretnog saobraćaja prebacio na velike i plovne sibirske reke (Ob, Irtiš, Jenisej, Lena), to ne bi bila dovoljna supstitucija za drumski i železnički transport, jer bi taj saobraćaj opet bio sezonskog karaktera usled pojave leda tokom većeg dela godine na Arktiku i na samim rekama (doduše taj period je sve kraći), posebno u polarnom i subpolarnom pojasu i takođe bi zahtevao znatna dodatna ulaganja.

U pojedinim situacijama, i netaknutost prirode, odnosno odsustvo jačeg antropogenog pritiska na nju (nedostatak komunikacija, slaba naseljenost, nesistematska eksploatacija prirodnih bogatstava, nepostojanje intenzivne poljoprivredne priozvodnje), mogu da predstavljaju značajnu barijeru (ne)nasilnom

[37] Oran R. Young, "The Age of the Arctic", *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985–1986, p. 165.

prodiranju alohtone sile na teritoriju jedne države, naroda ili civilizacije. Stoga se opravdano postavlja pitanje u kojoj situaciji/periodu Mekinderova koncepcija može da bude suštinski revidirana u kontekstu globalnog otopljavanja i posledica koje ono izaziva na Arktiku.

Opovrgavanje Mekinderove koncepcije evroazijskog stožera ili središnje zemlje, moguće je ukoliko se u narednih par decenija (20 do 25 godina) paralelno bude odvijalo nekoliko procesa. Pre svega, neophodno je da se trend topljenja leda nastavi takvim tempom, da pre 2050. godine, ako ne celokupna akvatorija onda makar njen preovlađujući deo južno od 80° severne širine bude bar većim delom kalendarske godine sa manjim prisustvom leda. Tek u takvim okolnostima, morâ u koja zapljuskuju severne obale Evroazije počinju da liče na druge akvatorije i postaju dostupna za realizaciju krupnih amfibijskih operacija koje bi eventualno bile izvođene sa ciljem nasilnog prodiranja u hartlend. Istovremeno, bilo bi moguće odvijanje intenzivnog pomorskog saobraćaja po Severnom morskom putu tokom čitave ili preovlađujućeg dela godine, pa bi se samim tim stvorile pretpostavke i za nevojnu (ekonomsku) penetraciju pomorskih sila u Evroaziju sa severnog pravca. Paralelno sa otapanjem leda na okeanu, na severnom sektoru evroazijskog kopna trebao bi da se produži i pojača trend povišenja srednjih godišnjih temperatura. Konačno, sa ovim prirodnim procesima, tokom naredne dve decenije, Ruska Federacija bi trebalo da izgradi makar nekoliko saobraćajnica meridijanskim smerom koje bi povezale severnu obalu Evroazije (naselja sa lukama i terminalima) sa nutrinom stožerne oblasti, odnosno središnje zemlje. Tek nakon ispunjenja svih ovih navedenih uslova, Mekinderova koncepcija je sazrela za reviziju, odnosno za definitivno odbacivanje.

U odgovoru na pitanje kada će se steći gore navedene ili njima slične prilike – a u međunarodnoj naučnoj zajednici sve je manje nedoumica da li će se globalno otopljavanje sa svim pratećim fenomenima nastaviti – glavnu reč ima fizička geografija sa svojim (sub)disciplinama.[38] U vrlo konzervativnoj proceni Arktičkog saveta (*Arctic Council*) prognozirano je pre jedne decenije da će sezona plovidbe po Severnom morskom putu trajati od 90 do 100 dana tek oko 2080. godine.[39] Po drugoj, nešto starijoj ekspertizi, već 2050. godine po ruti Severnog morskog puta

[38] U akademskoj zajednici posvećenoj izučavanju Arktika i Antarktika uobičajen je stav da će polarni regioni biti značajno drugačiji u budućnosti u poređenju sa sadašnjicom. Videti: Michael Meredith et al., "Polar Regions", in: H.-O. Pörtner et al. (eds), IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2019, p. 206.

[39] Honor Mahony, "Arctic shipping routes unlikely to be 'Suez of the north'", *Observer*, 6 July 2011, https://euobserver.com/transport/32483, 12/12/2019.

biće 125 dana u godini sa 25% površine pod vodom i 75% površine pod ledom, što predstavlja povoljne uslove za plovidbu, ali za teretne brodove sa ojačanjem za led.[40] Za brodove koji nisu osposobljeni za plovidbu po akvatoriji sa ledom (kojima su potrebni uslovi u razmeri 75% voda i 25% ledeni pokrivač), polovinom ovog veka i dalje će biti svega nekoliko dana prikladnih za tranzit po Severnom ledenom okeanu.[41] Bez obzira na neka predviđanja o zimskom povlačenju ledenog prekrivača, posebno kada je reč o Barencovom i Beringovom moru, veći deo Severnog ledenog okeana trebalo bi da tokom zime ostane pod ledom.[42] Za sada je neupitna činjenica da će većim delom godine plovidba uz severnu obalu Evroazije biti moguća samo uz asistenciju ledolomaca a katkad, možda, čak sasvim onemogućena.

Vrlo su izvesna dalja povećanja prosečnih godišnjih temperatura u polarnom pojasu Evroazije, kao i u oblastima tajgi u Sibiru. Ti predeli će u temperaturnom pogledu svakako biti pogodniji za život, ali proces otopljavanja nosi sa sobom i određene nezanemarljive ekološke rizike. Reč je, pre svega, o topljenju permafrosta, odnosno tla čija je temperatura 0°C ili niža tokom najmanje dve godine (ovakvo tlo se nalazi ispod sloja koje se sezonski smrzava i otkravljuje), koje leži na oko deset miliona km² ili više od 60% teritorije Ruske Federacije.[43] S obzirom da zaleđene vode, koja je bila vezivno tkivo, više nema i da razni elementi poput peska ili šljunka postaju slobodniji, otapanje permafrosta uzrokuje ulegnuće tla koje može da uništi ili u značajnoj meri ošteti infrastrukturu i da problematizuje buduću izgradnju saobraćajnica, cevovoda, luka, terminala, stambenih i drugih objekata. Pored toga, otapanje ugrožava postojeće instalacije za eksploataciju nafte i gasa, čak i onih objekata koji su podignuti po posebnim kriterijumima u pogledu tla i klime.[44] U budućnosti, ako bi se ovaj proces u velikoj meri manifestovao, nije isključena ni potreba za preseljenjem stanovništva čitavih gradova u slučaju velikog pomeranja tla. Permafrost je i veliki rezervoar organskog ugljenika, čijim bi otapanjem u atmosferu bile emitovane ogromne količine ugljen-dioksida i metana, što bi još više podstaklo proces globalnog otopljavanja.[45] To bi otopljavanje opet moglo da

---

[40] Arne Instanes, et al., "Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities", in: Carolyn Symon, Lelani Arris and Bill Heal (eds), *Arctic Climate Impact Assessment – ACIA*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, p. 935.

[41] Ibid.

[42] Ibid., p. 925.

[43] *География России*, op. cit., str. 100.

[44] Oleg A. Anisimov et al., "Polar regions (Arctic and Antarctic)", in: M. L. Parry et al. (eds), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, p. 675.

[45] Michael Meredith et al., "Polar Regions", op. cit., p. 248.

dodatno ubrza gore navedene procese, čime bi Zemlja i čovečanstvo ušli u spiralu sve većih klimatskih poremećaja sa izvesno teškim posledicama. Jedna od vidljivijih manifestacija su učestali šumski požari u sibirskim tajgama koji obuhvataju sve veće površine sa raznovrsnim rastinjem. Svi navedeni procesi i pojave mogli bi u budućnosti da znatno otežaju ili čak učine neisplativom ili visoko rizičnom eksploataciju prirodnih bogatstava ruskog Severa i izgradnju prateće infrastrukture.

Da li Rusija sa klimatskim promenama može da se pretvori u, kako je tvrdila Antrimova, „maritimnu silu rimlenda" i time dovede u pitanje Mekinderova koncepcija o položaju i značaju središta zemlje i Spajkmanova koncepcija o rubu Evroazije? Hoće li severni deo hartlenda, usled tih istih promena, kako smatra Proroković, postati njegov vitalan deo?

Severna (arktička) fasada Ruske Federacije u fizičko-geografskom smislu je evroazijski rimlend, ali ne i u geopolitičkom pogledu, jer je neodvojiv deo ruske države i ne predstavlja svojom populacijom, ekonomskom aktivnošću i drugim parametrima samostalan pol moći u međunarodnim odnosima. Rusija može da postane maritimna sila ukoliko se stekne u ovom radu već navedeni uslov, a to je da arktička akvatorija južno od 80° severne širine većim delom godine bude sa minimalnim količinama leda i ukoliko bude imala adekvatnu infrastrukturu na severnoj obali (luke, terminali, brodogradilišta i dr.). Takav razvoj događaja je moguć, ali ne u kratkoročnom (do šest godina) i srednjeročnom periodu prognoze (5–12 godina).[46] Stoga odgovor na oba gore postavljena pitanja je negativan u okviru srednjoročne prognoze. Predskazivani preobražaj krajnjeg severa Evroazije je moguć, kao i relativizacija, odnosno potpuno odbacivanje Mekinderove i Spajkmanove koncepcije. Ukoliko bi se polarni pojas usled otopljavanja u potpunosti otvorio za pomorski saobraćaj, privrednu aktivnost i održivi razvoj, dakle, ukoliko bi nestala „bela barijera", središnja zemlja bi prestala da bude strategijska tvrđava Evroazije sa jakom prirodnom pregradom na severnom sektoru. Sa opovrgavanjem koncepta hartlenda, dovela bi se u pitanje i Spajkmanova teza o rimlendu, mada bi ona usled globalnog procesa litoralizacije (priliva, odnosno preseljenja stanovništva na obale mora i okeana i prateće privredne ekspanzije obalnih prostora), mogla da bude validna, u donekle modifikovanom smislu, i tokom 21. veka.

Interesantno je pitanje kakav bi u opisanim izmenjenim okolnostima usled eventualnog nestanka „bele barijere" bio geopolitički status Istočne Evrope kao „kapije" središnje zemlje u Mekinderovoj koncepciji – da li bi se njen

[46] Klasifikacija prognoze izvedena prema: Николай Кондаков (ур.), *Логический словарь-справочник*, Наука, Москва, 1975, str. 480.

(geo)strategijski značaj uvećao, smanjio ili bi ostao neizmenjen? Uzimajući u obzir faktore poput razdaljine, klime, prohodnosti, reljefa, gustine mreže komunikacija ili naseljenosti, smatramo da bi i sa otvaranjem negostoljubivog severa Evroazije za veće ljudsko prisustvo, Istočna Evropa predstavljala i dalje najpovoljniji snop strategijskih pravaca za nadiranje ka Istoku, odnosno ka središnjim delovima evroazijskog kopna. Kraće rečeno, u kontekstu tekućeg a možda i budućeg rivalstva zapadnog sveta i Ruske Federacije, Istočna Evropa će ostati ono što je bila i u prošlosti – (potencijalni) „koridor ratova" sa neizmenjenim (geo)strategijskim značajem.[47] I kada bi u budućnosti Mekinderova koncepcija izgubila verodostojnost, Istočna Evropa bi ostala oblast iz koje se najkraće i najbrže stiže u gravitacioni prostor ili demografsko i privredno jezgro Ruske Federacije – u njen zapadni, odnosno evropski deo.

Dakle, za sada, klimatske promene nisu širom otvorile kapiju Evroazije u polarnom pojasu, već su je tek odškrinule, pa još izvesno vreme (u ostatku prve trećine 21. veka), pre svega, Mekinderova koncepcija središnje zemlje, odnosno stožera, nastavlja da vredi u globalnim geopolitičkim analizama i procenama.[48] Topljenje arktičkog leda predstavlja proces koji, osim obesmišljavanja jednog geopolitičkog učenja, nosi sobom rizike po opstanak čovečanstva –podizanje nivoa okeana i mora, stvaranje uslova za često izbijanje požara, ulegnuće tla, nekontrolisana emisija ugljen-dioksida i metana u atmosferu, oslobađanje bakterija i virusa iz permafrosta, te pojava pandemija i dr. Stoga, uporedo sa Mekinderovom koncepcijom, posredstvom globalnog otopljavanja, mogli bi da dođu u pitanje opstanak svih civilizacijskih tekovina i budući razvoj ljudske vrste.

Do sada je u relativno kratkoj istoriji geopolitike načinjeno nekoliko periodizacija geopolitičke misli ili imaginacije. Džon Egnju (John Agnew) je, na primer, geopolitički diskurs razdelio na tri perioda: 1) civilizatorski (1815–1875), karakterističan po usponu Evrope i stvaranju kolonijalnih carstava i pokoravanju ,,nižih" rasa i kultura; 2) naturalistički (1875–1945), u kojem se političko-prostorni fenomeni tumače na biologistički način; i 3) ideološki (1945–1990), kojeg odlikuje idejni rivalitet dveju supersila.[49] Nakon okončanja Hladnog rata, prema njegovom mišljenju, tri teme mogle bi da budu osnov za novo geopolitičko mišljenje ili diskurs: globalizacija,

---

[47] Izraz „koridor ratova" autor je pronašao u studiji Radovana Pavića, *Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku (sa osnovama geostrategije)*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1971.

[48] U relevantnim studijama se izričito navodi predviđanje da će sa krajem 21. veka prostrana područja Arktičkog okeana biti bez leda tokom leta. Videti: Arne Instanes et al., "Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities", op. cit., p. 924.

[49] John Agnew, *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London, 2003, pp. 85–113.

sudar civilizacija i američka dominacija (unipolarnost).[50] Potencijalno, svi navedeni periodi i klasifikacije, kao i fenomeni koji im služe kao kriterijum razvrstavanja, mogli bi da budu bačeni u zasenak procesom globalnog otopljavanja i usputnim (geo)političkim, (geo)ekonomskim i (geo)strategijskim posledicama, pa se kao buduća i relevantna klasifikacija nameće dihotomija – „ledena"/„post-ledena" geopolitika. S obzirom na ovde već iskazano mišljenje, da Mekinderova i Spajkmanova koncepcija još zavređuju status dragocenog analitičkog, metodološkog i epistemološkog instrumenta geopolitike, čini se opravdanim zaključak da je još preuranjeno uvođenje ovakve periodizacije, iako na nju možda treba računati u drugoj polovini ovog veka.

Mada nije u uzročno-posledičnoj vezi sa procesom globalnog otopljavanja, demografska kriza koja pogađa, doduše u nešto drugačijim razmerama, i Rusku Federaciju i države zapadne civilizacije predstavlja fenomen koji bi takođe mogao da doprinese relativizaciji Mekinderove koncepcije. U vreme kada su Mekinder i Spajkman pisali radove konstantan rast broja stanovnika na svim meridijanima posredstvom pozitivnog prirodnog priraštaja percipirao se kao uobičajena, podrazumevajuća pojava koja će da prati čovečanstvo dokle god ono postoji. Pre Drugog svetskog rata nije bila retkost da su civilne i vojne elite različitih država procenjivale međunarodne odnose sa pozicije (stava) o „višku ljudi i manjku teritorije", što je u pojedinim državama debatu o unutrašnjim i spoljnim (geo)političkim prioritetima dovodilo do paroksizma (Nemačka, Japan, Italija). Danas, (polu)razvijene države severne hemisfere (Evropa, Rusija, SAD u manjoj meri), suočene su sa izazovom konstantnog smanjenja (u boljem slučaju stagnacije) broja stanovnika, te se percepcija rukovodećih elita kardinalno izmenila – od teze o višku stanovništva i manjku teritorija do pozicije o manjku stanovnika i dostatnosti teritorija.

Stratešku nelagodu koju proizvodi takva pozicija, možda najneposrednije oseća Ruska Federacija u kojoj je locirana središnja zemlja, odnosno stožerna oblast. U narednim decenijama se očekuje da će stanovništvo Rusije postojano da se smanjuje i da će oko 2050. godine ono biti za oko deset miliona manje – sa oko 145 miliona na 135 miliona žitelja.[51] Sa tako depresivnom demografskom situacijom – sve manjim brojem stanovnika, i sve manjim brojem mlađeg i radno sposobnog stanovništva – Ruskoj Federaciji će biti sve napornije da unapređuje i vlada nad ogromnim prostranstvima u arktičkom i subarktičkom pojasu, održava postojeću i gradi novu infrastrukturu, i na sistematski način eksploatiše prirodna bogatstva.

[50] Ibid., pp. 115–126.

[51] "Russia Population 2020", Worldometer, https://www.worldometers.info/world-population/russia-population/, 20/12/2019.

I maritimne sile Zapada (pre svega SAD, uz drugostepene aktere poput Velike Britanije), za koje se pretpostavlja da bi mogle da lakše (ne)nasilno prodru u „srce" Evroazije sa nestajanjem „bele barijere" na njenom severu, takođe se suočavaju sa ozbiljnim demografskim izazovima (starenjem i brojčanom stagnacijom stanovništva) i etno-rasno-kulturnim redizajniranjem sastava vlastite populacije (usled snažnog priliva alohtonog stanovništva sa drugih kontinenata). Na taj, vrlo osetljiv problem razvijenih (zapadnih) zemalja, još pre trideset godina ukazivao je Pjer Galoa (Pierre M. Gallois) u svom kapitalnom delu *Geopolitika.* Galoa je taj fenomen nazvao demografskom dekadencijom, koja može da proizvede različite negativne posledice – od gubitka dela identiteta zapadnih nacija, do pojave ravnodušnosti prema vlastitoj istoriji, redukcije u poimanju otažbine, stagnacije u obrazovanju i tehnici.[52] Još tada, on je registrovao promenu u ponašanju supersila, koje su umesto u međusobnom konvencionalnom ratu, sve više uočavale pretnje po sebe u drugim dimenzijama.

Dakle, nije isključeno, da u narednim decenijama, sučeljavanje oko važnih geostrategijskih oblasti i regiona izgubi na značaju u sve starijim društvima severne hemisfere (sa obe strane „barikade") koja će u budućnosti sve teže podnositi populacioni deficit. Autor ovog rada je ne tako davno u tekstu o uticaju demografije na spoljnu politiku Srbije i političke odnose na Balkanu prognozirao premeštanje fokusa rukovodećih elita Balkana sa geopolitike na demopolitiku, odnosno sa kontrole, sticanja i upravljanja teritorijama, na kontrolu, sticanje i upravljanje stanovništvom/ljudima.[53] Takva transformacija spoljnopolitičke i/ili strategijske paradigme mogla bi da se preslika i kada je reč o odnosima između (polu)razvijenih zemalja severne hemisfere. Svakako, države će se i dalje starati da koliko god je moguće očuvaju teritorijalni suverenitet, ili da, eventualno, steknu vojno uporište van matične teritorije, blizu važnih svetskih komunikacija, poput SAD. Međutim, paralelno sa tom obavezom, biće zaokupljene sa imperativom populacione regeneracije koja će imati izraženu bezbednosnu dimenziju. Na taj način, geopolitičke preokupacije zasnovane na Mekinder-Spajkmanovim tezama koje su dominirale u 20. veku mogu da postanu dobrim delom irelevantne u sve starijim, malobrojnijim i verovatno miroljubivijim razvijenim društvima severne hemisfere. Ovo je svakako tek jedna hipoteza koja zavređuje zaseban istraživački fokus i

---

[52] Pierre M. Gallois, *Geopolitica: Los caminos del poder,* Servicio de Publicaciones del EME, Madrid, 1992, pp. 116–117.

[53] Nebojša Vuković, ,,Od geopolitike ka demopolitici: spoljna politika Republike Srbije i demografski trendovi", *Međunarodni problemi*, god. 69, br. 4/2017, str. 423–441.

uobličavanje sasvim odvojene studije, te stoga njeno dalje razvijanje u ovom radu ne bilo ni opravdano ni produktivno.

Zaključak

Izvedeni dokazi sugerišu da je, bez obzira na fenomen klimatskih promena koje se vrlo manifestno očitavaju kroz topljenje arktičkog leda, još rano da se validnost opusa Mekindera i Spajkmana kao klasika geopolitičke misli dovodi u pitanje, odnosno da se njihove koncepcije hartlenda/rimlenda odbacuju u celosti. Proces globalnog otopljavanja omogućava da se ove koncepcije preispituju i da se spekuliše o deceniji u 21. veku kada će Severni ledeni okean biti barem delimično sličan drugim morskim akvatorijama. Za sada, u kratkoročnom i srednjeročnom periodu, ne bi trebalo da se očekuju tako kardinalne klimatske promene koje bi u potpunosti otvorile Arktik za saobraćaj, investicije i vojne aktivnosti u obimu koji je uobičajen u drugim delovima sveta i samim tim u potpunosti uklonile „belu barijeru" na severnom sektoru Mekinderove stožerne oblasti odnosno središnje zemlje. Kako je već rečeno u ovom radu, klimatske promene su tek odškrinule severne kapije Evroazije (ponajviše sezonski, tj. tokom letnjih meseci), ali ih nisu sasvim otvorile. Stoga će još izvestan period Mekinderove teze zadržati svoju relevantnost u geopolitičkoj misli. Pored toga, u radu je pokazano, da nije samo „bela barijera" smetnja (ne)nasilnoj penetraciji sa arktičke akvatorije u središte Evroazije, već da postoje i druge prirodne prepreke (močvaran teren, koji bi se sa otapanjem permafrosta samo uvećao), ne tako moćne, ali u izvesnoj meri, ipak delotvorne. Rusija u narednih 10 do 15 godina neće postati maritimna sila rimlenda. Njen primorski pojas uz Severni ledeni okean, iako fizičko-geografski jeste deo evroazijskog oboda, nije to i u geopolitičkom smislu s obzirom da severna ruska obala nije stecište ekonomske moći, političkog uticaja, demografskog potencijala ili intenzivnog saobraćaja. Ruski polarni pojas je region koji tek treba da se razvije, izgradi i integriše sa ostatkom Ruske Federacije.

Bibliografija

Agnew, John, *Geopolitics: Re-visioning world politics*, Routledge, London, 2003.

Anisimov, Oleg A., Vaughan G. David, Callaghan Terry, Furgal Cristopher, Marchant Harvey, Prowse D. Terry, Vilhjálmsson Hjalmar and Walsh E. John, "Polar regions (Arctic and Antarctic)", in: M. L. Parry, O. F. Canziani, J. P. Palutikof, P. J. van der

Linden and C. E. Hanson (eds), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, pp. 653–685.

Antrim, Caitlyn L., "The Next Geographical Pivot: The Russian Arctic in the Twenty-first Century", *Naval War College Review*, Vol. 63, No. 3, 2010, pp. 15–24.

Borgerson, Scott, "The Coming Arctic Boom: As the Ice Melts, the Region Heats Up", *Foreign Affairs*, Vol. 92, No. 4, July–August 2013, pp. 76–89.

Claval, Paul, *Geopolitica e geostrategia. Pensiero politico, spazio, territorio*, Zanicheli, Bologna, 1996.

Gallois, Pierre M., *Geopolitica: Los caminos del poder*, Servicio de Publicaciones del EME, Madrid, 1992.

География России, Издательство Энциклопедия, Москва, 2008.

Gray, Colin S., "In defence of the Heartland: Sir Halford Mackinder and his critics a hundred years on", in: Brian W. Blouet (ed.), *Global Geostrategy: Mackinder and defence of the West,* Frank Cass, London & New York, 2005, pp. 17–35.

Instanes, Arne, Anisimov Oleg, Brigham Lawson, Goering Douglas, Khrustalev N. Lev, Ladanyi Branko, Larsen Jan Otto, "Infrastructure: Buildings, support systems, and industrial facilities", in: Symon Carolyn, Arris Lelani and Heal Bill (eds), *Arctic Climate Impact Assessment – ACIA*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, pp. 907–944.

Кондаков, Николай (ур.), *Логический словарь-справочник*, Наука, Москва, 1975.

Лукин, Ю.Ф. ,,Северный морской путь в условиях геополитической и экономической нестабильности: история и современность", u: С. Ю. Козьменко, В. С. Селин, А.Н. Савельев, А. А Щеголькова (ур.), *Северный морской путь: развитие арктических коммуникаций в глобальной экономике ,,Арктика-2015"*, МГТУ, Мурманск, 2015, str. 44–47.

Mackinder, Halford J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, 1904, pp. 421–437.

Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Henry Holt and Company, New York, 1919.

Mahony, Honor, "Arctic shipping routes unlikely to be 'Suez of the north'", *Observer*, 6 July 2011, https://euobserver.com/transport/32483, 12/12/2019.

Makeev, Mikhailovich Vyacheslav, "Possible Changes to the Russian Arctic Environment under the Influence of Natural and Anthropogenic Factors", in: Peimani Hooman (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapure, 2013, pp. 59–91.

Marshall, Shawn J., "From White to Blue: The Shrinking Arctic Cryosphere", in: Hooman Peimani (ed.), *Energy Security and Geopolitics in the Arctic*, World Scientific Publishing, Singapure, 2013, pp. 25–58.

Meredith, Michael, Sommerkorn Martin, Cassotta Sandra, Derksen Chris, Ekaykin Alexey, Hollowed Anne, Kofinas Gary, Mackintosh Andrew, Melbourne-Thomas Jess, Muelbert M.C. Monica, Ottersen Geir, Pritchard Hamish, and Schuur A. G. Edward, "Polar Regions", in: H.-O. Pörtner et al. (eds), *IPCC Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*, Intergovernmental Panel on Climate Change, 2019, pp. 203–320.

Pavić, Radovan, *Uvod u opću političku geografiju i geopolitiku (sa osnovama geostrategije)*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1971.

Proroković, Dušan, „Geopolitika Arktika: ka novom odnosu talasokratije i telurokratije", u: Milomir Stepić (ur.), *Svet i nove geopolitičke paradigme*, Institut za političke studije, Beograd, 2017, pp. 293–313.

Rakićević, Tomislav L., *Opšta fizička geografija*, Naučna knjiga, Beograd, 1981.

Spykman, Nicholas J., *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power,* Harcourt, Brace and Company, New York, 1942.

Spykman, Nicholas J., *The Geography of the Peace*, Harcourt, Brace and Company, New York, 1944.

Vuković, Nebojša, „Od geopolitike ka demopolitici: spoljna politika Republike Srbije i demografski trendovi", *Međunarodni problemi*, god. 69, br. 4/2017, str. 423–441.

Weigert, Hans W., "Heartland Revisited", in: Weigert W. Hans, Stefansson Vilhjalmur, Harrison Edes Richard (eds), *New Compass of the World: A Symposium on Political Geography*, The Macmillan Company, New York, 1949, pp. 80–90.

Young, Oran R., "The Age of the Arctic", *Foreign Policy*, No. 61, Winter 1985–1986, pp. 160–179.

Zellen, Scott Barry, *Arctic Doom, Arctic Boom: the Geopolitics of Climate Change in the Arctic*, ABC CLIO, Santa Barbara (CA), 2009.

Internet izvor:

"Russia Population 2020", Worldometer, https://www.worldometers.info/world-population/russia-population/, 20/12/2019.

Nebojša VUKOVIĆ

DO WE NEED REVISION OF THE KEY GEOPOLITICAL PARADIGMS?

Abstract: The foundation of and justification for the revision of an very important conceptual paradigm that, for decades past, have had a reputation for being the basic premise in the history of geopolitics as a (sub)discipline of (political) geographyare explored in the paper. It is classical Mackinder-Spykman's dichotomy of the Eurasian mainland into the heartland and the rimland. Since humankind is a witness to undisputed climatic changes and global warming, which also manifests very intensively through the process of the melting of Arctic ice, the author of the paper explores whether the current retreating of ice from the Arctic annuls or at least relativizes the foundation of Halford John Mackinder's concept of the heartland as a Eurasian 'strategic fortress' of its own kind, which *inter alia* owes the status it has to the existence of the *white barrier* (eternal ice) in the extreme north of the planet Earth. This dilemma gives rise to the next that is related to the familiar thesis of the American geopolitician Nicholas John Spykman of the crucial importance of the Eurasian rimland in the global competition of the great powers. If the Arctic Ocean stays without ice for the largest part of the yearone day, should in that case the northern mainland of the Russian Federation also be perceived as the rimland in the meaning as devised by Spykman? The author explores what the scope, content and meaning of the notions of *heartland* and *rimland* could be at all if the global warming trends present so far continued. So, the paper questions and critically perceives the two maybe most important (hypo)theses in the history of geopolitics, whose authors were Mackinder and Spykman, in the context of far-reaching climatic changes. Apart from this, the author of the paper proves/refutes the justification for the (hypo)thesis of the division of geopolitics into the so-called classical (i.e. ice) and post-ice (i.e. that which becomes relevant after a partial or maybe even full retreat of ice from the Arctic). At the very end of the paper, again in the context of the mentioned changes, the author points to the ever-increasing significance that is being assigned to the 'population' factor in geopolitics. Namely, even if climatic changes and the warming process were developing according to the scenario which is the best for man, we may yet pose a question of the possibility of the exploitation of all the potentials of the Arctic Basin in a situation when, with some rare exceptions, the northern hemisphere's population does not increase, i.e. when it stagnates or even falls in numbers.

Key words: Arctic, geopolitics, Eurasia, Halford Mackinder, Nicholas Spykman, climate changes.

UDK: 656.612:[327::911.3(510)(73)
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 37–60

Originalni naučni rad
Primljen 8. januara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001037T

Ulazak u „neomahanovski" svet: savremeno pomorsko rivalstvo Kine i SAD

Vladimir TRAPARA[1]

Apstrakt: Autor koristi Mahanov koncept pomorske moći da bi ustanovio koliki je njen savremeni geopolitički značaj u odnosu na kopnenu moć. Glavna teza rada je da, nakon jednog veka prevlasti kopnene, međunarodni odnosi ulaze u novu eru primarnog značaja pomorske moći, zahvaljujući rivalstvu Kine i Sjedinjenih Američkih Država koje je predodređeno da bude pretežno pomorsko. Ovo je posledica savremene globalizacije, koja je učinila najveće svetske ekonomije zavisnim od nesmetanog odvijanja pomorske trgovine, i specifičnog geopolitičkog položaja Kine, koja se ne suočava sa značajnijim kopnenim izazovima, niti je u prilici da ih uputi. Autor zaključuje da trka u naoružanju i izmene pomorskih strategija pokazuju da je nadmetanje SAD i Kine na moru uveliko počelo, te da pravac i tempo kojim će ono eskalirati zavisi od toga da li će SAD na vreme napustiti hegemonističku politiku u korist defanzivne i da li će u tu svrhu na odgovarajući način upotrebiti pomorsku moć.

Ključne reči: geopolitika, pomorska moć, kopnena moć, Alfred T. Mahan, Halford Dž. Mekinder, globalizacija, Kina, Sjedinjene Američke Države.

Geopolitika je u poslednje vreme verovatno popularnija nego ikad, nakon što je u jednom periodu bila nepravedno skrajnuta. Kako bi se snašli u haosu koji su iza sebe ostavile brojne nerešene debate među različitim teorijama i školama mišljenja u nauci o međunarodnim odnosima, njihovi istraživači se koncentrišu na ono što ih nesporno oblikuje, a ne menja se (ili se jako sporo i neznatno menja)

---

[1] Autor je naučni saradnik u Instituti za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

kroz vreme, a to je geografija. Jedan od ključnih koncepata geopolitike, koji postoji gotovo otkako se makar u fragmentima razmatra uticaj geografije na politiku i međunarodne odnose, jeste odnos mora i kopna, tj. razlikovanje pomorske i kopnene moći/pomorskih i kopnenih sila – talasokratije i telurokratije. Bogata istorija čovečanstva i međunarodnih sukoba pruža dovoljno elemenata na osnovu kojih se može utvrditi koji od ta dva geopolitička aspekta je imao prednost u određenom periodu. Američki pomorski oficir, istoričar i jedan od klasika geopolitike Alfred T. Mahan (Alfred Thayer Mahan, 1840–1914) ostavio je iza sebe obiman opus u kome se izjasnio u prilog pomorske moći. Mi ćemo u ovom radu krenuti upravo od njegovih nalaza kako bismo ustanovili da li oni važe i danas, odnosno da li se za međunarodne odnose na kraju druge decenije 21. veka može reći da se odlikuju većim značajem pomorske u odnosu na kopnenu moć.

Pitanje je značajno tim pre što su Mahana relativno brzo osporile i teorija i praksa. Njegov kolega iz redova klasika geopolitike, Britanac ser Halford Mekinder (Halford John Mackinder), potvrdiće da je pomorska moć nekoliko vekova bila dominantna, ali da na prelazu iz 19. u 20. vek, zahvaljujući promenama u tehnologiji, ustupa mesto kopnenoj moći. Istorija čitavog 20. i početka 21. veka biće istorija velikih sukoba koji će se rešavati na kopnu. Ipak, činjenica da je jedna izvorno pomorska sila, Sjedinjene Američke Države (SAD), izašla kao dominantna na kraju tog perioda, bila je dovoljna da pomorska moć ne siđe sa scene. To što Americi danas, pak, druga najmoćnija sila sveta (mereno kombinacijom ekonomske i vojne moći) – Kina – upućuje prevashodno pomorski izazov, vodi nas ka glavnoj tezi ovog rada – da smo ušli u novu eru primarnog značaja pomorske moći, te da će se glavna borba za svetsku prevlast u nastavku 21. veka voditi na moru.

U nastavku rada najpre obrazlažemo osnovne elemente Mahanovog koncepta pomorske moći, te ih suočavamo sa Mekinderovom argumentacijom i istorijskim pregledom koji govore u prilog prevlasti kopnene moći u toku 20. i na početku 21. veka. Nakon toga prelazimo na razmatranje savremenog rivalstva SAD i Kine, da bismo – primenom pomenutih geopolitičkih koncepata – objasnili zašto će ono biti pretežno pomorsko. Na kraju procenjujemo i perspektive ovog pomorskog nadmetanja i potvrđujemo da je geopolitika ključna disciplina koja može da upozori na opasnost od novog svetskog sukoba i pokaže put ka miroljubivijim međunarodnim odnosima.

Pomorska protiv kopnene moći

Pomorska moć je sposobnost da se utiče na pomorske odnose ili na kopnene odnose sa mora.[2] Ovaj uticaj vrši ratna mornarica, pa se, najkonkretnije rečeno, pomorska moć jedne države ogleda u snazi njene ratne mornarice. Ako je ratna mornarica jedne države superiorna nad ostalima u meri da može manje-više slobodno da štiti svoju i remeti tuđu pomorsku trgovinu, te da morem prevozi svoju vojsku i remeti prevoz tuđe, dok je kod ostalih ta sloboda sputana, odnosno ako ona po Mahanovim rečima ima „tu preovlađujuću moć na moru, koja sa njega tera neprijateljsku zastavu, ili joj dozvoljava da se pojavi samo kao begunac" – govorimo o komandi nad morem.[3] Komanda nad morem se tiče relativne snage ratnih mornarica, a ne (kao što je slučaj na kopnu) konstantne kontrole nad morskim oblastima.[4] Prvenstvena i neprolazna svrha i značaj pomorske moći leže u zaštiti pomorske trgovine, odnosno trgovačke mornarice i ruta kojima se ona kreće (*sea lanes of communications* – SLOC). Mahan je svojevremeno konstatovao da pomorska trgovina bitno utiče na bogatstvo i snagu država, jer su putovanje i trgovina morem uvek bili lakši i jeftiniji nego kopnom.[5] Ni do našeg vremena se u tom pogledu nije mnogo promenilo – „pomorski transport je neophodan svetskoj ekonomiji, jer se 90 posto svetske trgovine prevozi morem, i to je ubedljivo najekonomičniji način masovnog prevoza robe i sirovina širom sveta", navodi Međunarodna pomorska organizacija.[6]

Imajući ovaj podatak u vidu, i danas važi suština Mahanovog koncepta pomorske moći koja leži u činjenici da, kada prosperitet nacije zavisi od pomorske

---

[2] Autor ove definicije je Čarls Koburger (Charles W. Koburger). Navedeno prema: Xie Xiaodong, Zhao Qinghai, "America's Rethinking of Sea Power and Its Policy Impact", *China International Studies*, No. 65, July–August 2017, p. 113. Možemo joj pridodati i nešto širu definiciju iz domaćeg *Vojnog leksikona*, po kojoj pomorska moć obuhvata „stvarne i potencijalne mogućnosti zemlje u korišćenju mora za postizanje političkih, ekonomskih i vojnih ciljeva u ratu i miru" (*Vojni leksikon*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981, str. 421).

[3] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", *Naval War College Review*, Vol. 65, No. 4, Autumn 2012, p. 22; Mahanov citat naveden prema: Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, Naval Institute Press, 2010, p. 29.

[4] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., pp. 23–24.

[5] Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, Blackmask Online, 2014 (electronic issue), pp. 3, 14.

[6] Citat sa profila International Maritime Organization, UN-Business Action Hub, https://business.un.org/en/entities/13, 20/12/2019.

trgovine u kojoj se želi ostvariti disproporcionalni udeo, a s obzirom na ograničenost resursa i tržišta, nužna je i zaštita trgovine i dotoka resursa (i po potrebi njihovo uskraćivanje drugima) vojnim sredstvima.[7] Vojna sredstva su prema Mahanu u funkciji obezbeđenja pomorske trgovine kao vrhovnog interesa, koji je polazna tačka u uspostavljanju pomorske moći – pa kažemo da pomorska moć ima „vojnu gramatiku", ali „ekonomsku logiku".[8] Svaka država želi da prevozi robu svojim brodovima, da ima sigurne luke u koje će se vratiti i zaštitu na putu duž trgovačkih ruta, linija plovidbe koje su upravo iz razloga lakše kontrole češće korišćene od drugih, inače beskonačno mogućih linija na moru kao „velikom autoputu" kojim se može kretati u svim pravcima.[9] U mirnodopskim uslovima se ta zaštita obično ne dovodi u pitanje, ali u uslovima kriza i ratova miroljubiva plovidba postaje ranjiva na poteze protivnika. Zato je važno imati pomorsku moć i, ako je moguće, obezbediti komandu nad morem; u Mahanovo vreme su za ovu svrhu moćne pomorske države još uvek osnivale kolonije.[10]

Mahan je identifikovao i osnovne preduslove koje država mora da ispuni da bi posedovala pomorsku moć. Ove preduslove možemo da smatramo i elementima pomorske moći i to su geografski položaj, fizička konformacija, veličina teritorije, broj stanovnika, karakter naroda i karakter vlade.[11] Država čiji je geografski položaj takav da ne mora da brine o odbrani kopnenih granica (ili da se kopneno širi) u prednosti je u odnosu na druge u pogledu uspostavljanja pomorske moći. Isto važi i za državu koja izlazi na jedno more, pa može da koncentriše svoju mornaricu, umesto da je razbija na dva ili više međusobno udaljenih mora.[12] Od značaja je i izlaz na otvoreno more (okean) i kontrola izlaza na njega (moreuzi i kanali).[13] Fizička konformacija podrazumeva vezu obale s unutrašnjošću – što je ona bolja, a naročito ako postoje plovne reke i kanali koji zalaze u unutrašnjost, veća je i tendencija države da saobraća sa ostatkom sveta pomorskim putem.[14] Za pomorsku moć nije toliko značajna ukupna veličina teritorije, koliko dužina obale i obim teritorije koji gravitira moru.[15] Ne gleda se ni ukupan broj stanovnika, već broj onih koji gravitiraju

---

[7] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 21, 30.

[8] Ibid., pp. 21, 23.

[9] Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., p. 14.

[10] Ibid., p. 15.

[11] Ibid., p. 16.

[12] Ibid.

[13] Ibid., pp. 17–18.

[14] Ibid., pp. 18–20.

[15] Ibid., p. 22.

ka moru i raspoloživi su za zaposlenje u službi plovidbe.[16] Za pomorsku moć je značajno i da li je narod po svom karakteru sklon pomorskoj trgovini i proizvodnji za nju.[17] Konačno, vlada države može pozitivno ili negativno da utiče na preduzimljivost naroda da proizvodi za more i upusti se u prekomorske avanture. Mahan daje blagu prednost slobodnim vladama, ali smatra i da je proces uspostavljanja pomorske moći kod njih nešto sporiji. Despotije su u tome brže, ali se kod njih javlja poteškoća da se tekovine pomorske moći sačuvaju nakon pada sa vlasti/smrti despota.[18]

Mahan je u pomorskoj moći video ultimativni izraz snage nacije, a komandu nad morem kao osnovni činilac dominacije svetom. Strateški cilj ratne mornarice po njemu je da se porazi neprijateljska flota u odlučujućoj bici na moru da bi se stekla komanda nad njim.[19] Pored Mahana, značaj pomorske moći isticao je i Britanac Džulijan Korbet (Julian Corbett), koji je, doduše, tvrdio da mornarica ne može sama da dobije rat, već u sadejstvu sa kopnenim snagama.[20] Za Britance naglasak na pomorskoj moći nije bio ništa novo. Još u 16. veku ser Volter Roli (Walter Raleigh) ocenio je da ko kontroliše more, kontroliše trgovinu, bogatstva sveta, a posledično i sam svet.[21] Zato je zanimljivo da će početkom 20. veka upravo Britanac ser Halford Mekinder izazvati tezu o prednosti pomorske moći nad kopnenom. Baveći se istorijom odnosa ovih dveju vrsta moći, Mekinder je uočio da je pomorska moć u prednosti tek nekih 400 godina, tačnije od doba Velikih geografskih otkrića, omogućenih tehnološkim napretkom u oblasti navigacije ostvarenim u zapadnoevropskim državama. Tek od tada datira ideja o povezanosti svetskih mora i okeana u jedan veliki „autoput" kojim ove države, daleko brže nego konjski pogon na kopnu, mogu da prevoze robu i ljudstvo do udaljenih priobalnih područja, te da uspostave dominaciju nad njima.[22] U čitavoj dotadašnjoj istoriji, obalna područja evroazijskog kopna najčešće su bila meta upravo mobilnosti konjanika iz unutrašnjosti tog kopna, nepristupačnog za pomorske sile.[23] Ovu

[16] Ibid., pp. 23–25.

[17] Ibid., pp. 25–28.

[18] Ibid., pp. 29–40.

[19] Xie Xiaodong, Zhao Qinghai, "America's Rethinking of Sea Power and Its Policy Impact", op. cit., pp. 115–116.

[20] Ibid., pp. 116–117.

[21] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 21.

[22] Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Faber and Faber, London, 2009 (prvobitno u izdanju Henry Holt and Company, New York, 1919), pp. 52, 59.

[23] Ibid., p. 86.

unutrašnjost Evroazije (Svetskog ostrva), koja obuhvata slivove Severnog ledenog okeana i kontinentalnih jezera, Mekinder je najpre nazvao „stožernom oblašću" (*pivot area*), a zatim „predelom srca" (*Heartland*).[24] Tehnološki napredak na planu kopnenog saobraćaja i komunikacija u toku 19. i početkom 20. veka (železnica, motor sa unutrašnjim sagorevanjem i avion), u kombinaciji sa naraslim brojem stanovnika „predela srca" i dovršavanjem kopnenih otkrića koja su porodila ideju o „jedinstvu kontinenta" i značaja ovladavanja njime, prema Mekinderu će obnoviti prednost kopnenih nad pomorskim silama i kopnene moći nad pomorskom na putu ka svetskoj dominaciji.[25] Kao najpoznatiji Mekinderov citat ostaće zapisan onaj da

> (...) ko vlada Istočnom Evropom, komanduje predelom srca; ko vlada predelom srca, komanduje Svetskim ostrvom; ko vlada Svetskim ostrvom, komanduje svetom.[26]

Na Mekindera će se kasnije nadovezati Amerikanac Nikolas Spajkman (Nicholas J. Spykman), koji je uočio veliku asimetriju u teritoriji, resursima i ljudstvu između Evroazije i američkog kontinenta, naravno u korist prve, te ukazao na opasnost koju bi za SAD značilo uspostavljanje hegemonije jedne kontinentalne sile (ili dveju savezničkih) nad evroazijskim kopnom.[27]

Istorija čitavog 20. i početka 21. veka pokazaće da su Mekinder i Spajkman bili u pravu po pitanju prednosti koju je kopnena moć ostvarila nad pomorskom u savremenom periodu. U toku 400 godina koje su prethodile, pomorske sile (Portugalija, Španija, Holandija i Engleska/Velika Britanija) bile su te koje su se na morima utrkivale za svetsku dominaciju. Jedini ozbiljniji kopneni izazov uputila Napoleonova Francuska – i doživela neuspeh, čemu su podjednako doprineli njena

---

[24] Ibid., pp. 73–74; Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004 (prvobitno objavljeno aprila 1904), pp. 298–321.

[25] Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., pp. 71, 111–114.

[26] Ibid., p. 150. Mekinder je pod Istočnom Evropom podrazumevao kombinaciju slivova Baltičkog i Crnog mora kao prirodni produžetak „predela srca", budući da su ova mora skoro sasvim zatvorena, odnosno spojena sa ostalim svetskim morima uskim moreuzima, koje bi država koja bi ovladala Istočnom Evropom mogla da zatvori i tako izjednači ova mora sa kontinentalnim jezerima „predela srca". Ibid., pp. 109, 121. Istočna Evropa tako kod Mekindera predstavlja glavnu prečicu ka svetskoj vladavini. Stoga je bitan podatak da se Istočna Evropa nikada nije u potpunosti našla pod kontrolom jedne sile. Videti: Vladimir Trapara, „Savremeni značaj Mekinderovog koncepta Istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize", *Međunarodna politika*, god. 65, br. 1155–1156, jul–decembar 2014, str. 26–43.

[27] Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007 (prvobitno objavljeno od Brace and Company, Harcourt, 1942), pp. 446–457, 460–470.

nesposobnost da ugrozi britansku premoć na moru i da savlada najvećeg kopnenog takmaca, Rusiju.[28] U samo stotinak godina koje su sledile, odigrala su se četiri takva izazova, svaki ozbiljniji od prethodnog. Prvi je uputila Vilhelmova Nemačka u Prvom svetskom ratu, drugi Hitlerova Nemačka u Drugom svetskom, treći Sovjetski Savez u Hladnom ratu i, konačno, četvrti i jedini kopneni izazov upućen od neevroazijske sile (uz to tradicionalno smatrane pomorskom silom) doći će u vidu posthladnoratovskog hegemonističkog poduhvata SAD. Tek u drugoj deceniji 21. veka, pod uticajem neuspeha tog poduhvata i dostizanja kritične tačke nekih drugih trendova koji su obeležili posthladnoratovski period, deluje da pomorska moć ponovo ostvaruje prednost.

Pokušaj Vilhelmove Nemačke da zagospodari Evropom – uz Napoleonov, drugi takav još od mongolskih osvajanja – izazvao je najrazorniji sukob u dotadašnjoj istoriji, čijem ishodu je u solidnoj meri doprinelo to što pomorska moć još nije bila izrekla svoju poslednju reč. Vilhelm je kao veliki Mahanov obožavalac put ka globalnoj dominaciji video upravo kroz izazivanje britanske premoći na moru.[29] Izgubljena simetrična trka u pomorskom naoružanju (umesto oslanjanja na naoružanje koje bi moglo da na asimetričan način ugrozi britanske brodove, npr. podmornice), u kombinaciji sa lošim geografskim položajem (da bi izašli na Atlantski okean, nemački brodovi morali su da prođu pored Britanskih ostrva), osudiće nemački hegemonistički poduhvat na neuspeh.[30] Britanci su pomorskom blokadom lako „gušili" nemačku ekonomiju, ne priuštivši Nemcima mahanovsku „odlučujuću bitku" na otvorenom moru. Nemačkoj nije pomoglo ni izbacivanje najvećeg kopnenog rivala, Rusije, 1917. godine. Pa ipak, da Nemačka naposletku i izgubi rat, osim što nije mogla da ga dobije, odlučila je kopnena moć: pristizanje američkih vojnika na zapadni front u Francusku i porazi nemačkih saveznika. Mekinder je svoju najvažniju knjigu objavio uoči Versajske mirovne konferencije 1919. godine, sa predlogom kako urediti posleratnu Evropu da bi se sprečilo ponavljanje sličnog izazova sa kopna. Rešenje je našao u uspostavljanju nekoliko novih nezavisnih istočnoevropskih država, koje bi služile kao tampon zona između Nemačke i Sovjetske Rusije.[31]

---

[28] Ističući dominaciju pomorske moći u celokupnoj istoriji, Mahan je konstatovao da je i u Napoleonovim ratovima, kao i u Drugom punskom ratu nekad, pobedila sila koja je ovladala morem. Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., p. 2.

[29] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 62.

[30] Ibid., pp. 60–89.

[31] Halford J. Mackinder, *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, op. cit., pp. 158–166.

Iako su versajski mirotvorci zaista i uspostavili granice shodno Mekinderovoj zamisli, one ne samo da nisu sprečile ponavljanje sukoba, već su ga i ubrzale. Nezadovoljstvo Nemačke istočnim granicama poslužiće kao povod njenom novom lideru Adolfu Hitleru da u saradnji sa novim saveznicima i u ime još militantnije ideologije otpočne novi, daleko ozbiljniji hegemonistički poduhvat. Ovoga puta britanska (i američka) premoć na moru neće biti dovoljna da ga zaustavi, tim pre što je i nju relativno uspešno izazivao asimetričnim kapacitetima poput podmornica i aviona.[32] Ključ ishoda Drugog svetskog rata će, još više nego u njegovom prethodniku, biti na kopnu – u kolosalnoj borbi nacističke Nemačke i Sovjetskog Saveza za kontrolu nad Istočnom Evropom. Tu borbu, zahvaljujući očigledno većim ljudskim i materijalnim resursima, dodatno potpomognut od strane saveznika, dobiće Sovjetski Savez i doći u situaciju da zavlada najvećim delom Istočne Evrope. No, daleko od toga da pomorska moć u Drugom svetskom ratu nije imala značaja – na Pacifiku će SAD savladati Japan upravo zahvaljujući većoj snazi mornarice. U ovom sukobu će se pokazati da, za razliku od Mekinderovog poimanja, zahvaljujući nosačima aviona vazdušna moć itekako može da bude produžetak pomorske moći, ne samo kopnene. U dobijanju rata na dva fronta – atlantskom protiv Nemačke i pacifičkom protiv Japana – Amerikanci će se osloniti na svog geopolitičara Spajkmana i njegovu detaljnu analizu strateških tačaka na obodu Evroazije kojima treba ovladati da bi se sprečila projekcija moći neprijateljskih sila protiv američkog kontinenta i omogućila projekcija američke moći u Evropi i Istočnoj Aziji sa ciljem sprečavanja tih sila da ostvare hegemoniju nad tim regionima.[33]

Spajkmanova ideja o značaju kontrole nad obalnim područjima Evroazije (*Rimland*) biće vodilja politike obuzdavanja (*containment*) novog velikog izazova koji će pomorskim silama (SAD i Velikoj Britaniji) biti upućen sa evroazijskog kopna praktično odmah nakon okončanja Drugog svetskog rata.[34] Činjenica da je Sovjetski Savez nakon 1945. godine kontrolisao najveći deo kako Istočne Evrope, te tako i „predela srca", i da je bio vođen globalističkom ideologijom komunizma kao potencijalno svetskog sistema, privlačnom velikom broju ljudi u ostatku sveta (naročito u evropskim kolonijama, a i u samim zapadnoevropskim zemljama), još

[32] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 23.

[33] Nicholas J. Spykman, *America's Strategy in World Politics*, op. cit., pp. 411–445.

[34] U posthumno objavljenom delu *Geografija mira*, Spajkman će reći kako je zapravo *Rimland* ključni region svetske politike, jer su iz njega potekle sile koje su do tada najozbiljnije pretendovale na svetsku hegemoniju – Napoleonova Francuska, Vilhelmova i nacistička Nemačka (ibid., p. XXVII, iz predgovora koji je napisao Francis P. Sempa). Činjenica je da će kontrolom nad *Rimland*-om SAD uspeti da spreče Sovjetski Savez da zagospodari Evroazijom i da će im to područje nakon Hladnog rata biti odskočna daska za geopolitički prodor ka srcu Svetskog ostrva.

jednom će dovesti svet na rub dominacije jedne sile. Hladni rat bio je *par excellence* sukob pomorske (SAD) i kopnene supersile (Sovjetskog Saveza); ipak, da su se oslonile samo na pomorsku moć, SAD bi glatko izgubile. Amerikanci su radi obuzdavanja sovjetskog izazova morali da održavaju snažno vojno prisustvo na kopnu duž čitavog *Rimland*-a (i vode teške ratove, kakvi su bili Korejski i Vijetnamski), a kao odlučujuća karika u tom lancu još jednom se potvrdila Istočna Evropa. Formiranjem evroatlantskog vojnog saveza (NATO) i učlanjenjem Turske i Grčke, odnosno Danske, Norveške i novoformirane Zapadne Nemačke, te izvlačenjem Jugoslavije iz sovjetske orbite, SAD su uspešno stavile pod kontrolu izlaze iz Baltičkog i Crnog mora i osujetile potpunu sovjetsku dominaciju nad Istočnom Evropom.

Hladni rat bi i pod tim uslovima mogao da traje u nedogled, da se nije ispostavilo da su Sovjeti i njihov neefikasni ekonomski sistem ispali nedostojni Mekinderove ideje o efikasnom iskorišćavanju nadmoćnih resursa evroazijskog „predela srca". Nasuprot tome, Amerikanci su se pokazali dostojnim Mahana jer su svojom pomorskom moći zaštitili miroljubivu trgovinu sa kapitalističkom Zapadnom Evropom i Istočnom Azijom, koja će državama u ovim regionima doneti neviđeni ekonomski prosperitet, daleko veći od onog u svetu socijalizma. SAD će time u svojoj orbiti čvrsto zadržati sve bivše velike sile (Veliku Britaniju, Francusku, Nemačku, Italiju i Japan), dok će Sovjetski Savez uspeti da izgubi jedinog značajnijeg saveznika Kinu, koja će se kasnije (čitavu deceniju pre kraja Hladnog rata) i sama pridružiti miroljubivoj prekomorskoj trgovini i trasirati za sebe put kapitalističkog prosperiteta. Sovjetski Savez je u međuvremenu razvio respektabilne podmorničke kapacitete kojima je mogao da na asimetričan način potkopa komandu SAD nad morem, koja je ovima omogućavala i da štite trgovinu i da transportuju vojsku ka bazama u *Rimland*-u, ali zbog opasnosti od eskalacije ka nuklearnom sukobu nije smeo i da ih upotrebi.[35]

Nakon Hladnog rata, dolazi do četvrtog pokušaja ovladavanja evroazijskom kopnenom masom u 20. veku, ovoga puta akter je sila koja ne pripada Evroaziji. SAD ne samo da se nisu povukle iz Evroazije nakon nestanka sovjetske pretnje, već su krenule da šire sferu uticaja pre svega na račun bivše sovjetske na tlu Istočne Evrope, privlačenjem nekadašnjih sovjetskih satelita u svoju orbitu, što će biti

[35] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 25. Iako su nuklearni kapaciteti (pre svega balistički projektili) u početku mogli da poput aviona budu posmatrani kao produžetak kopnene moći, pomorska moć verovatno ima ključnu ulogu u uspostavljanju ravnoteže među nuklearnim silama – u vidu podmorničkih projektila (SLBM) koji mogu da prežive i budu upotrebljeni za protivnapad, čak i ukoliko državna teritorija pretrpi uništavajući nuklearni napad.

zacementirano njihovim prijemom u NATO, ali i drugde, npr. kroz politiku promena režima na Bliskom istoku. Cilj je bio uspostaviti globalnu hegemoniju u ime univerzalističke ideologije liberalizma, koja je u međuvremenu stekla privlačnost širom sveta, jedno vreme i u naslednici američkog hladnoratovskog rivala, Rusiji. Rusija, međutim, iako preorijentisana na liberalni kapitalizam, nije želela da se odrekne statusa nezavisne velike sile i podredi se američkoj hegemoniji, te će na prelazu iz 20. u 21. vek rusko-američko geopolitičko nadmetanje za kontrolu nad Istočnom Evropom biti obnovljeno. U tu svrhu Rusija će biti prinuđena i da dvaput vojno interveniše – u Gruziji 2008. i Ukrajini 2014. godine. Sa promenom režima u Ukrajini i preorijentacijom te države na prozapadnu politiku (plaćenom krnjenjem njenog teritorijalnog integriteta u korist Rusije), geopolitički prodor SAD na istok dostiže vrhunac, ali i biva zaustavljen. Paralelno s tim, počinju da se ljuljaju i američke pozicije na Bliskom istoku, gde Rusija 2015. – u Siriji – po prvi put posle Hladnog rata vojno interveniše van postsovjetskog prostora, oslanjajući se između ostalog i na pomorsku moć. Konačno, sve ovo biva praćeno vrtoglavim ekonomskim i vojnim usponom Kine, koja u toku druge decenije 21. veka upućuje ozbiljan pomorski izazov premoći SAD na Zapadnom Pacifiku. Ova tri činioca – zaustavljanje širenja američke istočnoevropske sfere uticaja, prva posthladnoratovska prekomorska intervencija Rusije i početak kinesko-američkog pomorskog nadmetanja – po našem mišljenju ponovo pomeraju fokus ka pomorskoj moći kao odlučujućem medijumu savremenih međunarodnih odnosa, nakon jednog veka prevlasti kopnene moći. Kako je treći činilac – kinesko-američko pomorsko rivalstvo – daleko najznačajniji, pristupamo njegovoj široj elaboraciji.

Pomorsko nadmetanje Sjedinjenih Država i Kine

Američki geopolitički prodor na istok istočnoevropskim kopnom, time i hegemonistički pohod Vašingtona, zaustavila je Rusija, ali time nije izmenjena raspodela moći u međunarodnom sistemu. Sistem je i dalje unipolaran, sa SAD kao jedinim polom moći (supersilom), dok je Rusija bila i ostala obična velika sila, koja ne da svoju regionalnu sferu uticaja i povremeno prikazuje sposobnost (kao u Siriji) da interveniše i izvan nje. Ona je i dalje druga vojna sila sveta, ali sa vrlo ograničenom ekonomskom moći i mogućnostima njenog uvećanja.[36] Zbog toga je

[36] Vebsajt *Global Firepower* stabilno rangira Rusiju kao drugu vojnu silu sveta (posle SAD, a pre Kine), ali je po veličini ekonomije (nominalnog BDP) ona trenutno na 11. mestu (sa samo 1658 milijardi dolara, naspram američkih 20.544 milijarde), pri čemu ostvaruje skromne stope ekonomskog

savremeni ekonomski rast Kine još značajniji proces, jer preti da izmeni raspodelu moći u međunarodnom sistemu od unipolarne ka bipolarnoj.

Da bi se neka velika sila kvalifikovala kao pol, ona mora da ima minimum 50 posto sposobnosti najmoćnije sile u sistemu, što se odnosi i na ekonomsku i na vojnu moć.[37] U pogledu ekonomske moći, Kina se još 2012. kvalifikovala za pol, dostigavši polovinu nominalnog BDP Sjedinjenih Država – 8532 naspram američkih 16.197 milijardi dolara; današnji odnos je 13.608:20.544, što znači da kineski BDP iznosi ravno dve trećine američkog.[38] Kao posledica vrtoglavog ekonomskog rasta, poslednjih godina značajno narasta i kineska vojna moć, što se vidi i kroz najnovijii odnos godišnjih vojnih troškova – 649:250 milijardi dolara u korist SAD, što znači da su kineski vojni troškovi na blizu 40 posto američkih.[39] Kada i vojni troškovi Kine budu dostigli 50 posto američkih, moći ćemo da govorimo o bipolarnom međunarodnom sistemu, u kome rivalstvo dveju najmoćnijih sila, koje uz to imaju i protivrečne političke i ideološke sisteme postaje neminovnost. Štaviše, ono je uveliko počelo, najpre sa Obaminim zaokretom ka Istočnoj Aziji, a onda sa Trampovim uzdizanjem Kine do pretnje broj jedan za SAD i otpočinjanjem „ekonomskog rata" protiv Pekinga. Ovo rivalstvo, međutim, za razliku od pretežno kopnenih rivalstava koja su obeležila 20. i početak 21. veka, biće prvenstveno pomorsko. Da bismo objasnili zašto, vratićemo se na Mahanov koncept pomorske moći.

Pogledajmo kako Kina stoji u pogledu Mahanovih preduslova/elemenata pomorske moći, sama za sebe, i u odnosu na SAD. Što se tiče geografskog položaja, dve su pozitivne okolnosti za razvoj pomorske moći Kine, a jedna negativna. Prva pozitivna je da Kina ima jedinstvenu obalu – mora na koja izlazi (Žuto, Istočno kinesko i Južno kinesko) međusobno su spojena, te je moguća koncentracija mornarice. Druga pozitivna je da u trenutnim međunarodnim okolnostima Kina ne

---

rasta (povremeno i pada i stagnacije) i ispoljava konstantnu tehnološku zaostalost za najrazvijenijim državama sveta. "2019 Military Strength Ranking", *Global Firepower*, https://www.globalfirepower.com/countries-listing.asp, 03/01/2020; "GDP", The World Bank, https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD, 03/01/2020.

[37] Dok većina teoretičara međunarodnih odnosa polarnost sistema određuje ukupnim brojem velikih sila, mi sledimo Randala Švelera, za koga nisu sve velike sile polovi, već samo one koje poseduju 50 posto i više moći najmoćnije sile u sistemu (Randall L. Schweller, *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998, p. 17). Zato se ne slažemo sa široko prisutnom tezom da se svet kreće ka multipolarnosti, jer na vidiku nema trećih sila koje kombinacijom ekonomske i vojne moći mogu da stignu Kinu i SAD.

[38] "GDP", op. cit.

[39] "Military expenditure by country, in constant (2017) USD, 1988–2018", SIPRI, 2019, https://www.sipri.org/sites/default/files/Data%20for%20all%20countries%20from%201988%E2%80%932018%20in%20constant%20%282017%29%20USD%20%28pdf%29.pdf, 03/01/2020.

mora mnogo da brine o zaštiti kopnenih granica. Iako su one jako dugačke i Kina ima mnogo suseda, izmenjene su okolnosti u odnosu na Hladni rat, kada je Sovjetski Savez bio velika kopnena pretnja, a u međuvremenu je smanjena i verovatnoća sukoba sa Indijom oko granice, dok su regulisani i manji granični sporovi sa drugim susedima.[40] Američko kopneno vojno prisustvo u kineskom okruženju je značajnije samo u Avganistanu, u odnosu na koji je Kina razdvojena prirodnim preprekama, i u Južnoj Koreji, koju od Kine odvaja nuklearna Severna Koreja. Kako su i njeni susedi na kopnu uglavnom velike i regionalne sile (ili se nalaze pod njihovom kontrolom), ni Kina nije u poziciji da bitno proširi svoju sferu uticaja kopnom, tako da slobodno može da se okrene moru.

Negativna okolnost geografskog položaja Kine je što je njen izlaz na Tihi okean zatvoren tzv. prvim i drugim lancem ostrva, koji su van njene kontrole (a trenutno pod kontrolom SAD i njihovih saveznika), što važi i za Molučki moreuz, kojim se izlazi na Indijski okean. Oba lanca ostrva počinju kod Japana, s tim što prvi prolazi bliže kineskoj obali, preko Okinave, Tajvana i Filipina do Bornea, a drugi ide malo dalje – preko Marijanskih ostrva i Guama do Nove Gvineje.[41] SAD nemaju taj problem, jer su im u potpunosti otvoreni izlazi i na Tihi i na Atlantski okean. Mahan je svojevremeno smatrao da činjenica da su u pitanju dva odvojena okeana može da bude izvor slabosti i troškova, ali i dobro predvideo da će upravo zbog toga za SAD biti ključno da kontrolišu Karipsko more i Panamski kanal (koji je onda još bio u izgradnji).[42] Otuda je potpuno logično da je kontrola Južnog kineskog mora, ili prema Spajkmanu „azijskog Sredozemlja" (Karipsko bi bilo američko Sredozemlje), vitalni interes Kine, jer je odatle moguće vršiti proboj ka Indijskom (kroz Molučki moreuz) i Tihom okeanu (kroz Luzonski moreuz).[43] Za ovo bi bila neophodna kontrola Tajvana, kojom bi ujedno bio presečen prvi lanac ostrva.[44]

Kina ima i pozitivnu fizičku konformaciju mora i kopna – od njene razuđene obale duboko u unutrašnjost, ali i poprečno (pravcem sever-jug) teče nekoliko

---

[40] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 32.

[41] Andrew S. Erickson, "Can China Become a Maritime Power?", in: Toshi Yoshihara and James R. Holmes (eds), *Asia Looks Seaward: Power and Maritime Strategy*, Praeger Security International, Westport, 2008, p. 102.

[42] Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., pp. 16, 18.

[43] Robert D. Kaplan, "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 3, May–June 2010, pp. 22–41; Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 69.

[44] Ibid., pp. 34, 67–69.

plovnih reka i kanala, čemu treba dodati i jako dobru saobraćajnu infrastrukturu. Ovo se, doduše, odnosi samo na istočnu polovinu zemlje, ali upravo ta polovina predstavlja jezgro kineske države, u kome živi najveći udeo stanovništva i gde je razmeštena glavnina kineske ekonomije. I bez ostatka teritorije, područje koje gravitira ka dugačkoj obali je ogromno, što, u kombinaciji sa takođe ogromnim brojem stanovnika koji gravitira obali i raspoloživ je za zaposlenje u službi mora, predstavlja veliki izvor kineske snage. U prošlosti, kada kineska ekonomija nije bila razvijena kao danas, dugačka obala i plovni putevi predstavljali su izvor slabosti u suočavanju sa evropskim kolonijalnim silama. Prema navedenim kriterijumima je današnja Kina čak i u prednosti u odnosu na SAD iz vremena Mahana, koje su, pored dobre veze sa morem, imale i značajne izvore bogatstva u unutrašnjosti ka kojima su mogli da se okrenu, a da more zanemare, dok im je broj stanovnika raspoloživog za more bio znatno manji nego u Kini danas.[45] Karakter kineskog naroda i vlade takođe su bitni preduslovi u korist kineske pomorske moći. Ako je u Mahanovo vreme pomorska trgovina za SAD bila stvar izbora (koji će one naposletku načiniti usled tendencije ka trgovini uopšte i nasleđa nezavisnog kolonijalnog razvoja), za kinesku zahuktalu ekonomiju ona je stvar nužnosti, i njoj su podjednako posvećeni i vlada i narod.[46] Pritom kod Kine za ovo postoji i istorijski presedan – prekomorske ekspedicije admirala Ženg Hea u vreme dinastije Ming u 15. veku, koje su održavale vezu sa obalama Arabije i Afrike preko Indijskog okeana.[47] Činjenica da je Kina nakon toga naprasno okrenula leđa moru potvrđuje Mahanovo upozorenje o autoritarnim vladama, ali je zaista mala verovatnoća da bi današnja Komunistička partija – kojoj upravo autoritarizam omogućava da bude brža u uspostavljanju pomorske moći nego što su bile SAD u Mahanovo vreme – mogla da krene sličnim putem. Opredeljenje Kine da postane pomorska sila, za šta kako vidimo ima većinu preduslova, deluje konačnim.

Imajući u vidu da je Kina između dva istorijska izlaska na more vekovima bila posmatrana, a i sebe je tako posmatrala, kao kopnena sila (ako jedno vreme uopšte i kao sila), za privikavanje na ocenu da je danas pomorska sila biće potreban i izvestan mentalni napor. U tu svrhu, vratimo se za trenutak na Mekindera, koji je svojevremeno upozoravao da bi Kina jednog dana mogla da zavlada svetom (doduše, u njegovoj viziji bila bi pod japanskom komandom), jer je istovremeno i

---

[45] Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., pp. 20, 25.

[46] Ibid., p. 28.

[47] Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", *Backgrounder*, No. 2576, 11 July 2011, p. 2; John Curtis Perry, "Imperial China and the Sea", in: Toshi Yoshihara and James R. Holmes (eds), *Asia Looks Seaward: Power and Maritime Strategy*, Praeger Security International, Westport, 2008, pp. 28–30.

okeanska i kontinentalna, za razliku od Rusije koja je samo kontinentalna.[48] Kina je, zapravo, tipična sila *Rimland*-a (delom zalazi i u „predeo srca"), a videli smo da su upravo takve (Napoleonova Francuska, Vilhelmova i nacistička Nemačka) umele da upute velike izazove svetskom poretku širenjem ka „predelu srca" evroazijskog kopna. No, njima su to omogućavali geografski položaj i tehnologija njihovog vremena. Današnja Kina nije ni izbliza tako dobro pozicionirana za ekspanziju sfere uticaja kopnom, nalazeći se između tri nuklearne sile (i vojnog prisustva četvrte), mnoštva prirodnih granica (planinski venci, pustinje) i uz slabo naseljen i ekonomski beznačajan kontinentalni deo teritorije. Kina svoju naraslu moć može jedino da projektuje morem, kako je (iz takođe geografskih i tehnoloških razloga) bio slučaj i sa svim ranijim pomorskim silama – Portugalom, Španijom, Holandijom, Britanijom, Japanom i SAD. Ako bi nekad htela da postane i globalna sila, poput SAD, te da pokuša da ovlada strateški značajnim kopnenim područjima (u Istočnoj Evropi, na Bliskom istoku, ili možda čak izazove američku dominaciju na Zapadnoj hemisferi), put do tamo bi vodio morem – baš kao što su i SAD do udaljenih evroazijskih područja koja danas kontrolišu došle morem. Poređenje sa SAD je verovatno i najbolje, jer su i one poput Kine (a za razliku od ranijih pomorskih sila) država kontinentalnih dimenzija, s tim što je kod Kine – usled opisanih povoljnijih ekonomskih uslova unutrašnjosti koje je imala Amerika – imperativ izlaska na more još naglašeniji.

Kinezi su se, za početak, savršeno uklopili u suštinu Mahanovog koncepta – najpre su razvili obimnu pomorsku trgovinu, a zatim počeli da jačaju ratnu mornaricu da bi je zaštitili. Mahan je svojevremeno razvio koncept pomorske moći sa jasnim praktičnim ciljem da SAD skrene sa puta napuštanja pomorske trgovine, kojim je bila krenula, i navede je na obnovu i jačanje ratne mornarice.[49] Kina danas dokazuje da je dostojna Mahanova učenica, te da po njegovim standardima brzo napreduje. Ekonomija je glavni pokretač njene pomorske moći – konstantno koristi okeane za uvoz resursa (pre svega sa Bliskog istoka i iz Afrike) i izvoz gotovih proizvoda i gradi trgovačke brodove ubrzanim tempom.[50] Sama činjenica da danas Kinezi konsultuju Mahana predstavlja promenu u njihovom pogledu na more. U vreme Maoa, Mahan je odbacivan kao „apostol imperijalizma i kolonijalizma", a od Dengovog otvaranja interesovanje za njega i termine „komanda mora" i

[48] Halford J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History", op. cit., p. 437.

[49] Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., pp. 14, 25.

[50] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 27, 32. Kina je 2010. godine postala najveći brodograditelj na svetu (Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", op. cit., p. 3).

„komanda komunikacija" raste.[51] Što nije nimalo neobično, imajući u vidu da je Kina danas zavisnija od mora nego ikad, odnosno svakako mnogo više nego što je bila u vreme kada je pre nekoliko vekova napustila mornaricu.[52] Kineski vrhovni nacionalni cilj se promenio – umesto obezbeđenja opstanka iz revolucionarnih dana, došlo se do obezbeđenja stabilnog ekonomskog razvoja i rasta, a on zavisi od globalnog tržišta i uvoza resursa.[53] Danas kada poseduje globalne interese, Kina ne može sebi da dopusti da se brani na sopstvenim granicama. Pošto se motor njenog razvoja nalazi u primorskim oblastima, a uvoz resursa i kontakt sa globalnim tržištem vode preko mora, Kina ima imperativ da obrati pažnju na pomorsku bezbednost i odbranu interesa putem pomorske moći – u kojoj zaostaje.[54] Danas retko koji stručnjak koristi argumente da Kini nije potrebno da štiti pomorske trgovačke rute, jer može besplatno da se osloni na američku pomorsku premoć. Kinezi više ne veruju u SAD kao zaštitnika, jer (opet shodno Mahanovom argumentu zašto treba imati sopstvenu ratnu mornaricu i komandu nad morem) američka dobroćudnost može da se preko noći preokrene i poremeti dotok resursa u vremenima krize, čineći od kineske ekonomije taoca.[55]

Zbivanja u drugoj deceniji 21. veka opravdala su kineske strahove i njihovu odluku da krenu putem uvećanja pomorske moći. Najpre Obaminim zaokretom ka Istočnoj Aziji, a zatim i Trampovim objavljivanjem ekonomskog rata Kini, SAD su pokazale da su kineski rast počele da doživljavaju kao pretnju za svoju poziciju najmoćnije sile u međunarodnom sistemu, te da će nastojati da ga obuzdaju. Pritom, strogo ekonomska opravdanja koja Vašington nudi za antikineske poteze – uloga države u upravljanju ekonomijom, „nepoštene" trgovinske prakse, krađa intelektualne svojine – ne zvuče ubedljivo, jer je sve to kod Kineza bilo prisutno i prethodnih decenija, pa nije uzdizano do nivoa bezbednosne pretnje po SAD.[56] No, ranije su uključivanje Kine u tokove svetske trgovine i njen ekonomski razvoj i rast

---

[51] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 29.

[52] Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", op. cit., p. 2.

[53] Zhang Wenmu, "Sea Power and China's Strategic Choices", *China Security*, Summer 2006, p. 17.

[54] Ibid., pp. 19–21.

[55] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 27, 33–34.

[56] Pored pomenutih ekonomskih, najnovija američka Strategija nacionalne bezbednosti puna je političkih opravdanja za obuzdavanje Kine kao glavne bezbednosne pretnje za SAD (Vladimir Trapara, „Viđenje pretnji u strateškim dokumentima Trampove administracije", u: Vladimir Trapara i Aleksandar Jazić (urs), *Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 56–60.

bili u interesu SAD kao zaštitnika globalizovane ekonomije, kojoj je Kina kao „radionica sveta" i ogromno tržište značajno doprinosila. Sada kada Kina od globalizacije izvlači veću korist i zahvaljujući njoj sustiže SAD po ekonomskoj, a u perspektivi i vojnoj moći, taj proces valja usporiti, pa makar za to bilo neophodno lansirati sile „deglobalizacije" i podrivati pravila slobodne trgovine koja su nekada sami Amerikanci inaugurisali.[57] Kineski stručnjak Žang Venmu (Zhang Wenmu) predvideo je ovo još 2006. godine, kada je tvrdio da je Kini potrebna jaka mornarica za slučaj da drugi akteri počnu da krše pravila slobodne trgovine na kinesku štetu i uvedu Kini sankcije, dodavši i da ga odnos SAD prema Kini podseća na nastojanje Velike Britanije iz 19. veka da tada mladu Ameriku drži pod kontrolom.[58] Prema njemu, jednako pravo Kine na udeo u globalnim resursima je „demokratsko pravo koje Kini pripada", pomorska moć je u službi pomorskog prava, te je treba ojačati da bi se to pravo obezbedilo.[59]

Šta Kina u poslednje vreme tačno radi na planu jačanja pomorske moći i kakav je odgovor SAD? Dokument Kineska nacionalna odbrana 2004 prvi je otvoreno postavio kao cilj kineske mornarice *ZHIHAIQUAN* – komandu nad morem i nebom iznad njega, u kineskom okruženju. Isti dokument od 2006. godine poziva na proširenje „strateške dubine za pomorske defanzivne operacije".[60] Trenutni sastav i kvalitet kineske ratne mornarice sugeriše da je njen prioritet uskraćivanje pristupa, odnosno držanje SAD dalje od kineskih obala, pre nego izazivanje američke mornarice širom okeana.[61] Naglasak se stavlja na vraćanje suvereniteta nad Tajvanom i kontrolu Južnog kineskog mora, a zatim i voda duž čitavog prvog lanca ostrva, između Japana i Molučkog moreuza.[62] Polazna ideja je da Kina, ako ne bude

---

[57] Naravno, američki autori će ovo izokrenuti i reći da je Kina ta koja bi, iako je profitirala od globalnog sistema, želela da promeni njegova pravila igre u svoju korist ili čak da kreira alternativni, gde bi ona bila na čelu. Npr. videti: Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 27.

[58] Zhang Wenmu, "Sea Power and China's Strategic Choices", op. cit., pp. 22, 29.

[59] Ibid., pp. 19, 23.

[60] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 36. Decembra 2006. godine, tadašnji predsednik Kine Hu Đintao je rekao pomorskim oficirima: „(m)oramo da uložimo napore u izgradnju moćne narodne mornarice, koja se može prilagoditi istorijskoj misiji u toku novog veka i novog perioda" (ibid., p. 12). Komandant kineske ratne mornarice Vu Šengli proglasio je Kinu za „okeansku naciju" i pozvao kineske građane da ojačaju kolektivnu svest o morima, ne bi li izvršili „veliku revitalizaciju kineske nacije" (ibid., p. 31).

[61] Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", op. cit., p. 8.

[62] Ibid., p. 7. Admiral Liu Huaking, „kineski Mahan" i otac moderne kineske mornarice, osamdesetih godina 20. veka je definisao „bliska mora" kao Žuto, Istočno kinesko, Južno kinesko, Spratli, vode između Tajvana i Okinave i severnu morsku oblast Pacifika (Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 38).

kontrolisala Tajvan i druga ostrva u blizini, neće moći ni svoj jugoistok kao ekonomsku bazu (Šangaj, Guangdžou, Šenžen).[63] Kontrolu tamo (kao i na čitavom Pacifiku) trenutno imaju SAD, pa Kinezima prvi lanac ostrva izgleda kao „obrnuti kineski zid" koji su Amerikanci postavili da bi obuzdali Kinu. Ne može se osporiti geografska činjenica koju kineski stručnjaci često navode, da su američke trupe raspoređene 7000 milja od svoje zapadne obale, a kineske svega 700 od svoje istočne.[64] Da bi u perspektivi izmenila tu činjenicu, kineska mornarica u poslednje vreme uvodi elemente strategije ograničavanja i sprečavanja pristupa i manevra (*anti access/area denial* – A2AD), koja bi podrazumevala preduzimanje vojnih i nevojnih koraka kako bi se u slučaju sukoba: odložio dolazak američkih i savezničkih trupa na vojište; sprečile (ili makar poremetile) snage SAD da koriste baze u regionu radi podrške vojnim operacijama; američki kapaciteti za projekciju moći držali što je dalje moguće.[65] U tu svrhu Kina mnogo ulaže u nabavku podmornica i oružja kojima može da ugrozi američke nosače aviona, kao i pomorskih mina, a uspostavila je mornaričku bazu na ostrvu Hajnan, gde može da drži nuklearne podmornice i proširi radijus krstarenja do Molučkog moreuza.[66]

Prema izveštaju RAND korporacije od 2009. godine, kineski projektili i vazdušne snage predstavljaju nesavladiv izazov američko-tajvanskim naporima da kontrolišu vazduh nad moreuzom i ostrvom.[67] To znači da su Kinezi već kopnenom moći načinili prvi veliki korak u ograničenju pristupa Amerikancima svojim teritorijalnim

---

[63] Zhang Wenmu, "Sea Power and China's Strategic Choices", op. cit., p. 25.

[64] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 34, 46–48.

[65] Ibid., p. 17. Ako prihvata Mahanovu „ekonomsku logiku" pomorske moći, Kina se za „vojnu gramatiku" oslanja i na mislioce poput Sun-Cua i Maoa. Mao je Kinezima ostavio u amanet koncept aktivne odbrane, koja bi podrazumevala strpljenje dok se ne uspostavi relativna premoć nad protivnikom, a zatim protivofanzivu – tačno onaj model koji bi mogli da primene u cilju razbijanja pomorskog okruženja u koje su ih stavile SAD (ibid., pp. 32, 43–44). U kineskoj vojnoj eliti jaka je i „mekinderovska" struja, koja smatra da je Kini dovoljno da kontroliše samo par stotina milja od svoje obale, te da joj savremena tehnologija omogućava da to čini i putem kopnene moći (ibid., pp. 49–56). Upadljiv napredak Kine na planu projektila protiv brodova potvrđuje da Kina u strategiji ograničenja pristupa itekako polaže i na kopnenu moć (Andrew S. Erickson, "Can China Become a Maritime Power?", op. cit., p. 87).

[66] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 27–28; Robert D. Kaplan, "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", op. cit; Andrew S. Erickson, "Can China Become a Maritime Power?", op. cit., p. 77.

[67] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 236.

morima, nakon čega logično sledi otvoreno pomorsko rivalstvo i trka u naoružanju.[68] SAD pokazuju da nemaju nameru da tek tako prepuste Kini pomorsku dominaciju na Zapadnom Pacifiku. Kao nekad u doba Mahana, Vašington ponovo preispituje svoju pomorsku strategiju.[69] Ako su nakon Hladnog rata smatrali da je sa njihovom neupitnom pomorskom dominacijom došao kraj istorije pomorske moći, ta teza je danas gotovo sasvim iščezla.[70] Koncept komande nad morem, koji se u međuvremenu usled američke pomorske premoći bio sasvim izgubio (jer je uziman zdravo za gotovo), vraća se na velika vrata.[71] Fokus se pomera ka takmičenju među velikim silama, te u prvi plan izbija teza o SAD kao „nezamenljivoj pomorskoj sili".[72] Vašington ponovo povećava u međuvremenu smanjenu flotu i pojačava interesovanje za njeno raspoređivanje u Indo-Pacifičkom regionu, u odnosu na Atlantik.[73] Svakako da je sve ovo u SAD (kao i u Kini) praćeno žustrim debatama o kvalitetu i kvantitetu koji američka mornarica treba da poseduje da bi uspešno odgovorila kineskom pomorskom izazovu. U prvi plan izlazi teza o značaju kontrole nad drugim lancem ostrva, koji kineski kopneni i pomorski kapaciteti još uvek ne mogu da ugroze, čak i ako bi probili prvi lanac.[74] Sreću se mišljenja i da bi SAD Kinezima trebalo da uzvrate njihovim oružjem – asimetrično, pošto su nosači aviona isuviše bitni za globalnu kontrolu nad morem da bi bili rizikovani u regionalnom pomorskom sukobu sa Kinom, američka mornarica bi u njemu pre svega trebalo da se osloni na veći broj manjih plovila.[75]

Kakvi su onda zaista dometi jačanja kineske pomorske moći u odnosu na američku, i uopšte? Koji vid i stepen komande nad morem je Kinezima potreban da bi ostvarili svoje regionalne i globalne interese, šta im je potrebno za tu svrhu i mogu li oni to? Ilustrativno je u tom smislu poređenje današnje Kine i Vilhelmove Nemačke, takođe sile *Rimland*-a koja se u nekom trenutku okrenula moru da bi uputila izazov tada vodećoj pomorskoj sili. Kineske predispozicije za razvoj pomorske moći su u

---

[68] Xie Xiaodong, Zhao Qinghai, "America's Rethinking of Sea Power and Its Policy Impact", op. cit., p. 128.

[69] Ibid., p. 118.

[70] Ibid., pp. 118–119.

[71] Ibid., p. 123; Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 21.

[72] Xie Xiaodong, Zhao Qinghai, "America's Rethinking of Sea Power and Its Policy Impact", op. cit., p. 120.

[73] Ibid., pp. 124–125.

[74] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 34–35.

[75] Robert C. Rubel, "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", op. cit., p. 30.

svakom pogledu povoljnije.[76] Najpre, za razliku od Vilhelmove Nemačke, videli smo da Kina zbog svog geopolitičkog položaja nema prostora da značajnije proširi svoju sferu uticaja kopnom, niti SAD nju sa kopna imaju odakle da ugroze, tako da ima taj „luksuz", ali i imperativ, da se u potpunosti okrene moru. Dalje, kineska obala je i duža od nemačke i ima više prostora za proboj ka otvorenom okeanu (Luzonski moreuz). Baze SAD su raštrkane po Zapadnom Pacifiku i ranjivije na kineski udar nego što su bile britanske na nemački, pri čemu su i jako udaljene od američke teritorije, te je samim tim i teže opravdati troškove za njihovo održavanje (problem koji Britanija nije imala za odbranu sopstvene teritorije).[77] Videli smo da je propust Nemačke bio što se upustila u simetričnu pomorsku trku u naoružanju sa Velikom Britanijom, dok je Kina pristupila izgradnji mornarice na metodičniji način, krećući od odbrane ka napadu, uz traženje kreativnih rešenja kako da pobedi superiornog protivnika (strategija ograničavanja pristupa je primer toga).[78] Konačno, Kina je za razliku od Nemačke mudro i postepeno hranila nacionalnu volju za okretanje moru; dok je za Nemačku mornarica bila hir koji bi joj pomogao u jačanju nacionalnog identiteta, Kina ima daleku i dugu istoriju pomorske moći.[79]

Shodno rečenom, za Kinu bi ukoliko želi uspeh u pomorskom rivalstvu sa SAD prvi neophodan korak bio da povrati suverenitet nad Tajvanom i da, po mogućstvu, to bude mirnom reintegracijom (pridobijanjem većine stanovništva ostrva za ujedinjenje). U suprotnom, sve i da Kina poseduje kopnene i mornaričke kapacitete da pobedi u bici za Tajvan, troškovi i gubici bili bi ogromni, međunarodni ugled zemlje narušen, a dalja sudbina kineskog pomorskog poduhvata vrlo neizvesna. Kina bi mirnom reintegracijom Tajvana bez ispaljenog metka, potrošenog juana i prolivene kapi krvi presekla prvi lanac ostrva i postigla četiri bitne stvari: 1) u potpunosti osigurala bezbednost svog priobalnog ekonomskog jezgra; 2) postala gospodar situacije u Južnom kineskom moru i osigurala mnogo jeftiniji i povoljniji ishod za sebe ako tamo ubuduće bude došlo do pomorske bitke; 3) stekla odskočnu dasku za eventualni dalji proboj ka otvorenim morima, kroz Luzonski i Molučki moreuz; i 4) izvršila pritisak na lokalne saveznike SAD da počnu da preispituju svoju lojalnost.[80]

---

[76] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 59–60, 88–89.

[77] Ibid., pp. 69–71. „Transpacifičke razdaljine prigušuju ne samo američku moć, već i… vrednost koju američka vlada i narod pridaju odbrani interesa SAD uz azijske obale" (ibid., p. 86).

[78] Ibid., pp. 74–77.

[79] Ibid., pp. 79, 88.

[80] Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", op. cit., pp. 2, 9; Robert D. Kaplan, "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", op. cit.

Za potpuno obezbeđenje pomorskih interesa, Kina bi morala da zaštiti sve svoje linije komunikacije, dakle i na otvorenom moru i u oblasti odredišta.[81] Iza Luzonskog moreuza slede američke baze u drugom lancu ostrva, a zatim otvoreni Pacifik na kome SAD imaju kontrolu; iza Molučkog moreuza sledi otvoreni Indijski okean, a zatim, čak i da Kina uspe da zaštiti svoje brodove koji plove po njemu, bezbroj tačaka uz njihova odredišta na obalama Afrike, Bliskog Istoka i evropskog Sredozemlja, gde bi SAD mogle da ugroze kineski pristup.[82] Stoga je za očekivati da se kineski „marš ka morima" neće završiti kod Tajvana i prvog lanca ostrva, već će Kina nastojati da postepeno, u koncentričnim krugovima od svoje obale, obezbeđuje fizičku slobodu kretanja svojih brodova morima i u tom procesu osniva i udaljene pomorske baze.[83]

Ofanzivna pomorska strategija sa ciljem remećenja američke i uspostavljanja sopstvene komande nad morima kojima se odvija glavnina kineskog uvoza resursa i komunikacije sa udaljenim tržištima, biće imperativ Kine u nastavku 21. veka. I to nezavisno od toga da li Kina i u političkom smislu, kako joj neki spočitavaju, ima agresivne namere ili je defanzivna i miroljubiva sila koja samo želi da obezbedi prava na ravnoj nozi sa drugima.[84] Dok kineski autori tvrde da njihova zemlja za razliku od SAD ne teži globalnoj moći i uticaju, te da neće upasti u zamku imperijalizma u koju su upale Nemačka posle Bizmarka i SAD u Iraku, za japanske i američke autore Kina u zavisnosti od tumačenja Mahana može benigno da koristi pomorsku moć, ali može da se opredeli i za agresivniji pristup kopnene sile koja okean vidi kao produžetak sopstvene teritorije.[85] No, sve je to nebitno jer je osporavanje američke pomorske dominacije neophodno Kini u oba slučaja. Ključno pitanje od koga će zavisiti dinamika kinesko-američkog pomorskog rivalstva u budućnosti je da li će

---

[81] Dean Cheng, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", op. cit., p. 9.

[82] Robert D. Kaplan, "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", op. cit.

[83] Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., pp. 23–24.

[84] Svojevremeno je i Mahan smatrao da bi povod za izgradnju mornarice, pored zaštite trgovine, mogle da budu i agresivne namere države, čije je postojanje tada osporavao SAD. Vreme će ga u pogledu ovog poslednjeg demantovati. Alfred Thayer Mahan, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, op. cit., pp. 14–15.

[85] Zhang Wenmu, "Sea Power and China's Strategic Choices", op. cit., pp. 26–29; Robert D. Kaplan, "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", op. cit; Toshi Yoshihara, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, op. cit., p. 58. Ima i onih koji po izgradnji nuklearnih podmornica zaključuju da Kina želi da postane globalna sila, ali priznaju da je agresivna projekcija moći strana kineskoj strateškoj kulturi (Andrew S. Erickson, "Can China Become a Maritime Power?", op. cit., p. 76, 110).

SAD ostati verne svojoj hegemonističkoj politici (bilo liberalnoj, bilo neliberalnoj) ili će se pod pritiskom izmenjenog odnosa snaga preorijentisati na defanzivnu strategiju „uzdržavanja" ili „*off-shore* uravnoteživanja".[86]

U prvom slučaju stvari su jasne – SAD će nastaviti da pritiskaju na više frontova sve svetske aktere koji bi da vode nezavisnu politiku (dakle ne samo Kinu), a u liberalnoj varijanti i sve one čiji im vrednosni sistemi ne odgovaraju.[87] Kineski rast će i dalje videti kao pretnju broj jedan i u perspektivi koristiti i pomorsku moć da ga obuzdaju/preokrenu, što bi drastično povećalo rizik od izbijanja novog svetskog sukoba. U drugom slučaju, pak, teoretski gledano, sukob bi se mogao izbeći, jer bi SAD odustale od ideje da osujete kineske trgovinske komunikacije i miroljubivi ekonomski rast, a vojnu moć bi održavale u pripravnosti za slučaj da Kina u nekom trenutku krene putem agresivne politike. Pomorska bezbednosna dilema mogla bi naposletku da bude razrešena u korist zajedničke američko-kineske komande nad morem, koja bi štitila miroljubivu trgovinu nezavisno od toga ko od nje više profitira. Međutim, ovo bi bilo veoma teško sprovesti u praksi. Postavilo bi se pitanje koliko daleko američki vojni kapaciteti treba da se odmaknu od kineskih obala da bi Kina bila sigurna u bezbednost svojih pomorskih komunikacija, a da se u isto vreme ne uđe u rizik da ona padne u imperijalno iskušenje da popuni novonastali vakuum moći, dok američke trupe više ne bi bile u mogućnosti da se vrate i osujete njen

---

[86] Strategije „uzdržavanja" (*restraint*) kod Berija Pozena (Barry R. Posen) i „*off-shore* uravnoteživanja" (*off-shore balancing*) kod Džona Miršajmera (John J. Mearsheimer) podrazumevale bi odustajanje SAD od hegemonističke politike u korist defanzivnog pristupa čiji bi cilj bio sprečiti nekog drugog aktera da uspostavi sopstvenu hegemoniju u širem regionu u kome se nalazi. Umesto velikog vojnog prisustva i stalnih vojnih savezništava na evroazijskom kopnu, ove defanzivne strategije bi značile opredeljenje SAD da se za uravnoteživanje potencijalnih hegemona oslone pre svega na lokalne aktere, pa se tek onda – ako oni u tome ne uspeju – i same vojno angažuju, trupama koje bi držale udaljenim od evroazijskih obala (*off-shore*), ali spremnim da se u slučaju potrebe vrate (Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014, pp. 69–87; John J. Mearsheimer, "Imperial by Design", *The National Interest*, No. 111, January–February 2011, pp. 18, 30–34).

[87] Neliberalna varijanta, trenutno oličena u Trampovoj spoljnoj politici, takođe podstiče sukobe sa drugačijim vrednosnim sistemima, ali iz drugog razloga. Prema mišljenju Vladimira Ajzenhamera, Tramp nastoji da ostvari realističke ciljeve (zaštitu suvereniteta, uvećanje moći) konstruktivističkom metodom „proizvodnje drugosti", koja najpre treba da učvrsti američki nacionalni identitet („Amerika na prvom mestu"). Iako i sam antiliberalnog opredeljenja, Tramp će se ipak sukobiti sa drugim antiliberalnim akterima (što znači i sa Kinom), jer to pogoduje njegovom osnovnom političkom naumu jačanja nacionalnog identiteta, suverenosti i moći. Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma", *Međunarodni problemi*, Vol. 69, br. 2–3/2017, str. 273–280.

imperijalizam.[88] Kako god bilo, pomorsko nadmetanje SAD i Kine već je uveliko počelo, u perspektivi će biti sve veće, te se valja na vreme navići i na opasnost od oružanog sukoba (a svakako od više manjih proksi sukoba) u koji ono može da odvede.

Zaključak

U drugoj deceniji 21. veka međunarodni odnosi ušli su u novu eru prvenstvenog geopolitičkog značaja pomorske moći, nakon više od jednog veka dominacije kopnene. Ovoga puta, za razliku od preokreta koji se odigrao na prelazu iz 19. u 20. vek, na to nije presudno uticala tehnologija, već slučajno poklapanje dvaju činilaca: posthladnoratovskog procesa ekonomske globalizacije, koji je učinio najveće svetske ekonomije zavisnim od slobode pomorskog saobraćaja; specifičnog geopolitičkog položaja Kine, države čiji je ekonomski rast, omogućen tim istim procesom globalizacije, u toku poslednje decenije dostigao kritičnu tačku. Kako je kopnena projekcija moći (na bilo čiji račun) između rastuće Kine i SAD kao još uvek prve sile sveta gotovo nemoguća, zahvaljujući drugim nezavisnim velikim i regionalnim silama kojima je Kina okružena, neminovno se javlja nadmetanje u pomorskoj moći između dva svetska ekonomska i vojna kolosa. Ako se prognoze o njegovoj eskalaciji potvrde, to će biti prvi slučaj pretežno pomorskog nadmetanja dveju velikih sila nakon sukoba SAD i Japana u Drugom svetskom ratu, a dveju najjačih sila u sistemu verovatno još od rivalstva Engleske i Španije u 16. veku.

Misao Alfreda T. Mahana iz druge polovine 19. veka postaje relevantnija nego ikad, još od okretanja SAD ka moru prema njegovom uputstvu, te se sa pravom može reći da ulazimo u „neomahanovski" svet. Kina – koju sa SAD povezuje i to što ima teritoriju kontinentalnih razmera – poseduje odlične predispozicije da ne ponovi greške svojih prethodnika (Nemačke, Japana, Sovjetskog Saveza), koji su pokušali da ugroze prevlast u njihovo vreme vodećih pomorskih sila. No, Kina za protivnika ima ne samo najjaču pomorsku, već i najjaču vojnu silu u istoriji, koja i dalje ne odstupa od ideje o uspostavljanju globalne hegemonije. Ključno pitanje u periodu pred nama biće hoće li Kina moći da u uslovima rivalstva sa SAD održi svoj ekonomski razvoj koji trenutno pokreće čitavu svetsku ekonomiju, te da li će sile

[88] Na primer, Pozen postavlja očuvanje američke komande nad morem (ali i drugim zajedničkim prostorima, poput vazduha i svemira) kao neophodan uslov za strategiju „*off-shore* uravnotežavanja" (Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, op. cit., pp. 135–144). Protivrečnost između tog cilja i uveravanja Pekinga da će kineske pomorske linije komunikacije biti bezbedne, očigledna je.

deglobalizacije koje ovo rivalstvo proizvodi vratiti svet u neka ranija vremena nepoverenja u međunarodnim odnosima i neminovnosti novog svetskog sukoba. Geopolitika je možda i glavna disciplina koja može da pruži odgovor.

Bibliografija

Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma", *Međunarodni problemi*, Vol. 69, br. 2–3/2017, str. 262–282.

Erickson, Andrew S., "Can China Become a Maritime Power?", in: *Asia Looks Seaward: Power and Maritime Strategy*, Toshi Yoshihara and James R. Holmes (eds.), Praeger Security International, Westport, 2008, pp. 70–110.

Kaplan, Robert D., "The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea?", *Foreign Affairs*, Vol. 89, No. 3, May–June 2010, pp. 22–41.

Mackinder, Halford J., *Democratic Ideas and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, Faber and Faber, London, 2009.

Mackinder, Halford J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Vol. 170, No. 4, December 2004, pp. 298–321.

Mahan, Alfred Thayer, *Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*, Blackmask Online, 2014 (electronic issue).

Mearsheimer, John J., "Imperial by Design", *The National Interest*, No. 111, January–February 2011, pp. 16–34.

Perry, John Curtis, "Imperial China and the Sea", in: *Asia Looks Seaward: Power and Maritime Strategy*, Toshi Yoshihara and James R. Holmes (eds), Praeger Security International, Westport, 2008, pp. 17–31.

Posen, Barry R., *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.

Rubel, Robert C., "Command of the Sea: An Old Concept Resurfaces in a New Form", *Naval War College Review*, Vol. 65, No. 4, Autumn 2012, pp. 21–33.

Schweller, Randall L., *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York, 1998.

Spykman, Nicholas J., *America's Strategy in World Politics*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2007.

Trapara, Vladimir, „Savremeni značaj Makinderovog koncepta Istočne Evrope: slučaj ukrajinske krize", *Međunarodna politika*, god. 65, br. 1155–1156, jul–decembar 2014, str. 26–43.

Trapara, Vladimir, „Viđenje pretnji u strateškim dokumentima Trampove administracije", u: *Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri*, Vladimir Trapara i Aleksandar Jazić (urs), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 54–67.

Vojni leksikon, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1981.

Wenmu, Zhang, "Sea Power and China's Strategic Choices", *China Security*, Summer 2006, pp. 17–31.

Xiaodong, Xie, Zhao Qinghai, "America's Rethinking of Sea Power and Its Policy Impact", *China International Studies*, No. 65, July–August 2017, pp. 112–128.

Yoshihara, Toshi, James R. Holmes, *Red Star over the Pacific: China's Rise and the Challenge to U.S. Maritime Strategy*, Naval Institute Press, 2010.

Izvori sa interneta:

Cheng, Dean, "Sea Power and the Chinese State: China's Maritime Ambitions", *Backgrounder*, No. 2576, 11 July 2011, http://thf_media.s3.amazonaws.com/2011/pdf/ bg2576.pdf.

Vladimir TRAPARA

ENTERING "NEOMAHANEAN" WORLD:
CONTEMPORARY MARITIME RIVALRY OF CHINA AND THE UNITED STATES

Abstract: The author uses Mahan's sea power concept in order to determine its contemporary geopolitical significance compared to land power. The main thesis of the paper is that international relations – after a century long dominance of land power – are entering a new era of primary significance of sea power, due a rivalry of China and the United States, which is predestined to be mostly maritime. This is the consequence of contemporary globalization, which made biggest world economies dependent on uninterrupted sea commerce, as well as of the unique geopolitical position of China, which neither faces important land challenges, nor can pose them. Arms race and changes in maritime strategies show that the competition at sea between the U.S. and China has already started. Which direction and tempo it shall take depends on whether the U.S. abandons its hegemonic policy in favour of a defensive one, and adequately uses sea power in service of the latter.

Key words: geopolitics, sea power, land power, Alfred T. Mahan, Halford J. Mackinder, globalization, China, the United States.

UDK: 327::911.3 Koen S.
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 61–100

Pregledni rad
Primljen 21. februara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001061K

Geopolitička misao Sola Bernarda Koena: između prevaziđenosti i nedovoljne iskorišćenosti

Mihajlo KOPANJA[1]

Apstrakt: Rad razmatra epistemološki značaj prevazilaženja trenda svođenja geopolitičke misli na početku 21. veka samo na dve ukorenjene pozicije – klasičnu i kritičku geopolitiku, polazeći od teze da je neophodno razumevanje i preispitivanje misli autora koji se ne mogu svrstati u domen bilo jedne bilo druge teorijske pozicije. U težnji da doprinese prevazilaženju navedenog pojednostavljenja, autor razmatra misao doajena geopolitike Sola Bernarda Koena radi utvrđivanja njene relevantnosti za savremena istraživanja. Polazeći od pitanja da li je njegova misao prevaziđena ili neiskorišćena, rad pristupa pružanju osvrta na autore koji su uticali na Koena, posmatranju evolucije njegove geopolitičke misli kroz karijeru dugu sedam dekada i pojmovne mreže koju je razvio. Označavajući Koenovu misao kao specifičan geopolitički pristup, a ne kao jedinstvenu teoriju, rad identifikuje ograničenja njegovog geopolitičkog pristupa kojima se objašnjava diskrepanca između mogućnosti koje pruža i njene zastupljenosti i primene u savremenoj geopolitičkoj literaturi. Ipak, rad ukazuje na postojanje naznaka u Koenovom opusu koji mogu poslužiti kao osnova za prevazilaženje ograničenja njegovog geopolitičkog pristupa, uz zaključak da je Koenova geopolitička misao upravo zbog takvih mogućnosti u većoj meri neiskorišćena nego prevaziđena.

Ključne reči: geopolitika, Sol Koen, geopolitička misao, geopolitički pristup, konfliktni pojas, posibilizam.

---

[1] Autor je istraživač-pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: mihajlo.kopanja@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Pomen određene naučne discipline neminovno asocira na pojedince koji su mišlju, delima i istraživanjima ostavili značajnog traga u okvirima tog polja. Hteli to da priznamo ili ne, svaka disciplina sa sobom nosi delimičnu opterećenost pojedincima za koje se vezuju, uz opasnost da se celokupno izučavanje konkretnog polja svede na misao nekolicine autora. Ni geopolitika ne predstavlja izuzetak, budući da njen pomen nesumnjivo budi asocijacije prvenstveno na autore poput Alfreda Mahana (Alfred T. Mahan), Halforda Mekindera (Halford J. Mackinder), Nikolasa Spajkmana (Nickolas J. Spykman), Fridriha Racela (Friedrich Ratzel), Rudolfa Kjelena (Rudolph Kjellen) ili Karla Haushofera (Karl Haushofer). Međutim, svesti sveobuhvatnost geopolitičke misli samo na navedene autore nedovoljno je ne samo zbog prethodno pomenute opasnosti, već i zbog činjenice da se u savremenom proučavanju geopolitike njihove ideje potiskuju iz prvog plana. Ukoliko navedene autore možemo osloviti kao pripadnike klasične geopolitike, počevši od devedesetih godina prošlog veka njihova misao biva sve potisnutija i gubi primat koji preuzima kritička geopolitika.[2] Time, mesto Mahana, Mekindera i Spajkmana polako počinju da zamenjuju autori poput Džerarda Toala (Geraoid O Tuathail), Sajmona Dalbija (Simon Dalby), Klausa Dodsa (Klaus Dodds) i drugih.

Ovakav razvoj događaja, umesto da doprinese prevazilaženju svođenja discipline na misao nekolicine, dodatno je doprineo pojednostavljenju raznolikosti misli u postojećoj geopolitičkoj literaturi kroz proizvođenje unutardisciplinske mitologizacije suprotstavljenosti i razlika između ove dve pozicije.[3] Celokupna teorijska razmatranja u geopolitici svedena su na dva međusobno suprotstavljena pola, čime se radovi autora koji se ne mogu jednostavno kategorizovati u klasični ili kritički tabor stavljaju daleko u drugi plan. Ukoliko pogledamo neke od teorijskih radova iz korpusa geopolitičke literature u poslednjih nekoliko decenija, klasično-kritička debata u njima dominira, dok se teorijska razmatranja van ove dihotomije retko i nedovoljno pojavljuju.[4] Iako predominantnost klasične i kritičke geopolitike

---

[2] Terrence Haverluk, Kevin Beauchemin and Brandon Mueller, "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 19–39.

[3] Za raspravu o mitologizaciji u naučnim disciplinama videti: Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog institucionalizma", *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 263.

[4] Phil Kelly, "A Critique of Critical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2006, pp. 25–53; Alexander B. Murphy, Mark Bassin, David Newman, Paul Reuber, John Agnew, "Is there a politics to geopolitics?", *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 5, 2004, pp. 619–640. Uporediti sa: Phil Kelly, "Geopolitics: Part I", in: John Agnew and James Duncan (eds), *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2011, pp. 512–522; Merje Kuus, "Geopolitics: Part II", John Agnew and James Duncan (eds), *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2011, pp. 523–533.

nije bezrazložna, geopolitika može izgubiti mnogo ukoliko se u potpunosti zanemare ideje van dvaju tabora. Otuda, zarad razumevanja savremenih dometa geopolitičke misli, ali i njenog daljeg razvoja, neophodno je fokusirati se i na prikazivanje, razumevanje i preispitivanje geopolitičkih pristupa i teorija drugih autora.

Navedena kvalifikacija mogla bi da se odnosi na brojne autore čija misao s pravom zaslužuje pažnju zbog traga koji su ostavili u disciplini. Verovatno nijedan od njih nije zadužio disciplinu u onoj meri u kojoj je to učinio Sol Bernard Koen (Saul Bernard Cohen). Sa karijerom dugom preko sedam dekada, Koen je bio svedok kako sunovrata geopolitike nakon Drugog svetskog rata tako i njenog ponovnog uzleta. Štaviše, u periodu kada je geopolitika bila posmatrana sa prezirom, Koen se upustio u proučavanje problematike svojstvene geopolitici i bio je spreman da je eksplicitno oslovi tim imenom i pruži alterantivni pristup proučavanju geopolitike u odnosu na postojeće.[5] Tokom karijere, razvio je specifičan pristup geopolitičkoj analizi koji predstavlja spoj regionalnog pristupa u geografiji i teorije sistema u političkim naukama, na osnovu čega je proistekao sistemski pristup posmatranju, razumevanju i objašnjavanju (geo)političkih pojava i procesa.

Koenovo ime se retko pominje među imenima koji su zadužili geopolitiku. Između epohe stigmatizacije geopolitike i predominacije kritičke geopolitike, tokom kojih je Koen sprovodio istraživanja, ostala je nedorečena relevantnost njegove misli u geopolitici i savremenim geopolitičkim izučavanjima. Sa malobrojnim radovima koji pružaju kritički osvrt na njegovu misao, izranja ključno pitanje: da li je Koenova geopolitička misao prevaziđena, te otud marginalizovana, ili nedovoljno iskorišćena, zahtevajući preispitivanje na osnovu kog se savremeno izučavanje geopolitike može obogatiti.[6] Zarad pružanja odgovora na pomenuto pitanje ovaj rad će prvo pristupiti predstavljanju Koenove geopolitičke misli kroz identifikaciju autora koji su uticali na njegovu misao, evoluciju njegove geopolitičke misli, te predstavljanju njegove pojmovne mreže. Nakon toga biće razmotreno da li Koenova misao predstavlja specifičan pristup ili konkretnu teoriju, kolika je zastupljenost

---

[5] Leslie W. Hepple, "The revival of geopolitics", *Political Geography Quarterly*, Supplement to Vol. 5, No 4, 1986, pp. S21–S36.

[6] Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", *Geopolitics*, Vol. 3, No. 2, 1998, pp. 113–124; Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za politčke studije, Beograd, 2016, str. 329–356. Za kritiku Koenovog pristupa videti: Abraham, F. Lowenthal, "Geopolitical realities and US foreign policy: Comments on a paper by Professor Saul B. Cohen", *Political Geography*, Vol. 22, No. 1, 2003, pp. 35–38. Stefano Guzzini, "Which geopolitics?", in: Stefano Guzzini (ed), *The Return of Geopolitics in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, pp. 36–38.

njegova ideja u savremenim geopolitičkim izučavanjima i, na kraju, da li je ona prevaziđena ili neiskorišćena.

Geopolitička misao Sola Bernarda Koena

U vremenu u kom je nastala, geopolitička misao Sola Koena predstavljala je kuriozitet zbog eksplicitnosti upotrebe termina geopolitika i pružanja alternativnog pogleda na razumevanje međunarodnih odnosa. Kako navode Džon O'Lohlin (John O'Loughlin) i Vladimir Kolosov (Vladimir Kolossov), poslednjih 60 godina

> Sol Koen je promovisao sistemski pogled na svetski geopolitički sistem i bio je u pravu u kritici analitičara koji ignorišu geografsku kompleksnost svetskih regiona, ili gore, koji posmatraju svet kao bilijarski sto na kom se međunarodni odnosi odvijaju.[7]

Koenovi radovi su od početka bili relativno eksplicitni u predstavljanju načina na koji sprovodi geopolitičke analize. Ukoliko pogledamo najskoriju monografiju *Geopolitika: geografija međunarodnih odnosa* od 2015. godine, čitavo poglavlje posvećeno je prikazivanju teorijskih uopštavanja kojima se služi u svojim objašnjenjima.[8] Međutim, sažeto na tridesetak stranica, ovo poglavlje ne pruža dubinsko razumevanje Koenove geopolitičke misli koje bi omogućilo dolaženje do zaključka da li je njegova misao prevaziđena ili neiskorišćena.

Kao što je razumevanje geopolitičke misli Spajkmana nepotpuno bez razumevanja Mekindera, ili Kjelena bez Racela, ili Haushofera bez Mekindera i Racela, tako je neophodno razumeti i pristupe autora koji su uticali na Koena. Identifikacija autora koji su uticali na Koenov rad ne predstavlja niti kompleksnu niti zahtevnu analizu iz razloga što je on prilično eksplicitan u navođenju Derventa Vitleseja (Derwent Whittlesey), Ričarda Hartšorna (Richard Hartshorne), Stivena Džounsa (Stephen Jones) i Žana Gotmana (Jean Gottmann) kao ključnih.[9] Među njima, Vitlesej, njegov mentor, bio je najznačajniji i, kako primećuje Džofri Parker (Geoffrey Parker), „Koenov pogled političke geografije, i onoga što se smatra da

---

[7] John O'Loughlin and Vladimir Kolossov, "Still not worth the bones of a single Pomeranian grenadier: the geopolitics of the Kosovo war 1999", *Political Geography*, Vol 21, No. 5, 2002, p. 575.

[8] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2015, pp. 37–63.

[9] Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, "A Geographical Model for Political Systems Analysis", *Geographical Review*, Vol. 61, No. 1, 1971, pp. 5–31.

konstituiše 'geopolitičko' očigledno duguje mnogo Vitlesejevom razmišljanju", što i sam Koen ističe.[10] Uticaji Viteslejevog pristupa analizi svetskih regiona i razmatranjima o geopolitičkoj (ne)zrelosti određenih regiona jasno su vidljiva Koenovim teorijskim i empirijskim razmatranjima konkretnih geopolitičkih regiona.[11] Uticaji Hartšorna vidljivi su u Koenovom određenju političke geografije i upotrebi pojmova centrifugalnih i centripetalnih sila, ali i kao osnov za izgradnju verovatno najznačajnijeg Koenovog pojma – konfliktnog pojasa (*Shatterbelt*).[12] Za razumevanje Koenove geopolitičke misli značajna su i viđenja Žana Gotmana o kompleksnom odnosu geografije i međunarodnih odnosa, uticaju geografije na ponašanje država i organizacije diferenciranih prostornih celina.[13] Na kraju, na Koenovu misao uticali su i radovi Stivena Džounsa koji su primenjivali uvide političke

---

[10] Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit., p. 113; Stenley Waterman, "Scholar, manager, mentor, mensch: Saul B. Cohen", *Political Geography*, Vol. 21. No. 5, 2002, p. 560; Saul B. Cohen, "The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect", *Journal of Geography*, Vol. 89, No. 1, 1990, p. 6; Saul B. Cohen, "Whittlesey, D. 1939. The Earth and the State: A study of political geography. New York: Henry Holt and Company", *Progress in Human Geography*, Vol. 26, No. 5, 2002, pp. 679–682.

[11] Derwent Whittlesey, *The Earth and the State*, Henry Holt and Co, New York, 1939; Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit.

[12] Uporediti: Richard Hartshorne, *Perspective on the Nature of Geography*, The Association of American Geographers, Chicago, 1959, pp. 12–21; Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, Oxford University Press, New York, 1975, p. 1; Richard Hartshorne, "The Functional Approach in Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 40, No. 2, 1950, pp. 95–130; Richard Hartshorne, "The United States and the 'shatter zone' of Europe", in: Hans Weigert and Vilhjalmur Stefansson (eds), *Compass of the World: A Symposium of Political Geography*, Macmillan, New York, 1944, pp. 203–214. Konfliktni pojas ne predstavlja najadekvatniji termin kojim bi se pojam *Shatterbelt* preveo na srpski jezik. U bukvalnom prevodu on bi pre glasio „pojas rasprskavanja" (*shatter* znači „rasprsnuti"). Alternativan prevod pružio je Dušan Proroković, označavajući ga kao Zona potresa (Dušan Proroković, „Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije na početku 21. veka", *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 4, 2017, str. 413). U hrvatskoj literaturi Koenov termin je preveden kao „Osetljiva zona" (Vlatko Cvrtila, „Dekonstrukcija geopolitičkog poretka na primjeru pseudodržava", *Politička misao*, Vol. XXXVII, br. 2, 2000, str. 85–88). Zbog rogobatnosti bukvalnog prevoda u ovom radu koristićemo prevod Milomira Stepića – „konfliktni pojas", zato što njegovo poglavlje o Solu Koenu predstavlja verovatno najrelevantniju i najdetaljniju analizu u domaćoj literaturi. I drugi specifični termini koje Koen koristi u svojoj geopolitičkoj analizi biće navođeni u skladu sa Stepićevom upotrebom (Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit., str. 329–356).

[13] Jean Gottmann, "Geography and International Relations", *World Politics*, Vol. 3, No. 2, 1951, pp. 153–173; Jean Gottman, "The Political Partitioning of Our World: An Attempt at Analysis", *World Politics*, Vol. 4, No. 4, 1952, pp. 512–519.

geografije na strateška pitanja i pitanja nacionalne moći.[14] Štaviše, Džouns je jedan od retkih autora koji su nastojali da razviju teorijski okvir koji je kasnije značajno uticao na Koenova teorijska razmatranja.[15] Suštinski, zajedničko svim navedenim autorima je pogled na svet kao izdiferenciranog na specifične prostorne celine, prevashodno na osnovu društveno-geografskih, a ne fizičko-geografskih faktora, ali i posibilističkih osnova. Otuda, izučavanje regionalnih diferencijacija i specifičnosti, njihove međupovezanosti i međuuticaja je ključno za razumevanje koliko geografskih, toliko i političkih, ekonomskih, strateških, odnosno geopolitičkog aspekta odnosa među državama i društvima.

Iako je osnovni, regionalni pristup oslanjanja na diferencirane prostorne celine, inspirisan prethodno pomenutim autorima ostao, Koen ga je postepeno obogaćivao i proširivao tokom karijere. Kako primećuje Klaus Dods, postepeno obogaćivanje i sve veća kompleksnost geopolitičke analize dovela je do odvajanja od „ranijeg praktično-geopolitičkog rezonovanja Džordža Kenana" (George Kennan).[16] Svakim evolutivnim korakom Koenova geopolitička misao se sve više udaljavala od ideja Mekindera i Spajkmana, a time od same klasične geopolitike.[17] Verovatno presudan momenat bio je uvođenje uvida teorije sistema u članku „Geografski model za analizu političkih sistema" (1971) čime se Koenova geopolitička misao najviše teorijski distancirala od klasične geopolitike i u potpunosti počela da poprima sistemski pogled o kojem govore O'Lohlin i Kolosov.[18] Otuda je potpuno razumevanje Koenove geopolitičke misli, koje bi

---

[14] Videti: Stephen B. Jones, "The Power Inventory and Natonal Strategy", *World Politics*, Vol. 6, No. 4, 1954, pp. 421–452; Stephen B. Jones, "A Unified Field Theory of Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 44, No. 2, 1954, pp. 111–123; Stephen B. Jones, "Global Strategic View", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 4, 1955, pp. 492–508; Stephen B. Jones, "Views of the Political World", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 3, 1955, pp. 309–326.

[15] Stephen B. Jones, "A Unified Field Theory of Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 44, No. 2, 1954, pp. 111–123.

[16] Klaus Dodds, "Cold War Geopolitics", in: John Agnew, Katheryne Mitchell and Geraoid O Tuathail (eds), *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2003, p. 212. Pozivanje Dodsa na Kenana tumači se više kao kontiunitet sa pristupima klasične geopolitike, nego sa konkretnom mišlju Džordža Kenana.

[17] Ipak, iako je Koen bio kritičan prema Mekinderu i postoje važne razlike koje su se evolucijom njegove misli produbljivale, u mnogome je bio inspirisan Mekinderovim radovima. Videti: Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit., p. 121; Saul B. Cohen, "The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect", op. cit., p. 5.

[18] Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, "A Geographical Model for Political Systems Analysis", op. cit.

odgovorilo o njenoj prevaziđenosti ili neiskorišćenosti, neodvojivo od posmatranja njene postepene evolucije.

Sistematizacija većine Koenovih radova pokazuje jasne faze kroz koje je njegova geopolitička misao prošla do konačnog oblika u poslednjim monografijama. Svaka od evolutivnih faza ogleda se u specifičnim obeležjima kojima je Koen obogatio postojeća razmatranja i nadogradio sopstvena (Tabela 1). Time je teorijski obuhvat Koenovog geopolitičkog pristupa postepeno širen, omogućavajući kompleksniju analizu političkih pojava i procesa upotrebom sistemskog pristupa na svetski geopolitički sistem.

Tabela 1: Evolucija Koenove geopolitičke misli

Faza evolucije	Godina	Naslov članka/knjige	Ključna odlika
Definisanje filozofskog stava ili doktrine	1957	Geography and Strategy: Their Interrelationship[19]	Predominantno posibilistička pozicija sa značajnim elementima kognitivnog bihejvioralizma
Pojmovno određenje	1963	Geography and Politics in a World Divided[20]	Uvođenje ključnih pojmova kojima se služi u geopolitičkim analizama
Sistemska analiza	1971	A Geographical Model for Political System Analysis[21]	Uvođenje uvida teorije sistema u geopolitičku analizu
Razvojni pristup	1982	A New Map of Global Geopolitical Equilibrium: A Developmental Approach[22]	Razvojni pristup posmatranju geopolitičkih regiona

[19] Saul B. Cohen, "Geography and Strategy: Their Interrelationship", *Naval War College Review*, Vol. 10, No. 4, 1957, pp. 1–31.

[20] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, Random House Publishing, New York, 1963; Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit.

[21] Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, "A Geographical Model for Political Systems Analysis", op. cit.

[22] Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", *Political Geography Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1982, pp. 223–241.

Faza evolucije	Godina	Naslov članka/knjige	Ključna odlika
Hladnoratovski pristup u posthladnoratovskim okolnostima	1990–1998	The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect[23] Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era[24] Geopolitics in the New World Era: A New Perspective on an Old Discipline[25] Middle East Geopolitical Transformation: The Disapperance of a Shatterbelt[26]	Posthladnoratovsko preispitivanje i pojmovna nadgradnja
Faza finalne sinteze misli	2003–2015	Geopolitics of the World System[27] Geopolitics: The Geography of International Relations[28] Geopolitics: The Geography of International Relations (3rd Edition)[29]	Finalna sistematizacija njegove geopolitičke misli i aplikacija na savremena dešavanja

Evolucija Koenove geopolitičke misli

Postojeća razmatranja Koenove geopolitičke misli prevashodno otpočinju osvrtima na njegovu monografiju *Geografija i politika u podeljenom svetu* (1963), mada se kao inicijalna faza zapravo uzima članak „Geografija i strategija: njihova međuzavisnost" (1957).[30] Stavljajući po strani činjenicu da sadrži isključivo

[23] Saul B. Cohen, "The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect", op. cit.

[24] Saul B. Cohen, "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, No. 4, 1991, pp. 551–580.

[25] Saul B. Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspecitve on an Old Discipline", in: George J. Demko and William B. Wood (eds), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the Twenty-First Century*, Westview Press, Boulder, 1999, pp. 40–68.

[26] Saul B. Cohen, "Middle East Geopolitical Transformation: The Disappearance of a Shatterbelt", *Journal of Geography*, Vol. 91, No. 1, 1992, pp. 2–10.

[27] Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2003.

[28] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 2nd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009.

[29] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit.

[30] Saul B. Cohen, "Geography and Strategy: Their Interrelationship", op. cit.

implicitne naznake njegovog budućeg pristupa, navedeni članak ne samo da se može svrstati u Heplovu (Leslie Hepple) kategoriju geopolitičkih analiza označenih kao geografskih ili strateških, nego ukazuje na posibilističke temelje njegove misli.[31] Pored toga, rad predstavlja i prvi značajniji otklon od Mekinderovog i Spajkmanovog pristupa, kojima posvećuje značajan segment članka, sa zaključkom da promenjivost geografije zahteva prestanak oslanjanja na njihove pojmove.[32] Tako je inicijalna faza evolucije Koenove geopolitičke misli rudimentarna iz perspektive njegovih potonjih radova, ali postavlja osnove razumevanja dalje nadgradnje.

Posibilizam, te alternativne pozicije poput geografskog determinizma, environmentalizma, probabilizma i kognitivnog bihejvioralizma, predstavljaju filozofski stav ili doktrinu kojim se objašnjava odnos čoveka i njegovog okruženja.[33] Određenje Koenove misli kao posibilističke podrazumeva da viđenje geografije kao skupa mogućnosti i ograničenja koje stoje pred državom pri njenom delanju.[34] Geografija ne dovodi direktno do određenih političkih pojava i procesa, ali postavlja granice mogućnosti za delanje. Ovo je vidiljvo kada Koen naglašava da „ako on [čovek] to želi i spreman je da plati cenu, čovek može pomeriti planine",[35] ali i u kasnijim radovima, naročito kada se fokusira na posmatranje sposobnosti (*capability*) država, što je ključno za posibilističku poziciju.[36] Iako ovakav stav u mnogome predstavlja uticaj Vitleseja, Koen pravi iskorak u odnosu na čisto posibilistički stav uvođenjem značajnih elemenata kognitivnog bihejvioralizma kroz razlikovanje percipiranog i operativnog okruženja, odnosno iskazivanja značaja čovekovog znanja o geografiji kao važnijeg uticaja na strategiju od same geografske stvarnosti.[37] Navedeno se može protumačiti kao razdvajanje između razumevanja

---

[31] Ibid., p. 9; Leslie W. Hepple, "The revival of geopolitics", op. cit., p. S23.

[32] Saul B. Cohen, "Geography and Strategy: Their Interrelationship", op. cit., pp. 29–30.

[33] Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, Princeton University Press, Princeton, 1965, p. 47. Sprautovi definišu okruženje kao skup fizičko-geografskih i društveno-geografskih aspekata koji se zajednički posmatraju u svom odnosu prema čoveku (ibid., pp. 26–27).

[34] Harold Sprout and Margaret Sprout, *Man-Milieu Relationship Hypothesis in the context of International Politics*, Center of International Studies, Princeton University, Princeton, 1956, p. 47.

[35] Saul B. Cohen, "Geography and Strategy: Their Interrelationship", op. cit., p. 4.

[36] Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., p. 230; Harold Sprout and Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of International Politics", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 1, No. 4, 1957, p. 314; Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, op. cit., p. 99.

[37] Stenley Waterman, "Scholar, manager, mentor, mensch: Saul B. Cohen", op. cit., p. 560; Harold Sprout and Margaret Sprout, *Man-Milieu Relationship Hypothesis in the context of International Politics*, op. cit; Harold Sprout and Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of

uticaja okruženja na državu i formulacije strategija i delanja država, koji zahtevaju različite filozofske stavove i okvire za analizu, čija mogućnost u postojećoj literaturi nije isključena, ali nije ni adekvatno razrađena.[38]

Mada su obrisi posibilističke pozicije vidljivi i u daljim delima, fokus navedenog članka na uticaje geografije omogućava jasnije razumevanje njegovih filozofskih stavova. Ipak, za samu geopolitičku analizu, predstavljanje Koenovog hijerarhijskog viđenja svetskog geopolitičkog sistema i osnovnih pojmova u monografiji *Geografija i politika u podeljenom svetu* je značajnije. Ovo delo karakteriše drugu fazu njegove geopolitičke misli kao iskorak kroz uvođenje pojmova geostrateških i geopolitičkih regiona, ali i pojma konfliktnog pojasa.[39] Međutim, iako značajna, druga faza predstavlja pre sistematizaciju postojećeg nego krucijalni napredak. Dati ključni pojmovi u svojoj biti predstavljaju samo varijacije na različitim skalama postojećeg pristupa regionalne diferencijacije nasleđenog od autora koji su inspirisali Koena. Služeći se Vitlesejevim i Hartšornovim pojmovima, Koen pristupa pregledu geostrateških i geopolitičkih regiona i ističe dva ključna konfliktna pojasa, kojima objašnjava tada aktuelnu varijaciju dinamičke geopolitičke realnosti. Pored toga, kao i u prethodnoj fazi, Koen ponovno odbacuje klasične postavke Spajkmana i Mekindera, ali ovog puta eksplicitnije, čak sa isticanjem štetnih posledica praćenja Spajkmanovih zaključaka po američku spoljnu politiku.[40] Ključni značaj ove faze je otuda pre etabliranje Koenove misli u akademskoj literaturi i sistematizacija postojećeg znanja koja će u tom obliku opstati i kasnije, nego krucijalni iskorak.

Revidirano izdanje navedene monografije, izdato 1973. godine, sadrži značajnu razliku jer pored regionalnog pristupa inkorporira i uvide opšte teorije sistema kojima se izvorno delo znatno obogaćuje i poprima pun značaj.[41] Spoj regionalnog pristupa u geografiji i opšte teorije sistema proistekao je iz članka pod nazivom „Geografski model za analizu političkih sistema", koji je Sol Koen objavio u koautorstvu sa Luisom Rozentalom (Lewis Rosenthal), u težnji da se razvije „metodološki pristup kojim bi se generalna teorija i hipoteze mogle razviti i

International Politics", op. cit; Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, op. cit; Saul B. Cohen, "Geography and Strategy: Their Interrelationship", op. cit., pp. 1, 9.

[38] Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, op. cit., p. 47.

[39] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, op. cit.

[40] Ibid., p. 59; Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., p. 58; Roger Kasperson and Julian Minghi, *The Structure of Political Geography*, Aldine Publishing, Chicago, 1969, p. 84; Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit., p. 116.

[41] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., pp. 17–19.

testirati".[42] Postoji nekoliko odlika ovog članka koji ga čine verovatno najznačajnijim za razvoj Koenove geopolitičke misli: 1) predstavlja zaokret ka većem fokusu na političke procese, 2) stavlja u prvi plan društvene sile u oblikovanju političkih sistema, 3) ističe značaj percepcija političkih jedinica u određivanju njenih geografskih svojstava (pre svega lokacione perspektive), 4) razmatra odnos otvorenosti i zatvorenosti političkih jedinica, 5) u skladu sa prethodnim, razmatra transakcije između različitih političkih jedinica u smislu njihove povezanosti.[43] Na osnovu navedenog proizvode se osnove kojima Koen objašnjava formiranje političkih prostora delanja (*political action area*), ali i prostori kontra-delanja, na osnovu kojih mogu, ali i ne moraju, proisteći specifični politički prostori.[44] Konkretno, politički prostori delanja, koji se u zavisnosti od specifične skale mogu odnositi na nacionalne države i na geostrateške sfere, nastaju kao spoj interakcije čoveka, viđenog kroz društvene sile, političke strukture i političke transakcije, i prostora, viđenog kroz pejzaž (*landscape*), konkretne prostorne celine i mesta (*places*).[45] Interakcije čoveka i prostora, kroz svaki od tri viđenja, daju evoluciju (posmatranu kroz vreme) političkog prostora delanja, započinjući od teritorijalnosti, preko interne i eksterne organizacije i političke percepcije.[46] Navedeni članak, kao srž treće faze, centralan je za razvoj Koenove geopolitičke analize koja se sa pravom može nazvati sistemskom geopolitikom. Ipak, Koen se više nije pozivao na ovaj rad, a verovatni razlozi su to što je revidirano izdanje monografije *Geografija i politika u podeljenom svetu* inkorporiralo ovakva razmatranja čineći pozivanje na to izdanje dovoljnim, te činjenica da je člankom „Nova mapa svetskog ekvilibrijuma: razvojni pristup" (1982) ista razmatranja na neki način dalje razvijao, ali alternativno terminološki označavao.[47]

Generalne ideje članka „Geopolitički model za analizu političkih sistema" koje pružaju osnove za razvoj generalne teorije hijerarhijske integracije razvijene su u radu „Nova mapa svetskog ekvilibrijuma".[48] Potonji rad predstavlja nastojanje da

---

[42] Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, "A Geographical Model for Political Systems Analysis", op. cit., p. 5.

[43] Ibid., pp. 6–11.

[44] Ibid., pp. 11–12.

[45] Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, "A Geographical Model for Political Systems Analysis", op. cit., p. 13.

[46] Ibid.

[47] Značajnu razliku između dva izdanja primećuje i Stepić: Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit., str. 331.

[48] Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., pp. 228–231.

se objasni promena u svetskom geopolitičkom sistemu izazvana povlačenjem globalnih i jačanjem regionalnih sila. Koen vidi svetski geopolitički sistem kao dinamičan jer se menja u zavisnosti od promena u sposobnostima država, te smatra da prolazi kroz faze ekvilibrijuma i disekvilibrijuma. Ekvilibrijum predstavlja značajan pojam koji će on kasnije odrediti kao „kvalitet dinamičkog balansa između suprotstavljenih uticaja i sila u otvorenom sistemu".[49] Koen identifikuje 11 kriterijuma na osnovu kojih procenjuje sposobnosti država, uz unošenje vrednosnih i bihejvioralnih elemenata u težnji da izbegne, kako sam navodi, mehanicističko viđenje sposobnosti.[50] Promena uloga globalnih i regionalnih sila, indikativna za proces disekvilibrijuma, zahteva, prema Koenovom shvatanju, postojanje teorijskog okvira koji bi pomirio globalistički i regionalistički pristup.[51] Inspirisan autorima opšte teorije sistema, Koen usvaja njihov razvojni model i primenjuje ga na svetski geopolitički sistem.[52] Iako između posmatranog članka od 1982. i monografije *Geopolitika: geografija međunarodnih odnosa* od 2015. godine postoje razlike u određenju razvojnih stupnjeva, suština je da se geopolitički sistemi razvijaju od stadijuma atomizacije, odnosno manjka diferencijacije između njenih delova koje su proizvod izolovanosti i identičnosti jedinica sistema, do specijalizovane hijerarhijske integracije u kojoj svaka jedinica sistema ima ulogu u funkcionisanju sistema.[53] Geopolitički sistem u ovom slučaju ne odnosi se samo na geostrateške i geopolitičke regione, već i na države i subnacionalne jedinice. Promena od jednog razvojnog stupnja do drugog, proizvod je upravo procesa dinamičkog ekvilibrijuma.[54] Time se Vitlesejeva ideja geopolitičke (ne)zrelosti regiona naizgled teorijski razrađuje.

Nagla promena do koje je došlo okončanjem Hladnog rata dovela je do generalnog preispitivanja dotadašnjih ideja, što je slučaj i sa Koenom. Serijom radova Koen dotadašnji okvir preispituje u svetlu posthladnoratovskih promena u svetskom geopolitičkom sistemu gde se kao verovatno ključna odrednica može uzeti

---

[49] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 61.

[50] Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., pp. 230–231.

[51] Ibid., p. 226.

[52] Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit., str. 348; Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., pp. 223–224.

[53] Uporediti: Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., p. 229; Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 60.

[54] Saul B. Cohen, "Asymmetrical States and Global Geopolitical Equilibrium", *SAIS Review*, Vol. 4, No. 2, 1984, pp. 193–212.

pitanje da li je nakon Hladnog rata nastupio „stadijum kratkoročnog disekvilibrijuma koji je intrinzičan procesu dinamičkog ekvilibrijuma, ili potpuni raspad sistema".[55] Iz perspektive Koenove geopolitičke misli, kraj Hladnog rata suštinski nije predstavljao događaj koji je doveo u pitanje srž njegovih ideja.[56] Hladnoratovske geostrateške sfere su opstale i hijerarhijska struktura se nastavila, dok su promene poput prestanka viđenja Bliskog istoka kao konfliktnog pojasa proizvod prirodne dinamike svetskog geopolitičkog sistema u ostvarivanju ekvilibrijuma.[57] U ovoj, ali i finalnoj fazi sistematizacije njegove misli, suštinski jedina novina predstavlja uvođenje dodatnih pojmova poput zone pritiska (*compression zone*), kontaktnog regiona (*gateway region*) i zone konvergencije (*convergence zone*).[58]

Pojmovna mreža Koenove geopolitičke misli

Koen je postepeno proširivao opseg pojmova kojima se služio u svojim analizama. Preuzevši pojedine pojmove od Vitleseja i Harštorna, uz povremeno uvođenje modifikacija, Koen je razvio konkretnu pojmovnu mrežu od koje većim delom nije odstupao u svojim istraživanjima. Postojeći pregledi njegove misli se dobrim delom odnose na razumevanje tih pojmova.[59] S obzirom na poluvekovne konceptualizacije i rekonceptualizacije Koenove pojmovne mreže, ovaj odeljak će prevashodno analizirati njegovu monografiju *Geopolitika: geografija međunarodnih odnosa* kao kulminaciju preispitivanja njegovih postavki i rekonceptualizacije.

Ne posmatrajući hronološki, početni pojam Koenove geopolitičke misli svakako jeste pojam geopolitičke strukture, mada on ne navodi precizno određenje ovog

---

[55] Saul B. Cohen, "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", op. cit., p. 557; Saul B. Cohen, "The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect", op. cit; Saul B. Cohen, "Middle East Geopolitical Transformation: The Disappearance of a Shatterbelt", op. cit; Saul B. Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspecitve on an Old Discipline", op. cit.

[56] Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit., pp. 120–121.

[57] Saul B. Cohen, "Middle East Geopolitical Transformation: The Disappearance of a Shatterbelt", op. cit.

[58] Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, op. cit; Saul B. Cohen, "Geopolitics in the New World Era: A New Perspecitve on an Old Discipline", op. cit., pp. 60–66; Saul B. Cohen, "The Eurasian Convergence Zone: Gateway or Shatterbelt", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 46, No. 1, 2005, pp. 1–22.

[59] Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit., str. 329–356; Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit.

pojma dok njegova upotreba upućuje na dva različita razumevanja. Dok se prvo odnosi na konkretan način na koji je svetski geopolitički sistem strukturisan, drugo se odnosi na konkretne jedinice, sa njihovim jedinstvenim karakteristikama, na različitim hijerarhijskim nivoima. Tako postoji viđenje geopolitičke strukture kao specifične organizacije svetskog političkog sistema, ali i viđenje geopolitičke strukture kao konkretne političko-geografske tvorevine. Dva viđenja nisu isključiva jedan od drugog nego proističu jedan iz drugog. Organizacija svetskog geopolitičkog sistema, prema Koenovom viđenju, upravo počiva na postojanju višestrukih, hijerarhijski organizovanih, političko-geografskih tvorevina, sa različitim stepenom povezanosti i kohezije. Bez konkretnih tvorevina ne bi bilo ni organizacije svetskog geopolitičkog sistema i obrnuto. Navedeno ne samo da prati logiku prisutnu još od Koenove prve monografije čiji naslov upućuje na podeljeni svet, već prema njemu predstavlja srž prefiksa „geo" u geopolitici.[60]

Čini se da Koen pod geopolitičkom strukturom prvenstveno misli na organizaciju svetskog geopolitičkog sistema zbog načina na koji razrađuje tumačenje geopolitičke strukture kao konkretne političko-geografske tvorevine. Prema ovom viđenju geopolitička struktura predstavlja sveobuhvatan pojam koji obuhvata tri hijerarhijska nivoa, geostratešku sferu, geopolitički region i nacionalnu državu, ali i subnacionalne entitete kao specifične proizvode interakcija geografskih i političkih sila.[61] S obzirom na centralnost ovih pojmova za Koenova istraživanja, njihova upotreba je učestalija, umanjujući mogućnost zabune. Oni su sačinjeni od specifičnih geopolitičkih obrazaca (*geopolitical patterns*) i geopolitičkih svojstava (*geopolitical features*), koji su konkretnije određeni. Geopolitički obrasci se određuju kao „oblik, veličina i fizičko/društvene geografske karakteristike geopolitičkih jedinica, kao i mreže koje ih povezuju, i one omogućavaju razlikovanje geopolitičkih jedinica od ostalih jedinica".[62] Geopolitička svojstva su „političko-geografski čvorovi, područja i granice koji doprinose jedinstvenosti jedinice i utiču na njenu koheziju".[63] Mada konkretnije određene, one ostaju relativno nerazumljive. Primera radi, Koen daje pojednostavljeno objašnjenje odnosa obrazaca i svojstava navodeći primer klisure premošćene mostom koje postaje tranzitni put, iako ostaje nejasno šta je obrazac a šta svojstvo.[64] Štaviše, Koen kasnije

---

[60] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, op. cit; Saul B. Cohen, "Evaluating Systemic Geopolitics – A Twenty-First Century View", *Geopolitics*, Vol. 15, No. 1, 2010, p. 161.

[61] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 37.

[62] Ibid.

[63] Ibid.

[64] Ibid., p. 4.

navodi da svojstva formiraju obrasce, dodatno doprinoseći zabuni.[65] Premda Koen navodi da sve geopolitičke strukture imaju zajednička određena geopolitička svojstva (istorijsko jezgro, političke centre i glavne gradove, ekumene, efektivnu teritoriju, prazne prostore, granice i nekonformišuće sektore), ostaje delimično nejasno na šta se odnose obrasci.[66] Pored toga, još je istaknuto da, iako sačinjene od obrazaca i svojstava, navedene geopolitičke strukture su oblikovane Hartšornovim centrifugalnim i centripetalnim silama.

Zaključak do kog se može doći, prevashodno na osnovu Koenovih ranijih radova, jeste da geopolitička svojstva predstavljaju indikatore na osnovu kojih se analizira konkretna geopolitička struktura u smislu njenih unutrašnjih karakteristika, dok geopolitički obrasci predstavljaju proizvod odnosa sa drugim geopolitičkim strukturama u okviru svetskog geopolitičkog sistema.[67] Vraćajući se na primer klisure, geopolitička svojstva su i klisura i most, dok je traznitni put obrazac. Ovakvo shvatanje geopolitičkih svojstava i obrazaca pruža jasnije razumevanje viđenja geopolitičkih struktura. Ukoliko je svet viđen kao skup diferenciranih prostornih celina, za njihovo razumevanje neophodan je pojam koji je primenjiv na sve regione ili države i kojim se objašnjavaju svojstva koja čine regione ili države specifičnim, ali i pojam kojim bi ukazali na odnos tih regiona ili država prema ostalim u okviru sistema. U razumevanju geopolitičkih svojstava i obrazaca različitih hijerarhijskih nivoa strukture svetskog geopolitičkog sistema leže centralni temelji na osnovu koje svi dalji Koenovi zaključci proističu. Kako sam Koen naglašava, „dinamika mesta i kretnji kao i njihove međupovezanosti predstavljaju osnovu geopolitičke analize".[68]

Centralnost pojmova geopolitičkih svojstava i obrazaca vidljiva su u činjenici da Koen analize konkretnih regiona otpočinje pregledom pre svega njihovih geopolitičkih svojstava. Iako pružaju osnovu, oni ne predstavljaju centralnu analitičku kategoriju u odnosu na hijerarhijske nivoe organizacije strukture svetskog geopolitičkog sistema. Geostrateška prostranstva i geopolitički regioni predstavljaju, uz nacionalne države, centralne pojmove čitave njegove analize počevši od navedene monografije iz 1963. godine.[69] Uprošćeno rečeno, Koen vidi svetski geopolitički sistem podeljen na više geostrateških prostranstava koji sadrže više

---

[65] Ibid.

[66] Ibid., pp. 39–40.

[67] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., pp. 13–15.

[68] Saul B. Cohen, "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accomodation", in: Paul F. Diehl (ed.), *A Roadmap to War: Territorial Dimensions of International Conflicts*, Vanderbilt University Press, Nashville, 1999, p. 273.

[69] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, op. cit.

geopolitičkih regiona, dok svaki region predstavlja skup više nacionalnih država. Međutim, Koen ostavlja mogućnost postojanja geopolitičkih regiona koji su samostalni i ne predstavljaju deo geostrateških prostranstava koje označava zasebnim pojmovima.[70] Geostrateška prostranstva definisana su kao

> (...) delovi sveta dovoljno veliki da poseduju karakteristike i funkcije koje su uticajne na globalnom nivou i koji služe strateškim potrebama velikih sila, država i regiona koje sačinjavaju. Njihov okvir je oblikovan obrascima cirkulacije koji povezuju ljude, dobra i ideje i koja su držana zajedno kontrolom strateški pozicioniranih kopnenih i pomorskih puteva.[71]

Nesumnjivo pod uticajem Mekindera, Koen naglašava da se postojeća geostrateška prostranstva međusobno razlikuju time što su oblikovana odlikama pomorstva (*maritimity*) i kontinentalnosti (*continentality*), čime ostavlja utisak da se približava određenju sličnom nomosu Karla Šmita (Carl Schmitt).[72] Ipak, upitno je u kojoj meri je takvo određenje neophodno. Za Šmita je nomos centralna kategorija za određenje prostornosti i velikih prostora, dok se za Koena ona pre odlikuje u geopolitičkim svojstvima i obrascima, kao sposobnostima država i hijerarhiji moći. Navođenje kulturoloških i ideoloških veza, naglašeno u ranijim radovima, navodi na određen stepen povezanosti misli dvaju autora, ali su one na nivou geostrategijskog prostranstva ipak sekundarnije.[73] Uspostavljanje trećeg geostrateškog prostranstva pod vođstvom Kine, koje sadrži odlike i pomorstva i kontinentalnosti, navodi da je porast sposobnosti i moći Kine bio ključan za uspostavljanje novog, trećeg geostrateškog prostranstva, a ne njihova pomorsko-kontinentalna odlika.[74] Uprkos tome što su odlike geostrateških prostranstava zasigurno dodate sa razlogom, pitanje je u kojoj meri su one krucijalne za Koenova geopolitička istraživanja.

Geopolitički region je drugi centralni pojam u Koenovim istraživanjima, hijerarhijski ispod geostrateškog prostranstva. Koen definiše geopolitičke regione kroz njihovu „povezanost geografskim graničenjem i političkim, kulturološkim i

---

[70] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 37.

[71] Ibid., p. 41.

[72] Carl Schmitt, *Land and Sea*, Plutarch Press, Washington, 1997; Karl Šmit, *Nomos zemlje u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum*, Fedon, Beograd, 2011.

[73] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., p. 64. Primera radi, iz perspektive nomosa zemlje interesantna je sledeća Koenova rečenica: „za kontinentalno orijentisane Kineze, planine i stepe, a ne more, poseduju duhovnu i mističnu privlačnost" (Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 43).

[74] Ibid., p. 43.

vojnim interakcijama, i u mnogim slučajevima istorijskom migracijom i mešanjem ljudi i zajedničkim istorijama nacionalnog postanka".[75] Koen u savremenoj geopolitičkoj strukturi svetskog međunarodnog sistema identifikuje sledeće geopolitičke regione: 1) Pomorsko geostrateško prostranstvo, koje obuhvata Severnu i Centralnu Ameriku, Južnu Ameriku, pomorsku Evropu i Magreb, te Azijsko-pacifički rub; 2) Evroazijsko kontinentalno prostranstvo koje čine Hartlendska Rusija, Centralna Azija i Transkavkaz; 3) Istočnoazijsko prostranstvo koje obuhvata Kinu i Indokinu; i 4) Južnu Aziju kao zaseban geopolitički region.[76] Na osnovu definicija geostrateških prostranstava i geopolitičkih regiona moguće je identifikovati dva ključna elementa koja omogućavaju jasniju diferencijaciju. Prvo, za razliku od geostrateških prostranstava, geopolitički regioni odlikuju se većim stepenom povezanosti i koherentnosti u fizičko-geografskim i društveno-geografskim svojstvima. Drugo, prema Koenu, geostrateška prostranstva imaju globalni domet, dok geopolitički regioni imaju regionalni domet, odnosno on ih razlikuje prema strateškom i taktičkom nivou.[77] Drugi element ne treba posmatrati u smislu aktera koji zaista dela, ili će delati, na globalnom nivou, već pre u smislu da ukoliko određena prostorna celina ne poseduje adekvatno razvijen nivo geopolitičkih obrazaca i svojstava, tu celinu ne možemo smatrati ravnopravnom sa onim celinama koje ih imaju. Otuda je Južna Azija nezavisan geopolitički region, a ne geostrateško prostranstvo, iako Koen decenijama naglašava mogućnost njenog nastanka, s obzirom da nije uspela da dostigne nivo globalnog dometa.[78]

Pojmovno određenje na drugom hijerarhijskom nivou strukture svetskog geopolitičkog sistema ne izjednačava se isključivo sa pojmom geopolitičkog regiona. Koen navodi tri dodatna pojma kojim određuje regionalne celine i koje sadrže znatno različita svojstva i određenja u odnosu na pojam geopolitičkog regiona. Pojam konfliktnog pojasa je jedan od najznačajnijih među njima, a verovatno i najznačajniji pojam celokupne Koenove geopolitičke misli. Na osnovu već navedene inspiracije Haršorna, Koen vidi konfliktne pojase kao regione izvan bilo kojeg geostrateškog prostranstva gde se velike sile geostrateških prostranstava sukobljavaju oko kontrole nad tim regionom. Ovo predstavlja prvu, spoljašnju odrednicu koja diferencira konfliktni pojas od geopolitičkog regiona, dok je druga unutrašnja i zasnovana je na fragmentiranosti i unutrašnjem sukobu. Određenje

[75] Ibid., p. 44.

[76] Ibid.

[77] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., p. 64; Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 46

[78] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit., p. 65-66.

konfliktnog pojasa najpreciznije je od svih Koenovih pojmova i određen je kao „strateški orijentisan region koji je istovremeno duboko podeljen unutar ali i uhvaćen u kompeticiji između velikih sila geostrateških prostranstava".[79] Zone pritiska su relativno slične konfliktnom pojasu u smislu unutrašnje odrednice, ali ih razlikuje uključenost država okruženja, a ne velikih sila.[80] Unutar konfliktnih pojaseva postoje veće mogućnosti da se postojeći konflikti prošire na druge države.[81] Konfliktni pojasevi nisu statične i nepromenjive kategorije, već regioni mogu izgubiti odrednicu konfliktnog pojasa ukoliko izgube navedene odrednice. Primera radi, Koen je prvobitno odredio Jugoistočnu Aziju i Bliski istok kao konfliktne pojaseve.[82] Do kraja Hladnog rata, Jugoistočna Azija je prestala da bude konfliktni pojas, a nedugo nakon kraja Hladnog rata i Bliski istok, dok je Subsaharska Afrika postala još osamdesetih godina prošlog veka.[83] Ipak, Bliski istok nije zadugo izbegao sudbinu konfliktnog regiona s obzirom da je ubrzo vraćen pod navedenu klasifikaciju.

Pored navedena dva, Koen identifikuje postojanje i zone konvergencije kao regiona „između geostrateških prostranstava i čiji krajnji status još uvek nije određen".[84] Zona konvergencije poseduje u određenoj meri elemente unutrašnjih odrednica konfliktnog pojasa, ali se ove dve prostorne celine razlikuju jer kod prve su odnosi između velikih sila neodređeni. Ukoliko do sučeljavanja između velikih sila dođe, zona konvergencije se može transformisati u konfliktni pojas. Ukoliko dođe do saradnje velikih sila, onda se konfliktni region transformiše i služi kao spona između geostrateških prostranstava. Koen takve regione naziva kontaktnim regionima, ističući da tu funkciju mogu imati i države.[85] Iako ističe da danas kontaktnih regiona nema, Koen u Istočnoj Evropi i Centralnoj Aziji vidi mogućnost nastanka takvih regiona.[86]

Navedena pojmovna mreža jasno ukazuje na regionalni i sistemski pristup u Koenovoj geopolitičkoj misli. Međutim, Koen i nacionalne države posmatra kao

---

[79] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 48.

[80] Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, op. cit., p. 44.

[81] Ibid., p. 48.

[82] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, op. cit.

[83] Saul B. Cohen, „Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", op. cit; Saul B. Cohen, "Middle East Geopolitical Transformation: The Disappearance of a Shatterbelt", op. cit; Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., p. 237.

[84] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 37.

[85] Saul B. Cohen, "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", op. cit., pp. 570–576.

[86] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 55; Saul B. Cohen, "The Eurasian Convergence Zone: Gateway or Shatterbelt", op. cit.

treći hijerarhijski nivo, koji u suštini sadrži iste obrasce i svojstva kao i geostrateška prostranstva i geopolitički regioni. Koen vidi svet kao policentričan i poliarhičan, „izgrađen na hijerarhijskoj kombinaciji velikih i regionalnih sila".[87] On diferencira države sveta na pet nivoa prema nacionalnoj moći. U radovima finalne faze evolucije njegove misli Koen ne navodi kriterijume po kojima ih određuje, ali specifična formulacija koju koristi jasno upućuje na kriterijume iz već pomenutog članka od 1982. godine.[88] Prvi nivo čine velike sile, SAD, Evropska unija (koju posmatra kao jedinstvenu celinu), Rusija, Kina i Japan, koje imaju sposobnost globalnog dometa.[89] Drugi nivo sačinjen je od regionalnih sila koje su ili dominantne u svojim geopolitičkim regionima ili im domet obuhvata veći deo geopolitičkog regiona.[90] Primera radi, u istom geopolitičkom regionu se nalaze Brazil i Argentina, odnosno Indija i Pakistan, ili Indonezija i Australija, te otuda nije moguće govoriti da neke od tih država poseduju dominaciju nad čitavim geopolitičkim regionom u kojem se nalaze. Države trećeg nivoa, su dovoljno moćne da se u svojim geopolitičkim regionima suprotstave državama drugog nivoa, ali ne i da se ravnopravno takmiče sa njima, dok države četvrtog i petog su znatno marginalnije, gde države četvrtog nivoa mogu da utiču isključivo na one države sa kojima se graniče, a države petog ni toliko.[91] Specifično za države trećeg nivoa je što njihov uticaj proizlazi prevashodno iz ideoloških i kulturoloških kapaciteta, odnosno uspešnog balansiranja između velikih sila.[92]

Mesto država u Koenovoj pojmovnoj mreži je specifično zato što, iako je u načelu moguće posmatrati ih istovetno kao i regione, nije između njih moguće staviti znak jednakosti. Oslanjanje na delanje država u uspostavljanju geopolitičke strukture svetskog geopolitičkog sistema kroz procese ekvilibrijuma i disekvilibrijuma, zapravo nije dovoljno precizno određeno da bi se u potpunosti razumeo odnos između država i prostornih celina. Iz Koenovog opusa postaje evidentno da proces ekvilibrijuma u velikoj meri počiva na promenama u nivou sposobnosti među državama. Raspad Sovjetskog Saveza i uspon Kine, ali i nada da će delanje država prvog nivoa dovesti do stabilizacije međunarodnog sistema upućuju na to.[93] Istovremeno, proces ekvilibrijuma i geopolitičke promene svetskog

---

[87] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 3.

[88] Uporediti: ibid., p. 51; Saul B. Cohen, „A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., pp. 230–231.

[89] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 51.

[90] Ibid.

[91] Ibid.

[92] Ibid., p. 3.

[93] Ibid., pp. 60–61.

geopolitičkog sistema počivaju i na promenama u regionalnim granicama, prelasku određenih regiona u status konfliktnih pojaseva, ali i promenama u populaciji, resursima i značajnijoj međupovezanosti geopolitičkih regiona unutar prostranstava.[94] Uloga nacionalnih država, naročito država prvog nivoa, *vis-à-vis* geostrateških prostranstava i geopolitičkih regiona, u smislu dominacije i utilizacije resursa i sposobnosti tih prostornih celina, kao i u procesu ostvarivanja dinamičkog ekvilibrijuma, implicitno je određena, što predstavlja ograničenje u smislu povezanosti ključnih pojmova Koenove geopolitičke misli.

Koenova misao između geopolitičkog pristupa i geopolitičke teorije

Kroz veći deo svog opusa, Sol Koen je eksplicitno naglašavao svoju težnju da razvije i implementira geopolitičku teoriju.[95] Međutim, upitno je u kojoj meri možemo reći da je Koen zaista razvio jedinstvenu teoriju koja obuhvata celokupnu pojmovnu mrežu i pružajući objašnjenja kauzalnih odnosa među njima. Nesumnjivo je da je Koen, uspostavljanjem pojmovne mreže i naglašavanjem odnosa između tih pojmova, pristupio formulaciji teorijskih uopštavanja koja su primenjiva na različite prostorne celine i u različitim vremenskim periodima. Ipak, treba biti obazriv pri izjednačavanju svakog teorijskog uopštavanja i konkretne teorije, iz razloga što takav pristup dovodi do opasnosti od „konceptualnog rastezanja“ (conceptual stretching) samog pojma teorije.[96] Konceptualno rastezanje predstavlja situacije kada se određeni pojam upotrebljava za one slučajeve koji prevazilaze okvire njegove namene. Primera radi, Beri Bazan (Barry Buzan) je, pri razmatranju Engleske škole, naglasio postojanje različitosti u evropskom i američkom razumevanju onoga što čini teoriju. Evropsko se odnosi na svako nastojanje ostvarenja sistematizacije i

---

[94] Saul B. Cohen, “A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach”, op. cit., p. 237.

[95] Saul B. Cohen, “A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach”, op. cit; Saul B. Cohen, *The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect*, op. cit; Saul B. Cohen, “Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era”, op. cit; Saul B. Cohen, “Geopolitics in the New World Era: A New Perspecitve on an Old Discipline”, op. cit; Saul B. Cohen, *Geopolitics of the World System*, op. cit; Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit; Saul B. Cohen and Lewis D. Rosenthal, “A Geographical Model for Political Systems Analysis”, op. cit.

[96] Giovanni Sartori, “Concept misformation in comparative politics”, *American Political Science Review*, Vol. 64, No. 4, 1970, pp. 1033–1053.

koherentnosti određenog polja, pre svega uspostavljanjem mreže sistematski povezanih pojmova, dok je američko znatno uže i fokusira se isključivo na kauzalna objašnjenja.[97] Dok oba razumevanja predstavljaju relevantna teorijska uopštavanja čiji značaj se ne dovodi u pitanje, među njima postoje razlike koje mogu proizvesti zabunu prilikom označavanja, pa čak i odbacivanja misli određenih autora zbog navodnog nedostatka naučne koherentnosti. Ukoliko se pojam teorija upotrebljava u slučaju oba razumevanja, sam termin nam ne govori mnogo. Otuda, zarad izbegavanja nepotrebnog zalaženja u filozofiju nauke, koje prevazilazi okvire ovog rada, Koenovu geopolitičku misao možemo posmatrati kroz dva označavanja teorijskih uopštavanja – geopolitički pristup i geopolitičku teoriju.

Prateći Bazanovu distinkciju, oznaka „geopolitička teorija" odnosi se na uže određenje isključivo u smislu pružanja kauzalnih objašnjenja između dveju pojava. Iako se ovakvim određenjem znatno sužava opseg onoga što shvatamo pod geopolitičkom teorijom, izbegava se konceptualno rastezanje teorije, omogućavajući užim značenjem bolje razumevanje specifičnih odnosa. Pod geopolitičkim pristupom podrazumeva se sistematizovanje geopolitičkog znanja kroz uspostavljanje mreže sistematski povezanih pojmova koje autor implementira u svojim studijama, bez nužnog pozivanja na konkretnu kauzalnu logiku. Geopolitički pristup predstavlja specifični pogled na pojave i procese od interesa za istraživanje, skup pojmovnih alata kojim se autor služi, način na koji su oni povezani i kako se njihovom implementacijom ostvaruje razumevanje fokusa istraživanja. Kao interesantni primeri geopolitičkih prisutpa mogu se uzeti pristupi Đule Čurgaija (Gyula Csurgai) ili Žerara Dusoja (Gerard Dussouy) koji ne iskazuju konkretnu kauzalnu logiku, ali se mogu primeniti za pružanje određenih objašnjenja.[98] Na osnovu određenih geopolitičkih pristupa mogu proizaći konkretne geopolitičke teorije, kojima se ipak pružaju kauzalna objašnjenja, na osnovu pojedinačnih pojmova geopolitičkog pristupa, kao i primenjeno na njihovu međusobnu interakciju.

Posmatrano navedenim okvirom, Koenova geopolitička misao može se prevashodno odrediti kao geopolitički pristup, a ne kao geopolitička teorija. Stepićevo označavanje poglavlja u kojem razmatra Koenovu misao kao geopolitički model a ne geopolitička teorija, naizgled pruža dodatnu potporu ovoj tvrdnji.[99]

---

[97] Barry Buzan, *An Introduction to the English School of International Relations*, Polity Press, Cambridge, 2014, p. 24.

[98] Gyula Csurgai, "Constant and Variable Factors of Geopolitical Analysis", in: Gyula Csurgain (ed.), *Geopolitics: Schools of Thought, Method of Analysis and Case Studies*, Editions de Penthes, Geneva, 2009, pp. 48–86; Gerard Dussouy, "Systemic Geopolitics: A Global Interpretation Method of the World", *Geopolitics*, Vol. 15, No. 1, 2010, pp. 133–150.

[99] Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit., str. 329.

Kada posmatramo Koenovu hijerarhijsku diferencijaciju strukture svetskog političkog sistema ostaje nedorečeno šta konkretno ona kauzalno objašnjava. Ona svakako pruža opis svetskog političkog sistema, ali ne pruža nikakva jasna uzročno-posledična objašnjavanja do čega takva hijerarhijska struktura može da dovede. Postavljeno upitno, ako objasnimo konkretnu hijerarhijsku diferencijaciju strukture svetskog političkog sistema, kauzalno objašnjavamo šta? Ukoliko bi Koen, na primer, izneo tvrdnju nalik Volcu (Kenneth Waltz), da je struktura svetskog geopolitičkog sistema sa dva geostrateška prostranstva stabilnija i dovodi do manje konflikata, onda bismo pre mogli da je označimo kao geopolitičku teoriju. Međutim, Koen ne samo da ne pristupa na takav način, nego donekle i upućuje na odbacivanje takvih pojednostavljenja.[100] Ostaje nedorečeno i to da li se u konkretnim situacijama specifične hijerarhijske strukture svetskog političkog sistema, u skladu sa posibilističkim stavom, pružaju veće ili manje mogućnosti određenim državama da, u određenim trenucima, delaju na određeni način. Koenova težnja da razvije jedinstvenu geopolitičku teoriju zapravo se ne ostvaruje u smislu pružanja jasnih kauzalnih objašnjenja. Navedeno ne predstavlja kritiku Koenove geopolitičke misli. Štaviše, često rigidnost pojednostavljenih kauzalnih objašnjenja može u određenim situacijama onemogućiti istraživača da pruži adekvatna objašnjenja. Koenov geopolitički pristup sa teorijskim uopštavanjima koristan je pri razumevanju pojava i procesa koji se odvijaju u svetskom geopolitičkom sistemu. Premda ne pruža kauzalno objašnjavanje nečega, Koenov sistemski geopolitički pristup omogućava istraživaču da analitički predstavi odnose koji u određenom trenutku vladaju u svetskom geopolitičkom sistemu, pruži holističku analizu na različitim nivoima, te kao osnov sprovođenja konkretnijih analiza i poređenja odnosa u različitim periodima. Na neki način, čak i sam Koen je približniji ovakvom viđenju, kako kroz označavanje u nekim delima njegovog pristupa kao paradigme, tako i navodeći da

> geopolitička analiza ne predviđa tačno vreme događaja i kriza koji proizvode radikalne promene na geopolitičkoj karti (...) ono što takva analiza može da uradi jeste da fokusira pažnju donosilaca odluka na uslove koji će verovatno dovesti do geopolitičkih promena.[101]

Ipak, pomalo skriveno između redova Koenovih radova, postoje široke mogućnosti za razvoj konkretnih geopolitičkih teorija, koje proizlaze iz njegovog geopolitičkog pristupa i zasnovane su na odnosima između pojmova njegove

---

[100] Saul B. Cohen, "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accomodation", op. cit., p. 273.

[101] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 1. Saul B. Cohen, "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accomodation", op. cit., p. 274.

mreže. Na prvom mestu svakako su konfliktni pojasevi na osnovu čijeg određenja je moguće pružiti makar tri kauzalna objašnjenja. Jedno je pogodno za samo razumevanje regiona u fokusu određenog istraživanja. Ukoliko je region strateški značajan, postoje unutrašnja fragmentacija i velike sile se sučeljavaju oko njega, u njemu će doći do značajnih sukoba. Ovom teorijom se time može kauzalno objasniti zašto su u određenim periodima, određeni regioni bili preplavljeni konfliktima, dok su u drugim bili lišeni toga, kao i potencijalno predviđanje mogućih regiona koji će sadržati značajne konflikte. Jugoistočna Azija je i više nego evidentan primer. Drugo je vezano za konkretne države koje, ukoliko locirane u konfliktnom pojasu bivaju suočene sa većom mogućnošću konflikata u odnosu na one koje nisu. Treće se odnosi na stepen oružanih intervencija, prema kom će se oružana intervencija pre ostvariti ukoliko je u pitanju konfliktni pojas nego geopolitički region. Svako od tri navedena kauzalna objašnjenja je donekle detaljnije razrađeno u istraživanjima drugih autora, sa većim ili manjim stepenom slaganja sa kauzalnom logikom koja proističe iz navedenih objašnjenja.[102]

S obzirom na relativnu sličnost između konfliktnog pojasa i zone pritiska, može se zaključiti da se do relativno sličnih zaključaka može doći i u slučaju zona pritiska. Doduše, da li će, i u kojoj meri, to proizvesti veće ili manje razlike u mogućnostima i intenzitetu konflikata ostaje nedovoljno istraženo. Ipak, mogućnost primene i geopolitičke teorije izvedene na osnovu zona pritiska postoji. U savremenim uslovima, interesantna istraživanja bi mogla biti povezana sa događajima u Libiji, gde postoji uključenost regionalnih sila u unutrašnjem konfliktu, ili u slučajevima sukoba u Subsaharskoj Africi gde su uključene okolne države ali ne i velike sile. Donekle, čak se i situacija na Levantu može objašnjavati kroz prizmu zona pritiska ukoliko posmatramo kroz prizmu sučeljavanja Turske, Irana i Izraela u Libanu, Siriji i Iraku.[103] Pored zona pritiska, zone kontakta takođe mogu biti uzete kao osnova za geopolitičku teoriju zato što upućuju na kauzalnu logiku da, ukoliko je određeni region zona kontakta, njena unutrašnja fragmentacija može biti kontrolisana. Ova potencijalna geopolitička teorija može imati i ekonomsku dimenziju s obzirom da je implicirano da takvi regioni doživljavaju ekonomski napredak, jer služe kao most između različitih geostrateških prostranstava. Štaviše, u određenoj meri bi se kroz

[102] Videti: Philip Kelly, "Escalation of regional conflict: testing the shatterbelt concept", *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, pp. 161–180; Herman Van Der Wusten and Tom Nierop, "Functions, roles and form in international politics", *Political Geography Quarterly*, Vol. 9, No. 3, 1990, pp. 213–231; Paul Hensel and Paul Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", *Political Geography*, Vol. 13, No. 1, 1994, pp. 33–51.

[103] Akcenat je ipak stavljen ovde iz razloga što je Bliski istok označen kao konfliktni pojas i što su velike sile u određenoj meri i dalje uključene u događaje u regionu.

navedeno mogao posmatrati upravo Balkan, u svetlu evropskih integracija, veza sa Rusijom ali i Inicijative „17+1". Na kraju, i na osnovu zone konvergencije moguće je razviti potencijalnu geopolitičku teoriju koja bi pratila kauzalnu logiku da, u zavisnosti od odnosa između velikih sila, prema određenom regionu, taj region može poprimiti različita svojstva, u istim okolnostima.

Pored navedenih mogućih geopolitičkih teorija koje se prevashodno odnose na regionalni nivo i nivo konkretnih država, postoji mogućnost identifikacije kauzalnih objašnjenja i na globalnom nivou. Svakako prva, proizlazi iz Koenovog određenja dinamičkog ekvilibrijuma, prema kome ukoliko je svetski geopolitički sistem u stanju ekvilibrijuma biće manje konflikata u odnosu na stanje disekvilibrijuma. Dinamički ekvilibrijum predstavlja proces koji podrazumeva neophodnost promene da bi se ravnoteža očuvala.[104] Okolnosti koje dovode do takve neophodnosti predstavljaju trenutke disekvilibrijuma, čiji pokazatelj su konflikti.[105] Navedeno ne treba posmatrati kao opovrgavanje tvrdnje da ostaje nejasno šta konkretno objašnjava Koenova hijerarhijska struktura svetskog geopolitičkog sistema, jer ovakvo kauzalno objašnjenje pretpostavlja da dinamički ekvilibrijum i promena sa ekvilibrijuma na disekvilibrijum dovodi do konflikata, a ne sama hijerarhijska struktura. Kako Koen naglašava, „hladnoratovski period je bio podjednako nestabilan kao i sadašnji".[106] Hijerarhijska struktura predstavlja Koenovo polazište na osnovu kojeg on govori o dinamičkom ekvilibrijumu, ali ostaje nejasno na koji način bi se navedena potencijalna geopolitička teorija potvrdila. Implicitna je ideja vezana za konkretne države za koje, ukoliko su locirane blizu granice kontakata dva geostrateška prostranstva, postoji veća mogućnost da će doći do konflikata ili unutrašnjih sukoba u tim državama. Ukoliko se nalaze na rasednim linijama (*fault line*), bezbednost država je ugroženija i postoje veće mogućnosti da one budu uhvaćene u sučeljavanjima velikih sila, što u mnogome podseća na Hantingtonove (Samuel Huntington) krvave granice.[107] Ipak, kao jedina relativno eksplicitno navedena geopolitička teorija u Koenovom opusu je njegov

---

[104] Saul B. Cohen, "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accomodation", op. cit., 275.

[105] Saul B. Cohen, "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", op. cit., p. 224.

[106] Saul B. Cohen, "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accomodation", op. cit., 275.

[107] Samjuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka, 2000. Za slično viđenje pogledati: Colin Flint, Michael Adduci, Michael Chen and Sang-Hyun Chi, "Mapping the Dynamism of the United States' Geopolitical Code: The Geography of the State of the Union Speeches, 1988–2008", *Geopolitics*, Vol. 14, No. 4, 2009, p. 608.

razvojni pristup koji objašnjava evoluciju organizovanja i hijerarhijske integracije unutar geostrateških prostranstava i geopolitičkih regiona. Prema ovoj geopolitičkoj teoriji, svaka prostorna celina će vremenski težiti većem stepenu integracije i specijalizacije delova (država ili regiona) koji ga sačinjavaju. Kao i u slučaju dinamičkog ekvilibrijuma, ni ova potencijalna geopolitička teorija ne služi opovrgavanju prethodne tvrdnje već predstavlja objašnjenje kako dolazi do hijerarhijske integracije prostornih celina na različitim nivoima.

Prethodnim pasusima iskazana je pre svega mogućnost, a ne jasna određenost konkretnih geopolitičkih teorija koje proističu iz Koenovog geopolitičkog pristupa, ne predstavljajući konačan skup. Sa izuzetkom konfliktnog pojasa (zbog postojećih analiza navedene logike) i razvojnog pristupa (zbog Koenovog naglašavanja ovog segmenta kao geopolitičke teorije), ostale predstavljene geopolitičke teorije su ili implicitno nagoveštene ili predstavljaju zapažanja autora na osnovu sagledavanja Koenovih radova njegove geopolitičke misli. Da li će navedene moguće geopolitičke teorije biti primenjivane u budućim analizama, potvrđene, opovrgnute, dalje razvijane, modifikovane, ostavlja se budućim istraživanjima. Posmatrano u svojoj celosti, geopolitička misao Sola Koena predstavlja prvenstveno geopolitički pristup kojim se svetski geopolitički sistem posmatra i kojim se sagledavaju odnosi unutar sistema. Bez holističkog viđenja postavljenog njegovim geopolitičkim pristupom, nijedna od potencijalnih geopolitičkih teorija ne može pružiti jasno kauzalno objašnjenje, iz razloga što se konkretni pojmovi tih teorija zasnivaju na postavkama koje proističu iz čitave mreže međupovezanih pojmova geopolitičkog pristupa i koji određuju njihovo značenje. Po istraživačku praksu, postoje mogućnosti za implementaciju Koenovog geopolitičkog pristupa i (potencijalnih) geopolitičkih teorija koje proističu iz njegovog pristupa. Koje će biti primenjeno, zavisi od istraživačkog problema koji se teži prevazići.

Primena Koenove misli u savremenim geopolitičkim istraživanjima

Prethodno poglavlje pružilo je pomalo optimističnu sliku Koenove geopolitičke misli predstavljanjem mogućnosti koje proističu iz nje. Međutim, osvrt na savremenu geopolitičku literaturu prikazuje jednu pesimističnu realnost kada je u pitanju sama primena Koenovog geopolitičkog pristupa u istraživačkoj praksi. Mada su prisutne naznake da je Koenov pristup bio inspirativan mnogim autorima, izostala je doslednija primena njegovih osnovnih teorijskih postavki. Na neki način, Koenov pristup poslužio je kao inspiracija pri osnivanju časopisa *Hérodote*,

verovatno najuticajnijeg francuskog časopisa koji se fokusira na geopolitiku, s obzirom da su inicijalni brojevi ovog časopisa bili fokusirani upravo na regione koje je Koen označio kao konfliktne pojaseve.[108] Međutim, njihov pristup razvio se u zaseban pravac tokom godina, posebno od početka 21. veka, s obzirom da geopolitički pristup Sola Koena gotovo da nije primenjivan, a pozivanje na njegova dela su bila mahom površna.[109]

Ipak, 21. vek otpočeo je posvećivanjem posebnog izdanja jednog od prvih i najuticajnijih naučnih časopisa koji obrađuje političko-geografske i geopolitičke teme *Political Geography* idejama Sola Koena.[110] Serijom radova pružen mu je omaž kroz istraživačka pitanja iz fokusa njegovog interesovanja, ali je čak i u ovom tematu upotreba Koenovog geopolitičkog pristupa minimalna. O'Lohlin i Kolosov su možda najbliži primeni Koenovog pristupa, kao npr. u analizi Balkana kao konfliktnog pojasa, ali oni ipak ostaju u konceptualnim okvirima kritičke geopolitike.[111] Slično, Zajgler (Donald J. Zeigler) se fokusira na kartografije ubeđivanja (*persuasive cartography*), Njuman (David Newman) na odnose Izraela i Palestine prevashodno koz prizmu politike identiteta i simboličkih dimenzija sukoba, dok Smit (Adrian Smith) analizira geoekonomsko znanje i diskurse u vezi sa integracijom Istočne Evrope nakon kraja Hladnog rata.[112] Navedeni radovi, u većoj ili manjoj meri, zapravo predstavljaju određene elemente Koenovog pristupa, ali posmatrane kroz postavke kritičke geopolitike. Najindikativniji je članak Toala koji se ni u jednom momentu ne poziva na Koenove radove, niti implementira ijedan njegov pojam.[113]

Posmatrajući širu literaturu od početka 21. veka postaje evidentno da niti je bio čest slučaj da je Koenov geopolitički pristup predstavljao analitički okvir u

---

[108] Paul Chaval, "Herodote and the French Left", in: Klaus Dodds and David Atkinson (eds), *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, Routledge, London and New York, 2000, p. 254.

[109] Virginie Mamadouh, "Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings", *GeoJournal*, Vol. 46, No. 4, 1998, pp. 237–253.

[110] Stanley D. Brunn and Stanley Waterman, "Introduction: Special issue dedicated to Saul B. Cohen", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 553–555.

[111] John O'Loughlin and Vladimir Kolossov, "Still not worth the bones of a single Pomeranian grenadier: The geopolitics of the Kosovo war 1999", op. cit.

[112] Donald J. Zeiger, "Post-communist Eastern Europe and the cartography of independence", *Political Geography,* Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 671–686; David Newman, "The geopolitics of peacemaking in Israel-Palestine", Political Geography, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 629–646; Adrian Smith, "Imagining Geographies of the 'new Europe': Geo-economic power and the new European architecture of integration", *Political Geography,* Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 647–670.

[113] Geraoid O Tuathail, "Theorizing practical geopolitical reasoning: the case of the United States' response to the war in Bosnia", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 601–628.

istraživanjima, niti su čak pozivanja na njegova dela predstavljala nešto više od prikazivanja da su njegova istraživanja prisutna u akademskoj literaturi. Pokušaji da se kvantitativno iskaže relevantnost njegove misli u savremenoj geopolitičkoj literaturi zapada u problem činjenice da, iako citirana, pozivanja na njegove radove često su sadržana svega u jednoj fusnoti kojom se naglašava sledeće: ili da je Koen jedan od retkih autora koji su tokom Hladnog rata pružali eksplicitne geopolitičke analize, ili da je predstavnik klasične škole geopolitike, ili da je predstavio drugačiji okvir posmatranja.[114] Čak i onda kada se autori pozivaju na naznake njegovog geopolitičkog pristupa, ono je površno i na svega par mesta.[115] Slična situacija je i u domaćoj

[114] Na primer videti: Sami Moisio, "Geopolitics/Critical Geopolitics", in: John Agnew, Virginie Mamadouh, Anna Secor and Joanne Sharp (eds), *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*, John Wiley & Sons, Hoboken, 2015, pp. 220–234; Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, London and New York, 2006; Jason Dittmer, "Geopolitical assemblages and complexity", *Progress in Human Geography*, Vol. 38, No. 3, 2014, pp. 385–401; Francis Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2002; Zhengyu Wu, "Classical geopolitics, realism and the balance of power theory", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 41, No. 6, 2018, pp. 789–823; George Steinmetz, "Geopolitics", in: George Ritzer (ed.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*, Blackwell Publishing, Hoboken, 2012, pp. 1–23; Phil Kelly, *Classical Geopolitics: A new Analytical Model*, Stanford University Press, Stanford, 2016; John O'Loughlin, "The Political Geography of Conflict: Civil Wars in the Hegemonic Shadow", in: Colin Flint (ed.), *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 85–110; Jack Donnelly, "The Elements of the Structures of International System", *International Organization*, Vol. 66, No. 4, 2012, pp. 609–643; Kjell Engelbrekt, "A Brief intellectual history of geopolitical thought and its relevance to the Baltic Sea region", *Global Affairs*, Vol. 4, No. 4–5, 2018, pp. 475–485; Frederick Douzet et David Kaplan, "Geopolitics: La Geopolitique dans le monde Anglo-Americain", *Hérodote*, Vol. 146–147, No. 3–4, 2012, pp. 237–252; Philip Hirsch, "The Shifting regional geopolitics of Mekong dams", *Political Geography*, Vol. 51, No. 2, 2016, pp. 63–74; Andres Rivarola Puntigaliano, "21st century geopolitics: Integration and development in the age of 'continental states'", *Territory, Politics, Governance*, Vol. 5, No. 4, 2017, pp. 478–494; John Agnew, *Making Political Geography*, Arnold, London, 2002.

[115] Na primer videti: Hongwei Fan, "China-Burma Geopolitical Relations in the Cold War", *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, Vol. 31, No. 1, 2012, pp. 7–27; Jeremy Garlick, "Deconstructing the China-Pakistan Economic Corridor: Pipe Dreams Versus Geopolitical Realities", *Journal of Contemporary China*, Vol. 27, No. 112, 2018, pp. 519–533; David Brewster, "Silk Roads and Strings of Pearls: The Strategic Geography of China's New Pathways in the Indian Ocean", *Geopolitics*, Vol. 22, No. 2, 2016, pp. 269–291; Waleed Hazbun, "US Policy and the Geopolitics of Insecurity in the Arab World", *Geopolitics*, Vol. 15, No. 2, 2010, pp. 239–262; Vesna Danilovic, *When the Stakes are High: Detternece and Conflict among Major Powers*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2002; Alex Braithwaite, *Conflict Hot Spots: Emergence, Causes and Concequences*, Ashgate, Furnam, 2010.

literaturi gde se Koenova dela i centralni pojmovi uglavnom letimično pominju, sa izuzetkom monografije Milomira Stepića koji mu posvećuje čitavo poglavlje.[116]

U navedenoj upotrebi najspornija je tvrdnja da Koenova dela predstavljaju primer klasične geopolitike. Centralna teza klasične geopolitike je ona o determinišućim uticajima fizičke geografije i pozicionoj suprematiji. Čak i u blažoj formi koja fokus pomera sa determinizma ka posibilizmu, određeni delovi sveta imaju intrinzična fizičko-geografska svojstva koje omogućavaju onim državama koji kontrolišu te prostore da kontrolišu čitav svet. Bilo da govorimo o Istočnoj Evropi, Rimlendu ili morouzinama (*choke-point*), bilo o otvorenim zapadnim granicama Rusije, barijeri Himalaja ili zaštićenosti SAD okeanima, fizičko-geografska svojstva koja su praktično nepromenjiva određuju odvijanje političkih procesa i sudbinu država i sveta. Sa druge strane, Koenov pristup proističe iz dinamike odnosa hijerarhijski organizovanih struktura svetskog geopolitičkog sistema koji određuju političke procese, ali upućuje i na uticaj političkih procesa na prostorne celine. Prvenstveno društveno-geografska, a manjim delom fizičko-geografska, svojstva i obrasci koji oblikuju složene geopolitičke strukture pružaju osnove čijom dinamikom se određuju politički procesi. Faktori geografije koji utiču na politiku nisu fizički, fiksni i nepromenjivi, već društveni, dinamički i u stalnoj modifikaciji. Između klasične geopolitike i Koenovog pristupa svakako postoje znatne sličnosti poput nivoa analize, modernističkog pristupa, ontološke i epistemološke perspektive, fokusa analize i pružanja spoljnopolitičkih saveta, koje su veće nego u slučaju kritičke geopolitike.[117] Time se stvara odrednica klasične geopolitike kao nekritičke, odnosno svrstavanje Koena kao predstavnika klasične geopolitike samo zato što nije predstavnik kritičke. Kao što je već navođeno, Koen je kroz veći deo svog opusa bio izrazito kritičan kako prema klasičnim geopolitičkim postavkama, tako i prema hladnoratovskim spoljnim politikama SAD, što dobrim delom predstavlja srž kritičke geopolitike.[118] Tako njegova misao možda jeste klasik geopolitike, ali ne znači da predstavlja klasičnu geopolitiku.

---

[116] Videti: Dušan Proroković, „Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije na početku 21. veka", op. cit; Milomir Stepić, „Geopolitika: od geografske i politikološke discipline do samostalne nauke", *Srpska politička misao*, Vol. 26, br. 63, 2019, str. 75–96; Milomir Stepić, „Islamski Heartland", *Srpska Politička misao*, Vol. 24, br. 55, 2017, str. 57–80; Milomir Stepić, „O srpskom geopolitičkom identitetu", *Srpska Politička misao*, Vol. 19, br. 36, 2012, str. 11–40; Slobodan Popović, "Between Geopolitics and Geoeconomy – The Silk Road Discourse in Diplomacy of Japan", *The Review of International Affairs*, Vol. LXIX, No. 1172, 2018, pp. 5–25; Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, op. cit.

[117] Za detaljnije razmatranje videti: Phil Kelly, "A Critique of Critical Geopolitics", op. cit.

[118] Geraoid O Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge (eds), *Geopolitics: A Reader*, Routledge, New York and London, 1998.

Da li je Koenova geopolitička misao prevaziđena ili neiskorišćena?

U sučeljavanju optimistične i pesimistične predstave prethodna dva odeljka izranja odgovor na centralno pitanje ovog rada. Predstavljene su široke mogućnosti koje Koenov geopolitički pristup pruža pristupanju analizi pojava i procesa u okvirima svetskog geopolitičkog sistema, ali i izrazito ograničena primena njegovih ideja. Imajući u vidu minimalna razmatranja u postojećoj literaturi, do sada nije bilo jasnih određenja da li je Koenova misao prevaziđena ili neiskorišćena. Sagledavanjem gotovo čitavog njegovog opusa postaje evidentno da Koenova geopolitička misao nije ni prevaziđena niti neiskorišćena, već sadrži i veoma problematične segmente koji daju note prevaziđenosti i neiskorišćenosti. Moguće je identifikovati čak i segmente čijom daljom razradom bi se određeni problemi Koenovog pristupa mogli prevazići.

Sigurno najproblematičniji momenat je Koenov razvojni pristup. I pored činjenice da ističe odbacivanje linearnosti, razvojni pristup koji Koen zagovara suštinski predstavlja primer linearnog progresivizma kroz viđenje sveta koji postaje tešnje povezan, sa sve specijalizovanijom integracijom unutar geostrateških prostranstava i geopolitičkih regiona.[119] Daleko je značajnija činjenica da je ovakav pravac razmišljanja nespojiv sa njegovom vizijom dinamičkog i hijerarhijskog svetskog geopolitičkog sistema. Jednostavno, ukoliko geopolitički regioni neminovno idu u pravcu sve veće i dublje integracije, kako je onda moguće da regioni postanu konfliktni pojasevi kada oni počivaju na unutrašnjoj fragmentaciji? Progresivni napredak upućuje da će oni postepeno prevazići unutrašnje fragmentacije, a kako je regresija odbačena, jednom kada prestane da bude konfliktni pojas, region ne može ponovo da postane to isto. Posmatrano na nivou geostrateških prostranstava, razvojni pristup je nespojiv sa fleksibilnom strukturom koja omogućava da određeni regioni promene „krovno" prostranstvo. Time bi Istočna Evropa težila sve većoj integraciji sa Sovjetskim Savezom, a ne ulasku u NATO i Evropsku uniju. Zapravo, razvojni pristup i nije empirijski potkrepljen studijama slučaja u Koenovim radovima, niti se čini da je Koen isuviše nastojao da ga potkrepi. Kako navodi Džofri Parker, „Koen je pribegao manje istorijskim dokazima koliko upotrebi terminologije koja proističe iz prirodnih nauka".[120] Čini se

[119] Saul B. Cohen, "Evaluating Systemic Geopolitics – A Twenty-First Century View", op. cit., p. 161; Geoffrey Parker, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", op. cit., p. 123.

[120] Ibid., p. 122.

da je razvojni pristup pre teorema izvedena iz aksioma opšte teorije sistema, nego utvrđena geopolitička teorija. Štaviše, uprkos izrazitoj kompleksnosti, deluje da bi model iz članka „Geografski model za analizu političkih sistema" predstavljao adekvatniju osnovu od razvojnog pristupa.

Iz perspektive konkretne primene Koenovog geopolitičkog pristupa, ključna su druga dva problema – problem mesta države u pojmovnoj mreži i ograničenja posibilizma. Koenov geopolitički pristup možda predstavlja dobar primer ograničenja posibilizma prilikom konkretnih analiza. Ukoliko posibilizam predstavlja skup mogućnosti i ograničenja koje okruženje postavlja pred delanje, u zavisnosti od sposobnosti koje država poseduje, time se implicira postojanje višestrukih putanja samog delanja. Koja će putanja biti preduzeta, to je nešto što posibilizam ne pruža. Prevedeno na Koenov geopolitički pristup, razumevanje konkretne hijerarhijske strukture svetskog geopolitičkog sistema nas može dovesti do utvrđivanja mogućnosti i ograničenja sa kojima su države suočene, ali nam ne omogućava da razumemo i objasnimo zašto su se države odlučile za određenu mogućnost. Otuda, između faktora okruženja i konkretnog ponašanja države postoji generalni eksplanatorni vakuum. Ovo je pogotovo značajno u svetlu specifičnog mesta države u Koenovog pojmovnoj mreži. Za Koena, struktura svetskog geopolitičkog sistema proizvodi mogućnosti i ograničenja po delanje država, dok istovremeno delanje država uspostavlja strukturu svetskog geopolitičkog sistema. Mada podseća na tautološku grešku u argumentovanju, ovakva međupovezanost ne mora biti nužno problematična jer okruženje predstavlja skup i društveno-geografskih i fizičko-geografskih elemenata. Delanje, pogotovo onih najmoćnijih, može modifikovati društveno-geografske aspekte okruženja. Takođe, fokus na sposobnosti država nije problematičan i u skladu je sa posibilističkim stavom, ali se namere, strategije i konkretne politike i postupci država (naročito velikih sila) nalaze izvan posibilističkog okvira, dok su istovremeno značajne za oblikovanje strukture svetskog geopolitičkog sistema.[121]

Otuda Koenov geopolitički pristup poseduje praznine na dva nivoa. Prvo, posibilistički stav nam ne omogućava da sagledavanjem strukture svetskog geopolitičkog sistema objasnimo konkretno ponašanje jedne države, već možemo da identifikujemo samo mogućnosti koje stoje pred državom, jer nedostaje okvir koji nam pruža objašnjenje donošenja odluka. Ovim se dolazi do tautologije zato što država može da se ponaša na A, B ili C način, a uradila je na B način zato što je

[121] Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, op. cit., p. 203; Harold Sprout and Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of International Politics", op. cit., p. 314.

odabrala da se ponaša na B način. Alternativno, možemo identifikovati zašto određena ponašanja nisu uspela da se ostvare, ali time opet uzimamo nameru takvog ponašanja kao datost. Drugo, uspostavljanje okvira mogućnosti i ograničenja koje stoje pred državama zavisi od namera država. Ovo je možda najevidentnije pri posmatranju konfliktnih pojasa i kontaktnih regiona. Da li će određeni region biti konfliktni pojas ili kontaktni region, zavisi od toga da li države sarađuju ili se sučeljavaju. Objašnjenja zašto je došlo do konkretnih namera nema; države sarađuju ili se sučeljavaju zato što tako čine. Time se dolazi do ključnog problema i ograničenja Koenovog pristupa. Da bi mogao da pruži valjano objašnjenje ponašanja, Koenov pristup mora:

- Ili da se približi environmentalizmu ili neodeterminizmu, čime faktički prestaje da bude posibilizam;
- Ili da doda određene segmente u sam geopolitički pristup kojima bi se uključila i razmatranja o namerama, strategijama i donošenju odluka;
- Ili da identifikuje motive država koji su nepromenjivi i svojstveni svim državama.

Posmatrano na ovakav način, Koenov geopolitički pristup se svodi na deskriptivni prikaz obrazaca, svojstava i odnosa na različitim hijerarhijskim nivoima svetskog geopolitičkog sistema. Time nedostatak primene samog geopolitičkog pristupa u savremenoj geopolitičkoj literaturi biva jasniji, jer su autori suočeni sa neophodnošću sprovođenja kompleksne analize kojom bi prikazali strukturu svetskog geopolitičkog sistema na različitim nivoima bez dobijanja osnova kojim bi pružili objašnjenje. Koenovo eksplicitno odbacivanje mogućnosti određenja relativno stabilnih struktura svetskog geopolitičkog sistema, što pojedini autori označavaju kao svetski poredak, praktično onemogućava primenu njegovog pristupa na savremena dešavanja jer dinamička struktura zahteva konstantno unošenje modifikacija kako istraživanje traje.

Načini da se navedeni nedostaci i ograničenja prevaziđu mogu se pronaći u Koenovim radovima. Po pitanju ograničenja posibilizma i mesta države u pojmovnoj mreži, Koen je eksplicitno u radu „Geografija i strategija: njihova međuzavisnost", ali i implicitno kroz čitav opus, pružio okvir kojim se namere, strategije i proces donošenja odluka mogu konceptualizovati i njime nadograditi sistemski pogled na svetski geopolitički sistem. Zasnivajući zaključke na radu Harolda i Margaret Spraut, Koen je istakao razliku i međupovezanost percipiranog i operativnog okruženja, što je u ovom radu već istaknuto, kao unošenje odlika kognitivnog bihejvioralizma uz posibilistički okvir. Operativno okruženje predstavlja upravo posibilistički okvir mogućnosti i ograničenja koja stoje pred državama u njihovom delanju, koje uključuje prethodno navedena ograničenja. Pod percipiranim okruženjem podrazumeva se sagledavanje i tumačenje okruženja od strane država, na osnovu

čega se može odrediti njihovo ponašanje u okvirima operativnog okruženja.[122] Razumevanjem kako države percipiraju okruženje, to jest svetski geopolitički sistem, pruža se mogućnost prevazilaženja tautologije prisutne u Koenovim analizama. Ukoliko razumemo mogućnosti i ograničenja okruženja, uz načine na koji države percipiraju takvo okruženje i prilike u njemu, možemo upotpuniti Koenov geopolitički pristup, lišavajući ga nekih od ključnih nedostataka. Time možemo objasniti zašto su, suočene sa višestrukim mogućim putanjama, države delale na određeni način i, istovremeno, zašto delanje država na određeni način nije uspelo da se ostvari. Navedeno je verovatno najpribližnije konstatovano pri razmatranju težnji regionalnoj hegemoniji država drugog nivoa, kada Koen konstatuje da su „njihovi ciljevi ograničeni geopolitičkom stvarnošću",[123] ali i pri analizi Evroazijske zone konvergencije.[124]

Iako konkretna konceptualizacija takvog pojma (ili skupa pojmova) izostaje, ona je naznačena u prvom posmatranom članku i implicitno prisutna u ostalim delima. Upravo nedovoljna razvijenost ovakvih razmatranja, premda prisutnih, navela su na nemogućnost jasnog određivanja ili prevaziđenosti ili neiskorišćenosti. Ukoliko bi se dalje razvijao Koenov pristup uključivanjem širih uvida kognitivnog bihejvioralizma i perceptivnog okruženja, neiskorišćenost njegove geopolitičke misli bi postala evidentnija. Tako se može zaključiti da je njegova geopolitička misao u većoj meri neiskorišćena nego što je prevaziđena, iz razloga što su prepreke za uvođenje navedenih razmatranja minimalne. Savremeno geopolitičko znanje dobilo bi mnogo razvojem geopolitičkog pristupa koji ne samo da na adekvatan način prikazuje mogućnosti i ograničenja okruženja, prostornu kompleksnost i dinamiku, nego i percipiranje takvog okruženja kao osnove za delanje. Na osnovu takvog geopolitičkog pristupa otvorile bi se i mogućnosti razvoja brojnih konkretnih geopolitičkih teorija koje bi pružile kauzalna objašnjenja pojava i procesa od interesa za geopolitička istraživanja.

Zaključak

Povratkom geopolitike na akademsku scenu, pluralitet geopolitičke misli prvobitno se naglo proširio razvojem kritičke geopolitike, ali je ubrzo nakon toga

---

[122] Harold Sprout and Margaret Sprout, "Environmental Factors in the Study of International Politics", op. cit., p. 314; Harold Sprout and Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, op. cit., pp. 206–207.

[123] Saul B. Cohen, *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, op. cit., p. 53.

[124] Saul B. Cohen, "The Eurasian Convergence Zone: Gateway or Shatterbelt", op. cit.

počeo da stagnira. Poslednjih nekoliko dekada deluje da je razvoj geopolitičke misli usporen, ako ne i skroz zaustavljen. Umesto težnje ka daljem razvoju i proizvođenju raznolikosti misli, fokus na klasično-kritičku debatu dovodi do svođenja discipline na misao nekolicine, čime sama geopolitika gubi mnogo kroz zanemarivanje ideja van dva tabora. Ovaj rad je nastojao da prikaže upravo jedan od marginalizovanih geopolitičkih pristupa u okviru sveukupnosti geopolitičke misli – geopolitički pristup i misao Sola Koena. Inspirisana autorima poput Vitleseja, Hartšorna, Gotmana i Džounsa, geopolitička misao Sola Koena prošla je tokom sedam dekada njegove karijere kroz šest specifičnih faza evolucije, kojima je postepeno širena i obogaćivana. Svakom fazom evolucije, Koen je unosio određene elemente u svoju geopolitičku misao na osnovu kojih je proistekla mreža međupovezanih pojmova, koje Koen koristi pri posmatranju pojava i procesa u svojim istraživanjima.

Posmatrajući svet kao podeljen na specifične prostorne celine na različitim hijerarhijskim nivoima, Koen identifikuje geopolitičke obrasce i svojstva karakteristična svakoj prostornoj celini koja ih razlikuje od drugih. Bilo da je reč o geostrateškim prostranstvima, geopolitičkim regionima, konfliktnim pojasevima, kontaktnim regionima ili nacionalnim državama, svaka prostorna celina sadrži sebi svojstvene geopolitičke obrasce i svojstva. Implementacijom razvojnog pristupa, proisteklog iz opšte teorije sistema, Koen naglašava da su navedene prostorne celine u konstantnom procesu dubljeg povezivanja i integracije. Uzete zajedno u konkretnom trenutku, navedene prostorne celine formiraju strukturu svetskog geopolitičkog sistema koja je dinamična i u stalnom procesu uspostavljanja ekvilibrijuma među suprotstavljenim silama koje proističu iz diferenciranih prostornih celina. Navedeno čini srž njegovog geopolitičkog pristupa, ali ne geopolitičke teorije kako sam Koen naglašava jer, iako predstavljajući teorijska uopštavanja kroz uspostavljanje mreže sistematski povezanih pojmova, oni ne pružaju jasnu kauzalnu logiku. Na osnovu samog geopolitičkog pristupa, postoje brojne mogućnosti za razvoj višestrukih geopolitičkih teorija koje na osnovu pojmovne mreže mogu pružiti kauzalna objašnjenja za određene pojave i procese.

U isticanju ograničenja brojnih viđenja koja su pojednostavila kompleksnosti geografije u mogućnostima i ograničenjima koje pruža, Koen je otišao u drugu krajnost konstantnog naglašavanja navedene kompleksnosti. Adekvatna primena njegovog geopolitičkog pristupa iziskuje zahtevno istraživanje koje, zbog ograničenja koje sam pristup poseduje, ne pruža istraživačima adekvatno sredstvo za istraživanja. Svaki pristup ili teoriju prvenstveno treba posmatrati kroz prizmu svrsishodnosti za prevazilaženje određenog istraživačkog problema. U Koenovom slučaju, zbog problematičnosti razvojnog pristupa, ograničenja posibilizma i nedovoljno razrađene uloge država u njegovoj pojmovnoj mreži dovodi se u pitanje svrsishodnost njegovog modela. Osvrt na savremenu geopolitičku literaturu upravo

to i pokazuje, sa letimičnim i površnim osvrtom na Koenovu misao i pristup. Iako navedeno upućuje na prevaziđenost njegove geopolitičke misli, dublje posmatranje Koenovih radova ukazuje pre na neiskorišćenost zato što se navedena ograničenja ne samo mogu prevazići, nego je i sam Koen implicitno uputio na pravac prevazilaženja. Kroz uvođenje elemenata kognitivnog bihejvioralizma, moguće je konceptualizovati aspekte koji se odnose na namere, strategije i odluke država kojima bi se prevazišla ograničenja posibilizma i pružila upotrebna vrednost istraživačima. Daljom razradom i preispitivanjem Koenove geopolitičke misli, savremeno izučavanje geopolitike može dobiti mnogo obogaćivanjem mogućnosti i alata za bolje razumevanje pojava i procesa u stvarnosti međunarodnih odnosa.

Bibliografija

Agnew, John, *Making Political Geography*, Arnold, London, 2002.

Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog institucionalizma", *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 262–282.

Braithwaite, Alex, *Conflict Hot Spots: Emergence, Causes and Concequences*, Ashgate, Furnam, 2010.

Brewster, David, "Silk Roads and Strings of Pearls: The Strategic Geography of China's New Pathways in the Indian Ocean", *Geopolitics*, Vol. 22, No. 2, 2016, pp. 269–291.

Brunn, Stanley D., and Waterman, Stanley, "Introduction: special issue dedicated to Saul B. Cohen", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 553–555.

Buzan, Berry, *An Introduction to the English School of International Relations*, Cambridge, Polity Press, 2014.

Chaval, Paul, "Herodote and the French Left", in: Klaus Dodds and David Atkinson (eds), *Geopolitical Traditions: A Century of Geopolitical Thought*, Routledge, London and New York, 2000.

Cohen, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, 2nd Edition, Oxford University Press, New York, 1975.

Cohen, Saul B., "The Geopolitics of an Evolving World System: From Conflict to Accommodation", in: Paul F. Diehl (ed.), *A Roadmap to War: Territorial Dimensions of International Conflicts*, Vanderbilt University Press, Nashville, 1999, pp. 40–68.

Cohen, Saul B., "A new map of global geopolitical equilibrium: A developmental approach", *Political Geography Quarterly*, Vol. 1, No. 3, 1982, pp. 223–241.

Cohen, Saul B., "Asymmetrical States and Global Geopolitical Equilibrium", *SAIS Review*, Vol. 4, No. 2, 1984, pp. 193–212.

Cohen, Saul B., "Evaluating Systemic Geopolitics – A Twenty-First Century View", *Geopolitics*, Vol. 15, No. 1, 2010, pp. 157–164.

Cohen, Saul B., "Geopolitics in the New World Era: A New Perspecitve on an Old Discipline", in: George J. Demko and William B. Wood (eds), *Reordering the World: Geoplotical Perspectives on the Twenty-First Century*, Westview Press, Boulder, 1999, pp. 40–68.

Cohen, Saul B., "Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, No. 4, 1991, pp. 551–580.

Cohen, Saul B., "Middle East Geopolitical Transformation: The Disappearance of a Shatterbelt", *Journal of Geography*, Vol. 91, No. 1, 1992, pp. 2–10.

Cohen, Saul B., "The Eurasian Convergence Zone: Gateway or Shatterbelt", *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 46, No. 1, 2005, pp. 1–22.

Cohen, Saul B., and Rosenthal, Lewis D., A Geographical Model for Political Systems Analysis, *Geographical Review*, Vol. 61, No. 1, 1971, pp. 5–31.

Cohen, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, Random House Publishing, New York, 1963.

Cohen, Saul B., Geography and Strategy: Their Interrelationship, *Naval War College Review*, Vol. 10, No. 4, 1957, pp. 1–31.

Cohen, Saul B., *Geopolitics of the World System*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2003.

Cohen, Saul B., *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 3rd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2015.

Cohen, Saul B., *Geopolitics: The Geography of International Relations*, 2nd Edition, Rowman & Littlefield, Lanham, 2009.

Cohen, Saul B., The World Geopolitical System in Retrospect and Prospect, *Journal of Geography*, Vol. 89, No. 1, 1990, pp. 2–12.

Cohen, Saul B., "Whittlesey, D. 1939. The Earth and the State: A study of political geography. New York: Henry Holt and Company", *Progress in Human Geography*, Vol. 26, No. 5, 2002, pp. 679–682.

Csurgai, Gyula, "Constant and Variable Factors of Geopolitical Analysis", in: Gyula Csurgain (ed.), *Geopolitics: Schools of Thought, Method of Analysis and Case Studies*, Editions de Penthes, Geneva, 2009, pp. 48–86.

Cvrtila, Vlatko, „Dekonstrukcija geopolitičkog poretka na primjeru pseudodržava", *Politička misao*, Vol. XXXVII, br. 2, 2000, str. 85–88.

Danilovic, Vesna, *When the Stakes are High: Detternece and Conflict among Major Powers,* The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2002.

Dittmer, Jason, "Geopolitical assemblages and complexity", *Progress in Human Geography,* Vol. 38, No. 3, 2014, pp. 385–401.

Dodds, Klaus, "Cold War Geopolitics" in: John Agnew, Katheryne Mitchell, and Geraoid O Tuathail (eds), *A Companion to Political Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2003, pp. 204–218.

Donnelly, Jack, "The Elements of the Structures of International System", *International Organization*, Vol. 66, No. 4, 2012, pp. 609–643.

Douzet, Frederick et Kaplan, David, "Geopolitics: La Geopolitique dans le monde Anglo–Americain", *Hérodote*, Vol. 146–147, No. 3–4, 2012, pp. 237–252.

Dussouy, Gerard, "Systemic Geopolitics: A Global Interpretation Method of the World", *Geopolitics,* Vol. 15, No. 1, 2010, pp. 133–150.

Engelbrekt, Kjell, "A Brief intellectual history of geopolitical thought and its relevance to the Baltic Sea region", *Global Affairs*, Vol. 4, No. 4–5, 2018, pp. 475–485.

Fan, Hongwei, "China-Burma Geopolitical Relations in the Cold War" *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, Vol. 31, No. 1, 2012, pp. 7–27.

Flint, Colin, Adduci, Michael, Chen, Michael and Chi, Sang-Hyun, "Mapping the Dynamism of the United States' Geopolitical Code: The Geography of the State of the Union Speeches, 1988–2008, *Geopolitics*, Vol. 14, No. 4, 2009, pp. 604–629.

Flint, Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, London and New York, 2006.

Francis Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Brunswick and London, 2002.

Garlick, Jeremy, "Deconstructing the China-Pakistan Economic Corridor: Pipe Dreams Versus Geopolitical Realities", *Journal of Contemporary China*, Vol. 27, No. 112, 2018, pp. 519–533.

Gottman, Jean, "The Political Partitioning of Our World: An Attempt at Analysis", *World Politics*, Vol. 4, No. 4, 1952, pp. 512–519.

Gottmann, Jean, "Geography and International Relations", *World Politics*, Vol. 3, No. 2, 1951, pp. 153–173.

Guzzini, Stefano "Which geopolitics?", in: Stefano Guzzini (ed), *The Return of Geopolitics in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, pp. 18–44.

Hantington, Samjuel, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID i Romanov, Podgorica i Banja Luka, 2000.

Hartshorne, Richard, "The Functional Approach in Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 40, No. 2, 1950, pp. 95–130.

Hartshorne, Richard, "The United States and the 'shatter zone' of Europe", in: Hans Weigert and Vilhjalmur Stefansson (eds), *Compass of the World: A Symposium of Political Geography*, Macmillan, New York, 1944, pp. 203–214.

Hartshorne, Richard, *Perspective on the Nature of Geography*, The Association of American Geographers, Chicago, 1959.

Haverluk, Terrence, Beauchemin, Kevin, and Mueller, Brandon, "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 19–39.

Hazbun, Waleed, "US Policy and the Geopolitics of Insecurity in the Arab World", *Geopolitics,* Vol. 15, No. 2, 2010, pp. 239–262.

Hensel, Paul and Diehl, Paul, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", *Political Geography*, Vol. 13, No. 1, 1994, pp. 33–51.

Hepple, Leslie W., "The revival of geopolitics", *Political Geography Quarterly*, Supplement to Vol. 5, No. 4, 1986, pp. S21–S36.

Hirsch, Philip, "The Shifting regional geopolitics of Mekong dams", *Political Geography*, Vol. 51, No. 2, 2016, pp. 63–74.

Jones, Stephen, B., "A Unified Field Theory of Political Geography", *Annals of the Association of American Geographers,* Vol. 44, No. 2, 1954, pp. 111–123.

Jones, Stephen, B., "Global Strategic View", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 4, 1955, pp. 492–508.

Jones, Stephen, B., "The Power Inventory and Natonal Strategy", *World Politics*, Vol. 6, No. 4, 1954, pp. 421–452.

Jones, Stephen, B., "Views of the Political World", *Geographical Review*, Vol. 45, No. 3, 1955, pp. 309–326.

Kasperson, Roger and Minghi, Julian, *The Structure of Political Geography*, Aldine Publishing, Chicago, 1969.

Kelly, Phil, "A Critique of Critical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2006, pp. 25–53.

Kelly, Phil, "Geopolitics: Part I", in: John Agnew and James Duncan (eds), *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2011, pp. 512–522.

Kelly, Phil, *Classical Geopolitics: A New Analytical Model*, Stanford University Press, Stanford 2016.

Kelly, Philip, "Escalation of regional conflict: Testing the shatterbelt concept", *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, pp. 161–180.

Kuus, Merje, "Geopolitics: Part II", John Agnew and James Duncan (eds), *The Wiley-Blackwell Companion to Human Geography*, Blackwell Publishing, Malden, 2011, pp. 523–533.

Lowenthal, Abraham, F, "Geopolitical realities and US foreign policy: comments on a paper by Professor Saul B. Cohen", *Political Geography*, Vol. 22, No. 1, 2003, pp. 35–38.

Mamadouh, Virginie, "Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings", *GeoJournal*, Vol. 46, No. 4, 1998, pp. 237–253.

Moisio, Sami, "Geopolitics/Critical Geopolitics", in: John Agnew, Virginie Mamadouh, Anna Secor and Joanne Sharp (eds), *The Wiley Blackwell Companion to Political Geography*, John Wiley & Sons, Hoboken, 2015, pp. 220–234.

Murphy, Alexander B., Bassin, Mark, Newman, David, Reuber, Paul, Agnew, John, "Is there a politics to geopolitics?", *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 5, 2004, pp. 619–640.

Newman, David, "The geopolitics of peacemaking in Israel-Palestine", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 629–646.

O Tuathail, Geraoid, "Theorizing practical geopolitical reasoning: The case of the United States' response to the war in Bosnia", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 601–628.

O Tuathail, Geraoid, Dalby, Simon and Routledge, Paul (eds), *Geopolitics: A Reader*, Routledge, New York and London, 1998.

O'Loughlin, John, "The Political Geography of Conflict: Civil Wars in the Hegemonic Shadow", in: Colin Flint (ed.), *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 85–110.

O'Loughlin, John, and Kolossov, Vladimir, "Still not worth the bones of a single Pomeranian grenadier: the geopolitics of the Kosovo war 1999", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 573–599.

Parker, Geoffrey, "Not Glass but diamond: An evaluation of the geopolitical world view of Saul B. Cohen", *Geopolitics*, Vol. 3, No. 2, 1998, pp. 113–124.

Popović, Slobodan, "Between Geopolitics and Geoeconomy – The Silk Road Discourse in Diplomacy of Japan", *The Review of International Affairs*, Vol. LXIX, No. 1172, 2018, pp. 5–25.

Proroković, Dušan, „Geopolitičke determinante spoljnopolitičkog pozicioniranja Srbije na početku 21. veka", *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, br. 4, 2017, str. 401–422.

Puntigaliano, Andres Rivarola, "21st century geopolitics: Integration and development in the age of 'continental states'", *Territory, Politics, Governance*, Vol. 5, No. 4, 2017, pp. 478–494.

Sartori, Giovanni, "Concept misformation in comparative politics", *American Political Science Review*, Vol. 64, No. 4, 1970, pp. 1033–1053.

Schmitt, Carl, *Land and Sea*, Plutarch Press, Washington, 1997.

Šmit, Karl, *Nomos zemlje u međunarodnom pravu Jus Publicum Europaeum*, Fedon, Beograd, 2011.

Smith, Adrian, "Imagining Geographies of the 'new Europe': Geo-economic power and the new European architecture of integration", *Political Geography*, Vol. 21, No. 5, 2002, pp. 647–670.

Sprout, Harold and Sprout, Margaret, *Man-Milieu Relationship Hypothesis in the context of International Politics*, Center of International Studies, Princeton University, Princeton, 1956.

Sprout, Harold and Sprout, Margaret, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, Princeton University Press, Princeton, 1965.

Sprout, Harold, and Sprout, Margaret, "Environmental Factors in the Study of International Politics", *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 1, No. 4, 1957, pp. 309–328.

Steinmetz, George, "Geopolitics", in: George Ritzer (ed.), *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Globalization*, Blackwell Publishing, Hoboken, 2012, pp. 1–23.

Stepić, Milomir „Islamski Heartland", *Srpska politička misao*, Vol. 24, br. 55, 2017, str. 57–80.

Stepić, Milomir, „Geopolitika: od geografske i politikološke discipline do samostalne nauke", *Srpska politička misao*, Vol. 26, br. 63, 2019, str. 75–96.

Stepić, Milomir, „O srpskom geopolitičkom identitetu", *Srpska politička misao*, Vol. 19, br. 36, 2012, str. 11–40.

Stepić, Milomir, *Geopolitika: ideje, teorije, koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.

Van Der Wusten, Herman, and Nierop, Tom, "Functions, roles and form in international politics", *Political Geography Quarterly*, Vol. 9, No. 3, 1990, pp. 213–231.

Waterman, Stenley, “Scholar, manager, mentor, mensch: Saul B. Cohen”, *Political Geography*, Vol. 21. No. 5, 2002, pp. 557–572.

Whittlesey, Derwent, *The Earth and the State*, Henry Holt and Co., New York, 1939.

Wu, Zhengyu, “Classical geopolitics, realism and the balance of power theory”, *Journal of Strategic Studies*, Vol. 41, No. 6, 2018, pp. 789–823.

Zeiger, Donald J., “Post-communist Eastern Europe and the cartography of independence”, *Political Geography*, Vol. 21. No. 5, 2002, pp. 671–686.

Mihajlo KOPANJA

GEOPOLITICAL THOUGHT OF SAUL BERNARD COHEN: BETWEEN OBSOLETION AND UNDERUTILIZATION

Abstract: At the time when geopolitics, after its half a century long downfal, is reemerging and returning to the focus of academic considerations, varaities of contemporary geopolitical thought is observed almost exclusively through the prism of two entrenched positions: classical and critical geopolitics. With such oversimplification, geopolitics may loose much, demanding observation, understandment and requestioning of thoughts by those authors that cannot be simply labeled as either classical or critical. In a desire to contribute to the overcoming of such oversimplifications, this paper observes the geopolitical though of Saul Bernard Cohen in the light of determining its contemporary relevance. Starting from the question whether his thoughts are obsolete or underutilized, the paper provides an overview of authors that influenced Cohen, observation of the evolution of his geopolitical thoughts through seven decade long career, and the conceptual matrix he developed. Labeling Cohen’s thought as a specific geopolitical approach, rather than a general theory, the paper identifies the limitations of his approach with which the discrepancy between the possibilities it provides and the lack of its usage in contemporary geopolitical literature are explained. Yet, this paper points to the existence of considerations within Cohen’s opus which can serve as the foundation for overcoming the limitations of his geopolitical approach, concluding that, because of such possibilities, Cohen’s geopolitical thought is to a greater extent underutilized then it is obsolete.

Key words: geopolitics, Saul Bernard Cohen, geopolitical thought, geopolitical approach, geopolitical theory, shatterbelt, possibilism.

UDK: 327::911.3(450)
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 101–125

Pregledni rad
Primljen 12. februara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001101J

Geopolitička misao Apeninskog poluostrva: učitelji i učenici

Slobodan JANKOVIĆ[1]

Apstrakt: Italija je jedna od zemalja u kojima se razvila osobena geopolitička misao u prvoj polovini 20. veka, koja je okončana sa padom fašističkog režima u Rimu. Oživljavanje geopolitike otvorilo je pitanje osobina ove discipline u savremenoj Italiji. Autor postavlja dva istraživačka pitanja: 1) da li postoji kontinuitet sa starom školom i, ako je odgovor potvrdan, u kojoj meri?; 2) koje su karakteristike domaće škole u njenom formativnom periodu do 1943. godine? Rad ima četiri odeljka. Uvodni deo pojašnjava kontekst u kome se pojavljuje geopolitička misao na Apeninima u sadejstvu sa naučnim i društveno-političkim promenama u Evropi i svetu. U drugom delu su predstavljeni koreni, evolucija i kraj geopolitičke misli do 1943. godine. Treće poglavlje ima dve celine u kojima se predstavljaju okolnosti u kojima se geopolitika ponovo vraća u upotrebu u Italiji. Tu su predstavljeni i analizirani vodeći autori, časopisi i internet stranice. Autor definiše tri ključna pravca geopolitičkog promišljanja u Italiji i zaključuje da postoji jasna razlika između nastavljača koji slede direktnu liniju od Masija i Roleta (tzv. stare škole) i teoretičara koji su prihvatili druge okvire.

Ključne reči: italijanska geopolitika, Ernesto Masi, neoklasična geopolitika, italijanska politika, politika pravljenja mapa, *Limes*, *Geopolitica*.

---

[1] Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Uticaji na pojavu geopolitičkog mišljenja

Poznato je da je nakon Drugog svetskog rata geopolitika, pogotovo u zemljama nekadašnjim silama Osovine, bila neka vrsta zabranjenog ili barem prećutanog znanja, duže no što je to bio slučaj u zemljama pobednicama. Kako piše italijanski vojni istoričar i pravnik Virđinio Ilari (Virginio Ilari), termin geopolitika se, posle tridesetak godina izgnanstva, ponovo od sedamdesetih godina pojavljuje preko francuskog autora Iva Lakosta (Yves Lacoste) koji je 1976. godine pokrenuo časopis za (političku) geografiju i geopolitiku *Hérodote*.[2] To će uticati na legitimaciju istog pojma i na prostoru na kome je svojevremeno Eneja našao utočište. Ilari navodi da tek ponovna pojava ovog termina u Italiji vodi ka njegovom povratku u (akademsku) upotrebu i u Nemačkoj.[3] Pokretanje časopisa *Limes* (*LiMes*, po starorimskom *limes*-u, graničnom pojasu), januara 1993. godine – pedeset godina nakon prestanka rada starog časopisa *Geopolitika* koji je objavljivan od januara 1939. do decembra 1942. – označilo je preporod ove discipline u široj javnosti na Apeninima. Usledila je pojava i drugih časopisa koji se bave istom tematikom poput *Geopolitike*, izdanja Instituta za visoke studije geopolitike iz Rima (*L'Istituto di Alti Studi in Geopolitica e Scienze Ausiliarie* – IsAG) koji je pokrenuo Tiberio Gracijani (Tiberio Graziani), *Eurasia*-e (*Eurasia: Rivista di studi geopolitici*) i drugih, te internet stranica. Oni nose i nosili su različite ideološke korene u rasponu od centra do desnice i „braka" staljinizma i filofašizma.

O uticaju geografskih elemenata na politiku na Apeninskom poluostrvu pisalo se u Antici, a takav način promišljanja politike, koji je i kod Tacita i Plinija mlađeg bio uzgredan, ne i dominantan, postaje popularan ponovo u 19. veku. Nebojša Vuković ukazuje na Strabona kao ranog preteču političko-geografskog mišljenja.[4] Ako je Vuković poput mnogih autora, prvenstveno anglosaksonskih, tražio uporište geopolitičkog promišljanja u Antici, Mateo Markoni (Matteo Marconi) ukazuje na drugačiju *forma mentis* antičkih geografa u odnosu na moderni razvoj te nauke. Stoga italijanski geopolitičar način mišljenja kojim se bavi vidi tek kao evoluciju razvoja moderne geografije, koja je ponikla u Nemačkoj, a ne u daljoj prošlosti.[5]

---

[2] Virđinio Ilari je saradnik visokih vojnih škola, italijanskog parlamenta po pitanju borbe protiv terorizma i predsednik Italijanskog društva za vojnu istoriju.

[3] Navedeno prema Ilarijevom uvodnom predavanju na seminaru Vojnog centra za strateške studije (CeMiSS) italijanske vojske: Virginio Ilari, "Gli studi strategici in Italia", Centro Militare di Studi Strategici, 26 settembre 2001, www.societaitalianastoriamilitare.org, 17/01/2020.

[4] Nebojša Vuković, *Logika imperije*, Konras, Beograd 2007, str. 13.

[5] Matteo Marconi e Paolo Sellari, "Da Humboldt a Ratzel: l'uomo e il suo ambiente", *GNOSIS – Rivista italiana di intelligence*, vol. 4/2014, pp. 134–135.

U metežu rasapa zapadnog dela Rimskog carstva i širenja hrišćanstva misao je bivala sve više vezana za nebesko. U kasnijem periodu racionalizam koji se širio od Renesanse i veličanje zemaljskog vremenom će se dotaći i Apenina. Zanimljivo je da se razumevanje o vezi i uticaju geografije, tj. tla, klime, položaja i vrste teritorije i zemljišta, saobraćajnica i drugog na politiku pojavilo drugde. U Francuskoj – otvorenoj s jedne strane ka okeanu, a s druge ka borbi za primat u Evropi – ova misao se javlja u moderni i obnavlja nakon Drugog svetskog rata pre nego na Apeninima. Tek u poodmakloj fazi socijal-darvinizma, u epohi fašizma i u Italiji, počinje da se razvija geopolitička misao. Drugi faktor koji je uticao na razvoj geopolitičke misli podudaran je i sa nemačkom društveno-političkom klimom. Nakon prvog ujedinjenja postavilo se pitanje daljeg teritorijalnog širenja. Za Nemačku to je shvatano kroz organističku prizmu rasta i razvoja države kao živog entiteta – kao npr. u učenjima Racela (Friedrich Ratzel) i Kjelena (Rudolf Kjellén) – koji Karl Haushofer, a potom Karl Šmit (Carl Schmitt), više vezuju za geografske determinante.

Oživljavanje geopolitičkog mišljenja u Italiji početkom devedesetih godina 20. veka nudi saznajne uvide za istraživanje odnosa između međunarodnih aktera kroz prizmu varijabli vezanih za prostor. Sama činjenica da ponovo dolazi do upotrebe i primene pojma geopolitike navodi na legitimno pitanje kontinuiteta ili diskontinuiteta odnosno upotrebe i značenja određenog naučnog i analitičkog okvira. Kritička geopolitika kao deo talasa dekonstrukcije načina sticanja znanja, a onda i samog znanja, i regionalna geopolitika Lakosta ukazuju na mogućnosti novih pristupa.[6] Deo novih pristupa se podvodi pod skupni termin radikalna geopolitika. Danas su moguće geopolitika prirodnog okruženja i geopolitika algoritama tj. veštačke inteligencije.[7] Tu su i marksistička, feministička, a mogu uslediti i novi pravci.[8] Pod pojam geopolitika svrstava se toliko šarenolikih stavova da Univerzitet u Vorviku finansira istraživača koji se bavi „neteritorijalnim shvatanjem teritorije".[9]

---

[6] Poslednjih pedesetak godina u društvenim naukama sve je raširenije shvatanje relativnosti istine, pa čak i znanja, što sve utiče i na načine na koji se sagledava i promišlja geopolitika. O ideološkom „glajhšaltovanju" na zapadnim univerzitetima i stanju u društvenim naukama na zapadnoj hemisferi pogledati više u: Slobodan Janković, *Angloamerička obmana*, Catena mundi, Beograd, 2017.

[7] U intervjuu: Hervé Thery, "Pierre Verluise, Géopolitique de l'environnement. Brésil. Pourquoi l'Amazonie brûle-t-elle?", *Diploweb*, 9 janvier 2020, https://www.diploweb.com/Geopolitique-de-l-environnement-Bresil-Pourquoi-l-Amazonie-brule-t-elle.html, 18/01/2020; Amaël Cattaruzza, *Géopolitique des données: Pouvoir et conflits à l'heure du Big Data*, Editions Le Cavalier Bleu, Paris, 2019.

[8] Pojedini autori poistovećuju radikalnu i kritičku geopolitiku, pa feministička tako postaje tek deo kritičke. Vidi u: Terrence W. Haverluk, Kevin M. Beauchemin & Brandon A. Mueller, "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, Issue 1, 2014, p. 20.

[9] "Marijn has since the completion of his PhD become increasingly interested in non-terrestrial understandings of territory". Navedeno prema: "Geopolitical concepts", https://exploring geopolitics.org/category/geopolitical-concepts.

Stoga i ne čudi kritika (sasvim opravdana) da je kritička geopolitika antigeopolitika.[10] Ipak, neoevroazijstvo i neoklasična geopolitika (Colin S. Gray, Francois Thual, Aymeric Chauprade itd.) uopšte ukazuju na razradu i dalji razvoj ranijih geopolitičkih postavki. Italija se tu uklapa kao jedna od zemalja u kojima se razvijala ona prva imperijalistička (rasistička) geopolitika. Da li je došlo do nastavka razvoja starih modela i u kojoj meri je današnje izučavanje u vezi sa onim pređašnjim? Šta je karakterisalo italijansku geopolitičku misao i u kojoj meri je sadašnja odraz kontinuiteta sa periodom do 1943? Da bi se dao odgovor na navedena istraživačka pitanja neophodno je ukazati na obeležja i autore klasične ili prve italijanske geopolitike, pa onda analizirati sadašnju geopolitičku misao na Apeninima.

Fašizam i politika geografije

Razvoj geografije u periodu moderne u direktnoj je vezi sa ratnim planovima, osvajanjima i na našim prostorima sa Istočnim pitanjem. S tim u vezi je značajan doprinos jednog italijanskog erudite koji je između ostalog bio i vrsni geograf, oficir, obaveštajac i diplomata, a izučavao je posebno i geografiju Dunava i Balkana. No i pored Ludovika Marsiljia, te ranijih čuvenih moreplovaca sa Apenina – poput Kristofora Kolumba, Ameriga Vespučija ili Džona Kabota – prvo geografsko društvo je ustanovljeno u Parizu 1821. godine.[11] U Italiji u kojoj od sedamdesetih godina 19. veka definitivnu prevagu nad francuskim odnosi britanski uticaj, tek se 1867. osniva Italijansko geografsko društvo (*Società Geografica Italiana*). Ovaj čin je bio u direktnoj vezi sa radovima na Sueckom kanalu u kojima su italijanski inženjeri i geografi imali značajnu ulogu.[12] Posebno se istakao Kristoforo Negri (Cristoforo

[10] Trojica profesora na američkoj vojnoj akademiji objavili su članak u časopisu *Geopolitics* u kome ukazuju da je kritička geopolitika antigeopolitika, da je antikartografska i u sukobu sa (geografskim) okruženjem, jer nema predmet bavljenja u stvarnom svetu – praktično da i nije nauka. Ovi autori navode i druge klasične geopolitičare, ukazujući da radikalna geopolitika zdrav razum zamenjuje žargonom ili diskursom i da predstavlja aspekt politizovane debate. Vidi: Terrence W. Haverluk, Kevin M. Beauchemin & Brandon A. Mueller, "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", op. cit., p. 20.

[11] O Marsiljijevom izučavanju Balkana vidi u: Vladimir V. Mihajlović, *Na granicama Balkana: L. F. Marsilji i rimska baština (1683 – 1701)*, Balkanološki institut, Beograd, 2018.

[12] Vidi više u: Andrea Perrone, "London Connection: L'unità italiana, il controllo inglese di Suez e la fondazione della Società Geografica Italiana", Virginio Ilari (ed.), *Italy on the Rimland*: *Storia militare di una Penisola Eurasiatica*, Vol. II: Suez, Società Italiana di Storia Militare, Nadirmedia, Roma, 2019, pp. 27–38.

Negri, 1809–1896) pravnik, profesor političkih nauka, geograf i državnik koji je aktivno radio na uvezivanju italijanskih i britanskih interesa u Sredozemlju.[13]

Na samom početku 20. veka, kako ukazuje Etkinson (David Atkinson), italijanski geograf Olinto Marineli (Olinto Marinelli) 1903. ukazuje na Racelovu misao, ali i upozorava na (germanski) nacionalizam i kritikuje francuski pristup Vidala de la Blaša (Paul Vidal de la Blache).[14] Ubrzo nakon Prvog svetskog rata italijanski geografi, kako ukazuje Antonšič (Marco Antonsich), počinju da se žale na Versajske granice i „osakaćenu pobedu" uz zamerku italijanskim vlastima da za razliku od drugih (uključujući i Srbe) nisu poveli odgovarajuće geografe sa sobom.[15] Kritika predsednika Italijanskog geografskog društva, oficira ratne mornarice Ronkaljija (Giovanni Roncagli) protiv Jovana Cvijića povodom mapa primer je važnosti geografije i njene neposredne primene u politici 1919. godine.[16]

Prilog 1: Naslovna strana časopisa L'azione coloniale od 27. maja 1937.[17]

In questo numero: Il resto integrale del discorso Lessona al Senato

L'AZIONE COLONIALE

Pubblica gli Atti dell'"Istituto Coloniale Fascista"

Agricoltura e Impero

ANNO VIII - N. 21 - 27 Maggio 1937 - ANNO XV

ESCE OGNI GIOVEDI'

Il bilancio dell'Africa Italiana al Senato

L'ordinamento dell'Impero nei suoi aspetti politici militari e religiosi

Il quadro generale della politica africana fascista prospettato dal Ministro Lessona

No, senatore Theodoli

FUNZIONE DELLE CONSULTE

[13] Ibid., pp. 31–35.

[14] David Atkinson, Klaus Dodds, *Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought*, Routledge, London and New York, 2002, p. 94.

[15] Antonšič daje odličan pregled bibliografije o italijanskoj geopolitici u epohi fašizma: Marco Antonsich, "Geopolitica: The 'Geographical and Imperial Consciousness' of Fascist Italy", *Geopolitics*, Vol. 14, Issue 2, 2009, p. 258.

[16] Primedbe su iznete u članku: Giovanni Roncagli, "Physical and strategic geography of the Adriatic", *The Geographical Journal*, Vol. 53, No. 4, 1919, pp. 209–228; David A. Atkinson, "Geopolitics and the Geographical Imagination in Fascist Italy", PhD Thesis, Loughborough University 2019. https://hdl.handle.net/2134/10383, p. 80.

[17] Fotografija naslovne strane preuzeta sa sajta: www.marelibri.com.

Na razvoj misli ka geopolitici svedoči i zalaganje jednog od najuticajnijih italijanskih geografa Roberta Almađe (Roberto Almagià) 1923. godine za uvođenje „dinamične političke geografije".[18] Almađa se oslanjao na rad Kjelena, a potom i na Haushofera, a kritikovao je Racela. Dakle, već na samom početku fašizma klima je i u naučnim krugovima bila pogodna za razvoj geopolitike. Stoga se ne može tvrditi da je tada tek uspostavljena vlast Nacionalne fašističke partije (*Partito nazionale fascista*) od 31. oktobra 1922. godine isključivo zaslužna za razvoj discipline. Bio je to simptom dugotrajnih procesa izmene evropskog duha. Sam Almađa će u posleratnom periodu zaboraviti na postojanje geopolitike, poput brojnih drugih italijanskih geografa.[19]

Ipak, nesumnjivo značajan doprinos razvoju geopolitike, koji je uslovio kasnije padanje prašine zaborava na samo ime discipline, dala je fašistička vlast. Tu je važnu ulogu odigrao i rad Fašističkog kolonijalnog instituta (*Istituto coloniale fascista*), koji je pravio izdanja i mape italijanskih kolonija.[20] Sa osvajanjem Etiopije 1937. godine preimenovan je u Fašistički institut italijanske Afrike (*Istituto fascista dell'Africa italiana*). Osnivači italijanske geopolitike Ernesto Masi (Ernesto Massi, 1909–1998) i njegov profesor Đorđo Roleto (Giorgio Roletto, 1885–1967) bili su saradnici pomenutog instituta i, uz kartografa i novinara Maria Morandija, objavljivali su radove iz oblasti tzv. dinamične političke geografije u izdanjima instituta (*Impero Italiano* i *L'Azione coloniale*).[21]

---

[18] Marco Antonsich, "Geopolitica: The 'Geographical and Imperial Consciousness' of Fascist Italy", op. cit., p. 259.

[19] David A. Atkinson, "Geopolitics and the Geographical Imagination in Fascist Italy", op. cit., pp. 273–274.

[20] Tih godina (1934) režim osniva i prvi Institut za proučavanje međunarodne politike (*Istituto per gli studi di politica internazionale* – ISPI). Masi, Roleto i drugi geopolitičari sarađuju sa tom, danas globalističkom, institucijom.

[21] Ernesto Masi je rođen kao Ernesto Maček u austrougarskom Trstu. Prezime je promenio u Massi 1926. u skladu sa fašističkim zakonodavstvom. Zanimljivo je da je kao dobrovoljac bio u italijanskoj vojsci u ratu protiv Grčke (1941), ali je prethodno boravio i u zločinačkoj NDH, gde je upoznao i jednu do najmračnijih figura 20. veka Antu Pavelića. Masi je osim čisto vojničkog čina obavljao i obaveštajne aktivnosti za italijansku vojnu službu tokom rata. Iz Hrvatske je pisao o posledicama genocida nad Srbima, Romima i Jevrejima, što predstavlja još neobjavljeni materijal. Bio je dobrovoljac i na Istočnom frontu protiv SSSR.

Mapa 1: Carski put i Suecki kanal – Morandijeva mapa objavljena u časopisu Impero Italiano (Italijanska imperija), jul 1938.[22]

No, njihov rad počinje nezavisno od te institucije. Roleto je bio francuski đak koji je izabrao Masija, rođenog Tršćanina, za asistenta i zbog odličnog poznavanja nemačkog jezika potrebnog za pravilno razumevanje rada nemačkih političkih geografa i geopolitičara, Haushofera posebno. Roleto već 1928. godine dobija katedru iz ekonomske geografije na univerzitetu u Trstu i 1929. drži predavanje na temu tzv. utilitarne geografije. Roleto i Masi koriste i termin geopolitika, ali do kraja tridesetih godina ostaju mahom pri političkoj geografiji.[23] Sinibaldi, koji nažalost nije nastavio sa geopolitičkim istraživanjima, ukazuje na postepenu evoluciju dvojice ključnih autora od političke geografije ka geopolitici i na Masijevo ukazivanje razlike između nemačkih i italijanskih postavki.[24] Njihov angažman na Fakultetu u Trstu (i drugde) bitan je zbog simbolike pograničnog grada okruženog slovenskim stanovništvom, koji predstavlja branu ili isturen položaj ka severoistočnom Jadranu. Trst je i danas zajedno sa Goricijom jedan od najvažnijih centara za izučavanje geopolitike i geostrategije u Italiji.

Konstanta italijanske škole je izuzetna pažnja posvećena istoriji kao kontekstu i znanju koje uz geografiju predstavlja osnov za geopolitičko poimanje sveta. Zapravo

---

[22] Andrea Perrone, "Il laboratorio geopolitico e cartografico italiano: Ernesto Massi e Mario Morandi a Milano", in: Slobodan Janković (ed.), *Grandi stati, grandi nazioni e immaginari geopolitici nei Balcani*, *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, Vol. VII, N° 2, Lugl. - Dic. 2018, p. 169.

[23] Giorgio Roletto, Ernesto Massi, "Lineamenti di geografia politica" [separat], Università degli Studi di Trieste, Trieste, 1931.

[24] Giulio Sinibaldi, *La geopolitica in Italia (1939–1942)*, Libreriauniversitaria.it ed, Limena, 2010, pp. 16–18.

i Almađa, a kasnije i Masi i Roleto, kritikuju nemačku školu geopolitike u nameri da stvore italijansku koja ne prihvata preterani nemački determinizam prostora.[25] Masi je pisao o tome u periodu fašizma i kasnije 1986. i 1992. godine kada utiče na obnavljanje geopolitike na Apeninima. Masi, Roleto i drugi autori sa kojima su započeli saradnju još u Milanu, u italijanskom duhu, raspevanijem i lepršavijem od severnjačkih uzora, ali i od francuskog posibilizma, razvijaju metodologiju i pristup koji se naslanja na prethodnu italijansku geografsku školu. Oni tvrde da prostor nema determinišući uticaj na politiku i da je „geografski humanizam" – tj. volja, politika, kulturno-istorijsko nasleđe – ono što oblikuje prostor. Ili kako je istakao Masijev kolega i takođe jedan od autora u ondašnjoj *Geopolitici*, Gofredo Jaja (Goffredo Jaja), „duh upravlja materijom".[26] Sam Masi je kasnije pisao:

> Esencija italijanske geopolitike je bila antideterminizam (...) jer nije mogla da smatra čoveka i ljudska društva kao nesposobne da prevaziđu pojave iz prirodnog okruženja, uklještene u gvozdenom stisku statističkih zakona.[27]

Dakle, umesto determinizma – voluntarizam.[28] Ove razlike svakako nisu sprečavale saradnju. Haushofer je objavio pozdravno pismo u prvom broju i do kraja ostao u uređivačkom odboru časopisa, kao što je i Masi objavljivao u nemačkoj *Geopolitici*.[29]

Ono što je u Nemačkoj za Haushofera vremenom postao Rudolf Hes, za Ernesta Masija je bio Đuzepe Botai (Giuseppe Bottai, 1895–1959). Botai, izuzetno obrazovani fašista i pobožni rimokatolik, zajedno sa sveštenikom Agostinom Đemelijem (Agostino Gemelli), rektorom Univerziteta „Svetog srca" u Milanu (*Università Cattolica del Sacro Cuore di Milano*) podržavaju Masija, koji je bio i do kraja smrti ostao vatreni fašista.[30]

---

[25] Andrea Perrone, "Il laboratorio geopolitico e cartografico italiano: Ernesto Massi e Mario Morandi a Milano", u: Slobodan Janković (ed.), *Grandi stati, grandi nazioni e immaginari geopolitici nei Balcani*, *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, Vol. VII, N° 2, Lugl. - Dic. 2018, p. 129.

[26] Andrea Perrone, "Gli esordi della geografia politica italiana e gli scritti di Ernesto Massi", *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, Vol. V, No. 1, gennaio-giugno 2016, p. 44.

[27] Andrea Perrone, "Mare nostrum e *Geopolitica*: Il mito imperiale dei geografi italiani", *Diacronie*, N° 25, 1, 2016, http://journals.openedition.org/diacronie/3936, 19/01/2020.

[28] Vidi još u: Andrea Perrone, "Gli esordi della geografia politica italiana e gli scritti di Ernesto Massi", op. cit., pp. 43–44.

[29] David Atkinson, Klaus Dodds, *Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought*, op. cit., p. 100.

[30] O Masijevom političkom aktivizmu i posebno istaknutoj ulozi u neofašističkim strankama i organizacijama posle Drugog svetskog rata vidi u: "Ernesto Massi", *Fondazione Spirito*, www.fondazionespirito.it/tag/ernesto-massi/, 22/01/2020. O podršci oca Đemelija u: David Atkinson, Klaus Dodds, *Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought*, op. cit., p. 43.

Roleto i Masi na podsticaj Botaija, koji je kao ministar obrazovanja (1936–1943) uredio obrazovni sistem za više decenija, u januaru 1939. godine pokreću časopis *Geopolitika* sa podnaslovom *Mesečna revija političke, ekonomske, društvene i kolonijalne geografije* (*Geopolitica: Rassegna mensile di geografia politica, economica, sociale, coloniale*).[31] Časopis je izlazio do kraja 1942. godine. Sam Botai je septembra 1937. godine na XIII italijanskom geografskom kongresu ukazao na značaj geografije za fašizam.[32] U pozdravnom obraćanju u prvom broju *Geopolitike*, Botai piše da su „mnoge greške u Prvom svetskom ratu počinjene zbog slabog poznavanja geografije i zbog nedostatka 'političke svesti'".[33]

Tada je geografsko znanje bilo bitno za državu, ali ne na način na koji su to njeni geopolitičari očekivali. Oni su se nadali da će usmeravati delovanje politike. U tom smislu na Mapi 2 se vidi poseban način naglašavanja određenog geopolitičkog konteksta, tipičan za ondašnju kartografiju i oblikovanje mentalne mape onih koji su mapu 'čitali', dok Mapa 3 predstavlja klasičan primer propagande (Nemačke). Međutim, oni su prevashodno poslužili, tvrde savremeni geopolitičari i geografi Markoni i Selari, kao propagandno oružje.[34]

---

[31] O časopisu vidi na primer: Giulio Sinibaldi, *La geopolitica in Italia (1939–1942)*, op. cit; Andrea Perrone, "Mare nostrum e *Geopolitica:* Il mito imperiale dei geografi italiani", op. cit.

[32] Giulio Sinibaldi, *La geopolitica in Italia (1939–1942)*, op. cit., pp. 9–10.

[33] Matteo Marconi, "La rivista Geopolitica (1939–1942) e la prima guerra mondiale: Un tentativo (fallito) di integrazione e organicita al potere", Slobodan Janković (ed.), *Grandi stati, grandi nazioni e immaginari geopolitici nei Balcani*, *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, Vol. VII, N° 2, Lugl. - Dic. 2018, p. 202.

[34] Matteo Marconi, Paolo Sellari, "Introduzione", Matteo Marconi, Paolo Sellari (eds), *Verso un nuovo paradigma geopolitico: raccolta di scritti in onore di Gianfranco Lizza*, Tomo I, Aracne editrice, Roma, 2015, p. 19.

Mapa 2: Panamerička izolacija, mapa iz 1940. godine[35]

Mapa 3: Čehoslovačka preti Nemačkoj – iz časopisa Geopolitik iz 1938. godine[36]

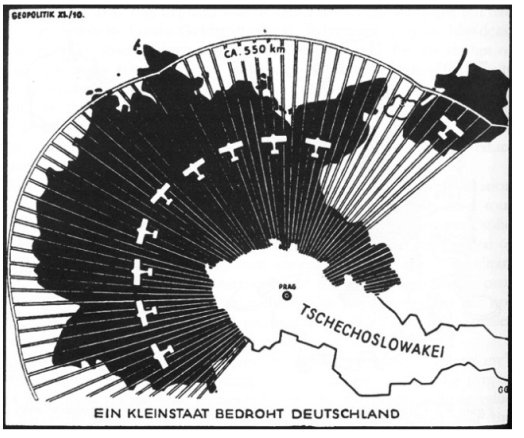

[35] Eric Ross, "Of heartlands and pan-regions: mapping the spheres of influence of the great powers in the age of world wars", https://ericrossacademic.wordpress.com/tag/heartland/, 17/01/2020.

[36] Ibid.

Mape su služile da bliže upoznaju političku, stručnu i širu javnost sa mogućnošću teritorijalnog širenja, sa važnošću zauzimanja i kontrole određenih teritorija i stvaranja percepcija o važnosti *Evroafrike*, naziva koji je prvi put upotrebio 1930. godine kasniji saradnik *Geopolitike* Paolo D'Agostino. Roleto i Haushofer usvajaju ovaj naziv sledeće godine, a potom i francuski geopolitičar Rene Gernijer (René Guernier). Termin je popularizovan u izdanjima Fašističkog kolonijalnog instituta i kasnije časopisa *Geopolitike* sa ciljem da ukaže na važnu ulogu Afrike kao navodno prirodnog mesta za ekspanziju Evropljana i, naravno, Italije.[37] U skladu sa teritorijalnim pretenzijama fašističke države, i Balkan, Podunavlje, Grčka i njena ostrva bili su dominantne teme bavljenja časopisa. Pad fašizma doneo je i zaborav geopolitike koja postaje zabranjena za nekoliko decenija u Trstu, Milanu, Rimu i širom Italije. Takođe mape Morandija i drugih bile su, kako ukazuje Perone (Andrea Perrone), u skladu sa tadašnjim umetničkim trendovima Bauhausa, futurizma, kubizma, metafizike. S druge strane i francuske mape su uticale na pojedine italijanske.[38]

Ernesto Masi, politički aktivan gotovo bez prekida (krajem 1946. je jedan od osnivača neofašističke partije Italijanski društveni pokret, ital. *Movimento Sociale Italiano*) vraća se akademskoj karijeri pedesetih godina baveći se društvenom geografijom, da bi od 1978. do 1987. godine bio predsednik Italijanskog geografskog društva. U toj ulozi on 1986. objavljuje rad o italijanskoj geopolitici i najavljuje povratak ove reči i misli u akademsku javnost južno od švajcarskih Alpa.[39]

Povratak kući ili novi pravac?

Savremene dileme u razumevanju geopolitike

Nisu samo urednici ratne *Geopolitike* nastavili akademsku karijeru nakon Drugog svetskog rata. Prelazak na ekonomsku i društvenu geografiju omogućio je italijanskim geopolitičarima da nastave posao i zasade seme koje će proklijati decenijama kasnije. D'Agostino je na primer na Vojno geografskom institutu mogao

---

[37] Marco Antonsich, "Eurafrica, Dottrina Monroe del fascismo", *Limes*, No. 3, 1997, pp. 261–266; Giulio Sinibaldi, *La geopolitica in Italia (1939–1942)*, op. cit., pp. 24, 161–163; Paolo D'Agostino Orsini, "La nuova Eurafrica e l'Asse", *Geopolitica*, Anno III, n° 4, 30. aprile 1941, pp. 225–228.

[38] Andrea Perrone, "Il laboratorio geopolitico e cartografico italiano: Ernesto Massi e Mario Morandi a Milano", op. cit., pp. 132, 163.

[39] Ernesto Massi, "Geopolitica: dalla teoria originaria ai nuovi orientamenti", *Bollettino della Società Geografica Italiana*, Vol. III, No. 1–6, gennaio–giugno 1986, pp. 3–45.

da nastavi sa promocijom *Evroafrike*, u skladu sa tadašnjom francuskom inicijativom za predupređivanje osamostaljenja kolonija kroz njihovu saradnju sa Evropskom ekonomskom zajednicom.[40]

No u vreme kada oseća da je ponovo došlo vreme da se otvoreno priča o temi koja ga je privukla u studentskim danima, Masi angažuje Đanfranka Licu (Gianfranco Lizza). Kako pišu Markoni i Selari (Paolo Sellari)

> Akademska karijera Đanfranka Lice bila je odgovor jednom pozivu. To jest, bila je to intuicija učitelja Ernesta Masija koji je u mladom naučniku video mogućnost da zadovolji naučnu potrebu, koju zbog okolnosti koje nisu bile plod njegove volje nije sam mogao da sprovede.[41]

Lica je asistent od 1973. godine, a šef katedre političke i ekonomske geografije od 1985. na Univerzitetu La Sapienca u Rimu. Uskoro, već 1991. godine dobija istu katedru, ali ne na geografiji već na Fakultetu političkih nauka istog univerziteta. Njegov pedagoški rad i posebno monografije *Teritorija i moć* (1996), te kao kruna *Geopolitika: staze moći* (2001), utrli su put razvoju niza mlađih kolega koji danas nastavljaju obogaćivanje italijanske geopolitičke misli, naslanjajući se na rani razvoj te akademske discipline u zemlji mode, vina, opere i fudbala.[42]

Najpoznatiji učenici Lice, a preko njega i stare italijanske škole geopolitike, jesu Paolo Selari i Edoardo Boria, obojica univerzitetski profesori političke i ekonomske geografije. Dok se Selari više bavi geoekonomijom i ekonomskom geografijom, Boria ima širi spektar interesovanja. Zanimljivi su njegovi članci posvećeni politici izrade mapa, odnosno predstava na njima, a na tu temu i knjige *Kartografija i moć* (*Cartografia e potere*) i *Mape kao oružja*.[43] No Boria se u članku iz 2016. godine objavljenom u časopisu Italijanskog geografskog društva približava idejama radikalne geografije, prihvatajući iz fašističkog perioda još samo „komunikacione sposobnosti", to jest sposobnost popularizacije discipline u širokim masama. Boria se poziva na Džona Agnjua (John Agnew), pa Lefevra i Fukoa u marginalizaciji značaja države i vezivanja poretka i moći za teritoriju. U takvom tumačenju teritorija se ne vezuje isključivo za državu već i za druge aktere.[44] Uz njega i Selarija stasavaju

---

[40] Videti u: Claudio Mutti, "Hic sunt leones", *Eurasia: rivista di studi geopolitici*, 15 Dicembre 2019, https://www.eurasia-rivista.com/hic-sunt-leones/, 22/01/2020.

[41] Matteo Marconi, Paolo Sellari, "Introduzione", op. cit., p. 19.

[42] Gianfranco Lizza, *Geopolitica: itinerari del potere*, UTET libreria, Torino, 2001.

[43] Na primer: Edoardo Boria, *Cartografia e potere*, UTET Universita, Torino, 2007; Edoardo Boria, *Carte come armi*, Nuova Cultura, Roma, 2012.

[44] Edoardo Boria, "Perché la geopolitica piace a tutti tranne che ai geografi: evoluzioni in corso ai margini della geografia", *Rivista Geografica Italiana*, Vol. 123, No. 4, 2016, p. 615.

Daniele Skalea (Daniele Scalea), Mateo Markoni, Andrea Perone, Alesio Stilo (Alessio Stilo) i drugi. Misao i delatnost Karla Žana nastavlja Đermano Dotori (Germano Dottori), dok među mladim snagama Dario Fabri (Dario Fabbri) nastavlja liniju koju je pre više od četvrt veka odredio Lućo Karaćolo (Luccio Caracciolo). No, ono što treba istaći je da učenici stare škole nemaju politički angažman i osim Mutija ne pokazuju (otvorene) simpatije za ekstremnu desnicu.

Sa jačanjem suverenističkih snaga u Italiji (stranaka Liga i Italijanska braća) geopolitički autori i izdanja posvećena geopolitičkom izučavanju sveta i Italije, okreću se razmatranju nacionalnog interesa. U tom konktekstu, Virđinio Ilari koga pominjemo na početku teksta, ukazuje 2019. godine da je Italija izgubila samostalnu spoljnu politiku i jedinstvo 1993. godine, kada se objavljuje prvi broj *LiMesa*.[45] Godinu dana ranije, 2. juna 1992. godine, na brodu kraljice Elizabete II *Britanija*, američki i britanski bankari su se sastali sa direktorima italijanskih državnih preduzeća i političarima koji će se u vladi pod predsedavanjem Đulijana Amata pozabaviti masovnom privatizacijom i ekonomskom kapitulacijom države. Otuda Vilari i mnogi drugi autori ističu te godine kao krah državne samostalnosti.[46] U istoj publikaciji kao i Vilari, urednik *Limesa* Karaćolo kaže: „(d)anas je italijanska republika provincija američke imperije, koja uživa geofizički položaj u središtu Sredozemlja (položaj) koji ponavlja svesno ili nesvesno (staro)rimske paradigme".[47]

Polazeći od pomenutih okvira tj. društveno-političke situacije u Italiji u kojoj je desnica popularnija od partija socijal-liberal-demokratskog krupnog kapitala (o čemu dosta piše neomarksistički filozof Diego Fuzaro), *Limes* posvećuje tematski

---

[45] Virginio Ilari, "Italia. Storia militare di un'espressione geografica", Virgilio Ilari (ed.), *Italy on the Rimland: Storia militare di una Penisola Eurasiatica*, Vol. I: Intermarium, Società Italiana di Storia Militare, Tomo I, Nadirmedia, Roma, 2019, p. 15.

[46] O tome vidi na primer u: Antonella Randazzo, "Come è stata svenduta l'Italia", *Disinformazione*, 12 Marzo 2017, https://www.disinformazione.it/svendita_italia2.htm, 21/01/2020; Claudio Gandolfo, "Britannia 1992, Mosca 2013: se la storia si ripete", *Business Community*, www.businesscommunity.it/m/Luglio_2013/editoriale/Britannia_1992_Mosca_2013_se_la_storia_si_ripete.php, 26/12/2019; Claudio Celani, "The Multiple Personalities of Italy's Premier Giuliano Amato", *EIR*, Vol. 27, No. 31, August 2000, https://larouchepub.com/eiw/public/2000/eirv27n31-20000811/eirv27n31-20000811_060-the_multiple_personalities_of_it.pdf, 08/08/2017; "Il Britannia, Draghi, Grillo e le privatizzazioni dell'Italia", *Wall Street Italia*, 28 Agosto 2014, https://www.wallstreetitalia.com/il-britannia-draghi-grillo-e-le-privatizzazioni-dell-italia/, 14/12/2019.

[47] "Oggi la Repubblica Italiana è provincia dell'impero americano, che ne apprezza quasi esclusivamente la collocazione geofisica al centro del Mediterraneo – ripresa forse inconscia, o forse perfettamente cosciente, del paradigma romano", Lucio Caracciolo, "Prefazione", Virgilio Ilari (ed.), *Italy on the Rimland: Storia militare di una Penisola Eurasiatica*, Vol. I: Intermarium, Società Italiana di Storia Militare, Tomo I, Nadirmedia, Roma, 2019, p. 11.

broj potrebi hitne izmene spoljne i unutrašnje politike Rima. Već na prednjoj korici drugog broja objavljenog 2019. godine postavlja se zahtev ponovne centralizacije države. Osim toga, na stranicama februarskog izdanja prošle godine, većina autora ukazuje da je potrebno izboriti se za novo istaknuto mesto Italije u Evropi i svetu. Kako? U savezu sa Sjedinjenim Državama, (Karaćolo i Fabri), posredovanjem između Vašingtona i Moskve (Pjetro Figurea), suprotstavljanjem Berlinu unutar EU (Fabricio Maronta), jačanjem vojske (Karlo Žan), politikom koja bi obezbedila uticaj Italije u Libiji (Đanandrea Gajani), delanjem u cilju jačanja pozitivnog osećanja za suverenizam, za značaj Rima kao glavnog grada i podizanjem fertiliteta Italijana (Đermano Dotori, Fabricio Maronta, Lućo Karaćolo, Dario Fabri).[48] Posebnost broja ogleda se i u angažmanu univerzitetskog profesora Edoarda Borie za izbor istorijskih mapa.

Kao odgovor na izazove, vladajuća garnitura na polju društvenih nauka i konkretno na pojmovnom geopolitičkom polju šalje odgovor u obliku incijative *Aspenije* za nacionalni interes uz dakako drugačije tumačenje. To je nešto što sam Aspen institut nastoji da neguje „uprkos slabostima zemlje". Interes se tu shvata više kao promocija talenata, već poznatih proizvoda i identiteta, koji se ne tumači složenije od uživanja hrane, pića i nošenja dobre obuće i odeće.[49]

Dok se *Limes* i *Aspenia* bave analizom politike – *Limes* prevashodno kroz prizmu braka regionalne geografije i realističke škole međunarodnih odnosa – dotle časopis *Geopolitika* i učenici učenika Masija nastavljaju da se bave metodama i poimanjem geopolitičkog, a u cilju boljeg razumevanja prirode geopolitičkih aktera i njihovog delovanja u stvarnosti. Boria ne želi da se upušta u definisanje geopolitike jer smatra da ona prevazilazi granice disciplina.[50] Da bi je oslobodio „repova" iz prošlosti, on na tragu ključne misli stare italijanske škole traži uklanjanje pozitivističke metodologije, prostornog determinizma, podvodeći prostor kao sekundaran ljudskom delovanju. Ljudsko promišljanje, a kod Markonija i doživljaj prostora, primarni je.[51] Skalea takođe ukazuje da savremena geopolitika napušta determinizam, ali insistira da geografski element i njegova tumačenja ostaju središnji pa poziva na više izučavanja geografije u Italiji.[52]

---

[48] "Una strategia per l'Italia", op. cit.

[49] Videti: "Interesse Nazionale", Aspen Institute Italia, https://www.aspeninstitute.it/interesse-nazionale, 28/01/2020.

[50] Edoardo Boria, "Perché la geopolitica piace a tutti tranne che ai geografi: evoluzioni in corso ai margini della geografia", op. cit.

[51] Ibid., p. 614.

[52] Daniele Scalea, "Geopolitica: che cos'è e perché in Italia ne abbiamo bisogno", *Huffpost*, https://www.huffingtonpost.it/daniele-scalea/geopolitica-che-cose-e-perche-in-italia-ne-abbiamo-bisogno_b_4501932.html, 24/01/2020.

Poseban filozofsko-geopolitički doprinos italijanskoj geopolitičkoj misli daje i Markoni, učenik Lice, pa Borie i Selarija. On navodi da nema jedinstvene definicije geopolitike, ali nastoji da postavi teorijske osnove za naučno utemeljenje discipline. Ukazuje na značaj drugačijeg promišljanja nauke i naučnog i povratka rasuđivanja, tj. vrednosne, odnosno etičke ocene u društvene nauke. Markoni tvrdi da su istorija i rasuđivanje integralni delovi metoda istraživanja, pa zaključuje

> Geopolitika će biti „naučna" samo uz ponovna otkrivanja instanci koje su dovele do njenog rađanja: (ponovna) uticajna uloga naučnika, kritika rascepkanosti znanja i podele između nauke i politike.[53]

Markoni kritikuje postmodernu geopolitiku (kritičku) kao apsolutizaciju moderne koja tumači događaj samo u kontekstu datog trenutka, bez (trans)istorijske veze

> (...) značaj događaja je ograničen na njegov kontekst i stoga nema eksplikativnu i simboličku mogućnost osim kao referencu određene situacije. Na taj način (posmatrani događaj) postaje fragment nevezan za istoriju (...) (Time će) postignuti rezultat biti muzeizacija istorije, odnosno nebitnost etike i politike prošlosti za sadašnjost.[54]

Drugim rečima, sa kritičkom geopolitikom sama istorija, pa i istorija geopolitike postaje nebitna jer nema šta da poruči i kaže savremenom čoveku, sa čime se Markoni duboko ne slaže. Nasuprot tome, on ukazuje da je potrebno prilagoditi prošlost geopolitike savremenim uslovima i dodaje

> Prisustvo prošlosti nije međutim jedno pitanje prevazilaženja ili ne klasične geopolitike, po pitanju jasnoće metoda ili istinitosti njenih tvrdnji. Ono se zasniva na odgovoru datom etičko-egzistencijalnim potrebama čoveka.

To jest svaki odgovor, pa i naučni, u sebi nosi određenu etiku, a zadatak „istraživača je da pojasni koja se egzistencijalna etika skriva iza svakog izbora i teorije".[55]

Pisanje geopolitike

Prema rečima Vilarija, strateške studije su bile način da geopolitika oživi sakrivena pod drugim imenom. Markoni takođe ukazuje na značaj strateških studija kao mosta između prve i druge pojave pojma.[56] Prve takve studije u Italiji osnovane

---

[53] Matteo Marconi, "Spunti di riflessione su geopolitica e metodo: storia, analisi, giudizio", op. cit., pp. 48–49.

[54] Ibid., p. 51.

[55] Matteo Marconi, "Spunti di riflessione su geopolitica e metodo: storia, analisi, giudizio", *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, No. 3, 2012, p. 52.

[56] Ibid., p. 48.

su još 1980. godine na privatnom univerzitetu LUISS u Rimu, a obnovljene na Univerzitetu „Svetog srca" u Milanu. Vojska i sistem bezbednosti su posebno aktivni u strateškim studijama u čijem pokretanju istaknutu ulogu ima francuski đak, kasniji general italijanske vojske Karlo Žan (Carlo Jean). Žan je takođe jedan od nosilaca oživljavanja geopolitičke misli zapadno od Jadrana.[57] On je prvi direktor i barem jedan od idejnih tvoraca Vojnog centra za strateške studije (*Centro Militare di studi strategici* – CeMiSS) u okviru Ministarstva odbrane od 1987. godine. On će nepunih deset godina kasnije (1996) objaviti monografiju *Geopolitika*, te prvi udžbenik strateških studija i mnoge druge pa i *Geopolitiku XXI veka*.[58] Ovaj general je bio savetnik predsednika Italije Frančeska Kosige (Francesco Cossiga), izaslanik OEBS-a na pregovorima u Dejtonu 1995. i uopšteno doživeo san Masija i Roleta o bliskosti geopolitičara i vlasti.[59] Njegov pravac nastavlja Đermano Dotori.

U uvodu teksta navedeno je da je 1993. objavljen prvi broj najpopularnijeg italijanskog časopisa za geopolitiku – *LiMes*. Njegove zavodljive mape debljinom linija i načinom naglašavanja ponekad i podsećaju na časopis iz vremena Drugog svetskog rata. Etkinson navodi da se *LiMes* i *Geopolitika* iz fašističkog vremena pojavljuju u periodu međunarodnih nestabilnosti, te da su oba časopisa nameravala da posluže državi i da široko popularizuju geopolitičke imaginacije.[60] Ipak, tematika i pristup novog časopisa se naslanjaju pre na francusku regionalnu geografiju i Iva Lakosta nego na apeninski voluntarizam i Masija.[61] Lakost je već 1993. i 1994. u *LiMes*-u u četiri nastavka objavio tekst „Šta je geopolitika" (*Che cos'è la geopolitica?*).[62] Na stranicama ovog časopisa, koji se prodaje po kioscima širom Apenina i koji je pravio i izdanja na drugim jezicima, pa i kod nas slabo zapaženo na srpskom jeziku, objavljuju autori poreklom sa svih strana sveta. Časopis je u okviru jedne od dve najveće medijske grupe *Espresso* osnovao Lućo Karaćolo. Lućo je ponikao kao novinar u pomenutoj medijskoj grupi i bio je blizak prijatelj (ne i rođak), Karla Karaćola (Carlo Caracciolo), jednog od vlasnika grupe, plemića iz porodice porodično i interesno vezane za Veliku Britaniju. Zanimljivo je i da uređivačka politika *LiMes*-a neguje kritički stav prema Evropskoj uniji, a pozitivan prema

---

[57] Više o tome u: Virginio Ilari, "Gli studi strategici in Italia", op. cit., pp. 3–5.

[58] Carlo Jean, *Geopolitica del XXI secolo*, Editori Laterza, Bari, 2004.

[59] Carlo Jean, *Formiche*, https://formiche.net/author/carlo-jean/, 27/01/2020.

[60] David Atkinson, Klaus Dodds, *Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought*, op. cit., p. 112.

[61] Intervju koji je obavio autor ovog članka, 23. januara 2020.

[62] O tome i Markoni u: Matteo Marconi, "Spunti di riflessione su geopolitica e metodo: storia, analisi, giudizio", op. cit.

Vašingtonu i Londonu. Dodatna osobenost je da je prve godine izlaženja ovog časopisa u njemu objavljivao diplomata Bruno Botai (Bruno Bottai), sin Đuzepea Botaija nekadašnjeg fašističkog mecene Masija.[63]

Na tragu Masija, ali više u smislu zadržavanja ideološke pozicije i otklona prema Zapadu, nastaje 2004. godine geopolitički časopis *Eurasia*, koji pokreće nekoliko ljudi pod uredništvom Tiberia Gracijanija i rastućim uticajem neofašiste Klaudija Mutija (Claudio Mutti).[64] Muti od 2011. godine preuzima rukovođenje časopisa, koji postaje ne samo blizak Aleksandru Duginu i Leonidu Savinu, tj. neoevroazijcima i pojedinim rumunskim autorima, nego sve više i novoj desnici. Nasleđe nove desnice poniklo u intelektualnom krugu navodnih evropskih tradicionalista – Renea Genona, fašiste Juliusa Evole, neonaciste Žana Tirijara i drugih – povezuje neofašizam ili barem simpatije za ekstremnu desnicu i otklon od hrišćanstva i kritika Izraela. U tom časopisu zapaženu ulogu od 2012. godine dobijaju i neostaljinisti sa severa Italije, tada okupljeni u organizaciju Država i sila (*Stato e Potenza*), među kojima su i Stefano Vernole i daroviti autor Đakomo Gabelini (Giacomo Gabellini).

Vremenom se Gracijani i njegov mlađi saradnik Daniele Skalea odvajaju od *Eurasia*-e zbog nijansiranijeg i umerenijeg ideološkog stava i namere da se čisto naučno bave geopolitičkim studijama. Sa nizom mlađih saradnika, Gracijani i Skalea 2010. godine osnivaju Institut za visoke studije geopolitike koji pokreće časopis *Geopolitika* (*nomen est omen* – po ugledu na Masijevu) i uspostavljaju odmah saradnju sa rimskim državnim univerzitetima La Sapienca i Roma Tre, a vremenom i sa državnim institucijama. *Geopolitika* se izdvaja kao naučni časopis koji neguje metode i okvire koje je zadao Masi, ali je ideološki blizak klasičnoj desnici, za razliku od Mutija i *Eurasia*-e koju odlikuje ekstremniji ideološki profil.

Takođe su pokrenuti *Il Caffe geopolitico*, sajt sa tromesečnikom *Babilonia*, koji je više publicističkog karaktera i ima prvenstveno značaj kao internet medij i atlantistička *Aspenija*.[65] Poslednje pomenuto izdanje više je posvećeno izučavanju međunarodnih odnosa nego težišno na geopolitici, ideološki liberal-demokratsko, filoglobalističko glasilo.

Manje uz institucije, ali jako prisutni u angloameričkim naučnim časopisima objavljuju i poklonici kritičke geopolitike (tj. antigeopolitike) koja je u samoj Italiji

---

[63] Bruno Bottai, "Cinquant'anni da non buttare", *Limes*, No. 4, 1993, https://www.limesonline.com/cartaceo /cinquantanni-da-non-buttare?prv=true, 20/01/2020.

[64] Interesantna je pojava kod evropske nove desnice delimični ili radikalni otklon od hrišćanstva koji ih odvodi ponekad u neopaganizam, islam ili istočnjačke religije. Primera radi, Klaudio Muti i Rene Genon prešli su u islam.

[65] https://www.ilcaffegeopolitico.org/rivista.

nepopularna.[66] Elena del Anjeze (Elena dell'Agnese), profesorka geografije na Univerzitetu Bikoka u Milanu možda je najpopularniji predstavnik radikalne geografije u Italiji i bavi se estetikom graničnih područja, naslanja se na američkog geopolitičara iz 19. veka Vilijama Gilpina (William Gilpin, 1813–1894).[67] Analizira geopolitički diskurs meksičko-američke granice u američkim filmovima oslanjajući se u značajnoj meri na misao Mišela Fukoa.[68] Poput nje i Luiđi Stancone (Luigi Stanzone) se poziva na Fukoa i Rafestina i vidi geopolitiku kao kapilarno prostiranje moći – „moć je sveprisutna". Stancone u tom ključu istražuje procese imenovanja stvari i tvrdi da je zadatak sveukupne geografije (u koju očigledno svrstava i geopolitiku) da istraži sisteme odnosa moći.[69] Klaudio Minka (Claudio Minca) je uz del Anjezeovu najpoznatiji savremeni predstavnik italijanske kritičke geopolitike i kao takav takođe rado viđen gostujući profesor u angloameričkom svetu (predavao u Londonu i u Sidneju). Ovaj izuzetno plodan autor (14 monografija i udžbenika i oko 200 naučnih članaka i eseja) bavi se predstavljanjem kritičke geopolitike, turističkom geografijom i prikazom važnosti pojedinih mislilaca na geografiju i uopšte političku upotrebu prostora.[70] U članku o Agambenovom shvatanju geografije, a njime se bavio i ranije u vezi sa nemačkim misliocem Karlom Šmitom, Minka piše o biopolitici i geografiji tela.[71]

---

[66] Intervju koji je obavio autor ovog članka, 23. januara 2020.

[67] Gilpin, oduševljeni čitalac nemačkog geografa Humbolta, pod uticajem tadašnje vere u američku posebnost naivno tvrdi da će SAD širiti uticaj i na Pacifik zbog geografskog oblika, dok Evropa to ne može zbog drugačijih osnovnih geografskih karakteristika. Kao da tada nije u toku grabljenje poslednjih kolonija od strane evropskih sila. Njegov determinizam nije nimalo radikalno geografski, i banalnije je postavljen od Racelove političke geografije. Videti više u: James Oliver, *The Bering Strait Crossing: A 21st Century Frontier between East and West*, Information Architects, 2006, pp. 84–85, 87.

[68] Elena Dell'Agnese, "Elena dell'Agnese: Power-knowledge, poststructural approach, Catholic Church", 2010, in: *Exploring Geopolitics*, https://exploringgeopolitics.org/interview_dell_agnese_elena_power_knowledge_poststructural_approach_catholic_church_claude_raffestin/, 29/01/2020; Elena dell'Agnese & Anne-Laure Amilhat Szary "Borderscapes: From Border Landscapes to Border Aesthetics", *Geopolitics*, Vol. 20, Issue 1, 2015, pp. 4–13; Elena dell'Agnese, "The US–Mexico Border in American Movies: A Political Geography Perspective", *Geopolitics*, Vol. 10, Issue 2, 2005, pp. 204–221.

[69] Luigi Stanzone, "Geopolitica e Geografia politica: E se parlassimo 'solo' di Geografia?", Matteo Marconi, Paolo Sellari (eds), *Verso un nuovo paradigma geopolitico: raccolta di scritti in onore di Gianfranco Lizza*, Tomo I, op. cit., pp. 26, 30.

[70] Na primer: Claudio Minca and Rory Rowan, *On Schmitt and Space*, Routledge, London and New York, 2015.

[71] Claudio Minca, "Agamben's geographies of modernity", *Political Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2007, pp. 78–97.

Pored prikazanih naučnih časopisa, na savremenu geopolitičku misao u Italiji utiču i levičarski novinarski sajt *notiziegeopolitiche.net* sa odličnim pregledom svetske politike i više akademski *Geopolitica.info* koji je deo establišmenta.

Zaključak

Uz ukazivanja na pojedina imena, zarad odgovora na prvo pitanje bilo je potrebno napraviti i pregled časopisa odnosno centara koji se bave geopolitičkim promišljanjem. Sistematizacija geopolitičke misli u ideološko-političkom prostoru mogla bi da izgleda ovako.

Geopolitika Instituta za visoke studije geopolitike i pomoćne nauke je jedini u potpunosti naučni časopis, i uz *Eurasia*-u delimično ideološki i konceptualno se naslanja na Masijevu i Roletovu *Geopolitiku*. Pored Gracijanija sve veću ulogu imaju Markoni i, jedno vreme, Skalea koji je pre kraćeg angažmana u italijanskom Ministarstvu spoljnih poslova i međunarodne saradnje, zajedno sa još jednim istoričarem, Dariom Ćitatijem (Dario Citati), takođe predavačem na univerzitetu La Sapienca, osnovao analitički centar „Makijaveli" (u saradnji sa strankama italijanske desnice).[72] Časopis je nastavio saradnju koju su Gracijani i Skalea imali u *Eurasia*-i sa autorima sa prostora bivšeg Sovjetskog Saveza, iz Irana i Kine, ali je proširio krug spoljnih saradnika.[73]

Mesečnik *Limes* tematski se i pristupom, grubo rečeno, naslanja na francusku školu regionalne geopolitike. Najpopularnije ime italijanske geopolitike je naučno-publicističkog žanra, što se vidi i po opremljenosti teksta. Tu su fusnote, ali tekstovi su najčešće barem dvostruko kraći od naučnih. Ono što nesumnjivo predstavlja prednost u odnosu na klasičnu naučnu produkciju je veliki broj različitih autora, stalno tematski zaokruženi brojevi i lako razumljiv, pitak stil. Tako u poslednjem broju od 2019. godine sa temom „Amerika protiv svih" (*America contro tutti*) objavljena su 32 članka 27 autora, od kojih polovinu čine profesori i naučnici, a ostatak analitičari što *Limesa* što iz drugih kuća, te vojna lica i diplomate.[74] Otuda i veliki broj pretplatnika i prodaja časopisa širom poluostrva. Geografske karte i akcenat na geografske zone od italijanskog interesa (mada sam časopis prati

[72] Navedeno prema autorovim saznanjima. O članovima analitičkog centra vidi na: https://www.centromachiavelli.com/organigramma/.

[73] Vidi na primer tematski broj: "L'era di Xi Jinping: Bilanci e prospettive", *Geopolitica*, Vol. VI, No. 1, Gennaio-Giugno 2017.

[74] "Autori", *LiMes*, No. 12, 2019, https://www.limesonline.com/cartaceo/autori-63 29/1/2020.

dešavanja u celom svetu) pomalo podsećaju na staru *Geopolitiku*. Zanimljivi su u tom smislu brojevi posvećeni Balkanu i Africi.

Osim toga sa starom *Geopolitikom* ga povezuje i posvećenost izučavanju italijanskih nacionalnih interesa još od prvog broja. Ali poimanje interesa, koje iskazuje i glavni urednik i mlada nada časopisa Fabri, vezuje se uz interese SAD, a nasuprot jačanju nemačke politike.[75] Na mapama je primetno prikazivanje Krima kao dela Rusije i oblasti na istoku Ukrajine (Lugansk i Donjeck) kao spornih područja, iako Italija formalno smatra da pomenute teritorije pripadaju zvaničnom Kijevu. Sve pomenuto ne znači da časopis ima monolitnu ideološku liniju. Objavljuju se i Dugin i proponenti jačanja Evropske unije, ali urednička reč, tekstovi Fabrija u novije vreme i dominantan ton su filoanglo-američki.

Aspenia je izdanje italijanskog ogranka američkog globalističkog Instituta Aspen, čije su pokretanje pozdravili predstavnici filoatlantističkog establišmenta, poput Đulijana Amata (Giuliano Amato), arhitekte prelaska na evro u Italiji.[76] Uprava ovog instituta i pojedini autori poput Marte Dasu (Marta Dassù) učesnici su skupova Bilderberga i Trilaterale. U izvršnom komitetu Instituta su i pojedini bivši ministri i premijeri, poput Marija Montija (Mario Monti) ili Đanija Lete (Gianni Letta), čije je političko delovanje u skladu sa interesima transnacionalnog kapitala.[77]

Osvrt na prostor politike bio je potreban za razumevanje konteksta u kojem se danas razvija geopolitička misao u Italiji. Takođe, bilo je nužno ukazati i na način geopolitičkog promišljanja istaknutijih autora na Apeninskom poluostrvu koji predstavljaju, uslovno rečeno, tamošnje različite pravce. Analiza sadržaja njihovih radova navodi na nedvosmislen zaključak o nastavku ne samo stare škole geopolitike, već i o kontinuitetu prenošenja znanja od prvih „učitelja" do savremenih autora. Iako spolja popularni predstavnici kritičke geopolitike u samoj Italiji nisu zapaženi, osim donekle Minke, oni nemaju šta da doprinesu jer se i ne bave preporukama niti analizom potreba nacionalne države, što je od početka bio ideal klasične škole. Nastavljači Masija, Roleta i Jaje mogli bi se nazvati i italijanskim neoklasičnim geopolitičarima. Pri tome njihova misao nije mumificirana već pokazuje dalji razvoj i iznedrila je časopise *Geopolitika* i *Eurasia*. Osim toga, pokazuje se da je pristup

---

[75] Vidi npr: "Una strategia per l'Italia", *LiMes*, No. 2, 2019, https://www.limesonline.com/sommari-rivista/una-strategia-per-litalia, 29/01/2020.

[76] Vidi obraćanje povodom prvog broja *Aspenije* februara 1995. godine: " 'Aspenia' presentazione del 1° numero della rivista dell'Aspen Istitute", https://www.radioradicale.it/scheda/70107/aspenia-presentazione-del-1deg-numero-della-rivista-dellaspen-istitute, 30/01/2020.

[77] "Comitato esecutivo", https://www.aspeninstitute.it/istituto/comunita-aspen/comitato-esecutivo 30/1/2020.

usvojen u Francuskoj (*Hérodote*) bio podsticajan za nastanak *Limesa* (da li suštinski ili kao okidač, drugo je pitanje) i popularizaciju geopolitičkog mišljenja na Apeninskom poluostrvu. U radu je ukazano na, uslovno rečeno, tri vodeća pravca, pri čemu postoje razlike između Masijevih nastavljača koje se ogledaju u ideološko-političkoj ravni, gde *Geopolitika* razvija više naučan, a *Eurasia* naglašenije ideološki okvir. Domaći autori, naglašenije nego u drugim društvenim naukama, propagiraju određeni političko-idealistički okvir. To je primetno i kod *Eurasia*-e, i Limesa i Aspenije, ali i na internet stranama *Geopolitica.info* i *notiziegeopolitiche.net*. Ideološko profilisanje u sve tri grupe navodi i na dodatni zaključak, a to je osobenost geopolitike da (osta)je i politički profilisana.

Bibliografija

Antonsich, Marco, "Geopolitica: The 'Geographical and Imperial Consciousness' of Fascist Italy", *Geopolitics*, Vol. 14, Issue 2, 2009, pp. 256–277.

Antonsich, Marco, "Eurafrica, Dottrina Monroe del fascismo", *Limes*, No. 3, 1997, pp. 261–266.

Atkinson, David A., "Geopolitics and the Geographical Imagination in Fascist Italy", PhD Thesis, Loughborough University 2019.https://hdl.handle.net/2134/10383

Atkinson, David, Dodds, Klaus, *Geopolitical Traditions: Critical Histories of a Century of Geopolitical Thought*, Routledge 2002, 416 pp.

Boria, Edoardo, *Cartografia e potere*, UTET Universita, Torino, 2007.

Boria, Edoardo, *Carte come armi*, Nuova Cultura, Roma, 2012.

Boria, Edoardo, "Perché la geopolitica piace a tutti tranne che ai geografi: evoluzioni in corso ai margini della geografia", *Rivista Geografica Italiana*, Vol. 123, No. 4, 2016, pp. 603–618.

Bottai, Bruno, "Cinquant'anni da non buttare", *LiMes*, No. 4, 1993, pp. 149–154.

Cattaruzza, Amaël, *Géopolitique des données: Pouvoir et conflits à l'heure du Big Data*, Editions Le Cavalier Bleu, Paris, 2019.

D'Agostino Orsini, Paolo, "La nuova Eurafrica e l'Asse", *Geopolitica*, Anno III, n° 4, 30. aprile 1941-XIX, pp. 225–228.

Dell'Agnese, Elena, "The US–Mexico Border in American Movies: A Political Geography Perspective", *Geopolitics*, Vol. 10, Issue 2, 2005, pp. 204–221.

Dell'Agnese, Elena & Szary Amilhat, Anne-Laure, "Borderscapes: From Border Landscapes to Border Aesthetics", *Geopolitics*, Vol. 20, Issue 1, 2015, pp. 4–13.

Ilari, Virgilio, “Italia. Storia militare di un’espressione geografica”, Virgilio Ilari (ed.), *Italy on the Rimland. Storia militare di una Penisola Eurasiatica*, Vol. I: Intermarium, Società Italiana di Storia Militare, Tomo I, Nadirmedia, Roma, 2019, pp. 15–50.

Ilari, Virgilio, “Gli studi strategici in Italia”, *Centro Militare di Studi Strategici*, 26 settembre 2001, www.societaitalianastoriamilitare.org, 17/01/2020.

Jean, Carlo, *Geopolitica del XXI secolo*, Editori Laterza, Bari, 2004.

Lizza, Gianfranco, *Geopolitica: itinerari del potere*, UTET libreria, Torino, 2001.

Marconi, Matteo, “Spunti di riflessione su geopolitica e metodo: storia, analisi, giudizio”, *Geopolitica, rivista semestrale dell’Isag*, No. 3, 2012, pp. 47–64.

Marconi, Matteo, Sellari, Paolo, “Da Humboldt a Ratzel: l’uomo e il suo ambiente”, *GNOSIS – Rivista italiana di intelligence*, vol. 4/2014, pp. 133–141.

Marconi, Matteo, Sellari, Paolo, *Verso un nuovo paradigma geopolitico: raccolta di scritti in onore di Gianfranco Lizza*, Tomo I, Aracne editrice, Roma, 2015.

Marconi, Matteo, “La rivista «Geopolitica» (1939–1942) e la prima guerra mondiale: Un tentativo (fallito) di integrazione e organicita al potere”, Slobodan Janković (ed.), *Grandi stati, grandi nazioni e immaginari geopolitici nei Balcani*, *Geopolitica, rivista semestrale dell’Isag*, Vol. VII, N° 2, Lugl. - Dic. 2018, pp. 201–213.

Massi, Ernesto, “Geopolitica: dalla teoria originaria ai nuovi orientamenti”, *Bollettino della Società Geografica Italiana*, Vol. III, No. 1–6, gennaio–giugno 1986, pp. 3–45.

Minca, Claudio, “Agamben’s geographies of modernity”, *Political Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2007, pp. 78–97.

Minca, Claudio and Rowan, Rory, *On Schmitt and Space*, Routledge, London and New York, 2015.

Mihajlović, Vladimir V., *Na granicama Balkana: L. F. Marsilji i rimska baština (1683 – 1701)*, Balkanološki institut, Beograd, 2018.

Oliver, James, *The Bering Strait Crossing: A 21st Century Frontier between East and West*, Information Architects, 2006.

Perrone, Andrea,“Gli esordi della geografia politica italiana e gli scritti di Ernesto Massi”, *Geopolitica, rivista semestrale dell’Isag*, Vol. V, No. 1, gennaio-giugno 2016, pp. 31–60.

Perrone, Andrea,“Mare nostrum e *«Geopolitica»* Il mito imperiale dei geografi italiani”, *Diacronie*, N° 25, 1, 2016, Studi di Storia Contemporanea: “Se creare è definire”, pp. 1–20.

Perrone, Andrea, "Il laboratorio geopolitico e cartografico italiano: Ernesto Massi e Mario Morandi a Milano", u: Slobodan Janković (ed.), *Grandi stati, grandi nazioni e immaginari geopolitici nei Balcani*, *Geopolitica, rivista semestrale dell'Isag*, Vol. VII, N°2, Lugl. - Dic. 2018, pp. 125–199.

Perrone, Andrea, "London Connection: L'unità italiana, il controllo inglese di Suez e la fondazione della Società Geografica Italiana", Virginio Ilari (ed.), *Italy on the* Rimland: *Storia militare di una Penisola Eurasiatica*, Vol. II: Suez, Società Italiana di Storia Militare, Nadirmedia, Roma, 2019, pp. 27–38.

Roletto, Giorgio, Massi, Ernesto, "Lineamenti di geografia politica",Trieste: *Università degli Studi di Trieste*, 1931.

Roncagli, Giovanni, "Physical and strategic geography of the Adriatic", *The Geographical Journal*, Vol. 53, No. 4, 1919, pp. 209–228.

Sinibaldi, Giulio, *La geopolitica in Italia (1939–1942)*, Libreriauniversitaria.it ed, Limena, 2010.

Stanzone, Luigi, "Geopolitica e Geografia politica: E se parlassimo " solo " di Geografia?", Matteo Marconi, Paolo Sellari (eds), *Verso un nuovo paradigma geopolitico: raccolta di scritti in onore di Gianfranco Lizza*, Tomo I, pp. 25–32.

Vuković, Nebojša, *Logika imperije*, Konras, Beograd, 2007.

Haverluk, Terrence W., Beauchemin, Kevin M. & Mueller Brandon A., "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, Issue 1, 2014, pp. 19–39.

Izvori sa interneta

"'Aspenia' presentazione del 1° numero della rivista dell'Aspen Istitute", https://www.radioradicale.it/scheda/70107/aspenia-presentazione-del-1deg-numero-della-rivista-dellaspen-istitute, 30/01/2020.

"Autori", *LiMes*, No. 12, 2019, https://www.limesonline.com/cartaceo/autori-63, 29/01/2020.

Celani, Claudio, "The Multiple Personalities of Italy's Premier Giuliano Amato", *EIR*, Vol. 27, No. 31, 2000, https://larouchepub.com/eiw/public/2000/eirv27n31-20000811/eirv27n31-20000811_060-the_multiple_personalities_of_it.pdf, 08/08/2019.

"Comitato esecutivo", https://www.aspeninstitute.it/istituto/comunita-aspen/comitato-esecutivo, 30/01/2020.

Dell'Agnese, Elena, "Elena dell'Agnese: Power-knowledge, poststructural approach, Catholic Church", 2010, *Exploring Geopolitics*, https://exploringgeopolitics.org/

interview_dell_agnese_elena_power_knowledge_poststructural_approach_catholic_church_claude_raffestin/, 29/01/2020.

"Ernesto Massi", *Fondazione Spirito*, www.fondazionespirito.it/tag/ernesto-massi/, 22/01/2020.

Gandolfo, Claudio, "Britannia 1992, Mosca 2013: se la storia si ripete", *Business Community*, http://www.businesscommunity.it/m/Luglio_2013/editoriale/Britannia_1992_Mosca_2013_se_la_storia_si_ripete.php, 26/12/2019.

"Geopolitical concepts", https://exploringgeopolitics.org/category/geopolitical-concepts/, 29/01/2020.

"Il Britannia, Draghi, Grillo e le privatizzazioni dell'Italia", *Wall Street Italia*, 28 Agosto 2014, https://www.wallstreetitalia.com/il-britannia-draghi-grillo-e-le-privatizzazioni-dell-italia/, 14/12/2019.

"Interesse Nazionale", Aspen Institute Italia, https://www.aspeninstitute.it/interesse-nazionale 28/01/2020.

Jean, Carlo, *Formiche*, https://formiche.net/author/carlo-jean/, 27/01/2020.

Mutti, Claudio, "Hic sunt leones", *Eurasia: rivista di studi geopolitici*, 15 Dicembre 2019 https://www.eurasia-rivista.com/hic-sunt-leones/, 22/01/2020.

Randazzo, Antonella, "Come è stata svenduta l'Italia", *Disinformazione*, 12 Marzo 2017, https://www.disinformazione.it/svendita_italia2.htm, 21/01/2020.

Scalea, Daniele, "Geopolitica: che cos'è e perché in Italia ne abbiamo bisogno", *Huffpost*, https://www.huffingtonpost.it/daniele-scalea/geopolitica-che-cose-e-perche-in-italia-ne-abbiamo-bisogno_b_4501932.html, 24/01/2020.

Thery, Hervé, "Pierre Verluise, Géopolitique de l'environnement. Brésil. Pourquoi l'Amazonie brûle-t-elle ?", *Diploweb*, 9 janvier 2020, https://www.diploweb.com/Geopolitique-de-l-environnement-Bresil-Pourquoi-l-Amazonie-brule-t-elle.html, 18/01/2020.

"Una strategia per l'Italia", *LiMes* No. 2, 2019, https://www.limesonline.com/sommari-rivista/una-strategia-per-litalia, 29/01/2020.

Slobodan JANKOVIĆ

GEOPOLITICAL THOUGHT IN THE APENNINE PENINSULA: TEACHERS AND STUDENTS

Abstract: Italy is one of the countries that developed a particular geopolitical thought in the first half of the 20th century, and it was abruptly ended with the fall of the fascist regime in Rome. The revival of geopolitics opened the question of the characteristics of this discipline in contemporary Italy. The author asks two research questions: 1) whether there is continuity with the old school, and if yes, in what measure? 2) What were the characteristics of Italian geopolitics in its formative period until 1943? The text has four chapters. The introductory part explains the context in which geopolitical thought in the Apennines arises in interaction with scientific and social-political changes in Europe and globally. The second part follows the roots, evolution, and conclusion of the geopolitical thought until 1943. The third chapter has two parts in which the author depicts the context in which geopolitics emerges again. In this part, the main authors, reviews and web sites are presented and analysed. In the concluding part of the text, the author defines three main lines of geopolitical thought in Italy. He clearly distinguishes between those who have a clear line of continuity with Massi and Roletto – the old school – and those who have adopted different frameworks.

Key words: Italian geopolitics, Ernesto Massi, neoclassical geopolitics, Italian politics, politics of making maps, *Limes*, *Geopolitica*.

AKTUELNI *MAINSTREAM*: NEOKLASIČNA I KRITIČKA GEOPOLITIKA

UDC: 327::911.3
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, No. 1, pp. 129–157

Original article
Received: 23 December 2020
Accepted: 16 March 2020
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001129M

Neoclassical geopolitics: Preliminary theoretical principles and methodological guidelines

Nuno MORGADO[1]

Abstract: The paper is aimed at making geopolitical studies and *neoclassical geopolitics* equivalent. In this sense, the objectives are conceptual and operational, comprising an original definition of geopolitical studies, and the explanation of the neoclassical geopolitics model and its variables: systemic stimuli, the geopolitical agent's perceptions and capacities, and foreign policy outcomes (primarily the geopolitical design). Therefore, the problem at stake is to tie up several theoretical and methodological contributions into a solid new geopolitical model, in the limits of the phenomenological and soft positivist sphere. Two sections constituted the structure of this qualitative paper: 1) formulation of a chain of theoretical fundaments in geopolitical studies, and 2) description of a group of methodological steps that a geopolitical study can use. The research advances a) a new definition of geopolitical studies, b) explains the concept of *geomisguidance*, c) frames and unwraps Ratzel's concept of *Raumsinn*, and d) ultimately systematises and assesses geopolitical studies' literature of different languages with respect to theory and methodology. All these findings were oriented to the practical aspect of the operationalisation of geopolitical studies, presenting the compact conclusion that the analysis of location is not enough for a grand vision of geopolitical studies as an international relations approach.

Keywords: geopolitical studies, methodology, potential, geopolitical agent, geopolitical design, foreign policy.

---

[1] The author is Adjunct Professor, Institute of Political Studies, Charles University, Prague, and Research Fellow, CIAS – Corvinus University of Budapest, Hungary.

E-mail: nuno.morgado@fsv.cuni.cz

This paper is based on research supported by the Corvinus Institute for Advanced Studies (CIAS). I thank my colleagues who provided insight and expertise, especially at the 25th IPSA World

Often recycled and used as an adjective – e.g. "geopolitical interests", "geopolitical conflict", "geopolitical area", "geopolitical disruption" – the word *geopolitics* might be at risk of becoming nothing more than a fancy word, empty of meaning in what refers to the use of the scientific method. Phil Kelly already alerted to this situation too.[2] To counter this, the paper sets forth a delimitation of geopolitical studies as the scientific domain, i.e., as *neoclassical geopolitics*, through three tasks: a) introducing an innovative definition, b) revisiting theoretical principles, and c) providing methodological guidelines, dialectically overpassing *classical* and *critical* geopolitics.[3]

The paper comprises two sections. Section 1 includes the author's definition of geopolitical studies and sets out a chain of selected theoretical principles in geopolitical studies: 1) Geography remains the bedrock of geopolitical studies, 2) Territorial imperative, 3) Potential of conflict, 4) Possibilism, 5) Multidisciplinarity, 6) Geopolitical continuities, 7) Predictions, 8) Unit of analysis, and 9) Epistemology in geopolitical studies. Section 2 not only lists a group of methodological guidelines (variables, methods, techniques, and so forth) that compose the geopolitical approach but also analyses that group, providing details on operationalisation. Section 2 ends by offering the most recent version of the neoclassical geopolitics model since the author's latest improvement.[4] Both sections converge to the major objective of creating an unambiguous framework for the understating of nature and goals of geopolitical studies, which will also allow its operationalisation as a scholarship or research program. Moreover, those two sections, deductively connected, target to break down the new definition of geopolitical studies that will be given.

Although the literature about specific methodological steps in geopolitical studies is relatively vast (e.g., Vives, Brill, Castro, Thual, Chauprade, Sicker and Kelly), an effort for the systematisation and unification of those contributions has been

---

Congress of Political Science, Brisbane. Earlier versions of this paper were presented in 2015 at the 1st International Interdisciplinary Doctoral Conference, Bucharest, Romania, and in 2018 at the 25th IPSA World Congress of Political Science, Brisbane, Australia. A.M.D.G.

[2] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, Stanford University Press, Stanford, 2016, p. vii.

[3] For an additional reading of one of the most recent (and one of the best) critiques of *critical geopolitics*, it is recommended Terrence W. Haverluk et al., "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 19–39.

[4] Nuno Morgado, "The role of *élites* in geopolitical studies", in: *5th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts*, Vol. 5, Issue 1.1., SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, Sofia, 2018.

missing. That gap is perhaps explained by the fact that such literature has not been translated into other languages, remaining isolated in Castellano [Spanish], German, Portuguese, French, and English. This article attempts to fill in that gap, working transversely with that literature in the English language, therefore, introducing it to a larger group of scholars.

Defining geopolitical studies and naming their theoretical fundaments

At first glance, the definition of *geopolitics* by Saul B. Cohen as the study about "the relation of international political power to the geographical setting" can be accepted to briefly define geopolitical studies understood as *neoclassical geopolitics*.[5] However, and in order to avoid multiple meanings of geopolitics, as Heinz Brill among others alerted to[6], several ideas must be put aside: geopolitical studies are not synonymous with international relations, they do not concern international conflicts alone, and geopolitical studies are even less an approach devoted only to the great powers.

As Fouberg et al. pointed out referring to political geography, geopolitical studies are about "the spatial assumptions and structures underlying politics (…) the role territory plays in politics, and the problems that result from changing political and territorial circumstances".[7] A substantial difference between political geography and geopolitical studies is, nonetheless, that the latter must be delimited to the realm of international relations. Besides emphasising this aspect, this paper gives to geopolitical studies a set of specific theoretical principles, methodological guidelines and techniques that help in solidifying the research agenda. Moreover, the paper proposes the following original definition:

> A geopolitical study is a descriptive-analytical approach that aims to explain the impact of the geographical setting and other elements of potential, filtered by the geopolitical agent's perceptions and capacities, on foreign policy and, by extension, on international politics.

---

[5] Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, Oxford University Press, New York, 1973, p. 29.

[6] Heinz Brill, *Geopolitik Heute – Deutschland's Chance?*, Ullstein, Frankfurt-am-Main, 1994, p. 21.

[7] Erin H. Fouberg et al., *Human Geography: People, Place, and Culture* (10th Edition), John Wiley and Sons, Hoboken, 2012, p. 252.

This definition shares its centre with Kelly's definition of "classical geopolitics", although two notes must be made.[8] First, the author places Kelly's recent works under the label of neoclassical geopolitics or geopolitical studies, not under "classical geopolitics", whose theoretical weaknesses have been already analysed.[9] Second, Kelly's definition of geopolitics expressively excludes a reference to decision-makers, which constitute the substance of the intervening variables of the neoclassical geopolitics model, and thus one of the innovative aspects of this research piece.[10] Chauprade and Thual identified territorial and identity dynamics as the primary object of the geopolitical science, which is to be studied through the analysis of motives and intentions of the geopolitical agent.[11] Further considerations of this issue will be given in section 2.

Elaborating a list of nine theoretical principles helps in providing a better understanding of what geopolitical studies are indeed based on. This list is an ongoing work to be updated and completed by future research.

Geography remains the bedrock of geopolitical studies

This first theoretical principle – the significance of geography in the study of international relations – is widely supported by the literature.[12] In fact, and although changes in geographical aspects are acknowledged, Gray's words endure.[13] Nevertheless, there can be no place left for either determinism or mechanist approaches. This subject will be recaptured in the formulation of the theoretical principle of *possibilism.*

---

[8] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. ix.

[9] E.g. Nuno Morgado, "Vindicating Neoclassical Geopolitics, Challenging Postmodernism: A New Look at an Old Problem", *Central European Journal of International and Security Studies*, Vol. 8, No. 4, 2014, pp. 222–250.

[10] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. 23

[11] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs,* Ellipses, Paris, 1998, p. 496.

[12] Colin S. Gray, "Inescapable Geography", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, Nos. 2–3, 1999, p. 43; Harm de Blij, *Why Geography Matters – More Than Ever*, Oxford University Press, London, 2012; Jakub J. Grygiel, *Great powers and geopolitical change*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006; Martin Sicker, *Geography and Politics among Nations: An Introduction to Geopolitics*, iUniverse, New York, 2010; Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit.

[13] Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 1988, p. 43.

Territorial imperative

As argued elsewhere[14], the literature of the science of Ethology provides concepts and assumptions with the highest interest for geopolitical studies. The (i) concept of territoriality, i.e., the (innate) behavior that expresses intentions, by an individual or group, of controlling and defending a certain space (this means the territorial instinct), and (ii) the concept of hierarchy, i.e., in human societies, like other animal societies, there is a natural necessity for a minority of individuals that rules over the majority, are certainly among the most important. If the first concept re-legitimates the first theoretical principle, the second one helps in understanding one of the pillars of geopolitical studies, *i.e.,* the hierarchy of powers.

Admitting that in all human societies subsists a numerically inferior group that constitutes the ruling class (*élite*), if this group is equipped with power (one understands power in the general geopolitical framework, in the limits of the territorial state as the unit of analysis), then the group can be identified as a geopolitical agent (GA). The geopolitical agent is in charge of the supreme administration (greater focus on the foreign affairs), control and defense of the national territory. This subject will be brought again in section 2.

Potential of conflict

If geopolitical studies comprise the analysis of strategic modalities of action – as they actually do – then "potential of conflict" is an object for geopolitical studies. Chauprade and Thual mentioned geostrategic areas (e.g. "areas of friction" located between two geohistorical borders – and so did Castro),[15] the struggle for resources, or identity conflicts as examples of sources of conflict within the logic of a causal chain.[16] Therefore, the potential of conflict is understood as "essence of geopolitics",[17] having an explanatory capacity of the balance of power and of the prediction about what is possible or likely to happen.[18]

---

[14] Nuno Morgado, "The role of *élites* in geopolitical studies", op. cit.

[15] Therezinha de Castro, *Geopolítica – Princípios, Meios e Fins,* Biblioteca do Exército, Rio de Janeiro, 1999, p. 47.

[16] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., pp. 481–482.

[17] Ibid., p. 480.

[18] See also: António M. Bessa, and Carlos M. Dias, *O Salto do Tigre – Geopolítica Aplicada,* Prefácio, Lisboa, 2007, p. 50.

At the same time, there is no contradiction in acknowledging that international ways of action outside the strategic sphere are also an object of geopolitical studies. Alongside this latter aspect, the realist theoretical tradition also recognizes the importance of studying both cooperative and non-cooperative states' behavior. Related to this aspect, the concept of "geoconjunctive maneuver" was created and applied.[19]

Possibilism

Geopolitical studies are under the general methodological procedures of social sciences. In these terms, possibilism is primarily nothing but the refusal of determinism, as specified by Vaus among others.[20] Geographical determinism is an ancient approach, especially in common sense. One may find references to it in the Bible, for example. Nathanael questioned: "From Nazareth? Can anything good come from that place?" (Jo 1: 46), or the Pharisees who replied to Nicodemus "Are you a Galilean too? Go into the matter, and see for yourself: prophets do not arise in Galilee" (Jo 7: 52).

Rooted in French geographers, possibilism sustains the argument that Nature offers possibilities that Man may or may not use, and while using, with better or worse results.[21] Within this process, several factors (e.g. location, characteristics of the geographical setting, culture, identity, perceptions, political and military structures) must be taken into consideration. Therefore – and on the contrary of Bonaparte's adage – state politics are not contained in geography exclusively (see subsection *Multidisciplinarity* below).

For instance, location is a pre-disposition by Nature. Having a large coastline, or being an island, may lead to thalassopolitics, i.e., the circumstances in which the power of the state relies on geostrategic structures connected to the Oceans. Still, that (or any other) condition is neither compulsory nor a determinant in terms of outputs. A geopolitical study may identify a trend, a vocation, but any accomplishments can only be reached by the choices of an administration (political,

---

[19] Nuno Morgado, *Towards the New World Order? A Geopolitical Study of Neo-Eurasianism and Meridionalism*, Ph.D. Thesis, Charles University, Prague, 2017.

[20] David A. Vaus, *Research Design in Social Research*, SAGE, London, 2001, p. 5.

[21] Lucien Febvre, *La Terre et l'évolution humaine* [The Earth and the human evolution], Renaissance du livre, Paris, 1927.

Paul V. Blache, *Principes de géographie humaine publiés d'après les manuscrits de l'auteur*, Archives Karéline, Paris, 2008.

diplomatic, military). The choices of that administration depend on the geopolitical agent itself and his perceptions, motivations, and intentions. At this point, the matter crosses the path of the neoclassical realist theory of international politics and its profound influence on the variables of *geopolitical agents' perceptions* and *capacities* in the neoclassical geopolitics model (*cf*. Figure 3).

Among others, Vives is an important reference as to the concerns of possibilism. His "geohistorical method" is an essential instrument in geopolitical studies.[22] To understand the geohistorical method is required to dissect the work of the British historian Arnold Toynbee. From the study of rise and fall of 26 civilizations, Toynbee sustained that from a "challenge-and-response dynamics" (that means from the interaction between Man and the (geographical, social, etc.) environment, in which it is not possible to determine laws about how Man will respond to those challenges) one can infer that as greater as the challenge (e.g. physical, social) has been, the greater the response has been too – acknowledging that the challenge fits in the golden measure.[23]

In this frame, it is most relevant to emphasise that 1) such response is a result of the actions of the ruling class, so the response depends on its behavior or actions (this means, consequently, that the ruling class – not the masses – are the one responsible for a vibrant or decant society or even extinction of a civilization); and 2) in that response psychological/spiritual forces find their place (Cline's concept of *will* or Vives' concept of *energías culturales creadoras*).[24] These are then the columns of the Vives' possibilist geohistorical method.[25] In the interaction between Man and the [geographical, social, etc.] environment, key variables for geopolitical studies are certainly the geopolitical agent's perceptions and capacities. Once again, as stated above, it is the geopolitical agent that is in charge of steering entire populations.

It logically follows that possibilism opens the space for the existence of ignorance (or lack of interest and forth) of the geopolitical agent about the incentives provided by the geographical setting. This phenomenon was designated in the author's previous work as *geomisguidance* and added in this domain as a new concept. The quotation "(…) all countries exhibit apparently deviant behavior

---

[22] Jaume V. Vives, *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico* [General treaty of Geopolitics. The geographical factor in the historical process], Editorial vicens-vives, Barcelona, 1972, pp. 72–76.

[23] Arnold Toynbee, *A Study of History - Volume I*, Oxford University Press, New York, 1987, p. 140.

[24] Jaume V. Vives, *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico*, op. cit., p. 76.

[25] Ibid., pp. 72–76.

from time to time (…)" supports the new concept.[26] Elsewhere *geomisguidance* was incipiently designated as "geopolitical blindness" by the author.[27] The concept will be explained below.

Chauprade's position deserves also a short reference. In his *magnum opus*, this author contended about a deterministic track, stating that although Man is free to make his choices, Man is always conditioned by the environment.[28] This research agrees with Chauprade as far as the debate is concerned with the limitations imposed by the geographical setting, not the incentives or possibilities. Together with this environmental constraint – and because geopolitical studies deal with power – power general rule[29] could be also taken as the only law in geopolitical studies: "there is no vacuum of power", i.e., spaces empty of a certain power will necessarily attract another power. Thus, this assumption contests Kelly's idea that "geopolitics simply lacks any totally predictable 'laws'".[30] Still, with respect to possibilism/determinism, Freire Nogueira tried to solve the problem by designating a "probabilistic determinism" for the geopolitical approach, an idea that can be accepted.[31]

Multidisciplinarity

Although geography constitutes their bedrock, geopolitical studies do not exclude other factors such as: circulation, identity (culture, intentions, perceptions), economy (attached to resources), or technology.[32] The geographical setting itself, as a set of complex factors that help in explaining patterns of states' international

---

[26] Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, op. cit., p. 42.

[27] Nuno Morgado, "Vindicating Neoclassical Geopolitics, Challenging Postmodernism. A New Look at an Old Problem", op. cit., p. 245.

[28] Aymeric Chauprade, *Géopolitique. Constantes et changements dans l'histoire*, Éllipses, Paris, 2007, p. 202.

[29] Políbio V. de Almeida, *Do Poder do Pequeno Estado (Enquadramento geopolítico da hierarquia das potências)*, Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Lisboa, 2012, p. 142.

[30] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. 19.

[31] José F. Nogueira, *O Método Geopolítico Alargado – Persistências e Contingências em Portugal e no Mundo,* Instituto de Estudos Superiores Militares, Lisboa, 211, p. 155.

[32] Mackubin T. Owens, "In Defense of Classical Geopolitics", www.badgleyb.net/geopolitics/docs/theory/defenseofclassicalgeop.htm; A.M. Prates, "Geohistória na concepção de Vicens Vives", *Geosul*, No. 2, 1986, pp. 99–100; Golbery do Couto e Silva, *Conjuntura Política Nacional, o Poder Executivo & Geopolítica do Brasil*, Livraria José Olympio editora, Rio de Janeiro, 1980, p. 107; Carlos Meira Mattos, *Uma Geopolítica Pan-Amazônica,* Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1980, p. 147.

behavior shaping the world order, is inserted in the historical time, in a certain technological context, in the lines of national potential, it is interconnected with states' strategies and tactics, and so on.[33] At this point, there is a bridge to strategic studies formulated in section 2.

The criticism that accuses geopolitical studies of ignoring subjects beyond geography is, therefore, misguided. As a matter of fact, even in the domain of classical geopolitics, Mackinder introduced the concept/theory of *Heartland* connected to the construction of railways as the technological development of that time. Moreover, Mackinder needed to change his theory several times due to the dynamic nature of geopolitics.

Coordinated apprehension, i.e., an integrated perception of the reality using specific conceptions of time and space – that means interconnections between History and Geography (that will be recovered below too) – is a technique proposed by Chauprade and Thual, which is attached to the very theoretical fundament of *multidisciplinarity*.[34] The study converges then to the importance of "area studies" too, in which the analysis focus on regional dynamics. Naturally, the perspective is elastic and diachronic too, unveiling *geopolitical continuities*.

Geopolitical continuities

Geopolitical continuities are "dynamics of continuity", which help explaining the facts of the international political reality. A fact or event cannot explain itself *per se*.[35] The persistence of the "potential of conflict" in straits and other areas, the struggle for resources, or a geoconjunctive maneuver are examples of geopolitical continuities. Vives listed other examples: the tendency to unify river basins, the tendency to get access to the sea, the tendency to expand seashores, the tendency to re-conquest, and the relevance of routes in the development of a state.[36] Successful foreign policy outcomes – i.e., foreign policy outcomes shaped by a geopolitical agent that perceives accurately the environment and is capable

---

[33] Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, op. cit., p. 45.

[34] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 483; Aymeric Chauprade, *Introduction à l'analyse géopolitique*, Ellipses, Paris, 1999, pp. 284–285.

[35] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 499.

[36] Jaume V. Vives, *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico*, op. cit., pp. 135–154.

to take action, given a strong potential and provided opportunities in the international system – would then be created considering geopolitical continuities that would serve the national interests. The case of a *geomisguided* geopolitical agent disturbs these ideal conditions.

In this way, once the system of representations (which emanates from the identity) of the geopolitical agent is kept constant, foreign policy outcomes and geopolitical designs remain stable to some extent, even if ideological arguments keep varying.[37] Vives indeed asked about a "geohistorical law" – apart from ideological barriers – that would permanently guide strategic and diplomatic state action. Possibilism does not allow the existence of such "law". Nevertheless, tangible geopolitical continuities do exist while the mentioned conditions subsist.

In this line, Brill argued that geopolitical studies have to pay attention to *Kontinuität und Neubildungen, Konstanten und Variablen und deren gegenseitiges Verhältnis*.[38] Recapturing Renovin and Duroselle's *forces profondes*, Nogueira identified as profound forces: History, National Identity, Ethnicity/Nation, Language, Religion and, of course, Geography.[39] Roughly, all of those are comprised of geopolitical studies' factors, variables, or methodological framework in general.

Predictions

From the theoretical core of "geopolitical continuities" deductively follows the possibility of predictions. For Kelly, the possibility of prediction is already included in the choice of a specific theory "if-then".[40] This paper suggests the neoclassical geopolitics model (*cf.* Figure 3) as a tool for prediction, i.e., the study of the sub-variable relative material state potential, accomplished through the tasks of state's potential analysis, together with the manipulation of the variable systemic stimuli, and the intervening variables of geopolitical agent's perceptions and capacities can give the direction of foreign policy outcomes. At the same time, the formulation of scenarios with the help of intelligence techniques is also a useful tool.

---

[37] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 514; Martin Sicker, *Geography and Politics among Nations: An Introduction to Geopolitics*, op. cit., pp. 75–76.

[38] Heinz Brill, *Geopolitik Heute – Deutschlands Chance?*, op. cit., p. 31.

[39] José F. Nogueira, *O Método Geopolítico Alargado – Persistências e Contingências em Portugal e no Mundo,* op. cit., pp. 73–117, 146–219.

[40] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit.

Unit of analysis – the State, Ruling Class or Geopolitical Agent

Whereas Toynbee chose "civilizations" as the unit of analysis for his study of history, and Vives contended that the state is not the main agent in History, identifying "cultural societies" as the unity of analysis for his geohistorical method, this paper follows the realist theoretical tradition in general, and Chauprade's and Kelly's preference in geopolitical studies in particular, naming the state as the unit of analysis *par excellence* in this kind of approach.

Although states are no longer the only actors in international relations, it is also true that states – as geographically located entities – endure as the essential unit of analysis of geopolitical studies.[41] For instrumental and methodological purposes, the research goes further and assumes the "state" is understood as the "top officials" or the ruling class, i.e., a minor *élite*, the "foreign policy executive" or the geopolitical agent.[42]

Epistemology in geopolitical studies

In geopolitical studies, scholarly knowledge is achieved using reason and scientific methods. Geopolitical studies intend to describe situations and objectives (what?), to highlight actors (who?), to identify the motivations and intentions (why?), and to ascertain the causes, means, and modalities of action (how?). As Chauprade, Thual and Kelly asserted that geopolitical studies could not be reduced to a simple "science of representations" or purely subjective field.[43]

In this context, the problem of maps arises. There is, in fact, an ambiguity with maps: scientific study *vs.* propaganda instrument.[44] Nevertheless, that ambiguity is not invincible, since the removal of ideological goals, together with the commitment of the researcher to look for the essence of reality, would result in

---

[41] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., pp. 496–497; Aymeric Chauprade, *Introduction à l'analyse géopolitique*, op. cit., pp. 297, 305–306; Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. 13.

[42] Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, Vol. 15, No. 3, 2006, p. 470; Golbery do Couto e Silva, *Conjuntura Política Nacional, o Poder Executivo & Geopolítica do Brasil*, op. cit., p. 10; Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 498.

[43] Aymeric Chauprade, and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 495; Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. xiii.

[44] Aymeric Chauprade, *Introduction à l'analyse géopolitique*, op. cit., p. 283.

the map being pedagogic, instead of having political purposes.[45] There must be ethics in the research and the relevance of facts/documents as sources will remove the chances of supporting any unreal narrative. Kelly, whom the author of this article considers a major authority in the field of geopolitical studies, has been pursuing his research in this frame too.

After a positive description of selected theoretical principles of geopolitical studies, it seems pertinent to elaborate a negative list of theoretical issues. In this context, the scientific work in geopolitical studies requires a list of subjects that should remain excluded from its theoretical framework: a) the belief that state *is* a living organism; b) determinism (naturally eliminated while possibilism is accepted); c) single and unitary causes in general; d) mysticism; e) "manichean" Land-Sea opposition (e.g. Dugin's Neo-Eurasianism, and it can sometimes appear in geostrategy too, e.g. Gray);[46] f) the idea that geography does not change since it is empirically verified that, although slowly, geography may change in some circumstances (e.g. melting of ice on the Arctic Ocean); g) the tendency for the homogeneization of the territory, as Ó Tuathail criticized about classical geopolitics;[47] and h) geopolitical studies or neoclassical geopolitics cannot be labeled and divided under "national schools" anymore (e.g. British School, American School, German School, Brazilian School), but understood as comprising a universally accepted theoretical framework, and a group of methodological guidelines applied to study the same object.

Moreover, still regarding the settlement of the negative list of theoretical cores, it is suggested: (i) to refuse a multi-level approach concerning the dependent variables since geopolitical studies should focus on international relations only (other domains – intrastate, state in internal perspective – would be covered by other specific fields as Kelly also stated;[48] (j) to refuse any normative perspective - this means geopolitical studies cannot be politically engaged, addressing prescriptions for political activity (although it may be deduced from geopolitical studies that the task does not concern *strictu senso* to the University and the scholars); (k) to avoid the compartmentalization of the study as Prates correctly pointed out.[49]

---

[45] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., p. 479.

[46] Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, op. cit., p. 195.

[47] Geróid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, pp. 21–55.

[48] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., p. 8.

[49] A.M. Prates, "Geohistória na concepção de Vicens Vives", op. cit., p. 97.

Hence, delimitating these theoretical principles for constituting its basis, geopolitical studies will certainly be on the right path to becoming high ranking academic studies. At the same time, they will avoid the mistakes of classical geopolitics. The next section will put forward detailed explanations about how to accomplish those kinds of studies.

Methodological guidelines in geopolitical studies

The paper proceeds now deductively, from the definition of geopolitical studies and its theoretical principles to specific methodological guidelines in tangible terms of operationalisation. In fact, outlining the methodology constitutes an essential step in the general assignment of delimiting geopolitical studies as a scientific field, as "methodology" *is* the very foundations of science.

Since geopolitical studies are located, as said, in the sphere of social sciences, it is opportune to keep in mind four crucial methodological topics in the field. Firstly, a geopolitical study must fully respect all the six rules of qualitative research. Silverman is a good choice to get acquainted with all the rules.[50] Rule no. 3 (impossibility of full understanding of the phenomenon) and the rule no. 5 (to refuse the single cause) are particularly significant in the light of what has been affirmed above. Secondly, procedures of inquiry, "comparison" and "causation" are decisive axes to achieve the explanation and understanding of geopolitical phenomena.[51] Thirdly, the usefulness of case studies and process tracing is also assured for geopolitical studies.[52] Fourthly, Kelly's four questions linking the event with the theory are synthetic but extraordinarily useful.[53]

At this level, the main question regarding methodological guidelines arises: what kind of steps should a geopolitical study follow, that means, what is the specific methodological path that a geopolitical study should follow in order to make a scientific contribution? As an answer, this paper suggests the model of neoclassical geopolitics with its three sets of variables: the relative material state

---

[50] David Silverman, *Interpreting Qualitative Data – Methods for analyzing Talk, Text and Interaction,* SAGE, London, 2000, pp. 196–211.

[51] R. Murray Thomas, *Blending Qualitative and Quantitative Research Methods in Theses and Dissertations*, Corwin Press, London, 2003, pp. 84–89.

[52] Andrew Bennett and Jeffrey Checkel (eds), *Process Tracing – From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

[53] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., pp. 136–137.

potential and systemic stimuli as independent variable, the geopolitical agent's perceptions and capacities as intervening variables, and the group of short-medium term foreign policy outcomes (e.g. grand strategy, geopolitical design) as dependent variables (*cf*. Figure 3).

Guidelines for the assessment of the relative state potential (Independent (sub-)Variable)

Theoretical formulations about the wide domain of strategic studies (e.g. theory of strategy, *grand* strategy, strategic planning) are easy to find in the extensive amount of literature about the object.[54] For this research piece, strategic studies are important in the specific cross point of the theoretical fundament of *multidisciplinarity*. That is the point in which strategic studies impact on geopolitical studies. Therefore, it is the point at which the former assists in the methodological approach of the latter. The synchronization of the problem can be resumed in the questions: what from strategic studies is to be included in geopolitical studies and what is to be excluded? And which are the justifications for those choices? Consequently, the problem is both theoretical and methodological.

The answer can be broken down into three levels:

- Chauprade's variables in geopolitical studies help in making methodological choices;[55]
- The concrete ways on how to proceed can be assisted by intelligence techniques (among others: STRATFOR; Federal Bureau of Investigation; McDowell; Davis; Collins; Lowenthal, and Johnson;)[56] and

---

[54] J. Boone Bartholomees (ed.), *The U.S. Army War College Guide to National Security Issues Volume I: Theory of War and Strategy*, Strategic Studies Institute, Carlisle, 2010; André Beaufre, *An introduction to strategy: With particular reference to problems of defense, politics, economics, and diplomacy in the nuclear age*, Frederick A. Praeger, New York, 1965; Richard K. Betts, "Should Strategic Studies Survive?", *World Politics*, Vol. 50, No. 1, 1997, pp. 7–33; Bernard Brodie, "Strategy as a Science", *World Politics*, Vol. 1, No. 4, 1949, pp. 467–488; Hedley Bull, "Strategic Studies and Its Critics", *World Politics*, Vol. 20, No. 4, 1968, pp. 593–605; António S. Ribeiro, *Teoria Geral da Estratégia*, Almedina, Lisboa, 2009.

[55] Aymeric Chauprade, *Géopolitique. Constantes et changements dans l'histoire*, Éllipses, Paris, 2007.

[56] "Methodology", STRATFOR, www.stratfor.com/about/methodology; "Intelligence Analysts", U.S. Federal Bureau of Investigation, https://www.fbijobs.gov/121.asp; D. McDowell, *Strategic Intelligence – A handbook for Practitioners, Managers and Users*, The Scarecrow Press, Lanham (MD), 2009, pp. 18–20; Jack Davis, "Improving Intelligence Analysis at CIA: Dick Heuer's Contribution to Intelligence Analysis", 2 January 2016, www.au.af.mil/au/awc/awcgate/psych-intel/art3.html#rft1; J. M. Collins, *Grand Strategy – Principles and Practice*, Naval Institute Press, Annapolis, 1974, p. 12;

- The assignment of the state's potential analysis will provide comprehensive methodological steps. For comprehensive readings on the state's potential analysis is recommended Couto, Couto e Silva, Cline, and Fucks.[57]

For this paper, the state's potential analysis is the crucial contribution of strategic studies to geopolitical studies (Figure 1).

Figure 1: Diagram of strategic studies and geopolitical studies

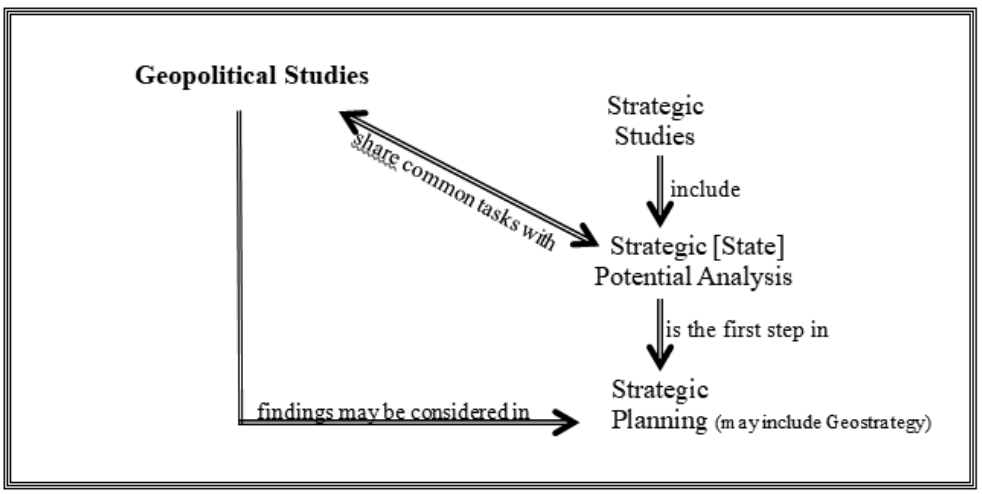

Despite its complexities and limitations, the state's potential analysis has the goal of listing and assessing the capabilities, means, and resources owned by a state. Those capabilities, means, resources constitute the basis for any political action, or state behavior, which includes foreign policy. Rationality as a pattern, by its side, implies that the state shall not act beyond those capabilities, means, and resources. In this way, it is possible to infer the usefulness of this exercise to geopolitical studies, since the findings of the state's potential analysis will report about the *status* of the state (and that will have relations to foreign policy, once

M. M. Lowenthal, *Intelligence – From Secrets to Policy*, SAGE, Los Angeles, 2015, p. 175; L. K. Johnson (ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, London, 2007, p. 24.

[57] Abel C. Couto, *Elementos de Estratégia*, Vol. I, Instituto Altos Estudos Militares, Lisboa, 1988. Golbery do Couto e Silva, *Conjuntura Política Nacional, o Poder Executivo & Geopolítica do* Brasil, op. cit; Ray Cline, *World power assessment: A calculus of strategic drift*, Westview Press, Boulder, 1977; W. Fucks, *Formeln zur Macht – Prognosen über Völker, Wirtschaft, Pontentiale,* Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1965.

again), without which geopolitical studies are impossible to get done. Still, the fields remain distinct due to theoretical issues and to finalities. In fact, whereas geopolitical studies are mainly focused on investigating inter-state relations, strategic studies are prone to include political guidelines or prescriptions. Beaufre defined Strategy as "(…) the art of the dialectic of two opposing wills using force to resolve their dispute".[58]

Summing up, the strategic potential analysis located at the beginning of strategic planning (politics and strategy), is able to offer certain steps to geopolitical studies if the *strategic* potential analysis is understood as the *state's* potential analysis. The relative material state potential becomes the first independent (sub-)variable in geopolitical studies. Once that finding is stated, the matter now is how to operationalise the analysis of the state's potential for geopolitical studies?

I have considered Cabral Couto's cataloguing as one of the most pertinent models to deal with in the state's potential analysis. Nonetheless, dealing with the operationalisation of a geopolitical study, Cabral Couto's work seems too confusing and does not adapt well. In these circumstances, a new typology of methodological procedures based on six geopolitical factors is proposed. The primary objective is then to assess the state's relative material potential through the investigation of: 1) geographical space (*Raum*), 2) geographical position (*Lage*), 3) circulation, 4) resources, 5) psychosocial projection on the territory, 6) politico-military structures.[59]

Guidelines for the examination of systemic stimuli (Independent Variable)

Alike the neoclassical realist theory of international politics, *systemic stimuli* can be the designation of the independent variable in the neoclassical geopolitics model too. For investigating those stimuli, reclaiming the principles and permanent objectives of Geography would definitely help in consolidating the methodological structure of geopolitical studies. The permanent objectives of geography could be systematised as such: 1) to locate the phenomena geographically (where?); 2) to describe the phenomena (what? who? with what? which intentions?); 3) to explain and contextualize the phenomena (how? how so?); and 4) to establish the relations of the phenomena, i.e., long-term perspective (which connections? which advantages?).

---

[58] André Beaufre, *An introduction to strategy: With particular reference to problems of defense, politics, economics, and diplomacy in the nuclear age*, op. cit., p. 22.

[59] The extensive model is available in: Nuno Morgado, *Towards the New World Order? A Geopolitical Study of Neo-Eurasianism and Meridionalism*, op. cit.

However, since Geography is an eminently descriptive science, it is required to add a more dynamic approach. The contribution of Brill turns out to be critical.

Despite the book subtitle (which may confuse the reader by thinking that the work is devoted to geostrategy), Brill accomplished an excellent geopolitical study.[60] Brill's concern regarding scenario analysis in security terms establishes, furthermore, connections with intelligence analysis. The methodological hints given by Brill in the mentioned book, together with the successful systematisation in its appendix 3, make a convincing case for including this author as a precursor of the stream of neoclassical geopolitics. Yet, it is not ignored that Brill positioned himself in the geostrategic field.[61] That positioning is unsurprising if taken into account that Brill started by defining geopolitics using Kjellén's words. Understandably, nothing better than to create a distance between his work and the Swedish author's delimitation of the field.

En résumé, Brill's methodological procedures include studying: 1) the position of the country (in concrete terms of Space-Power-Constellation); 2) the geopolitical [i.e., geostrategic or geoconjunctive] position as a determinant in the decision-making process; 3) classification of international conflicts, 4) criticism to unique cause and determinism.[62] Consequently, there is a full logical compatibility between such concepts and methodological operations, and methods across the board from other authors in the geopolitical studies' domain (*e.g.* refusal of mechanism, determinism and single cause, the existence of the potential of conflict, geopolitical continuities, etc.). At this point, methodological guidelines start to give a concrete mental scheme for operationalising geopolitical studies. The relative state potential together with *systemic stimuli* would constitute the independent variable in geopolitical studies (*cf.* Figure 3).

Guidelines for the study of the geopolitical agent's perceptions and capacities (Intervening Variables)

As it was introduced in the theoretical principle *territorial imperative*, one of the crucial tasks in geopolitical studies is the identification and characterisation of the geopolitical agent. The theoretical principle *unit of analysis* also mentioned this matter. In this line, the argument that the behavior of the state is understood

[60] Heinz Brill, *Geopolitik Heute – Deutschland's Chance?*, op. cit.

[61] Ibid., p. 180.

[62] Ibid., p. 179.

as the result of the choices of flesh and blood geopolitical agents was already examined and validated elsewhere.[63] This is a vital aspect in terms of innovation, taking into account that other authorities in the field, like Kelly, "bypass decision-makers".[64] The identification is the easiest part: Heads of State, Heads of Government, Ministers of Foreign Affairs and Ministers of National Defense constitute the geopolitical agent in every state's structure. Depending on the circumstances of the caliber of the geopolitical agent, the staff and teams of institutions' technocrats, clusters of experts in foreign affairs, defense, intelligence, wich provide reports and advice, can be influential or not in the decision-making process. With respect to the characterisation of the geopolitical agent, the task is twofold: to assess the geopolitical agent's perceptions and capacities.

The measurement of these variables requires research on topics such as coherence in the discourse, ideology (statist or anti-statist), "consciousness horizon" (a concept authored by Carvalho),[65] intentions and personality, and the network of relations.[66] It further includes the investigation about the geopolitical agent's perception of space or sense of space, the *Raumsinn*. The *Raumsinn* is a concept originally formulated by Ratzel with ambiguities and somehow subjective.[67] In geopolitical studies, the concept of *Raumsinn* assumes a precise, empirical and thus falsifiable definition. The point is to study the conscience, or the sense, or the perception of space in which the geopolitical agent has concerned his own country, i.e., how far can the geopolitical agent discern or ignore the implication of geographical settings incentives in the foreign policy conduct. In this context, geopolitical studies' approach should be also based on the hypothesized causal relation that the geopolitical agent's perceptions and capacities are, in certain circumstances, fundamental in explaining states' international successes or failures (dependent variables). It is believed that those successes or failures (in the medium-to-longer term) are often dependent on the accurate or inaccurate perceptions of space of the geopolitical agent.

The study of the *Raumsinn* should start with the geohistorical approach examining the past, and the geopolitical design studying the present and the future

---

[63] Nuno Morgado, "The role of *élites* in geopolitical studies", op. cit.

[64] Phil Kelly, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, op. cit., pp. 14, 25, 167.

[65] Olavo de Carvalho, "Aula 1", Curso Política e Cultura no Brasil, Seminário de Filosofia, 20 February 2018, www.seminariodefilosofia.org/politica-e-cultura-ao-vivo/; Nuno Morgado, "The role of *élites* in geopolitical studies", op. cit.

[66] Nuno Morgado, "The role of *élites* in geopolitical studies", op. cit.

[67] See: Friedrich Ratzel, *Géographie Politique*, Éditions Régionales Européennes S.A., Paris, 1988, p. 290.

scenario, using the comparative method to refine the conclusions. These are the geopolitical studies' findings. Then, while observing empirical foreign policy outcomes (their successes or failures), which include revisiting the geopolitical design, the researcher can finally evaluate the *Raumsinn*, in the sense that if the researcher is analyzing a successful foreign policy, most likely no *geomisguidance* is to be identified. That means that the geopolitical agent perceives the geographical settings incentives well and is moreover capable of managing the potential available in a permissive international system. Summing up, the assessment of the *Raumsinn* respects to which extent the geographical settings incentives with impact on foreign policy are being explored (and for that, accurately perceived) or neglected or ignored (i.e., *geomisguidance*/incapacities) by the geopolitical agent.

Figure 2: Analysing the Raumsinn

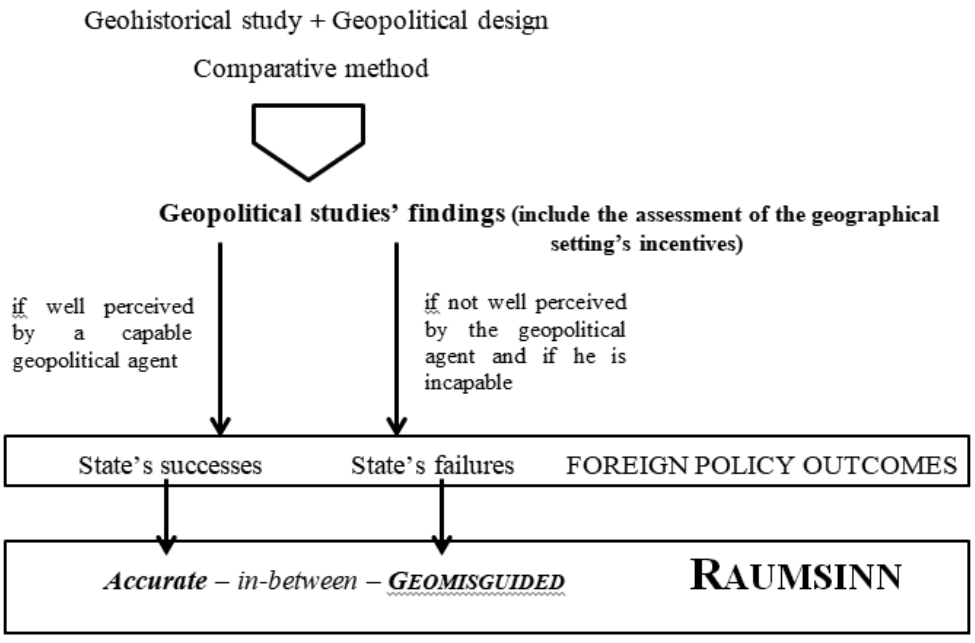

Regarding the geopolitical agent's capacities, it seems that they depend not only on the power structure but also on the geopolitical agent's perceptions themselves. In fact, concerning the latter aspect, in the circumstances in which the geopolitical agent cannot perceive accurately, he will also not act accurately, even

if he is capable of doing so out of the limitations of an inaccurate perception. This assumption can be tested in future works.

Notwithstanding the relevance of everything discussed thus far, it may be logically inferred that the assessment of "location" (*Lage*) is not enough for a geopolitical study in its totality. That is a solid conclusion for now. Therefore, geopolitical studies cannot merely be reduced to the analysis of the implications of "location". Space (e.g. extension, shape, borders), circulation (e.g. routes), resources (e.g. oil, gas, water), psychosocial projection on the territory (e.g. identity, demography, welfare), politico-military structures (e.g. quality of diplomacy, political stability, capacity of the armed forces) are also crucial factors to be analysed in a geopolitical study.

This subsection concludes by affirming that the geopolitical agent's perceptions and capacities shape both the evaluation or assessment of the systemic stimuli (opportunities, threats, alliances, comparison of capabilities) and the process of extraction and management of the available relative potential.

Guidelines for the description of the geopolitical design and foreign policy outcomes (Dependent Variables)

Another core task of a geopolitical study is the thoughtful exploration of the geopolitical design (*dispositif géopolitique* in the original French language).[68] That task is accomplished by two operations: 1) identification of the group of geopolitical goals, and 2) identification of the hierarchy of those goals. The research is expected to proceed, therefore, from the real intentions to appearances. Regarding sources, the analysis must cover diplomatic, military, and intelligence and secret services' documentation.[69]

As for other foreign policy outcomes connected to the field, using again the neoclassical realist theory of international politics, they can be categorized as short-term crisis decision-making, medium-term strategic planning and grand strategies, or long-term systemic outcomes.[70]

---

[68] François Thual, *Méthodes de la géopolitique – apprendre à déchiffrer l'actualité*, Éllipses, Paris, 1996.

[69] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., pp. 486–487.

[70] Norrin Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro, and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York, 2016, pp. 80–90.

Additional elements of the geopolitical approach

At the top of Figure 2, the first subject is the geohistorical study. That constitutes an extraordinarily useful tool for geopolitical studies, briefly explained in the theoretical fundament of *possibilism*. Vives' geohistorical method, a mental procedure resulting from the interconnection between History and Geography, is considered a pure substance of geopolitical studies.[71]

The geohistorical method traces the cores of historical foreign policy. Among other techniques, it points out "geohistorical deductions" (which can be considered somehow synonymous with the theoretical principle of *geopolitical continuities*) and it makes use of maps with arrow icons and other symbolic representations.[72] Examining History in this manner is an exercise that constitutes an auxiliary tool to understand the crucial problems of geopolitical studies. That is so because intentions and goals investigated by geopolitical studies are generally identifiable via a long-term perspective.[73] "Coordinated apprehension" gives a hand here too. As mentioned above, a coordinated apprehension of the geopolitical reality requires a differentiated apprehension in time and space. As Chauprade and Thual put it, "geopolitics considers the importance of the fact in relative terms and includes that fact in durable dynamics", i.e., *geopolitical continuities*.[74] That means that both spatial and time analyses need to be broken down. The former, in local, regional, continental or intercontinental dimensions, and the latter, in events, context, short-term, medium-term, and long-term perspectives.

To operationalise geopolitical studies better with the assistance of the geohistorical method, Chauprade and Thual advanced further methodological steps, comprised in the outline of states' territorial morphogenesis divided into two phases:

- Territorial appraisal: steps of territorial foundation, identification of core/s of impulse, consolidated expansion areas, gained/lost areas, definitely lost areas;

---

[71] Heinz Brill, *Geopolitik Heute – Deutschland's Chance?*, op. cit., p. 149; Karl Haushofer, *An English Translation and Analysis of Major General Karl Ernst Haushofer's – Geopolitics of the Pacific Ocean: Studies on the Relationship between Geography and History*, The Edwin Mellen Press, Lewistor, 2002; Jaume V. Vives, *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico*, op. cit., pp. 25–27.

[72] Jaume V. Vives, *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico*, op. cit., pp. 13, 27.

[73] François Thual, *Méthodes de la géopolitique – apprendre à déchiffrer l'actualité*, op. cit., p. 22.

[74] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., pp. 50–53.

- Threats to territorial integrity: claims, secessionism, their motivations, ambitions (Cohen too covered these topics), and further observations concerning questions of identity (minorities, religion, language).[75]

Considerations on area studies

It is noteworthy that qualitative methodology is applicable in geopolitical studies through a "regional approach" – Area Studies. In this way, one may differ with Brill, who attached geopolitical studies to the context of *Weltpolitik* [World politics], rather than to regional contexts. Area studies and regional approaches are extremely important instruments, although they must be ultimately integrated into the World System (systemic constraints) – the "microscope" and "telescope" as Chauprade put it.[76] From the strategic studies' point of view, area studies are an ideal approach in terms of *multidisciplinary*. Area studies are also more than appropriate in the frame of traditionalist qualitative methodology, as they avoid the problem of rational-choice models as the determinant explanation of political behavior, living space for "plastic control" as Almond and Genco suggested.[77]

In this vein, the Italian-Chinese review on geopolitics *Heartland* wisely observed that "specific cases, not theories" constitute the core of geopolitical reasoning. Naturally, that does not mean that the theoretical cores, concepts, and so forth formulated above are irrelevant. Clearly, they are not irrelevant since geopolitical studies use theories and concepts extensively. Instead, the point is that geopolitical studies, although a non-experimental science (like Astronomy), are an empirical science, thus deeply connected to the material reality in the case-to-case study.[78]

From this point on, making use of this theoretical basis and group of methodological guidelines, geopolitical studies may be strengthened in terms of a structured approach. Despite that, one must be reminded that reality does not fit entirely inside any formula, model, or equation. The text insists that geopolitical studies constitute an empirical science that studies complex realities. Alongside this, the debate about methodology in the study of International Relations has

---

[75] Aymeric Chauprade and François Thual, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs*, op. cit., pp. 567; Saul B. Cohen, *Geopolitics – The Geography of International Relations*, op. cit., p. 153.

[76] Aymeric Chauprade, *Introduction à l'analyse géopolitique*, op. cit., p. 284.

[77] Gabriel Almond and S.J. Genco, "Clouds, Clocks, and the Study of Politics", *World Politics*, Vol. 29, No. 4, 1977, p. 501.

[78] Aymeric Chauprade, *Géopolitique. Constantes et changements dans l'histoire*, op. cit., p. 500.

been radical, namely from the side of reflectivist approaches. This paper aimed to be very careful with respect to methodological guidelines so that in the future facts may not be ignored in favor of "narratives". Thus the criterion of verification through facts, i.e., the relevance of empirical tests should prevail, and for their accomplishment, the evaluation of data and sources, as well as the refusal of deterministic unique mechanic causes, should be always kept in mind.

Figure 3: Systematisation of the variables in the neoclassical geopolitics model[79]

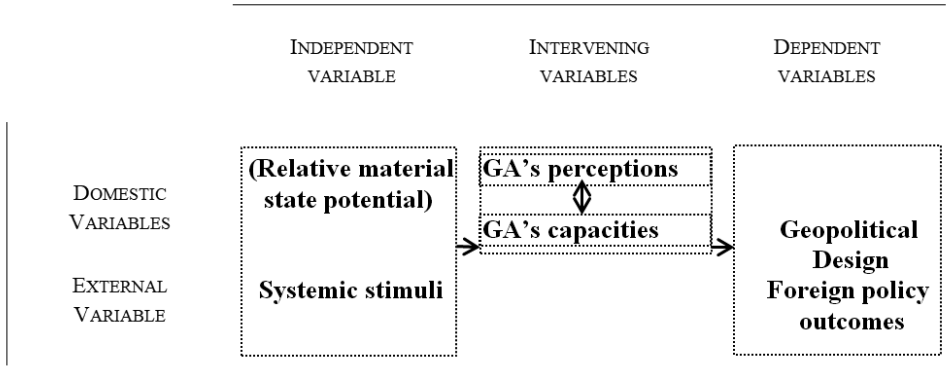

Conclusion

This article sought to establish geopolitical studies, or neoclassical geopolitics, as a descriptive-analytical approach that has the primary finality of explaining the impact of the geographical setting, filtered by the geopolitical agent's perceptions and capacities, on foreign policy and, by extension, on international politics. In this context, the paper aimed to deal with geopolitical studies exclusively in the scientific domain. While doing so, the research set forth a wealthy group of theoretical principles and methodological procedures essential for the production of a geopolitical study.

Nine theoretical fundaments were identified and explained in section 1, and six methodological guidelines were analysed in section 2. Both sections covered

[79] Adapted from: Jeffrey W. Taliaferro, "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", op. cit., p. 486; Norrin Ripsman, Jeffrey W. Taliaferro and Steven E. Lobell, *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, op. cit., p. 34.

researchable questions, problems, and techniques, which were raised in order to create a set of tangible guidelines on how to frame and operationalise a geopolitical study.

Moreover, the model of neoclassical geopolitics with its three sets of variables – independent variable systemic stimuli, intervening variables geopolitical agent's perceptions and capacities, and dependent variables geopolitical design and other foreign policy outcomes – was updated and better systematised, with the objective of helping to understand the reasoning in the geopolitical approach.

Having achieved the conceptual and operational objectives, particularly filling in the gap in the literature by joining disperse works and contributions, one hopes now that geopolitical studies may proliferate in the Academia, following these methodological guidelines, assessing them, or adding new developments.

References

Almeida, Poíblio Valente de, *Do Poder do Pequeno Estado (Enquadramento geopolítico da hierarquia das potências)* [About the Power of the Small State (Geopolitical framework of hierarchy of powers)], Instituto Superior de Ciências Sociais e Políticas, Lisboa, 2012.

Almond, Gabriel and Genco, S. J., "Clouds, Clocks, and the Study of Politics", *World Politics*, Vol. 29, No. 4, 1977, pp. 489–522.

Ardrey, Robert, *The Territorial Imperative*, Atheneum, Oxford, 1966.

Bartholomees, J. Boone (ed.), *The U.S. Army War College Guide to National Security Issues Volume I: Theory of War and Strategy*, Strategic Studies Institute, Carlisle, 2010.

Beaufre, André, *An introduction to strategy: With particular reference to problems of defense, politics, economics, and diplomacy in the nuclear age*, Frederick A. Praeger, New York, 1965.

Bennett, Andrew and Checkel, Jeffrey T. (eds), *Process Tracing – From Metaphor to Analytic Tool*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Bessa, António Marques, *Ensaio sobre o fim da nossa Idade* [Essay about the end of our age], Edições do Tempo, Lisboa, 1978.

Bessa, António Marques and Dias, Carlos Mendes, *O Salto do Tigre – Geopolítica Aplicada* [The Tiger's Move – Applied Geopolitics], Prefácio, Lisboa, 2007.

Betts, Richard K., “Should Strategic Studies Survive?”, *World Politics*, Vol. 50, No.1, 1997, pp. 7–33.

Blache, Paul Vidal de la, *Principes de géographie humaine publiés d’après les manuscrits de l’auteur [Principles of Human Geography published from the author’s manuscripts]*, Archives Karéline, Paris, 2008.

Blij, Harm, *Why Geography Matters More Than Ever*, Oxford University Press, London, 2012.

Brill, Heinz, *Geopolitik Heute – Deutschland’s Chance?* [Geopolitics Today – Germany’s chance?], Ullstein, Frankfurt-am-Main, 1994.

Brill, Heinz, *Geopolitische Analysen – Beiträge zur deutschen und internationalen Sicherheitspolitik 1974–2008* [Geopolitical Analyses - Contributions to the German and international security policy 1974–2008], Biblio, Bissendor, 2008.

Brodie, Bernard, “Strategy as a Science”, *World Politics*, Vol.1, No. 4, 1949, pp. 467–488.

Bull, Hedley, “Strategic Studies and Its Critics”, *World Politics*, Vol. 20, No. 4, 1968, pp. 593–605.

Castro, Therezinha de, *Geopolítica – Princípios, Meios e Fins* [Geopolitics: Principles, Means and Ends], Biblioteca do Exército, Rio de Janeiro, 1999.

Chauprade, Aymeric and Thual, François, *Dictionnaire de Géopolitique – États, Concepts, Auteurs* [Dictionary of Geopolitics – States, Concepts, Authors], Ellipses, Paris, 1998.

Chauprade, Aymeric, *Introduction à l’analyse géopolitique* [Introduction to geopolitical analysis], Ellipses, Paris, 1999.

Chauprade, Aymeric, *Géopolitique. Constantes et changements dans l’histoire* [Geopolitics. Constants and changes in History], Ellipses, Paris, 2007.

Cline, Ray S., *World power assessment: A calculus of strategic drift*, Westview Press, Boulder, 1977.

Cohen, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, Oxford University Press, New York, 1973.

Cohen, Saul B., *Geopolitics – The Geography of International Relations*, Rowan & Littlefield publishers, Lanham (MD), 2009.

Collins, J. M., *Grand Strategy – Principles and Practice*, Naval Institute Press, Annapolis, 1974.

Couto, Abel Cabral, *Elementos de Estratégia* [Elements of Strategy], vol I, Instituto Altos Estudos Militares, Lisboa, 1988.

Couto e Silva, Golbery, *Conjuntura Política Nacional, o Poder Executivo & Geopolítica do Brasil* [National Political Circumstances, Executive Power & Geopolitics of Brazil], Livraria José Olympio editora, Rio de Janeiro, 1980.

Febvre, Lucien, *La Terre et l'évolution humaine* [The Earth and human evolution], Renaissance du livre, Paris, 1927.

Fernandes, José P. T., *Teorias das Relações Internacionais. Da abordagem clássica ao debate pós-positivista* [Theories of International Relations. From the classical approach to the post-positivist debate], Almedina, Lisboa, 2009.

Fouberg, E. H., Murphy A. B., Blij H. J. de, *Human Geography: People, Place, and Culture*, John Wiley and Sons, Hoboken, 2012.

Fucks, Wilhelm, *Formeln zur Macht – Prognosen über Völker, Wirtschaft, Potentiale* [Formulas to Power – Predictions on Peoples, Economy, Pontentials], Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1965.

Gray, Colin S., *The Geopolitics of Super Power*, The University Press of Kentucky, Kentucky, 1988.

Gray, Colin S., "Inescapable Geography", *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, Nos. 2–3, 1999, pp. 161–177.

Grygiel, Jakub J., *Great powers and geopolitical change*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2006.

Haushofer, Karl, *An English Translation and Analysis of Major General Karl Ernst Haushofer's – Geopolitics of the Pacific Ocean: Studies on the Relationship between Geography and History*, The Edwin Mellen Press, Lewistor, 2002.

Haverluk, Terrence W., Beauchemin, Kevin M., Mueller, Brandon A., "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 19–39.

Johnson, Loch K. (ed.), *Handbook of Intelligence Studies*, Routledge, London, 2007.

Kelly, Phil, *Classical Geopolitics – A New Analytical Model*, Stanford University Press, Stanford, 2016.

Lowenthal, Mark M., *Intelligence – From Secrets to Policy*, SAGE, Los Angeles, 2015.

McDowell, Don, *Strategic Intelligence – A handbook for Practitioners, Managers and Users*, The Scarecrow Press, Lanham, 2009.

Meira Mattos, Carlos de, *Uma Geopolítica Pan-Amazônica* [A Pan-Amazonic Geopolitics], Biblioteca do Exército Editora, Rio de Janeiro, 1980.

Morgado, Nuno, "Vindicating Neoclassical Geopolitics, Challenging Postmodernism. A New Look at an Old Problem", *Central European Journal of International and Security Studies,* vol. 8, no. 4, 2014, pp. 222-250.

Morgado, Nuno, *Towards the New World Order? A Geopolitical Study of Neo-Eurasianism and Meridionalism* Ph.D. Thesis, Charles University, Prague, 2017.

Morgado, Nuno, "The role of *élites* in geopolitical studies", in: 5th *International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences and Arts*, SGEM Vienna, Volume 5, Issue 1.1., SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social Sciences & Arts, Sofia, 2018.

Nogueira, José M. F., *O Método Geopolítico Alargado – Persistências e Contingências em Portugal e no Mundo* [Enlarged Geopolitical Method – Persistences and Contingencies in Portugal and the World], Instituto de Estudos Superiores Militares, Lisboa, 2011.

Ó Tuathail, Geróid, *Critical Geopolitics*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996.

Prates, A. M., "Geohistória na concepção de Vicens Vives" [Geohistory in Vicens Vives' conception], *Geosul*, No. 2, 1986, pp. 94–102.

Ranke, Leopold von, *History of the Latin and Teutonic Nations 1494–1514*, George Bell & Sons, London, 1909.

Ratzel, Friedrich, *Géographie Politique* [Political Geography], Éditions Régionales Européennes S.A., Paris, 1988.

Ribeiro, António Silva, *Teoria Geral da Estratégia* [General Theory of Strategy], Almedina, Lisboa, 2009.

Ripsman, Norrin, Taliaferro, Jeffrey W. and Lobell, Steven E., *Neoclassical Realist Theory of International Politics*, Oxford University Press, New York, 2016.

Sicker, Martin, *Geography and Politics among Nations: An Introduction to Geopolitics*, iUniverse, New York, 2010.

Silverman, David, *Interpreting Qualitative Data – Methods for analyzing Talk, Text and Interaction*, SAGE, London, 2000.

Taliaferro, Jeffrey W., "State Building for Future Wars: Neoclassical Realism and the Resource-Extractive State", *Security Studies*, Vol. 15, No. 3, 2006, pp. 464–495.

Thomas, R. Murray, *Blending Qualitative and Quantitative Research Methods in Theses and Dissertations*, Corwin Press, London, 2003.

Toynbee, Arnold, *A Study of History: Volume I*, Oxford University Press, New York, 1987.

Thual, François, *Méthodes de la géopolitique – apprendre à déchiffrer l'actualité* [Methods of geopolitics – learning how to decipher the news], Éllipses, Paris, 1996.

Vaus, David A., *Research Design in Social Research*, SAGE, London, 2001.

Vives, Jaume V. *Tratado General de Geopolitica. El factor geográfico y el proceso histórico* [General treaty of Geopolitics. The geographical factor in the historical process], Editorial vicens-vives, Barcelona, 1972.

Internet sources:

Carvalho, Olavo de, "Aula 1", Curso Política e Cultura no Brasil, Seminário de Filosofia [Lesson #1, Course: Politics and Culture in Brazil, Philosophy Seminar], 20 February 2018, www.seminariodefilosofia.org/politica-e-cultura-ao-vivo/, 12/11/2019.

Davis, Jack, "Improving Intelligence Analysis at CIA: Dick Heuer's Contribution to Intelligence Analysis," 2 January 2016, www.au.af.mil/au/awc/awcgate/psych-intel/art3.html#rft1, 10/11/2019.

"*Heartland* – Who we are", Gruppo Editoriale L'Espresso Spa, http://temi.repubblica.it/limes-heartland/who-we-are/1194, 16/11/2019.

"Intelligence Analysts", U.S. Federal Bureau of Investigation, https://www.fbijobs.gov/121.asp, 02/11/2019.

"Methodology", STRATFOR, www.stratfor.com/about/methodology, 13/11/2019.

Owens, Mackubin T., "In Defense of Classical Geopolitics", www.badgleyb.net/geopolitics/docs/theory/defenseofclassicalgeop.htm, 05/11/2019.

Nuno MORGADO

NEOKLASIČNA GEOPOLITIKA:
PRELIMINARNI TEORIJSKI PRINCIPI I METODOLOŠKE SMERNICE

Apstrakt: Rad nastoji da izjednači geopolitičke studije i neoklasičnu geopolitiku. Shodno tome, ciljevi ovog rada su prevashodno konceptualni i operacionalni, i usmereni su na predstavljanje novih originalnih definicija geopolitičkih studija, te na objašnjenje neoklasičnog geopolitičkog modela i njegovih varijabli: sistemskih podstreka, percepcije i sposobnosti geopolitičkih delatnika i ishoda spoljne politike (prevashodno geopolitičkog dizajna). Autor smatra da centralni problem leži u povezivanju nekoliko teorijskih i metodoloških doprinosa ka koherentnom i novom geopolitičkom modelu, u okviru ograničenja fenomenološke sfere i sfere mekog pozitivizma. Struktura ovog kvalitativnog rada podeljena je na dve celine koje: 1) formulišu lanac teorijskih osnova geopolitičkih studija, i 2) opisuju metodološke korake koje geopolitičke studije mogu upotrebljavati. Autor pruža: a) novu definiciju geopolitičkih studija; b) objašnjenje pojma geomisguidence; c) razlaganje i uokviravanje Racelovog pojma „osećaja prostora" (Raumsinn); i d) sistematizuje i procenjuje literaturu geopolitičkih studija na različitim jezicima, iz perspektive teorije i metodologije. Navedeni nalazi okrenuti su ka praktičnim aspektima operacionalizacije geopolitičkih studija, sa zaključkom da analiza lokacije države nije dovoljan konstitutivni element geopolitičkih studija kao pristupa proučavanja međunarodnih odnosa.

Ključne reči: geopolitičke studije, metodologija, potencijal, geopolitički delatnik, geopolitički dizajn, spoljna politika.

UDC: 327::911.3
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, No. 1, pp. 158–178

Review article
Received: 10 January 2020
Accepted: 16 March 2020
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001158Z

From a *critique* to self-evolving (inter)discipline: Critical geopolitics vs. popular geopolitics

Marta ZORKO, Dario SRŠEN[1]

Abstract: The paper shows the development of critical geopolitics from its conceptualisation by O Tuathail, Dalby and Routledge at the end of the last century up to its critics and development of phenomena that influenced the self-evolution of discipline. The first goal of this research is the analysis of the main thesis from the above-mentioned authors in order to test them on contemporary examples. The second goal is consisted of the contemporary phenomena analysis, from the media critique to a wider societal critique, as well as their influence on the self-evolution of the discipline, especially in the area of popular geopolitics. This review streams towards the state of the art analysis, defining and positioning this (inter)discipline in frames of old/new geopolitics, international relations, and human geography. The main thesis is that contemporary phenomena (as a cause) narrowed down the focus of research areas in some scientific fields, while in others it made unavoidable to skip interdisciplinary perspective both in theoretical as well as in methodological sense. The critics of classical geopolitics developed three directions for research: as a part of critical geopolitics as self-contained discipline and numerous subdisciplines or even disciplines (e.g., popular geopolitics); as critiques of newly developed neoclassical theories and schools in international relations; and as interdisciplinary attempts that highlights research on contemporary phenomena and criticise all so far developed methods and tools as non-adequate for research in such a complex world of the present challenges.

Key words: critical geopolitics, popular geopolitics, Gearoid O Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge.

---

[1] Dr. Marta Zorko is an Associate Professor at the Faculty of Political Science, University of Zagreb, Zagreb. E-mail: mzorko@fpzg.hr

Dario Sršen, M.A., is an intern in magazine *Zaštita*, Zagreb.

Geopolitics has come a long way since 1899, the time Rudolf Kjellén, a Swedish political scientist, coined the term. Today, the science is far from looking for *Lebensraum*, and much closer to interrogating how space is being perceived, moreover, "how and why we have come to think of the world (or parts of it) in a certain way".[2] Discursiveness of geopolitics and geopolitical thought is the main postulate in critical geopolitics in the legacy of O Tauthail, Dalby and Routledge and their *Geopolitical Reader* from 1998.[3] For them, three intellectual critiques – of political realism as a backbone for geopolitics, wise man in the centre of the state actions, and power – make the construction for a *new discipline* of critical geopolitics. And indeed, it was the most successful way to bring the geopolitics back in the frames of science since the devastation after World War II.[4]

The turbulent contemporary world of the late 20th century brought new realities that influenced international relations, political geography, geopolitics, human geography and security studies in the most crucial way: states were not the only actors in the international arena, the territory and challenges become interconnected beyond state borders in a globalised world of information, and power was subdivided and fragmented in asymmetric manners.

As states remained the only subjects with mechanisms developed for actions in the international arena, they remained key subjects, but new ones, as well as different divisions in power politics, demanded new approaches for research in the above-mentioned disciplines. In the area of geopolitics, it changed the main core of discipline definition: neither states were sole actors acquiring for power, nor power was solely obtained in an old-fashion way with guns. And even if so, the legitimacy for violent actions is nowadays required from (global) citizens. Information and flow of information became a playground, not to say a battleground, for requiring global power and global sympathy.

Those facts led to a narrowing of research focus in some of the disciplines, on the one hand, as well as unavoidable interdisciplinary views and new perspectives in both theoretical and methodological ways, on the other. Critique of classical geopolitics resulted in researches in three directions: critical geopolitics as a new

---

[2] Jason Dittmer and Daniel Bos, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2019, p. 11.

[3] Gearoid O Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998.

[4] For different attempts and new names for the return of geopolitics see more in: Marta Zorko, „Politička geografija, geopolitika i geostrategija u Političkoj misli od 1964. do 2013. godine", *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 51, No. 1, 2014, pp. 109–132.

discipline with self-evolving subdisciplines; as a critique of power relations within the existing neoclassical IR theories; and as an interdisciplinary field of science with a focus on rapidly changing phenomena and criticising all methods and tools as non-sufficient for explaining the complex contemporary world.

Several examples of self-evolving (sub)disciplines could be found in the past ten years. For instance, anti-geopolitics with its subdivisions,[5] geopolitics of emotions,[6] environmental geopolitics,[7] and popular geopolitics,[8] which will present a case study in this paper. For all of them, attempts for classification lie in in-between questions whether they a) are a subdiscipline of critical geopolitics; b) form a new discipline or c) belong to the interdisciplinary field. In this paper, popular geopolitics has been chosen as an example due to the fact that it has been the most developed part of *contemporary* geopolitics in a sense of the number of authors, case studies involved, and papers claiming its belonging to one of three categories defined. Contemporary geopolitics is used as a collective phrase here, hence the aim of this paper is to analyse relations in or in-between scientific fields involving popular geopolitics.

The legacy of O Tuathail, Dalby and Routledge

O Tuathail, Dalby and Routledge introduced a new form of geopolitical thinking – critical geopolitics. Although this form of radical geopolitical thinking was already introduced in France, O Tuathail and others classified and introduced it to a wider audience. Critical geopolitics represents more than merely critical thinking about geopolitical phenomena and geopolitical legacy. Critical geopolitics is consisted of three negations/critiques and could be positioned in post-structuralism in an IR theoretical sense. Critical geopolitics has been developing as a perspective in political geography and IR since the 1980s, and it is based on "three sets of

[5] Gearoid O Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, pp. 257–269.

[6] Dominique Moisi, *The Geopolitics of Emotion: How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope are Reshaping the World*, Doubleday (NY), 2009.

[7] Simon Dalby, "Environmental Geopolitics in the Twenty First Century", *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 39, No. 1, 2014, pp. 3–16.

[8] Gearoid O Tuathail, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", in: Colin S. Gray and Geoffrey Sloan (eds), *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass Publishers, London and Portland, 1999.

intellectual arguments".[9] The first one tries to go beyond political realism in defining geopolitics as "a discourse".[10] This first argument helped in developing a different perspective on theoretical grounds that geopolitics might be embedded in. As a counterpoint to the leaning to realism in IR, O Tuathail, Dalby and Routledge offered a perspective in which worlds are being structured rather than given. Geopolitics as a discourse puts emphasis on unpacking different narratives that have been created out of the desire for power. The second argument tries to explain the cultural embodiment of geopolitics going beyond the *wise man*.[11] Although these authors accept that geopolitical discourses could be created in the centre(s) of state power, they arise from a set of historical narratives, myths, identity, and cultural heritage. The final argument tries to go beyond power structures that create geopolitical discourses. O Tuathail, Dalby and Routledge argument that there is

> (…) a paradox in classical geopolitical thinking: on one side, they create a fight for power between states, on the other hand, they have small or no influence on social structures of power within the state that create geopolitical discourses for fighting.[12]

The same authors through several papers tried to conceptualise critical geopolitics by dividing it into four subareas.[13] The first one is formal geopolitics, whose object of research lies in geopolitical thoughts and geopolitical tradition. It is oriented towards the re-conceptualisation of classical geopolitical authors and their thesis in cultural context as well as the time-space dimension. The second one is practical geopolitics and it is oriented towards the everyday practice of statecraft. The main question is how geopolitical imaginations may trigger actions in foreign policy strategies. As the third one listed, there is popular geopolitics. Popular geopolitics objectifies communication, the media and popular culture, trying to create a geographical meaning for produced geopolitical imaginations. The image of people(s) and places, as well as the image of nations, are being created and deconstructed trough communication canals and popular culture products. Since this area is developing so quickly and rapidly, there is a lot of researches done from the perspective of popular geopolitics as well. This subdiscipline evolved in its own direction, and that is the reason it will be broadly

---

[9] Gearoid O Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, op. cit., p. 19.

[10] Ibid., p. 20.

[11] Ibid., p. 21.

[12] Ibid., p. 23.

[13] Especially John Agnew, Simon Dalby and Gearoid O Tuathail. See also: Gearoid O Tuathail, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", op. cit., p. 111.

explained in this paper as well. The final subarea was called structural geopolitics, and it is oriented towards global processes, tendencies, and contradictions in contemporary geopolitical conditions.[14] As an only globally-focused subarea in its reach, it triggered the development of different perspectives and topics in research due to the fact of ongoing changes in the contemporary world, which is globally interconnected. For instance, environmental geopolitics as a subdiscipline or even a discipline of ecopolitics should be emphasised in this sense.[15]

Contemporary geopolitical phenomena in a globalised world

Twenty years ago, in the area of geopolitical researches, a lot was being explained by the process of globalisation. Both in the form of a research question, and the same time as a research output, misleading thesis on globalisation insisted on the end of the physical World we knew and "introduced a virtual sphere of territoriality as more important one".[16] Those endisms in the form of new world order realities have been discredited by globalisation critics, namely O Tuathail. His main thesis in several papers explained the theory of deterritorialisation as a re-territorialisation, as well as revealed globalisation for not being global at all.[17] O Tuathail claims that ongoing phenomenon is not loose in the importance of the territory in today's world but rather the phenomenon of re-conceptualisation between territory, people and power.[18] Moreover, globalisation as he sees it led to severe differences and divisions worldwide and cleavages inside societies.[19] At the same time, globalisation is the main driver in researches placed in the area of popular geopolitics. The power that global products of popular culture may cumulate and impose plays the central role in content and discourse analysis undertaken from different scientific fields, not only in the area of popular geopolitics.[20]

---

[14] Gearoid O Tuathail, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", op. cit., p. 111.

[15] Simon Dalby, "Environmental Geopolitics In The Twenty First Century", op. cit., pp. 3–16.

[16] Marta Zorko, *Geopolitika i teritorijalnost*, Jesenski & Turk, Zagreb, 2018, p. 24.

[17] Gearoid O Tuathail, "Political geography III: Dealing with deterritorialization", *Progress in Human Geography*, Vol. 22, No. 1, 1998, pp. 81–93.

[18] Ibid.

[19] Ibid.

[20] Robert A. Saunders and Vlad Strukov (eds), *Popular geopolitics: Plotting an evolving discipline*, Routledge, London and New York, 2018.

The phenomena arisen out of an unevenly globalised world in a constant change are threefold: "the interconnections of territory, the multiplication of actors, and fragmentation of power".[21] The territory is interconnected mainly through information, the media, popular culture and virtual space, and therefore new tools for research in the area of geopolitics were needed. That tool emerged partly in the subdiscipline of popular geopolitics, but concrete tools were "borrowed" from the theory and methodology of the media and communication. That is the reason for claims that popular geopolitics belongs to an interdisciplinary field rather than being an isolated subdiscipline.[22] The multiplication of actors stands for the fact that states are not solely subjects in international relations and geopolitics. "Classical" geopolitics puts states in the centre of the discipline stressing the importance of power and forming it as a study of states in the context of the global map defined by power-relations. Nowadays, states are not the only actors that influence, may influence or are being influenced by global space phenomena. Global space is functioning on the basis of inequality, asymmetry, as well as shifts of multipolar centres of power. Therefore the power is being fragmented not only between states in bilateral or multilateral manner but in multipolar centres combined of states, supra-national entities, global cities, terrorist organisations, multinational companies, powerful individuals, celebrity leaders, etc.[23]

The new perspectives and realities introduce two new levels of research. Other than only state-centric and nation-state oriented subjects, phenomena and exchange in power, micro-level and macro-level perspective allows a wider and interdisciplinary approach to contemporary geopolitics. O Tuathail's classification of critical geopolitics could also be explained through those two levels or perspectives.[24] Moreover, O Tuathail, Dalby and Routledge put formal, practical and popular geopolitics into a state-centric perception of the geopolitical culture of a state.[25] Therefore, for them, structural geopolitics is the only one left for both micro and macro-level perspective. When explaining geopolitical traditions embedded in the geopolitical culture of the state through imaginations, O Tuathail, Dalby and

---

[21] Marta Zorko, *Geopolitika i teritorijalnost*, op. cit., pp. 25–26.

[22] Robert A. Saunders and Vlad Strukov, "Introduction", in: Robert A. Saunders and Vlad Strukov (eds), *Popular geopolitics: plotting an evolving discipline*, Routledge, London and New York, 2018, p. 1.

[23] Saskia Sassen, "The Global City: Introducing the Concept", *Brown Journal of World Affair*, Vol. XI, No. 2, Winter/Spring 2005, pp. 27–43; Robert A. Saunders and Vlad Strukov, "Introduction", op. cit., p. 4.

[24] Gearoid O Tuathail, "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", op. cit., p. 111.

[25] Gearoid O Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, op. cit., p. 22.

Routledge define the products of formal, practical and popular geopolitics.[26] Statecraft, strategies, studies and constitutional acts are the product of formal geopolitics; statesman speeches, foreign policy decisions and actions are the product of practical geopolitics; while the representation of a country projected/imagined through the media and popular culture products are the product of popular geopolitics. With the state being the only subject of formation and the only subject being formatted in this circular process of discourse creation, the critique from scholars suggesting the global citizens concept was being expected.[27]

Understood narrowly, popular geopolitics is engaged in (how) a state produces discourses about other states (or Other people) and image of a state being produced by other states or globally. This global part is the most problematic one for Saunders and Strukov explaining that global culture and global citizens in the area of popular geopolitics break the bonds with a states-only approach.[28] They define popular geopolitics as an interdisciplinary balance between popular culture, geopolitics and international relations.[29] One could add different disciplines to this equation and therefore popular geopolitics deserves further elaboration in the next part of this paper.

Mentioning global space brings us back to non-state actors and levels. Micro and macro processes belonging to structural geopolitics in O Tuathail's classification have their own dynamics as well.[30] Defining interrelation between a state and micro or macro levels, several concepts must be further explained: global space, global challenges, the interconnection of challenges, multi-centrism, asymmetry, state role in the contemporary world, re-territorialisation, and new micro divisions. The understanding and definition of those concepts put the view on critical geopolitics into the perspective of the existing theories and may help with positioning within different fields of science. Using or "borrowing" different methodological tools does not make a discipline vague or empty. An interdisciplinary approach is common in the social sciences. Nevertheless, such global space is being connected, divided and influenced by information. The power of information and its placement becomes crucial in geopolitical visioning as well. Spivak defined geopolitics as a creation of different Worlds – *Worlding* – while trying to explain its discursiveness.[31]

---

[26] Ibid.

[27] Robert A. Saunders and Vlad Strukov, "Introduction", op. cit., pp. 4–5.

[28] Ibid.

[29] Ibid., p. 3.

[30] Gearoid O Tuathail "Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society", op. cit., p. 111.

[31] Spivak 1988: quoted in Gearoid O Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, op. cit., p. 15.

If we accept the notion from critical geopolitics that geopolitics is a discourse, then popular geopolitics becomes the most effective tool for geopolitical reasoning in the contemporary world of discourses and representations.

The analysis of a subdiscipline and its merits: Popular geopolitics as an interdisciplinary tool?

In the (r)evolution of geopolitics, popular geopolitics plays a major part. In numerous attempts to put this (sub)discipline in theoretical and methodological context, three perspectives stand out. First one, in a legacy of O Tuathail, Dalby, Agnew and others, popular geopolitics is being a part of critical geopolitics, a subdiscipline dealing with discourses about states in the media and popular culture products. The key misunderstanding in this narrow perspective of popular geopolitics serves the limits of focusing on states as the main actors in the production or re-production of discourses in the media and popular culture. The further evolution of the media, communication and technology, as well as new authors engaged in this field, led to notions that popular geopolitics is ready for the definition of being a self-contained discipline.

Jason Dittmer can certainly be considered as the father of this discipline (if considered as a discipline), along with Johanna Sharp and Klaus Dodds. Dittmer asked seemingly a very simple question: "What is the relationship between popular culture and geopolitics" and maybe more importantly – "What does that relationship have to do with you and me".[32] The drive to search the answers to these questions led him to write *Popular Culture, Geopolitics, and Identity* which later got its second edition. Before defining popular geopolitics as a new discipline, one must question and understand the connection geopolitics has with popular culture. If we were to oversimplify it by putting it in one word, one could say that the connection is – propaganda. It can be a song that is supposed to evoke national pride, a movie whose villain is of a certain nationality or even just a newspaper article that is telling us how bad some other government is.[33] But not everyone will interpret a James Bond villain with a Russian accent as an allegory that the Russian Federation is bad; or an Arab terrorist in a Hollywood film as a sign that the Middle East should be invaded. So, the question is, what does make a film or

[32] Jason Dittmer and Daniel Bos, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, op. cit., p. vii.

[33] Ibid., p. xviii.

a song (geo)political and what gives a deeper meaning to popular culture? Usually, it is very important if the creator of a certain piece of popular culture is making it with a deeper meaning in mind. Although, sometimes what the author had in mind is not the same as what the consumer will understand or perceive. Dittmer's example for this is a song by Bruce Springsteen, *Born in the USA*. The song was meant as an anti-war protest and a protest on negative consequences in the context of Vietnam War veterans. But now, it is regarded as a song that invokes feelings of patriotism and pride for being a part of the American nation.[34]

There is even a Croatian version called *Rođen u Zagrebu* that is a local patriotic song, creating an identity for people born in the capital of Croatia, Zagreb. Therefore, the same melody has (at least) three interpretations depending on the area of the consummation of product, as well as (at least) three different meanings. This example clearly show us that a very big part of making popular culture geopolitical is done by its consumers. They are the ones who, in the end, determine if popular culture is fun or propaganda and that depends on their identities. Therefore, "whether popular culture is propaganda or just entertainment is determined not by its content but rather by the identity of the consumer".[35] The relationship between popular culture and geopolitics is that popular culture is used to create certain imaginations of people, events or places, and to evoke certain feelings about others or us. Popular culture reminds us of who we are or who we supposed to be.[36] The other question was regarding the influence that popular culture and geopolitics have on our everyday lives and us. Part of this answer can be found in the last sentence and in the fact that our identities shape our understanding and perception of popular culture that we consume. The novelty in this approach plays the importance of consumers brought down to individual persons. The key to explaining popular geopolitics as a new discipline lies in the psychosomatic effects that discourses of different places could have on individuals (who then support state actions or disobey them). In this perspective of popular geopolitics being a discipline, it is all about the critique of how individuals imagine spaces, places and people(s), and how those imaginations influence their perceptions.

If considered a new discipline, it could be summarized as "a niche within political geography wherein scholars study the everyday experience of

---

[34] Gillian Rose in 2007 defined three places (sites) for culture to be studied at: place of production, place for the product in question, and place of consumption. Citing Rose, Dittmer gives the example of different places for Bruce Springsteen's song. For more see: Jason Dittmer, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2010, pp. 37–38.

[35] Jason Dittmer and Daniel Bos, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, op. cit., p. xviii.

[36] Ibid., p. 1.

geopolitics".[37] In other words, "popular geopolitics refers to the everyday geopolitical discourse that citizens are immersed in every day".[38] But these definitions do not paint a vivid picture of popular geopolitics, so it is perhaps better to use a quote from a book by Klaus Dodds that says:

> The geopolitical power of the media, therefore, lies not only in the broadcasting itself but also the manner in which events, people, and places are "framed". The latter is a term used in media studies to describe the way in which a story is explained to viewers or listeners.[39]

As one could see, the media and communication theories, as well as the media studies methodology, play a crucial part in popular geopolitics as a discipline.

Jason Dittmer, in his first edition of *Popular Culture, Geopolitics, and Identity,* mentions methods that could be used for studying popular geopolitics.[40] Starting from differing places (as Gillian Rose did in 2007) of production, act, and consumption, Dittmer puts similar importance on producers and their intentions as well as audience and their perception in the discourse making process. And indeed, by introducing the importance of audience a whole variety of new perspectives, from the media, sociology to psychology should be considered as well. The need for such an interdisciplinary perspective led Saunders and Strukov to position popular geopolitics as an (inter) discipline in-between popular culture, geopolitics and IR. They state that the main problem of popular geopolitics lays in the fact that popular geopolitics "simultaneously defines and produces what it studies".[41] That is why three perspectives of this

> (…) dualistic relationship include: (a) the use of popular culture to construct and promote a specific world view; (b) the dissolution of 'real politics' in favour of hyper-mediated, impression-based politics on the world stage; and (c) disciplinary approach to the study of contemporary and historical phenomena.[42]

At the same time, all of these approaches to popular geopolitics have been considered in works of authors claiming popular geopolitics to be an independent

---

[37] Ibid., p. xix.

[38] Ibid., p. 15.

[39] Klaus Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007, p. 149.

[40] Dittmer mentions archival research, composition analysis, content analysis, discourse analysis, and ethnographic methods as the most common ones, as well as interviews and the focus groups as tools for gathering the data. Jason Dittmer, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, op. cit., pp. 38–42.

[41] Robert A. Saunders and Vlad Strukov, "Introduction", op. cit., p. 1.

[42] Ibid.

discipline as well. The puzzle continues as some authors see popular geopolitics as two sides of the same coin in these intertwined relations of disciplines and subdisciplines. For Kyle Grayson

> (…) the co-constitution of popular culture and politics has thus led to the development of two related fields of inquiry: popular geopolitics in political geography and popular culture and world politics (PCWP) in international relations (IR).[43]

No matter being a subdiscipline of critical geopolitics (Agnew, O Tuathail, Dalby), a discipline (Dittmer, Dodds, Sharp) or an inter-discipline (Saunders, Strukov), popular geopolitics stands out with the number of published papers and undertaken researches. Themes, topics, case studies and papers show that the only possible classification for the State-of-the-Art in this area is medium. The medium through which information or discourse is being communicated set the ground rules for research methodology as well. Each medium has its own postulates of functioning, existing theories of potential influence and methodological apparatus for research. Other than labelling popular geopolitics through discourses of sub-intra-yes-no-discipline one might categorise it through medium practices and postulates.

A Medium as an only plausible label in popular geopolitics classification

Dittmer and Bos say that "the focus of popular geopolitics on the media includes the news media […] comic books, television shows, novels, movies, music, and the internet".[44] We could find examples for all forms of the media mentioned here and many more that are not, for example, radio or photography. But it makes more sense if we group them in certain categories regarding their main attributes and connections. As we know, the word *geography* comes from the Greek language and can be roughly translated as *earth writing,* which has its roots in its "early definition as the science of mapping and dividing the world up into natural

[43] Kyle Grayson, "Popular geopolitics and popular culture in world politics: Pasts, presents, futures", in: Robert A. Saunders and Vlad Strukov (eds), *Popular geopolitics: plotting an evolving discipline*, Routledge, London and New York, 2018, pp. 43–62.

[44] Jason Dittmer and Daniel Bos, "Popular Culture, Geopolitics, and Identity", op. cit., p. 16.

[45] Ibid., p. 11.

regions".[45] One needs to label areas, geographically or even virtually, since the early beginnings of cartography. Although the modern map is being rather complicated in acknowledging all the subjects and their interrelations, virtual sphere and interconnections, the need for visualisation and imagination of space still remains crucial for geopolitics.

Regions in a sense of popular geopolitics could be oriented towards medium through information sent, or moreover, the type of receptors needed to absorb the information. The regions for the perception of space and spatial relations are visual, audio and virtual. Bearing in mind that limits between those regions are often blurry, that visual may have audio background, as well as songs have videos, and they all came together in virtual area, each of them has its own postulates of functioning and therefore interdisciplinary methods of popular geopolitics should rely on the understanding of those postulates as well.

In defining the regions of popular geopolitics, one has to ask a key question – what does stimulate consumers? In visual popular geopolitics, the main stimulation comes from what we see. But some forms of popular culture transcend just one natural region such as films and television shows. They do not rely on the consumer only to see them but also to hear them. Nevertheless, the main stimulation from them is still visual. People can enjoy *The Godfather* even if they do not understand English and therefore do not understand that Don Vito Corleone is making them an offer they cannot refuse, but they have subtitles that will explain them that. Although a valid point can be made about the audio stimulation in films, visual stimulation is much more important.[46] That is why silent movies were able to thrive for such a long time.

When discussing visual popular geopolitics, there is no other form of popular culture that relies so heavily on the visual stimulation as comic books. The most important author in this field is, once again, Jason Dittmer, with his book *Captain America and the nationalist superhero*. He claims that there is a widespread belief that superheroes reflect a "uniquely American understanding of power and morality", and therefore they have the "ability to serve as a proxy for American geopolitical identity".[47] But do authors of comic books really design them having

[46] Music is an integral part of every film, and as such can influence the quality and reception. But a film without any sounds is still a (silent) film, whereas music without any visual stimulation is music. That is the difference between films and music (videos), and the difference between video and audio regions of popular geopolitics.

[47] Jason Dittmer, *Captain America and the nationalist superhero*, Temple University Press, Philadelphia, 2007, p. 2.

their (geo)political influence in mind? Not necessarily, but what they often do have is their set of political beliefs. They integrate those beliefs in characters and then project them, whether intentionally or not, on the consumers of comic books. For example, the author of Captain America comics, Jack "Kirby was the son of an Austrian immigrant and grew up in the Lower East Side of Manhattan in a Jewish neighbourhood" and these comics gave him an opportunity to "express his view of America from an immigrant neighbourhood in New York City".[48] This shows the importance of identity in popular geopolitics, not only of the consumers, as it was already stated, but also of the author.

In visual popular geopolitics, other than comic books, one may add books and book screenings, written media, films and TV series, as well as specific genres, e.g. manga and anime. For Saunders and Strukov some examples in this area are Joanne Sharp and analysis of the *Reader's Digest* influence on the U.S. Cold war imagination; Klaus Dodds' *James Bond* films analysis; Jason Dittmer's *Captain America*; Jutta Welde's research on the television and film series *Star Trek*, Cynthia Weber's analysis of the filmic U.S. identity in war; Iver Neumann's and Daniel Nexon's *Harry Potter* analysis; Daniel Drezner's potential zombie addition to international relations theories.[49] One may add here Dominique Moisi's geopolitics of TV series, including famous GOT, Sean Carter and Derek McCormack's *Black Hawk Down* analysis; Saunders' Nordic noir TV drama or *Boratology*.[50] There have been some attempts of analysis in the area of popular geopolitics in Croatia as well. Marta Zorko and Hrvoje Mostarac defined three geopolitical discourses of Japan communicated in the world of anime.[51] Marin Cvitanović searched for (re)construction of Balkan identities in popular music and found four discourses: Balkan as Balkanisation, Balkan as Emotion, Differentiation in male and female Balkan and Balkan as Orient/southern from Happiness.[52]

---

[48] Ibid., p. 9.

[49] Robert A. Saunders and Vlad Strukov, "Introduction", op. cit., p. 7.

[50] Dominique Moisi, *Geopolitika televizijskih serija*, Clio, Beograd, 2016; Sean Carter and Derek McCormack "Film, geopolitics and the affective logics of intervention", *Political Geography*, Vol. 25, No. 2, 2006, pp. 228–245; Robert A. Saunders, "What the TV series 'The Bridge' tells the world about Malmö", *Sydsvenskan*, 6 December 2019; Robert A. Saunders, *The Many Faces of Sacha Baron Cohen: Politics, Parody, and the Battle over Borat*, Lexington Books, Lanham, 2008.

[51] Marta Zorko, Hrvoje Mostarac, „Popularna geopolitika Japana: geopolitički diskursi anime serijala", *Medijske studije*, Vol. 5, No. 10, 2014, pp. 4–18.

[52] Marin Cvitanović, „(Re)konstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu", *Migracije i etničke teme*, Vol. 25, No. 4, 2009, pp. 317–335.

Although Marin Cvitanović analysed song lyrics mentioning Balkans, not rhythm or chores, this case study along with Ivan Barić's analysis of Roma people in popular music in ex-Yugoslavia belongs to the area of audio popular geopolitics.[53] Audio popular geopolitics is defined by audio stimulation, in other words, by what we hear. Just as comic books are a clear representation of the visual region, there is one form of popular culture that fits perfectly within this one. It is, of course, music or rather, songs. One song was already mentioned in this paper – Bruce Springsteen's *Born in the USA* – as a combination of discursiveness in production and reception. Except from music discourses produced in stand-up comedy format also belong in this area.[54] Radio Geopolitics is not a new concept as well. Alasdair Pinkerton and Klaus Dodds analysed the importance of radio and radio communication in everyday practice and diplomacy.[55]

Virtual popular geopolitics is oriented mainly towards the Internet content and is developing rapidly. There are some crucial postulates and terms that define research from this perspective and are closely connected to different definitions and meanings of terms: fragmentation and multiplication of discourses; fake news, selective aspects of reality, virtual reality, augmented reality, and mobile augmented reality.

Video games are a rapidly growing industry that influences young people and their perception of the world. Salter argues that video games change the reality in a sense of involvement in war developing strategic thinking, or even send subliminal political messages in this virtual environment.[56] Social networks may be another example in which discourses could be produced and consumed.[57] Even so, a similar question remains: by whom and why? User-generated content in big data becomes more and more important each day. (Re)presentations of tourist locations, photographs on Instagram, comments on Twitter, check-ins in Facebook create imaginations about places, spaces and people and co-create geopolitical

---

[53] Ivan Barić, *Analiza narativa i diskursa o romima u popularnoj glazbi na području bivše Jugoslavije*, University of Zagreb, Rector's Award for 2015, https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/preuzmi, 12/12/2019.

[54] For instance: Darren Purcell, Melissa Scott Brown, Mahmut Gokmen, "Achmed: The Dead Terrorist And Humor in Popular Geopolitics", *GeoJournal*, No. 75, 2010, pp. 373–385.

[55] Alasdair Pinkerton and Klaus Dodds, "Radio geopolitics: Broadcasting, listening and the struggle for acoustic spaces", *Progress in Human Geography*, Vol. 22, No. 1, 2009, pp. 10–27.

[56] Mark B. Salter "The Geographical Imaginations of Video Games: Diplomacy, Civilization, America's Army and Grand Theft Auto IV", *Geopolitics*, Vol. 16, No. 2, 2011, pp. 359–388.

[57] Robert A. Saunders, *Ethnopolitics in Cyberspace: The Internet, Minority Nationalism, and the Web of Identity*, Lexington Books, Lanham, 2011.

imaginations and discourses of the contemporary world. Is a place being perceived as a safe, is a tourist location being appealing, is a comment changing one's mind, or why all beaches have the same colour of sand and nuance of the sea? – these are the questions one must ask oneself and will provide a basis for future research in this area.

Discussion and conclusion(s)

Critical geopolitics is scholarship emerged at the end of the last century oriented towards moving beyond the three common mistakes of classical geopolitics. In doing so, it has distanced itself from *Geopolitik* of imperial times as well as from the realism in international relations as the only recognised perspective of World power-relations and state actions. Both dissociations made a clear-cut from violent ideologies of the 20th century but as well as with its scientific (or not so scientific) origins. While bringing geopolitics back on scientific track, critical geopolitics left its positioning undefined: was it an old discipline abolished from all wrongdoings of imperial and ideological geopolitics trough critique; or a new one acknowledging changes in the world and anticipating new power relations in global space?

There is a lot of evidence for both statements, as well as parallel co-existence of old postulates in new geopolitical order. The main critics of critical geopolitics bring back the issues of the interrelation of classical geopolitics and critical geopolitics, where the critique undermines the main backbone of geopolitics as a whole by not recognizing it. Phil Kelly compared the classical and critical approach, suggesting that "both versions, although different in most respects, are equally legitimate for study and perhaps may be brought closer together, at least in ways that may complement each other".[58] And indeed, in an unevenly globalised world, there is still a place for classical geopolitical thinking, as well as the need for critical geopolitical conceptualising. The same author defines co-existence in a way that "the classical version deserves consideration as a contribution to international relations theory and to foreign policy-making".[59] At the same time, "the critical approach provides a needed and necessary critique of the classical, exposing its weaknesses and suggesting an emancipatory alternative".[60]

---

[58] Phil Kelly, "A Critique of Critical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2006, p. 24.

[59] Ibid.

[60] Ibid.

Terrence Haverluk and others argue that "critical geopolitics unnecessarily limits the wider application of geopolitics because it is: 1) anti-geopolitics; 2) anti-cartographic; and 3) anti-environmental".[61] Moreover, in their analysis they argue, "all three 'beyonds' are no longer dominant discourses in geopolitics, having died mostly a natural death".[62] The natural death of *beyond realism* they see in the fact that "assumptions and conclusions of realism have been widely challenged since the end of the Cold War"; of *beyond wise man* in the fact of having female leaders around the world; and natural death of *beyond the power* in the fact that "most contemporary writing on geopolitics acknowledges the structure of power within states as a potential constraint on power capabilities and geostrategy".[63] But, geopolitics being resonated as a discourse originated from critical geopolitics. No matter of *beyond* not being any longer dominant discourse(s), discursiveness in geopolitics and geopolitical thought is still present. That creates another set of problems for critics of critical geopolitics. The post-structuralism in international relations paved the way for alternative understandings of the creation of perceptions and imaginations. Poststructuralists

> (…) always call into question how certain accepted 'facts' and 'beliefs' actually work to reinforce the dominance and power of particular actors within international relations. Post-structuralism doubts the possibility of attaining universal laws or truths as there is no world that exists independently of our own interpretations.[64]

This poses a major issue in front of critical geopolitics since individual and partial interpretations are legit in its merits but may limit the totality in world view, especially one of the global world. Haverluk and others remind us that despite of

> (…) the penchant for critical theorists (is) to remind us of the 'social construction of geopolitical theories' does not obviate the fact that many of these theories, past and present, explain only a partial slice of reality.[65]

---

[61] Terrence W. Haverluk, Kevin M. Beauchemin & Brandon A. Mueller "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, p. 19.

[62] Ibid., p. 20 (f. 2).

[63] Ibid.

[64] Aishling Mc Morrow, "Introducing Poststructuralism in International Relations Theory", in: Stephen McGlinchey, Rosie Walters and Christian Scheinpflug (eds), *International Relations Theory*, E-International Relations Publishing, 2018, https://www.e-ir.info/publication/international-relations-theory/, 12/12/2019.

[65] Terrence W. Haverluk, Kevin M. Beauchemin & Brandon A. Mueller, "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", op. cit., p. 20 (f. 2).

Rather than the global world, critical geopolitics is a tool in explaining and criticising the global world due to the difference of the phenomena in question.

New realities in power flow shifted the question of balance in power from where to whom. This reality changes the realm of geopolitics towards new potential aspects of resistance. Existing of the different subaltern

> (…) imaginaries that offer creative alternatives to the dominant (critical) geopolitical scripts. The concept of subaltern makes direct reference to postcolonial notions of power relations, suggesting a position that is not completely other, resistant or alternative to dominant geopolitics, but an ambiguous position of marginality.[66]

For now, these bottom-up power shifts and influences are reserved for people who have been marginalised by dominant geopolitics. The practices, whether strategies of survival or getting on with everyday life in Palestine, newspaper publication in Tanzania, or practices of peace-building in the Philippines or Colombia, are all ways of reworking dominant geopolitics not simply through the critique, but through offering up lived alternatives.[67] As Joanna Sharp noticed (as well as O Tuathail, Dalby and Routledge by defining Anti-geopolitics), the term subaltern geopolitics is twofold:

> (…) it looks past the binary vision of geopolitical reasoning and much critical engagement with it, and also seeks to go beyond the endlessly critical nature of critical geopolitics, to offer alternative ways of imagining and doing geopolitics.[68]

Inspired by postcolonial stress, feminist thought and dissident actions as well as anti-geopolitical interventions to common power-knowledge debate, form new directions of development in geopolitics. Moreover, with the development of the media, especially social media, user-generated content turned the perspective of power in the creation of spaces from exclusively top-down to cumulatively bottom-up imaginations. Unknown users are able to create content, define worlds and share their imaginations.

Besides the debate of interrelations of classical and critical geopolitics, the authors involved in the field of critical geopolitics mainly disagree regarding its position in the scientific frameworks. The main question is whether parts of critical geopolitics (especially popular geopolitics) are new disciplines, critique to neo-classic international relations perspectives or an interdisciplinary view to similar issues of

---

[66] Joanna Sharp "Subaltern geopolitics: Introduction", *Geoforum*, Vol. 42, No. 3, 2011, pp. 271–273.

[67] Ibid.

[68] Ibid.

the global world addressed from different perspectives in (social) sciences. In this paper, it is shown that there are arguments and authors to support all three above-mentioned notions. However, the real question is not positioning the discipline itself but keeping up with everyday development of a medium trough which the information, discourses, and imaginations are being communicated. The struggle in positioning and classification unnecessary limits this self-evolving (inter)discipline by putting labels and, once again, being geopolitical in a discursive way.

Visualising geopolitics through contemporary phenomena and their relations is not an easy task anymore. Kaplan tried to define new cartography as holograms of mobile power and chaos.[69] The Grand Chessboard as Zbigniew Brzezinski called the world has been changed.[70] Simon Dalby argues that not only the rules have changed, but the playground as well. Geopolitics is "no longer just about playing the great game of state rivalry; it is also now literally about remaking the playing field".[71] Bearing in mind that Dalby refers to the new geological age of Anthropocene and geopolitics evolving into ecopolitics as new realities, in sports jargon one could conclude that due to the climate-related facts the great game will no longer be soccer but handball: with the smaller ballpark, new rules and without grass.

Nevertheless, it is not that simple either. Due to the ongoing debate between classical and critical geopolitics, unevenly developed and globalised co-existing world(s) of different challenges and concerns, the great game is nowadays more similar to three-dimensional Star Trek Chess Sets. With fixed and movable board levels in different sizes; different, confusing and disputable sets of rules and multiple players, popularised trough popular culture products, adding new imaginations and meanings (e.g., The Big Bang Theory Series), this game only begins to sum up the reality of the current geopolitical game and approximate the difficulties in categorising it as a discipline in classical scientific frames.

References

Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997.

[69] Robert D. Kaplan, „Nadolazeća anarhija", in: Gearoid O Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, pp. 210–219.

[70] Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York, 1997.

[71] Simon Dalby, "Environmental Geopolitics in the Twenty First Century", op. cit., pp. 3–16.

Carter, Sean and McCormack, Derek "Film, geopolitics and the affective logics of intervention", *Political Geography*, Vol. 25, No. 2, 2006, pp. 228–245.

Cvitanović, Marin, „(Re)konstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu", *Migracije i etničke teme*, Vol. 25, No. 4, 2009, pp. 317–335.

Dalby, Simon, "Environmental Geopolitics In The Twenty First Century", *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 39, No. 1, 2014, pp. 3–16.

Dittmer, Jason, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2010.

Dittmer, Jason, *Captain America and the nationalist superhero*, Temple University Press, Philadelphia, 2013.

Dittmer, Jason and Bos, Daniel, *Popular Culture, Geopolitics, and Identity*, Rowman & Littlefield, Lanham (MD), 2019.

Dodds, Klaus, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Grayson, Kyle, "Popular geopolitics and popular culture in world politics: Pasts, presents, futures", in: Robert A. Saunders and Vlad Strukov (eds), *Popular geopolitics: Plotting an evolving discipline*, Routledge, London and New York, 2018, pp. 43–62.

Haverluk, Terrence W., Beauchemin, Kevin M. & Mueller, Brandon A., "The Three Critical Flaws of Critical Geopolitics: Towards a Neo-Classical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 19–39.

Kaplan, Robert D. „Nadolazeća anarhija", in: Gearoid O Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, *Uvod u Geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007, pp. 210–219.

Kelly, Phil, "A Critique of Critical Geopolitics", *Geopolitics*, Vol. 11, No. 1, 2006, pp. 24–53.

Moisi, Dominique, *The Geopolitics of Emotion: How Cultures of Fear, Humiliation, and Hope are Reshaping the World*, Doubleday, New York, 2009.

Moisi, Dominique, *Geopolitika televizijskih serija*, Clio, Beograd, 2016.

O Tuathail, Gearoid, "Political geography III: Dealing with deterritorialization", *Progress in Human Geography*, Vol. 22, No. 1, 1998, pp. 81–93.

O Tuathail, Gearoid, "Understanding Critical Geopolitics Geopolitics and Risk Society", in: Colin S. Gray and Geoffrey Sloan, *Geopolitics, Geography and Strategy*, Frank Cass Publishers, London & Portland, 1999, pp. 107–124.

O Tuathail, Gearoid, Dalby, Simon and Routledge, Paul, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998.

O Tuathail, Gearoid, Dalby, Simon, Routledge, Paul, *Uvod u Geopolitiku*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

Pinkerton, Alasdair and Dodds, Klaus, "Radio geopolitics: broadcasting, listening and the struggle for acoustic spaces", *Progress in Human Geography*, Vol. 22, No. 1, 2009, pp. 10–27.

Purcell, Darren, Scott Brown, Melissa and Gokmen, Mahmut, "Achmed The Dead Terrorist And Humor in Popular Geopolitics", *GeoJournal*, No. 75, 2010, pp. 373-385.

Salter, Mark B. "The Geographical Imaginations of Video Games: Diplomacy, Civilization, America's Army and Grand Theft Auto IV", *Geopolitics*, Vol. 16, No. 2, 2011, pp. 359–388.

Sassen, Saskia "The Global City: Introducing the Concept", *Brown Journal of World Affair*, Vol. XI, No. 2, Winter/Spring 2005, pp. 27–43.

Saunders, Robert A., *The Many Faces of Sacha Baron Cohen: Politics, Parody, and the Battle over Borat*, Lexington Books, Lanham (MD), 2008.

Saunders, Robert A., *Ethnopolitics in Cyberspace: The Internet, Minority Nationalism, and the Web of Identity*, Lexington Books, Lanham (MD), 2011.

Saunders, Robert A. and Strukov, Vlad (eds.), *Popular geopolitics: Plotting an evolving discipline*, Routledge, London and New York, 2018.

Saunders, Robert A. "What the TV series 'The Bridge' tells the world about Malmö", Sydsvenskan (6 December 2019).

Sharp, Joanna "Subaltern geopolitics: introduction", *Geoforum*, Vol. 42, No. 3, 2011, pp. 271–273.

Zorko, Marta, „Politička geografija, geopolitika i geostrategija u Političkoj misli od 1964. do 2013. godine", *Politička misao: časopis za politologiju*, Vol. 51, No. 1, 2014, pp. 109–132.

Zorko, Marta, *Geopolitika i teritorijalnost*, Jesenski & Turk, Zagreb, 2018.

Zorko, Marta and Mostarac, Hrvoje, „Popularna geopolitika Japana: geopolitički diskursi anime serijala", *Medijske studije*, Vol. 5, No. 10, 2014, pp. 4–18.

Izvori sa interneta:

Barić, Ivan, „Analiza narativa i diskursa o romima u popularnoj glazbi na području bivše Jugoslavije", University of Zagreb, Rector's Award Paper for 2014–2015, https://apps.unizg.hr/rektorova-nagrada/javno/stari-radovi/preuzmi, 12/12/2019.

McMorrow, Aishling, "Introducing Poststructuralism in International Relations Theory", in: Stephen McGlinchey, Rosie Walters and Christian Scheinpflug (eds) *International Relations Theory*, E-International Relations Publishing, 2018, https://www.e-ir.info/publication/international-relations-theory/, 12/12/2019.

Marta ZORKO, Dario SRŠEN

OD KRITIKE DO SAMOEVOLUIRAJUĆE (INTER)DISCIPLINE: KRITIČKA GEOPOLITIKA PROTIV POPULARNE GEOPOLITIKE

Apstrakt: Rad prikazuje razvoj kritičke geopolitike, od kako su je koncipirali O Tijetaj (O Tuathail), Dalbi (Dalby) i Rutlidž (Routlegde) krajem prošlog veka, pa sve do njihovih kritika i pojave fenomena koji su uticali na samorazvoj discipline kao takve. Prvi cilj je analiza glavnih teza pomenutih autora i prevođenje istih na savremene primere današnjice u svrhu testiranja postavljenih teza. Drugi cilj je prikaz savremenih fenomena koji utiču na razvoj discipline u različitim smerovima, od kritike medija, do kritike društva, s posebnim naglaskom na popularnu geopolitiku. Radi se o preglednom radu koji teži analizi stanja discipline, definisanju i pozicioniranju u okvire nove/stare geopolitike, međunarodnih odnosa i humane geografije. Središnja je teza kako su savremeni fenomeni (kao uzrok) suzili fokus izučavanja unutar nekih grana nauke, dok su u drugim uveli danas nezaobilaznu interdisciplinarnost pogleda i nove pristupe izučavanju i u teorijskom i u metodološkom smislu. Kritika klasične geopolitike rezultirala je razvojem triju pravaca izučavanja u ovom smislu: u okviru kritičke geopolitike kao zasebne discipline, s čitavim spektrom poddisciplina ili čak samostalnih disciplina poput popularne geopolitike; u okvirima kritika novo razvijenih neo-klasičnih teorija/škola međunarodnih odnosa; i u okvirima interdisciplinarnih pokušaja koji u fokus istraživanja stavljaju savremene fenomene, kritizirajući tako sve do sad razvijene metode i alate kao nedostatne za objašnjavanje kompleksnog sveta današnjice.

Ključne reči: kritička geopolitika, popularna geopolitika, Džeraoid O Tijetaj, Sajmon Dalbi, Pol Rutlidž.

UDK: 141.72:[327::911.3
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 179–212

Pregledni rad
Primljen 2. marta 2020.
Odobren 23. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001179K

Feministička geopolitika: osporeni buntovni izdanak geopolitičkog znanja

Srđan T. KORAĆ[1]

Apstrakt: Rad analizira osnovne teorijske, epistemološke i metodološke postavke feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli u ranom 21. veku u nastojanju da utvrdi načine na koje njegove zastupnice osporavaju ustaljene „istine" (neo)klasične geopolitike i pružaju inovativne uvide radi „popravke" i dopune znanja proizvedenog u okviru kritičke geopolitike. Najsvežiji izdanak na drvetu geopolitičkog znanja iznikao je pre tri dekade uz brojne teškoće u pogledu priznanja kolega iz političko-geografskog akademskog *mainstream*-a. Pregled feminističke misli u geopolitici je sačinjen na osnovu reprezentativne međunarodne naučne periodike i referentnih tematskih zbornika objavljenih u prve dve dekade 21. veka. Autor zagovara tezu da epistemološki i metodološki doprinos feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli najpre treba locirati u delimičnom uravnoteživanju rigidnosti *mainstream*-a, i to u vidu insistiranja na analizi čvorišnih tačaka ukrštanja javne (nacionalne, globalne) i privatne/intimne sfere i ukrštanja utelovljene životne prakse i apstraktnih/birokratskih geopolitičkih projekata, te na uvođenju postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Rad sistematizuje i najvažnija istraživačka pitanja i prateću argumentaciju sa težištem na prepoznavanju i otvaranju nove naučne problematike, koju su „zanemarili" ili „promašili" predstavnici *mainstream*-a. Autor zaključuje da feministički pristup i dalje ima disidentsku ulogu spram glavnog toka geopolitičke misli, ali sa emancipatorskim potencijalom u stvaranju teorijskog i političkog prostora za artikulaciju ideje geopolitike koja će moći da pruži kvalitetnije saznajne i praktične odgovore na viktimizaciju marginalizovanih delova stanovništva uhvaćenih u imperijalne projekte.

Ključne reči: feministička geopolitika, politička geografija, feminizam, studije roda, međunarodni odnosi.

---

[1] Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Proizvodnja geopolitičkog znanja kao muški domen

Poput globalizacije ili terorizma, geopolitika pripada nizu bombastičnih ali značenjski nestabilnih termina koji se olako koriste u medijima i političkom diskursu. Pretraživanje engleske verzije ove reči (*geopolitics*) u *Google*-u daje skoro osam miliona pogodaka i svedoči o postepenom, ali postojanom porastu njegove upotrebe u digitalnoj sferi tokom proteklih deceniju i po.[2] Geopolitika je zgodna reč kada prosečnog građanina postindustrijskih demokratija valja uveriti da vođenje intervencionističke politike širom globalne periferije navodno služi zaštiti nacionalnih interesa. Termin, doduše, nije ništa manje političko-pragmatično upotrebljiv ni kada javnost zemalja globalne (polu)periferije treba uveriti da su neuspesi u vođenju nacionalne politike plod „nepovoljnih" geopolitičkih okolnosti, a ne nesposobnosti političkih odlučilaca. Pseudonaučni manipulativni potencijal geopolitike kao skupa uverenja, vizuelnih predstava i kolektivne imaginacije o tome kako geografske odlike utiču na odvijanje svetske politike pratio je ovo područje društvene misli od samih početaka. Geopolitička misao iznikla je iz etički sporne intelektualne tradicije socijalnog darvinizma, a našla je plodno tle u simbiotskom odnosu sa državničkom praksom, i to u delu primene naučnih saznanja iz oblasti geografije u osmišljavanju i sprovođenju kolonijalne politike i, kasnije, u vidu strategijskog promišljanja i planiranja u kontekstu borbe za preraspodelu interesnih sfera među velikim silama.

Evropocentrično imperijalno širenje odigralo se i kroz filozofsko-istorijsku i naučno zasnovanu konceptualizaciju samoljubive predstave Zapada o sebi kao superiornom predvodniku globalnog napretka koji ima eshatološku misiju da civilizuje „Drugost", tačnije planetarnu periferiju.[3] Kao predstavnik visoke društvene klase koja je žnjela najzrelije plodove britanske imperijalne politike, Džon Stjuart Mil (John Stuart Mill) je zagovarao širenje superiorne belačke evropske civilizacije na „varvarske" kontinente i opravdavao upotrebu sile kako bi se domorodačko stanovništvo „privelo" pred „oltar" prosvetiteljskih ideja i vrednosti.[4] Reč je o kulturnom paternalizmu motivisanom navodnom nesposobnošću domorodačkih naroda da se usled duhovne nezrelosti samostalno izbore za slobodu i uspostave građanske institucije.

---

[2] Na primer, *Google* je 2006. beležio između šest i sedam miliona pogodaka. Podatak naveden prema: Klaus Dodds, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007, pp. 3–4.

[3] Johann P. Arnason, *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Brill, Leiden & Boston, 2003, pp. 325–331.

[4] Detaljnije u: Džon Stjuart Mil, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 44, 121–122.

Kako ispravno primećuju predstavnici kritičke škole geopolitike, geografija kao naučna disciplina proizvod je sistematičnih nastojanja političkih zajednica da projektuju kolektivnu, odnosno institucionalizovanu moć na određen fizički prostor, kako bi ga zauzele, istražile, premerile, mapirale i potom oblikovale prema svojim potrebama.[5] Reč je o obliku saznanja koje se nikako ne može svesti samo na ravan egzaktnih, kvantitativnih veličina vrednosno neutralne prirode, kako to na prvi pogled deluje. Naprotiv, budući da je saznanje primenjeno u oblasti međunarodnih odnosa, geopolitika kao subdisciplina geografije predstavlja izdanak geo-moći (*geo-power*). O Tijetaj (Gearóid Ó Tuathail) definiše geo-moć u vidu geografskog saznanja kao skupa tehnologija moći stavljenih u funkciju državne proizvodnje teritorije i upravljanja teritorijom.[6] Reč je o nastojanju države i njenog aparata da osigura suvereni položaj kao sveprisutnog slikara i tumača prostora. Euklidovska homogenizacija i uvođenje centralizovane kartezijanske perspektive prostora – merenog tako da je središnja tačka posmatranja uvek u geografskom sedištu suverene vlasti – može se tumačiti i u svetlu ustanovljavanja odnosa intelekta prema svetu kao odnosa između subjekta koji posmatra i objekta koji je posmatran.

Jednako kao polje političke prakse i kao akademski intelektualni poduhvat, geopolitika je – uzeta u ogoljenoj formi, bez temporarnih ideoloških naslaga – zapravo oduvek bila neprikosnoven domen muškosti. U proučavanju prostora kao društveno proizvedene stvarnosti koja sa sobom nosi političke posledice (a politika je još jedan tradicionalno muški domen), muškost je pozitivno vrednovana u kategorijama racionalnosti, nezavisnosti, sposobnosti i samokontrole. Figura belog muškarca kao kolonijalnog gospodara neraskidivo je utkana u narative o istraživanju i osvajanju nepoznatnog („devičanski" netaknutog) prostora. Reč je o idealu belog muškarca sa razmeđe 19. i 20. veka, odvažnog istraživača i kolonizatora nepoznatih predela planete, prosvetitelja necivilizovanih naroda i njihovog spasitelja od ćudi prirodnih zakona. Skoro da nije potrebno napominjati da je u prvim decenijama razvoja sama geografija kao naučna disciplina i profesija podsećala na ekskluzivan muški klub, u kojem je žensko članstvo bilo nezamislivo i suvišno. Takođe, ne treba smetnuti sa uma ni činjenicu da je geografija stasavala u senci vojnih potreba za uspešnim vođenjem ratnih operacija na tuđoj ili neprijateljskoj teritoriji.

Navedena ekskluzivnost proučavanja prostora nije bila slučajna, nego je posledica rodno posredovanog razumevanja društvene stvarnosti.[7] Rod nije samo

---

[5] Opširnije o ovoj tezi npr. videti u: Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 16–43.

[6] Ibid., p. 5.

[7] V. Spike Peterson, "Introduction", in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992, p. 9.

socijalni konstrukt koji proizvodi subjektivne identitete kroz koje posmatramo svet oko nas, već je i logika koju proizvode i koja proizvodi načine na koje shvatamo svetsku politiku i delamo u toj oblasti.[8] Zbog toga se, nasuprot muškosti kao temelja i zaloga uspeha i vitalnosti imperijalnog poduhvata i prateće proizvodnje znanja o prostoru, ženskost uvek opažala kao suprotnost kolonijalističkoj agilnosti liberalnog projekta zaogrnutog avanturistički motivisanom zemljopisnom radoznalošću. Ženskost je iracionalna, slaba, previše emotivna, zavisna, okrenuta materinstvu, te tako bliža prirodi uzetoj kao kontrapunkta civilizaciji. Negativna društvena značenja pridata ženskom rodu iznova, iz generacije u generaciju, definišu inferiornost ženskosti.[9] Celokupna filozofija racionalizma je utemeljena na modelu razuma koji saznaje samo na način inherentan intelektualnim i perceptivnim svojstvima muškarca, odnosno modelu u koji je ugrađena predrasuda o psihološkoj nesposobnosti žena da budu racionalne.[10] Iracionalne, intuitivne i emocionalne karakteristike pridate ženskosti navodno čine muškarce „prirodno" superiornim u intelektualnim delatnostima, a ta teza se temelji na dualističkom shvatanju tela i uma. U evaluativnoj hijerarhiji, um je iznad tela kao svojevrsne nesavršene mašine – um saznaje, a telo samo oseća.

Druga vrsta primera rodno posredovane proizvodnje geografskog i/ili geopolitičkog znanja vidljiva je u maniru u kojem su odlike nepoznatog prostora označavane i interpretirane u akademskom diskursu. Geografi-istraživači su ponekada u svojim putopisima opisivali nepoznate teritorije kao feminizirani prostor i koristili metaforičnu sliku divlje ženske neukroćenosti i nepodatnosti, koje stoje kao prepreke liberalnom komercijalnom i moralnom poretku i čekaju da budu pokorene.[11] Džilijen Rouz (Gillian Rose) skreće pažnju i na konstruisanje ženskosti u proizvodnji geografskog/geopolitičkog znanja dovođenjem u vezu sa metaforičkim/nestvarnim prostorom kao kontrapunkta stvarnom, materijalnom fizičko-geografskom prostoru. Rouzova tvrdi da se polna binarnost preslikava u distinkciju stvarnog i nestvarnog prostora, tako što se navodni prirodni ženski atributi pripisuju ovom drugom. Za razliku od stvarnog prostora koji je uvek konkretan,

---

[8] Laura J. Shepherd, "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, p. 5.

[9] Opširnije u: Susan Hekman, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

[10] Linda Martin Alcoff, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–14.

[11] Gearóid Ó Tuathail, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, op. cit., pp. 63–64.

dinamičan i stvaralački, nestvaran prostor se opisuje kao fluidan, sputavajući i ugrožen spolja.[12] Njegova „nestvarnost" je izjednačena sa ženskošću, koja je u odnosu podređenosti spram muškog atributa materijalnosti stvarnog prostora.

Ovde nije reč o pukoj metaforičnosti. Pošto ga stvaraju i/ili definišu društveni odnosi koji se odigravaju u njegovim fizičkim koordinatama, prostor je za potrebe analize korisno konceptualizovati kao mrežu socijalnih interakcija koje simultano odigravaju u različitim ravnima – od doma, preko državne teritorije, do međunarodne arene.[13] Središnja uloga prostora u svakodnevnom društvenom životu i u ontologiji politike može se svesti na zajednički imenitelj u vidu proizvodnje prostora kao jednog od osnovnih „sastojaka" globalizacije i pomaljajućih sučeljavanja koja će verovatno obeležiti svetsku politiku prve polovine 21. veka.[14] Rodna uslovljenost saznanja društvene stvarnosti o prostoru koji naseljavamo i oblikujemo uvek označava i reprodukuje odnose moći u kojima ženu iznova objektivizuje kartezijanski (muški) subjekt. Žene su po pravilu isključene iz političke elite koja odlučuje o smeru delovanja u međunarodnoj areni oslanjajući se na geopolitičko znanje. Žene su skrajnute i utišane, one su nepriznati/neprepoznati resurs imperijalističke politike. Kritička geopolitika je, prema optužbama feminističkih istraživačica, načinila grešku jer je usredsređujući se na proučavanje elita i delovanja države u globalnim odnosima zapravo reprodukovala maskulinističke prakse tradicionalne geopolitike i političke geografije.[15] Zato feminističke teorije insistiraju na epistemologiji sazdanoj na ženskom iskustvu pokoravanja, jer ono pruža dublji uvid i raskrinkava epistemologije u koje su utkani skriveni narativi zasnovani na maskulinističkim svetonazorima dominantno muške političke elite. Kako geopolitika obuhvata korpus geografskog znanja primenjenog u politici uopšte, ili u međunarodnim odnosima uzeto na globalnom planu, smatram da bi valjano sagledavanje strukturnih epistemoloških odlika i osnovnih postavki geopolitičkih učenja u ranom 21. veku bilo nepotpuno bez predstavljanja misaonih tokova feminističke geopolitike.

---

[12] Gillian Rose, "As if the mirrors had bled: Masculine dwelling, masculinist theory and feminist masquerade", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, p. 60.

[13] Linda McDowell, "Spatializing feminism: Geographic perspectives", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, p. 28.

[14] Opširnije o problematici proizvodnje prostora u: Neil Smith, "New geographies, old ontologies", *Radical Philosophy*, No. 106, March–April 2001, pp. 21–30.

[15] Mary Gilmartin and Eleonore Kofman, "Critically Feminist Geopolitics", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 122–124.

Čini se da koncept paralaksa koji je razradio Slavoj Žižek može da nam pruži smernice kako valjano da sagledamo feminističku perspektivu geopolitike kao uvida u stvarnost međunarodnih odnosa. Paralaks se pojavljuje tamo gde postoje tačke gledišta koje stoje jedna nasuprot drugoj, ali nisu nužno suprotstavljene jedna drugoj. Žižek definiše paralaks kao vidljivo pomeranje jednog objekta (promenu njegovog položaja u odnosu na okruženje) prouzrokovano promenom u položaju iz kojeg se posmatra i koja nam daje novi pravac vidika.[16] Razlika u posmatranju nije jednostavno „subjektivna" usled činjenice da se isti objekat posmatra iz dve različite perspektive ili tačke gledišta. Paralaktički premeštaj nam ne omogućava da razrešimo protivrečnosti niti nam ukazuje na jedinstvo naizgled dihotomnih pozicija, već nam širi vidik i omogućava nam da obuhvatimo različite perspektive u isti mah. Slikovito rečeno, paralaktički pomeraj ne stavlja prednju stranu novčića naspram stražnje, nego okreće novčić tako da možemo da osmotrimo oba lica istovremeno. Drugim rečima, svrha ovog pregleda feminističkog udela u proizvodnji geopolitičkog znanja u ranom 21. veku nije da odmerava koji je pristup geopolitičkog mišljenja „tačniji", već da skretanjem pažnje na saznajnu vrednost relativnog novog i dalje marginalizovanog teorijskog i metodološkog pristupa pruži bolji uvid u širinu celokupnog intelektualnog zahvata u ovom naučnom polju.

Epistemološki okvir feminističke geopolitike

Subdisciplinarna odrednica „feministička geopolitika" prvi put se pojavila 2001. godine u naslovu tematskog broja časopisa *Space & Polity* (Vol. 5, Issue 3), koji je čitalačkoj publici doneo svega četiri rada o mogućnostima širenja konvencionalnog saznajnog područja geopolitike. Ipak, geneza feminističkog pristupa u geopolitičkom proučavanju svetske politike vremenski se može smestiti u rane osamdesete godine 20. veka, a u disciplinarnom pogledu u istraživačko polje feminističke geografije. Zapravo su se još tokom sedamdesetih godina na pojedinim američkim univerzitetima zaposlile prve istraživačice i usmerile akademske napore na uklanjanje nepravedne zapostavljenosti rodne perspektive i ženskog iskustva iz proizvodnje geografskog znanja – jednako kao subjekata i kao predmeta istraživanja. Alkofova (Linda Martin Alcoff) podseća da su malobrojne žene koje su tada nekako i uspele da steknu akademske pozicije bile od samog početka neželjene

[16] Slavoj Žižek, *The Parallax View*, The MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2006, p. 17.

[17] Linda Martin Alcoff, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", op. cit., pp. 18–19.

u tradicionalno muškoj zajednici geografa, te da su morale da postignu natprosečne rezultate u ovladavanju disciplinarnim standardima i istraživačkim postupcima kako bi se koliko toliko izborile za opstanak u nenaklonjenoj naučnoj zajednici.[17] Ubrzo je postalo očigledno da žensko iskustvo nije moglo da se uklopi u postojeći teorijski okvir, odnosno da su istraživačice-pionirke morale da razviju teorije koje će doprineti boljem i bogatijem razumevanju političkih procesa i ponašanja, a posebno onih koji razotkrivaju istoriju odnosa žena i prostora.[18]

Feministička geografija kao kritika tradicionalne geografije polazi od zahteva za dovođenjem koncepta prostornosti ljudske egzistencije (*spatiality*) u vezu sa rodnom hijerarhijom kao nedostajućom istraživačkom čvorišnom tačkom.[19] Reč je o proučavanju ženske percepcije prostora, mesta i okruženja usredsređivanjem na njihova iskustva fizičke i socijalne sredine, te na to kako se ona razlikuju od muških iskustava. Težište je stavljeno na otkrivanje kako su mesto i prostor upleteni i preklopljeni u strukturnim procesima i svakodnevnim praksama koje (re)konstituišu marginalnost i različitost, te kako socioprostorne specifičnosti preobražavaju strukture moći i kako ugnjetavane grupe pribegavaju otporu, subverziji i promenama posredstvom politike mesta i identiteta.[20] Feministički pristup se etablirao u prvim decenijama razvoja i ukazivanjem na značaj rodnih odnosa u kontekstu načina na koje distribucija društvene moći, resursa i privilegija i prateći antagonizmi oblikuju život u političkoj zajednici i raspored marginalizovanih grupa u prostoru.[21] Pažnja zastupnica ovog pristupa je preusmerena sa formalnih institucija države i vodećih političkih aktera na strukture i procese koji stvaraju

---

[18] Slična situacija se odigrala u drugoj tradicionalno muškoj naučnoj disciplini – međunarodnim odnosima, kada je grupa feminističkih istraživačica odlučila da se pozicionira u akademskoj zajednici kroz kritiku disciplinarnog *mainstream*-a. Pogledati u: Srđan T. Korać, „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik" i u 21. veku?", *Međunarodni problemi*, vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 349–373.

[19] Robina Mohammad, "Feminist geography", in: Douglas Richardson et al. (eds), *The International Encyclopedia of Geography: People, The Earth, Environment, and Technology*, John Wiley & Sons, 2017, doi:10.1002/9781118786352.wbieg1041, p. 1; Patricia M. Martin, "Contextualizing Feminist Political Theory", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 25–28. .

[20] Richa Nagar, "Mapping Feminism and Difference", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 32.

[21] Lynn A. Staeheli and Eleonore Kofman, "Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 3–4.

marginalnost. Pored toga, feministička geografija se konstituisala i oko kritike androcentričnosti ove naučne discipline i, sledstveno, geopolitike kao njene subdiscipline. Feministička misao je postavila izazov epistemološkom privilegovanju analitičkog modela racionalnog, zapadnog, belog i bestelesnog čoveka odvojenog od društvenog konteksta prostora u kojem živi, a posebno u univerzalističkim pretenzijama ovog analitičkog modela.

Pošto je u sam proces proizvodnje naučnog saznanja utkana dinamika rodno posredovane moći, te on time zadobija svojstva političke intervencije, zastupnice feminističkog geopolitičkog promišljanja međunarodnih odnosa zagovaraju preobražaj odnosa naučnog istraživanja i političke prakse. Gibson-Grahamova (J.K. Gibson-Graham) naglašava da polazna tačka feminističkog istraživačkog projekta jedino može biti smeštena u polje u koje se stiču postojeći diskursi koji određuju položaj subjekata u odnosu na to da li poseduju moć ili su obespravljeni; međudejstvo naučnog istraživanja sa ovim diskursima ima konkretne političke efekte.[22] Feminizam u svim naučnim disciplinama donosi sa sobom poziv na društveni angažman, na promenu struktura i praksi koje marginalizuju i ugnjetavaju žene, ali i ostale obespravljene. Cilj je steći znanje koje će poslužiti kao teorijski oslonac protivhegemonističkoj praksi prevashodno u akademskom diskursu, pa i šire, u javnosti. Kako sa pravom smatra Dženifer Hajndman (Jennifer Hyndman), feministička geopolitika je nastala kao pokušaj da se osmisli odgovoran geopolitički pristup koji je u stanju da naučnoistraživačkim radom prepozna i razvrgne odnose patnje, eksploatacije i nasilja preispitivanjem preovlađujućih geografskih narativa o mestu i prostoru.[23] Feministička geopolitika se tokom poslednje dve dekade zapravo profilisala kao „alat" za popravku manjkavosti poststrukturalističkom intelektualnom praksom u geopolitici, koja nije tokom devedesetih godina minulog veka uspela da valjano poveže diskurzivno područje značenja sa materijalnim životnim iskustvom pojedinaca i zajednica u datom prostoru. Pozajmljujući od kritičke geopolitike dekonstruktivistički impuls, zastupnice feminističkog pristupa nastoje da dovedu u pitanje odomaćene *mainstream* teze krupnih geopolitičkih narativa, koje se skoro nikada ne preispituju u svetlu rodne dimenzije međunarodnih odnosa. Zato feministička geopolitika govori o važnosti tretiranja proizvodnje naučnog saznanja kao situacionog znanja, odnosno uvažavanja epistemološkog stanovišta da znanje odražava posebne uslove u kojima se

---

[22] Opširnije videti argumentaciju u: J.K. Gibson-Graham, "Reflections on postmodern feminist social research", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 231–241.

[23] Jennifer Hyndman, "Towards a feminist geopolitics", *The Canadian Geographer*, Vol. 45, No. 2, 2001, pp. 212–213.

proizvodi, a u nekim ravnima odražava i društveni identitet i društveni položaj onoga ko to znanje proizvodi.[24]

Feminističke istraživačice geopolitike najviše energije ulažu u terenski rad kako bi imale što tačniji uvid u to šta se dešava u delu stvarnosti koji izučava politička geografija i kako bi na taj način dekonstruisale maskulinizovano *mainstream* racionalističko znanje i, ponovo, sada na odgovorniji način, sagradile kritički opredeljen korpus znanja.[25] Reč je o favorizovanju proučavanja pojava i procesa na mikro umesto na makro planu, tipičnog za *mainstream* geopolitiku. Mikro plan ima prednosti, jer na makro planu iz primarnih izvora nije moguće, ili je veoma teško, valjano izučavati rodno posredovane društvene odnose u kontekstu prostora. Sekundarne izvore proizvode država i njene institucije i ti podaci su često pristrasni ili jednostavno ne prepoznaju rodnu dimenziju. Takođe, feminističke istraživačice često spajaju kvantitativne i sekundarne izvore informacija sa kvalitativnim i primarnim izvorima, čime izbegavaju slabosti *mainstream* geopolitičkog metodološkog pristupa u vidu entuzijastičnog prihvatanja kompjutera kao alata (statistika, GIS) i analize „sveta bez ljudi", odnosno sveta apstraktnih i bestelesnih političkih subjekata.[26] Uparivanje kvalitativnih metoda sa kvantitativnim osigurava da se čuje glas predstavnika marginalizovanih grupa ili zajednica obuhvaćenih predmetom istraživanja, te da se još jednom proveri da li postavljeno istraživačko pitanje uopšte doprinosi boljitku krajnjih korisnika. Na primer, sada se povezuju numerički podaci dobijeni primenom GIS-a (*Geographical Information System*) sa drugim vrstama informacija, poput ličnih priča, transkripata razgovora, itd.

Birajući lokalnu ravan, feministička geopolitika ide i dalje: spušta nivo istraživanja na dom i telo u nastojanju da saznajno obuhvati životno iskustvo stečeno egzistencijom u mestu i prostoru. Zapravo se može ustvrditi da je prvi feministički epistemološki stav u oblasti geopolitike iznela Sintija Enlo (Cynthia Enloe) još 1990. godine, kada je u svojoj studiji *Banane, plaže i baze* zagovarala tezu da je lično međunarodno i da je međunarodno lično.[27] Time je u okvirima

---

[24] Jennifer Hyndman, "Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics", *Political Geography*, Vol. 23, Issue 3, 2004, p. 309.

[25] Matthew Sparke, "Displacing the field in fieldwork: Masculinity, metaphor and space", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 211–212.

[26] Lynn A. Staeheli and Eleonore Kofman, "Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies", op. cit., pp. 4–5; Joanne Sharp, "Doing Feminist Political Geographies", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 88–91.

[27] Cynthia Enloe, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.

geopolitike pridata supstancijalna važnost tradicionalnoj feminističkoj epistemološkoj tezi da se rodno posredovani društveni odnosi ne mogu veštački binarno podeliti na političku ravan (javnost, država, svetska politika) i nepolitičku ravan (intimni odnosi, dom, porodica), već da obe ravni čine „ugaone kamenove" proizvodnje političko-geografskog odnosno geopolitičkog znanja o dešavanjima u međunarodnoj areni.[28] Primera radi, feministički pristup koristi koncept utelovljenja (*embodiment*) – kao čvora u skupu polja različito strukturiranih društvenim odnosima u rasponu od globalne do najintimnije ravni – da bi parirao esencijalističkom konceptu mesta uobičajenog za geografska istraživanja.[29] Feministička geopolitika pokazuje da se naizgled apolitične i ageopolitične sfere poput tela, doma i intimnosti pojavljuju kao čvorišne tačke u kojima se diskurzivni i materijalni odnosi moći iznova reprodukuju i osporavaju. Time feminističke istraživačice rasvetljavaju unutrašnje i skrivene mehanizme održanja paternalizma, odnosa hegemonije i opravdavanja nasilnih državnih aktivnosti.

Mesto i identitet kritički definišu u kontekstu mreže nestabilnih pre nego fiksiranih odnosa, pri čemu se odnosi „licem u lice" tumače kao autentičniji. Shodno stanovištu o geopolitičkom znanju kao situacionom znanju, feministički pristup dozvoljava subjektima koje proučava da učestvuju u oblikovanju istraživačkih pitanja i doprinesu da rezultati istraživačkog projekta budu primenjivi za dobrobit zajednice ili grupa kao korisnika, tj. zainteresovanih strana. Od istraživača se čak očekuje da se odrekne privilegije koju mu daje akademski autoritet, kako bi naučio da sluša ispitanike tako da bude potpuno svestan njihovog položaja.[30] Velika pažnja u feminističkoj akademskoj zajednici se pridaje društvenoj pozicioniranosti i ličnoj biografiji istraživačice, i to do te mere da se one smatraju suštinskim za utvrđivanje njene kredibilnosti kao poznavateljke uže naučne tematike, validnosti njenih dosadašnjih naučnih rezultata i argumentacije, te njene pozvanosti da istražuje odabran naučni problem.[31] Krajnja svrha insistiranja na sticanju situacionog znanja je razumevanje kako se istraživački proizvod može spojiti sa političkom praksom osnaživanja žena.

Posebnu opasnost za feminističku epistemologiju predstavljaju skeptične poststrukturalističke ili ideje o mogućnostima univerzalizabilnih tvrdnji o moćima

---

[28] Opširnije o ovoj argumentaciji u: Ruth Fincher, "From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.

[29] Linda McDowell, "Spatializing feminism: Geographic perspectives", op. cit., p. 35.

[30] Joanne Sharp, "Doing Feminist Political Geographies", op. cit., p. 92.

[31] Robina Mohammad, "Feminist geography", op. cit., p. 9.

razuma. Akademskim diskursom dominira ideja o subjektivnosti koja je pomerena iz centra, izlomljena i delimična (tj. necelovita) – subjektivnosti oprečnoj idealu racionalnog pojedinca.[32] Time se podriva središnja analitička kategorija feminističke geopolitike – ženski subjektivitet – koji je sada na putu da se rastoči i nestane, te tako postane neuhvatljiv za naučne metode. Postmoderna paradigma o pluralnosti vodi ka tome da naglašavanje raznolikosti društvenih pojava često podstiče relativizaciju roda kao jedne od brojnih važnih različitosti.[33] Uporedo se odvija napuštanje koncepta jedinstvene i nedeljive istine utemeljenog u univerzalnosti tzv. velikih narativa (*grand narratives*), čime se otvara prostor za njegovu nesmetanu i potpunu relativizaciju, a posredno za rastakanje i destabilizaciju društvenih pojmova i značenja. Sticanje situacionog znanja preobraženo u samorefleksivan, odnosno samoreferirajući naučnoistraživački pristup čini transparentnim pristrasnost istraživačice i proces kojim znanje postaje strukturisano, ali je često preopterećno emocijama, brigom, osećajem krivice i zebnjom oko potencijalnog ili postojećeg neravnopravnog odnosa između istraživačice i ispitanika koji može da poprimi vid iskorišćavanja ispitanika. Čini se da upravo u feminističkom insistiranju na bliskosti i poverenju istraživačice i subjekta istraživanja leži rizik od uspostavljanja odnosa eksploatacije u kontekstu proizvodnje geografskog/geopolitičkog znanja. Alkofova upozorava da je rizik od eksploatacije posebno prisutan u istraživanjima koja se spovode u zemljama globalne (polu)periferije, tačnije u pokušajima da se teorijska znanja generisana na osnovu iskustava žena u razvijenim društvima Zapada po analogiji primene na siromašna društva.[34] Ili se dešava da se zapadna feministička znanja primenjuju pristrasno, odnosno na politizovan način, kao na primeru analize prakse sakrivanja lica kod muslimanskih žena urađene nakon što je takva praksa izazvala kontroverzne debate u javnosti pojedinih zapadnih društava. Ipak, analiza nije podstakla šire interesovanje za proučavanje i teoretisanje o raznolikim vidovima politizacije religije i patrijarhata van Zapada, čime je dovedena u pitanje sposobnost feminističkog geopolitičkog pristupa da razvije sofisticirana analitička oruđa transnacionalne upotrebne vrednosti i sociopolitičke važnosti.[35]

Nasuprot tvrdnjama o maglovitom horizontu razvoja transnacionalnog karaktera feminističkih istraživanja, Džajlsova i Hajndmanova (Wenona Giles, Jennifer

[32] Linda McDowell, “Spatializing feminism: Geographic perspectives”, op. cit., p. 33.

[33] Robina Mohammad, “Feminist geography”, op. cit., p. 8.

[34] Linda Martin Alcoff, “Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies”, op. cit., pp. 25–26.

[35] Richa Nagar, “Mapping Feminism and Difference”, op. cit., p. 34.

Hyndman) upravo u jačanju svojstva univerzalnosti vide jedan od mogućih pravaca unapređenja proizvodnje feminističkog geopolitičkog znanja u 21. veku. Dve teoretičarke smatraju da transnacionalna feministička analiza i istraživačka praksa igraju važnu saznajnu ulogu u razotkrivanju prekogranične prostorne dimenzije kruženja moći i procesa formiranja identiteta i subjektivnosti, uz uvažavanje lokalnih različitosti.[36] U nastojanju da ospore apsolutnu validnost naučne analize usredsređene samo na nivo države/nacije, transnacionalni istraživački poduhvati mogu tačnije da identifikuju način artikulacije roda u kontekstu dominantnih diskursa globalizacije, nacionalizma i države, gde nije uvek jednostavno uočiti prekogranične mreže povezivanja ljudi iz raznolikih političkih, socijalnih i geografskih ravni. Ipak, feminističke teoretičarke iz zemalja van zapadnog civilizacijskog kruga osporavaju univerzalističko stanovište zapadnih koleginica prema kojem predstavljaju i zastupaju interese svih žena i skreću pažnju na problematičnost tvrdnji o univerzalnosti zapadnih pogleda u svetlu koncepta situacionog znanja.[37] Sjuzan Stenford Fridman (Susan Stanford Friedman) rešenje problema monolitnosti „univerzalnog sestrinstva" ne vidi u pluralizaciji feminističkog pristupa geopolitici, odnosno u preobražaju feminizma u feminizme, nego u njegovoj resingularizaciji.[38] Vođena zaključkom o lošim ishodima pluralizacije – i to u vidu izolovanja pojedinih ogranaka feminističke političko-geografske i geopolitičke misli, neprepoznavanja zajedničkih interesa žena i gubitka koalicionog potencijala za akciju – autorka svrhu resingularizacije nalazi u objedinjavanju feminizma posredstvom pojačanih interkulturnih kontakata, ali samo uz snažnije priznavanje lokalne heterogenosti utemeljene u posebnosti istorijskog konteksta i lokalnih uslova razvoja.

Šta to novo i drugačije saznaje feministička geopolitika?

Za razliku od kritičke geopolitike čiji se naučni doprinos u okviru (političke) geografije ne spori u značajnoj meri, feministički pristup se i dalje bori za priznanje u okviru glavnog toka ove naučne discipline. Stoga se nameće pitanje da li

[36] Detaljniju argumentaciju u prilog transnacionalne feminističke analize videti u: Wenona Giles and Jennifer Hyndman, "New Directions for Feminist Research and Politics", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 312–314.

[37] Lorraine Dowler and Joanne Sharp, "A Feminist Geopolitics?", *Space & Polity*, Vol. 5, No. 3, 2001, pp. 169–170.

[38] Susan Stanford Friedman, "Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism", *Communal/Plural*, Vol. 9, No. 1, 2001, pp. 124–125.

feministički geopolitički pristup ima nešto drugačije i novo da doda korpusu proizvedenog geografskog/geopolitičkog znanja. U jednom uticajnom predavanju održanom na samoj razmeđi 20. i 21. veka, Hajndmanova je jasno pozicionirala feminističku geopolitiku odričući joj svojstva nove geopolitičke teorije, putokaza ka novom poretku prostora ili alternativnog univerzalnog standarda prakse u političkoj geografiji. Prema autorkinom tumačenju, pre je reč o pristupu proučavanju međunarodnih odnosa koji zastupa:

- primenu suptilnijih nivoa analize usredsređenih na pojedince ili grupe u vrtlogu svetske politike, a ne na države (npr. davanje prednosti konceptu ljudske bezbednosti umesto konceptu nacionalne bezbednosti);
- pretpostavku o kontigentnosti ljudi, prostora i konteksta u podsticanju promena;
- pretpostavku o proizvoljnosti podele na svetsku i nacionalnu politiku i na politiku javnog i privatnog, jer navedene sfere nije moguće jasno odeliti zbog njihovih poroznih i fluidnih granica;
- primenu koncepta mobilnosti kao analitičkog oruđa za bolje razumevanje ukrštanja dinamike moći sa prostorom.[39]

Za potrebe ovog rada, analizirao sam sadržaje naučnih časopisa i tematskih zbornika radova objavljenih tokom prve dve dekade 21. veka i otkrio da se proizvodnja znanja pod okriljem feminističke geopolitike odvijala sa fokusom na sledeće tematske oblasti:

- rodna perspektiva svakodnevnog života u kontekstu ukrštanja privatnog i javnog prostora kao geopolitičkih čvorišta, sa osvrtom na tzv. geopolitiku intimnosti;
- ukrštanje prostora i rodne perspektive u kontekstu (de)konstrukcije nacionalnog identiteta;
- rodne implikacije postkonfliktne obnove i pomirenja;
- rodna dimenzija bezbednosti, granice i prekogranične mobilnosti;
- ženske i muške uloge u ratu i vojsci;
- rodna specifičnost nasilja nad ženama i pratećih trauma;
- rodni aspekt popularne geopolitike.[40]

---

[39] Detaljnije videti argumentaciju u: Jennifer Hyndman, “Towards a feminist geopolitics”, op. cit., p. 219, 214–218.

[40] Analizom sam obuhvatio sledeće časopise: *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, *Geopolitics*, *Political Geography*, *Space and Polity*, *Political Geography Quarterly*, *Progress in Human Geography*, *The Professional Geographer*, *The Canadian Geographer*, *Geography Compass*, *Communal/Plural* i *Area*. Kada je reč o zbornicima radova, kao referentne

Žena kao sluškinja geopolitičkih projekata

Feministička geopolitika pokušava da saznajno obuhvati načine na koje se nacionalno i međunarodno (ili globalno) reprodukuju kroz prakse običnog života koje uzimamo zdravo za gotovo, te oblikuju i usmeravaju živote različito prostorno raspoređenih delova populacije. Mada teorijski posmatrano ipak predstavlja raznorodan skup znanja i istraživačkih praksi, feministički pristup je usmeren na razotkrivanje utelovljenog, svakodnevnog i neformalnog iskustva posredstvom kojeg se manifestuje mesto u geopolitičkom krajoliku gde obespravljene živote vode delovi stanovništva bez društvene moći – žene, deca, migranti, tražioci azila, zatvorenici i dr. – i na preispitivanje uloge svetske politike u proizvodnji marginalnosti i borbe obespravljenih da pronađu smisao svoje geopolitičke egzistencije i načina kako da se izbore sa njenom datošću.[41] Feminističke autorke posvećuju pažnju materijalnosti svakodnevnog života – telesnosti, subjektivnosti, praksama i diskursima – budući da ona čini temelj dinamike geopolitičkih tenzija, čak iako to na prvi pogled nije vidljivo. Tako Sara Smit (Sara Smith) na primeru sukoba i netrpeljivosti u pojedinim indijskim državama između budističke većine i muslimanske manjine pokazuje kako, u okolnostima kada stanovništvo postane deo državne strategije borbe za teritoriju, i telo stiče geopolitičko značenje kroz društvenu regulaciju (tj. zabranu) međuverskih brakova.[42]

Feministički pristup nastoji da rekonfiguriše konvencionalna geopolitička shvatanja nacije/nacionalnosti, države, granica, rata, bezbednosti i migracija tako da ojača svest unutar naučne discipline o raznolikosti stavova, emocija i obrazaca ponašanja koji skupa konstituišu sadržaj atributa geopolitičkog. Reč je o tome da se analizom načina na koji se subjektivnost ranjivih i marginalizovanih grupa i slojeva menja u stresnim situacijama prepoznaju različita iskustva i utelovljenja vezana za prostor i moć. Primera radi, Tajner i Henkin (James Tyner, Samuel Henkin) analiziraju

---

publikacije odabrali smo: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004; Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004; Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005; Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010.

[41] Deborah P. Dixon and Sallie A. Marston, "Introduction: feminist engagements with geopolitics", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, p. 445.

[42] Više videti u: Sara Smith, "She says herself, 'I have no future': Love, fate, and territory in Leh, Jammu and Kashmir, India", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 455–476.

rodnu dimenziju nasilja u ratnom okruženju kroz narativ ličnog iskustva jedne mlade vijetnamske lekarke opisanog u njenom dnevniku.[43] Dvojica autora ovom analizom žele da nadomeste ogromnu prazninu u naučnoj literaturi o ženskom iskustvu života u ratu, kada ranjavanje i smrt postaju rutinski događaji svakodnevice. Reč je o osvetljavanju emotivne ravni ženskog ratnog iskustva koje je u konvencionalnim ratnim narativima ili marginalizovano ili potpuno isključeno, iako predstavlja neposrednu posledicu dešavanja u međunarodnoj areni (u ovom slučaju decenijske američke intervencije u Vijetnamu). Tajner i Henkin na ovoj studiji slučaja nastoje da shvate kako žene artikulišu svoja traumatična životna iskustva (ispunjena razaranjem, gubitkom bližnjih i bolom) i razumevanje prostora posredstvom tačaka ukrštanja područja svakodnevnog (bliskog) i područja međunarodnog (udaljenog). Drugim rečima, u središtu analize je nepolitizovano, personalizovano i rodno posredovano životno iskustvo i njegov složen odnos sa impersonalnim kategorijama nacije i međunarodnih odnosa iz ravni koja potpuno nadilazi sferu intimnog – ravni postavljene daleko od banalnih rutina svakodnevnog života, ali koja postavlja granice tom istom životu. Epistemološki značaj ženskog ratnog iskustva ogleda se upravo u razotkrivanju mračne, užasne, nemoralne i traumatične pojavnosti oružanog nasilja, u pružanju iskrenog opisa sudara krhke telesnosti i apstraktne vojne strategije. Opis ispunjen nepodnošljivim smradom raskomadanih tela dakako nije pogodan za zvanične predstave o ratu date u istorijsko-obrazovnim narativima i ritualima kolektivnog sećanja, te se čini da pruža jak razlog zašto feminističku geopolitiku valja držati podalje od „herojskog" *mainstream*-a i slavljenja velikih nacionalnih projekata uhranjenih jeftinim ljudskim životima.

Premda njihovu ulogu nikada nije priznala zvanična istorija, Gilmartinova i Kofmanova (Mary Gilmartin, Eleonore Kofman) smatraju da su žene kao svojevrsne sluškinje politike oduvek imale pristup moći i odlučivanju; tako su i danas suštinski važne u geopolitičkoj praksi, ali su njihov stvaran učinak i značaj skriveni usled njihove tekstualne nevidljivosti.[44] Ženski rad je ugrađen u geopolitičku praksu u vidu svakodnevnog marljivog i odgovornog obavljanja administrativnih i logističkih poslova, što se ne vidi u geopolitičkom pripovedanju zasnovanom na zvaničnim dokumentima o tome šta muškarci odlučuju po krupnim nacionalnim pitanjima. U okolnostima prisustva rodne represivnosti u tzv. starim demokratijama, pojedine teoretičarke sa pravom ukazuju na temeljnu protivrečnost odnosa feminizma i

[43] Detaljnije u: James Tyner and Samuel Henkin, "Feminist geopolitics, everyday death, and the emotional geographies of Dang Thuy Tram", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 22, Issue 2, 2015, pp. 288–303.

[44] Mary Gilmartin and Eleonore Kofman, "Critically Feminist Geopolitics", op. cit., p. 124.

geopolitike. Na jednoj strani, žene osećaju privrženost sopstvenoj naciji i spremne su da je brane od neprijatelja, uprkos spoznaji da je ona sazdana na njihovom rodnom ugnjetavanju; na drugoj strani, usled marginalizacije u sferi javnog/političkog, žene se bore sa osećanjem podeljene odanosti državi i njenim očekivanjima od građana koje zahteva geopolitičko takmičenje za moć u međunarodnim odnosima.[45] Doduše, žene su i dalje (nevoljno) u funkciji nacije i pratećeg diskursa. Feminističko iščitavanje značenja sadržanih u proizvodima popularne kulture u kontekstu geopolitike ukazuje da ženskost ostaje važan simbol nacionalne vitalnosti i artikulacije nacionalnih sentimenata. Na primer, Ning An i koautori su navedenu tezu potvrdili ispitivanjem stavova gledalaca savremenih kineskih filmova iz podžanra ratne tematike koji obrađuju masakr u Nankingu.[46] Ning An i koautori su utvrdili da je rodna predstava ženskog tela stavljena u središte radnje odabranih filmova, kako bi se izazivanjem emocija kod publike povodom konkretnog istorijskog geopolitičkog konteksta još jednom reprodukovali tradicionalni narativi o Drugom kinesko-japanskom ratu, pomoću kojih publika može da tumači sadašnje odnose dveju nacija ispunjene stalnim napetostima i nepoverenjem.[47] Nacionalistički projekat jačanja kineskog identiteta, koji izvesno stoji u pozadini ovog filmskog podžanra, ogleda se u nekonvencionalnoj upotrebi ženskosti kao uzora herojskog držanja i odbrane nacionalne časti i svojevrsnog uputstva kako preokrenuti prvobitni položaj žrtve. Ženskost je teritorijalizovana kao deo kineske suverenosti i kroz slike opasnosti metaforično dovedena u vezu sa predstavom o vitalno ugroženoj domovini. Umetnička obrada rodne dimenzije u filmskoj tematici masakra u Nankingu predstavlja primer pružanja emotivno nabijenog materijala popularne kulture koji građanima treba da olakša razumevanje geopolitičkih problema kinesko-japanskih odnosa u 21. veku.[48]

Žensko telo u raljama teritorijalnosti i granice

Drugi tematski krug vredan pažnje feminističkog akademskog tabora odnosi se na otkrivanje složenih mehanizama rodne posredovanosti koji nastaju u sudaru sa

---

[45] Susan Stanford Friedman, "Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism", op. cit., p. 114.

[46] Reč je o zločinu koji su tokom 1937. i 1938. godine počinili japanski vojnici nad više od 300.000 zarobljenih kineskih vojnika i civila u nekadašnjem glavnom kineskom gradu Nanking (kin. Nanđing).

[47] Opširnije u: Ning An, Chen Liu and Hong Zhu, "Popular geopolitics of Chinese Nanjing massacre films: A feminist approach", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 23, Issue 6, 2016, pp. 786–800.

[48] Ibid., p. 796.

dinamikom moći koje države projektuju na svojoj ili tuđoj teritoriji. Kako su tela nosioci višestrukih identiteta, granica i pogranična zona su primeri socijalno konstruisanih mesta i prostora gde se susreću različite etničke grupe i kroz lične odnose razmenjuju značenja i tumačenja tog prostora.[49] Stoga je pogranična oblast uvek izazovna za testiranje rodnih koncepata na životnim praksama žena u društveno-prostornom kontekstu delovanja institucionalne moći, koja je u stanju stalnog osporavanja usled dodirujućih, a ponekad i suprotstavljenih suvereniteta. Politička priroda granice je dvojaka. U isto vreme, granica je deo periferije i poseduje centralnost: iako na rubu državne teritorije, ona zbog vojnostrateškog značaja ima središnje mesto u državnoj politici i nacionalnim narativima. Fizička, materijalna, društvena i simbolička nestabilnost, neuređenost i fluidnost granice i pogranične zone – posebno kada su one u stanju da prouzrokuju i promene same granične linije – stvaraju osećaj nesigurnosti kod stanovništva, a kod lokalne populacije i snažan osećaj neizvesnosti.

Doulerova i Šarpova (Lorraine Dowler, Joanne Sharp) napominju da teza o socijalnoj konstruisanosti granice ne treba da zavara feminističke istraživačice da je granica plod fikcije, niti da ih navede na zaključak da institucionalna moć – dolazila od sopstvene ili tuđinske države – ne oblikuje živote običnih ljudi u pograničnim oblastima.[50] Budući da je telo nosilac simboličkih vrednosti i proživljenog teritorijalnog iskustva, feministički pristup u geopolitici upravo insistira na analizi čvoršnih tačaka ukrštanja utelovljenosti i praksi svakodnevnog života običnih ljudi sa materijalizovanim učincima političkih taktika u području suverenosti i projektovanja državne moći na granični prostor. Primera radi, Katrin Brun (Cathrine Brun) je analizirala kako iskustva i materijalne posledice promene granične linije u slučajevima nekadašnjeg građanskog rata na Šri Lanci i nedavnog pomeranja demarkacione linije između Gruzije i Južne Osetije.[51] Reč je o toliko malim i postepenim pomeranjima da su ona ostala van vidokruga medija i, posledično, međunarodne zajednice, ali je život stanovništva posmatranih pograničnih područja pretrpeo duboke promene. Makro procesima projektovanja suverene moći na granične oblasti, lokalne zajednice u obe zemlje su uvedene u neizdrživo stanje položaja stisnutosti između dve oprečne sile u kojem preovlađuje osećaj i realnost gubitka kontrole nad sopstvenim životom, te time ranjivosti u svakodnevnom životu

[49] Doris Wastl-Walter and Lynn A. Staeheli, "Territory, Territoriality, and Boundaries", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 150.

[50] Lorraine Dowler and Joanne Sharp, "A Feminist Geopolitics?", op. cit., p. 174.

[51] Cathrine Brun, "Living with Shifting Borders: Peripheralisation and the Production of Invisibility", *Geopolitics*, Vol. 24, Issue 4, 2019, pp. 878–895.

i u intimnosti doma. Brunova ističe kako se fenomen (ne)vidljivosti žitelja pogranične zone pojačava do kontrasta između osećaja postojanja i nepostojanja, što povećava društvene nepravde, tera obične ljude na mukotrpno balansiranje između dveju suverenih i uzajamno isključujućih volja i čini ih dodatno nevidljivim „Drugim" iz ugla centralne vlasti i ciljeva njenih prostornih strategija.[52]

Primena koncepata teritorije – kao socijalne, političke i kulturne konstrukcije – i teritorijalnosti – kao skupa strategija i mehanizama definisanja i kontrole teritorije – otvara novu grupu istraživačkih pitanja na koja feministička geopolitika nastoji da pruži odgovore u ranom 21. veku. Reč je o proučavanju kako rodna posredovanost teritorije – u delu koji se odnosi na proizvodnju identiteta i pratećeg osećanja pripadnosti jednom mestu ili prostoru – može da ukaže na to kako negativne asocijacije i prakse isključivanja utiču na rađanje osećanja nepripadanja.[53] Feminističke istraživačice najviše interesuju načini na koje različite institucije i/ili grupe sprovode moć radi kontrole populacije, posebno kako se ideje otadžbine ili domovine (sa jasnim rodnim predznakom) ugrađuju u nacionalističke narative o teritoriji i u maskulinističke teritorijalne projekte.[54] Zato feminizam, za razliku od klasične geopolitike i političke geografije, pokušava da koncept teritorije analitički razveže od nacionalne države i da dokaže da je on primenjiv i u drugim ravnima društvene prakse, uz argumentaciju oslonjenu na teze o smanjenoj sposobnosti sadašnje države da kontroliše svoju teritoriju i o poroznosti granica i preklapanja graničnih oblasti.

Profesorka Majer (Tamar Mayer) sažima rezultate više feminističkih studija o međudejstvu nacije, teritorije, roda i seksualnosti i podseća da muškarci i žene imaju različite, pa čak i oprečne uloge u nacionalnim projektima, budući da su ti projekti već sami po sebi seksistički i često manipulativno orijentisani na štetu žena.[55] Na primer, žene imaju središnju ulogu u nacionalnim projektima, ali prvenstveno i skoro uvek isključivo, u svojstvu „prenosilaca" biološkog materijala, etničkog identiteta i kulturnih vrednosti na buduća pokoljenja. Majerova naglašava da je zbog toga svaka nacionalna država veoma zainteresovana da svojim merama stavi pod kontrolu ženske reproduktivne sposobnosti, tačnije telo i ponašanje žene, jer oni pored teritorije simbolišu pripadnost naciji i njenu čistoću.[56]

---

[52] Ibid., p. 890.

[53] Doris Wastl-Walter and Lynn A. Staeheli, "Territory, Territoriality, and Boundaries", op. cit., pp. 142–143.

[54] Ibid., p. 144.

[55] Tamar Mayer, "Embodied Nationalisms", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 156–158.

[56] Ibid., p. 156.

U maskulinističkom/patrijarhalnom svetonazoru, žensko telo je svojevrsan produžetak teritorije nacionalne države podložan borbi muškaraca domaće protiv tuđinskih nacija.

Globalna mobilnost kao staro/novo polje rodne viktimizacije

Sledeći tematski krug interesovanja feminističke geopolitike je prelamanje dinamike moći u međunarodnim odnosima preko života aktera globalnih migracija. Za razliku od konvencionalnih predstavnika geopolitičke misli koji migracije proučavaju u makro ravni i u kontekstu vršenja suverene volje države, feministkinje prvenstveno prebacuju težište na mikro ravan – na pojedinačna i utelovljenja iskustva migranata u razrešavanju prepreka u vidu ne samo hijerarhije institucionalne moći koja se prostire na teritorijama kojima prolaze, nego i emocionalnog, fizičkog i materijalnog tereta koji na svom putovanju podnose. Tokom prve dekade 21. veka, istraživači fenomena izbegličtva nisu mnogo marili za rodnu politiku i feministički teorijsko-metodološki okvir, pa se tek 2010. godine pojavljuje prvi temat vodećeg časopisa u ovoj problematici – *Journal of Refugee Studies* (Vol. 17, Issue 4) – posvećen pitanjima kako se izbegličke porodice suočavaju sa svakodnevnim rizicima i kako osmišljavaju i sprovode u delo strategije preživljavanja u prostoru kojim se kreću i kojem su prinuđeni da stupaju u nove i nepoznate socijalne mreže. Urednica temata i vodeći autoritet feminističke geopolitike Dženifer Hajndman iznela je tada stav da se pred zastupnice ovog pristupa kao jedan od osnovnih zadataka postavlja produbljivanje shvatanja načina na koji migranti (posebno izbeglice) postaju objektivizovani i skriveni od očiju javnosti kroz rodno posredovane odnose moći, i to u više ravni (lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj).[57]

Pojedina feministička istraživanja ogoljavaju rodnu uslovljenost strukturnih razloga i lične motivacije žena da se odluče na iseljavanje iz matične zemlje, sa težištem na dokazivanju da je najčešće reč o prisili a ne o slobodnom životnom izboru. Pored toga što predstavljaju utelovljenje globalne mobilnosti, migranti postaju predmet feminističke analize i kao performativni „nosioci" situacionog znanja, nasuprot apstraktnom znanju proizvedenom u okviru naučne discipline međunarodnih odnosa ili klasične geopolitike.[58] Primera radi, u nastojanju da

[57] Jennifer Hyndman, "Introduction: The feminist politics of refugee migration", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 17, Issue 4, 2010, p. 457.

[58] Jennifer Hyndman, "The (Geo)Politics of Mobility", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, p. 174.

popravi slabosti teze ekonomske teorije migracije o iseljavanju kao racionalnoj i dobro promišljenoj odluci, Raguramova (Parvati Raghuram) pokazuje kako globalizacija stvara ekonomske i socijalne pritiske na žene globalne periferije u vidu raznovrsnih rodnih nejednakosti, te usled nemogućnosti da ih razreše u okviru patrijarhalnog modela podrivenog većom zavisnošću *pater familias*-a od ženskih prihoda, primorava ih da napuste zavičaj.[59]

Brunova i Fabosova (Anita Fabos) iznose ideju da izbeglice zapravo nisu bez doma, već da one stvaraju novi dom tokom samog kretanja, koje postepeno prerasta u životni put obeležen iskustvom raseljenosti.[60] Deo tog životnog puta je fenomen čekanja, koji u okolnostima globalne mobilnosti dobija drugačije značenje od onog svakodnevnog. Iskustvo čekanja u limbu prihvatnih ili izbegličkih kampova i njegova povezanost sa imobilnošću jedno je od istraživačkih pitanja koja čini se da u prvoj dekadi 21. veka nisu bila prepoznata kao konstitutivan deo feminističkog geopolitičkog znanja o migracijama. Tek se 2011. godine pojavljuje tematski odeljak u časopisu *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography* (Vol. 18, Issue 3) posvećen prostornim i vremenskim dimenzijama migrantskog suočavanja sa čekanjem kao posledicom mera država globalnog centra usmerenim na zadržavanje raseljenih daleko od svojih granica. Autori članaka su pružili feminističku perspektivu analize paradigme nove mobilnosti, koja označava promenu u istraživačkom pristupu ka relacionom shvatanju mobilnosti, pri čemu se ona tretira kao osnovno obeležje globalizovanog društva. Konlonova (Deirdre Conlon) ukazuje da raseljene osobe sve duže „privremeno" obitavaju u kampovima usled produženog perioda čekanja da se oružani sukob okonča, ili da dobiju alternativno mesto stalnog boravka, te da ih takva situacija čini feminiziranim, pasivnim i nepokretnim subjektima.[61] Nasuprot tome, raseljene osobe koje se kreću dalje u nadi da će uspeti da uđu u neku od bogatih zemalja globalnog centra se mogu kategorisati shodno maskulinističkim obeležjima. Izučavanje načina društvene proizvodnje čekanja u prostoru u kojem migranti svakodnevno obitavaju je složeno, jer je uslovljeno višeslojnim i politički osetljivim terenskim radom u liminalnim oblastima, gde je egzistencija marginalizovanih „uljeza" dvosmislena pošto se

---

[59] Parvati Raghuram, "Crossing Borders: Gender and Migration", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 194–195.

[60] Catherine Brun and Anita Fabos, "Making Homes in Limbo? A Conceptual Framework", *Refuge*, Vol. 31, No. 1, 2015, pp. 5–17.

[61] Deirdre Conlon, "Waiting: feminist perspectives on the spacings/timings of migrant (im)mobility", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 3, 2011, p. 355.

čekanje postepeno ugrađuje u subjektivnost i životne planove migranata.[62] Čekanje se, prema Hajndmanovoj, može razumeti i kao vid „sporog nasilja" – veoma postepenog i skoro nevidljivog procesa koji vaja ljudske živote.[63]

Feministički pristup rasvetljava rodno i rasno obeležene birokratske prakse bogatih zemalja usmerene na stvaranje diskursa o „dobrim" i „lošim" migrantima, kako bi se u javnosti legitimizovala strožija primena propisa o azilu i useljavanju. „Loši" predstavljaju bezbednosnu pretnju državi prijema jer sami pokušavaju na sve moguće načine da se dokopaju teritorije bogate države globalnog centra i zatraže azil, a „dobri" su oni koji strpljivo u nedogled čekaju u izbegličkim kampovima u zemljama globalne periferije bez rešenog stalnog pravnog statusa.[64] Problem je što samo neznatan procenat izbeglica (oko 1%) dobija dozvolu da se trajno nastani i potom stekne državljanstvo neke od država Severa, dok se ostali kategorišu kao „neregularni migranti" i simbolizuju neupravljivost i stihiju oprečnu liberalnom poretku.[65] Dok medijska manipulacija služi uspostavljanju bezbednosti izbeglica i tražilaca azila kao kontrapunkta nacionalnoj bezbednosti, tela migranata se prema ocenama Hajndmanove pojavljuju kao zarobljenici geopolitičke igre u kojoj se izuzetna pokretljivost izdašne međunarodne humanitarne pomoći nalazi u funkciji osiguranja relativne nepokretljivosti izbeglica.[66]

U studiji slučaja privatnog sponzorisanja useljavanja izbeglica, Hajndmanova ukazuje na mračnu stranu ove prakse razvijene u Kanadi u vidu rasističkih preferencija vlade u Otavi da ne dozvoljava useljavanje samo tražiocima azila iz Podsaharske Afrike.[67] Džesi Hana Klark (Jessie Hanna Clark) ukazuje na konstrukciju predstave o nebezbednosti koju društvima Evrope i Severne Amerike donose samo muslimanske izbeglice – čija „orijentalnost" ih navodno čini sklonim nasilju – i na političke predloge da religijska pripadnost bude kriterijum prilikom razmatranja

---

[62] Jennifer Hyndman, "Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2019, p. 12.

[63] Ibid., p. 13.

[64] Vanessa A. Massaro and Jill Williams, "Feminist Geopolitics", *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, p. 572.

[65] Jennifer Hyndman, "Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement", op. cit., pp. 14–15.

[66] Jennifer Hyndman, "The (Geo)Politics of Mobility", op. cit., pp. 176–181.

[67] Jennifer Hyndman, "Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement", op. cit., pp. 22–23.

prijava za azil i useljavanje.[68] Sličan diskurzivni i birokratski tretman imaju i migranti iz zemalja Srednje i Južne Amerike koji tvore masivan useljenički tok usmeren ka SAD. Rebeka Marija Tores (Rebecca Maria Torres) analizira kako su brutalna praksa pogranične kontrole, kriminalizacija tražioca azila i pooštrena politika prijema u SAD značajno povećale ranjivost žena i dece tražilaca azila u pogledu izloženosti kršenju osnovnih ljudskih prava i kako to sve ugrožava njihov intiman prostor.[69] Toresova je najviše istraživačke pažnje posvetila razumevanju kako držanje dece u pritvoru, suprotno pravilima međunarodnopravne zaštite, reprodukuje i dodatno pojačava njihovu viktimizaciju, koja prvobitno nastaje u pograničnim gradovima Meksika zbog regrutacije za obavljanje kriminalnih delatnosti (uglavnom za krijumčarenje) i odsustva zaštite lokalnih vlasti.

Žene kao zarobljenice kontinuuma nasilja

Prethodno razmotren fenomen viktimizacije dece u kontekstu geopolitičke igre zaštite američke granice od „najezde" latinoameričkih „varvara" upućuje na sledeći tematski krug u okviru feminističkog pristupa u geopolitici – tesnu isprepletanost geopolitičkih projekata i ljudske bezbednosti. Kao što je već rečeno u odeljku o feminističkoj epistemologiji, istraživačice ove škole geopolitičkog pristupa su u svojim istraživanjima za pokazatelje odabrale čvorišne tačke ukrštanja privatne i javne (nacionalne, međunarodne) ravni prakse. Za razliku od konvencionalne geopolitičke državocentrične epistemologije, feministička geopolitika pitanja iz domena bezbednosti razmatra kroz analitičku optiku koncepta ljudske bezbednosti, i to tako da rasvetli uticaje geopolitičkih projekata ili dinamike moći nacionalne ili međunarodne prirode na telo, dom i područje intimnosti.[70] Feminističke istraživačice tvrde da je njihov izbor privatne ravni uslovljen višedecenijskim empirijskim nalazima iz drugih feminističkih studija prema kojima je upravo ova ravan delanja prepoznata kao mesto i prostor proizvodnje nebezbednosti – mada na prvi pogled deluje potpuno apolitično. Reč je o istraživačkoj strategiji u čijoj saznajnoj osi se nalazi proučavanje učinaka sekuritizacije javnih problema na svakodnevne životne prakse žena i drugih marginalizovanih delova stanovništva, i

---

[68] Jessie Hanna Clark, "Feminist geopolitics and the Middle East: Refuge, belief, and peace", *Geography Compass*, Vol. 11, Issue 2, 2017, DOI: 10.1111/gec3.12304, pp. 6–8.

[69] Rebecca Maria Torres, "A crisis of rights and responsibility: Feminist geopolitical perspectives on Latin American refugees and migrants", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 25, Issue 1, 2018, pp. 13–36.

[70] Vanessa A. Massaro and Jill Williams, "Feminist Geopolitics", op. cit., p. 574.

to prvenstveno pojačavanjem hijerarhijski ustrojenih odnosa moći zasnovanih na rodnim i drugim razlikama.[71]

Čini se da je stara feministička teorijska postavka iz sedamdesetih godina 20. veka o poroznoj granici između javne i privatne sfere, te utkanosti političkog u obe te sfere, najvidljivija u fenomenologiji nasilja nad ženama. Pošto je prevashodno interpersonalni odnos, nasilje u privatnoj sferi je uvek tesno povezano sa nasiljem kao metodom sprovođenja geopolitičkih projekata, poput npr. rata ili primene intruzivnih mera radi zaštite od globalnog terorizma – paternalistička dominacija se iz javne sfere preliva u privatnu.[72] Stoga pojedine istraživačice smatraju da treba istražiti kako je tačno intimnost utkana u nacionalne i globalne procese, geopolitičke i teritorijalne strategije i međunarodne događaje, jer intimni odnosi i prakse očigledno konstituišu predmet interesovanja geopolitike.[73] Diana Oheda (Diana Ojeda) analizira slučaj naizgled banalnog geopolitičkog mikro projekta razvoja turizma u Kolumbiji, koji se postepeno pretvorio u noćnu moru za marginalizovane slojeve lokalnog stanovništva.[74] Kolumbijska vlada je sekuritizovala pitanje lične sigurnosti turista kao donosioca prihoda preduzevši mere prisilnog raseljavanja i primene javnog sistema video nadzora, što je na kraju proizvelo nove nebezbednosti za sve one koji nisu turisti – lokalne žitelje, ali i novinare, građanske aktiviste i sindikaliste kao oponente vlasti. Utoliko je feministička analiza važna radi boljeg razumevanja kako u okolnostima produbljenih socijalnih nejednakosti, prouzrokovanih neoliberalnim ekonomskim i institucionalnim praksama, lakše dolazi i do stvaranja nebezbednosti na mikro planu u vidu sukoba unutar porodice zbog, između ostalog, poremećaja tradicionalne „ravnoteže" rodnih uloga.[75]

Upravo Sintija Kokbern (Cynthia Cockburn) naglašava fenomen tzv. kontinuuma nasilja – obične žene ga poistovećuju sa osećajem kao da su stalno na borbenoj liniji, tj. kao da im je život pretvoren u bojište – a koji označava situaciju manjka

---

[71] Opširnije u: Jill Williams and Vanessa Massaro, "Feminist Geopolitics: Unpacking (In)Security, Animating Social Change", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.

[72] Rachel Pain, "Gendered violence: rotating intimacy", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.

[73] Rachel Pain and Lynn Staeheli, "Introduction: intimacy-geopolitics and violence", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–345. Videti članke o geopolitici intimnosti sadržane u tematskom broju časopisa *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–360.

[74] Diana Ojeda, "War and Tourism: The Banal Geographies of Security in Colombia's 'Retaking'", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 759–778.

[75] Opširnije u: Jennifer Casolo and Sapana Doshi, "Domesticated Dispossessions? Towards a Transnational Feminist Geopolitics of Development", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 800–834.

jasnog razgraničenja između rata i mira, priprema za rat i posleratnog beznađa.[76] Rodna dimenzija je uvek prisutna u nasilju koje nesmetano „teče" duž čitavog kontinuuma, pa je identifikacija tačaka prestanka ili pojavljivanja nasilnih praksi u krajnjem ishodu proizvoljna. Prema Kokbernovoj, izvor kontinuuma nasilja je neravnoteža moći u rodnim odnosima koju patrijarhalno društveno ustrojstvo održava „ubrizgavanjem doza" nasilja u temeljne institucije poput porodice, vojske i države, te tako reprodukuje uzor muškosti sklon nasilnim obrascima ponašanja.[77] Čak i mere uključivanja žena u vojske zapadnih zemalja nisu značajno doprinele ublažavanju maskulinističkog veličanja nasilja, niti su poboljšale rodne odnose. Nir Juval-Dejvis (Nir Yuval-Davis) smatra da je ženama dopušteno zaposlenje u američkoj vojsci iz čisto pragmatičnih razloga motivisanih potrebama održanja imperijalne moći širom planete: zbog hronično niskog odziva u redovnom postupku profesionalne regrutacije, a nemogućnosti popune ponovnim uvođenjem opšte vojne obaveze.[78] Dakle, žene su pozvane da izaberu vojni poziv ne zato što je vojska postala otvorena za drugačije rodne odnose, nego zato što su žene izvor rezervne radne snage. Napredne vojne tehnologije su smanjile udeo neposrednog borbenog angažovanja vojnika, a sve veći broj radnih mesta je stručne i birokratske prirode i ne zahteva izloženost borbenim dejstvima, što daje mogućnost većeg zapošljavanja žena. Ipak, Juval-Dejvisova skreće pažnju da funkcionalno raspoređivanje žena u američkoj vojsci i dalje odražava tradicionalnu rodnu podelu poslova u vidu njihovog „držanja" daleko od borbenih zadataka kao isključivog muškog domena, što u krajnjem ishodu sprečava žene da na jednakoj osnovi mogu da dođu u situaciju da ispune uslove za unapređenje na više položaje.[79]

Jedan broj istraživanja sprovodenih tokom prve dve dekade 21. veka u polju feminističke geopolitike nastoji da otkrije pravilnosti u viktimizaciji žena u područjima sukoba, i to analizom načina na koje je rat rodno posredovan kroz diskursivne prakse, institucije nacionalne države, vojne operacije i nanetu štetu. Primera radi, Odri Meklin (Audrey Macklin) ogoljuje mehanizam posredstvom kojeg kapital kompanije iz zemlje globalnog centra uložen u iskorišćavanje prirodnih resursa u nestabilnoj zemlji periferije indirektno pogoršava stanje ljudske

---

[76] Cynthia Cockburn, "The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, p. 43.

[77] Ibid., p. 44.

[78] Nir Yuval-Davis, "Gender, the Nationalist Imagination, War, and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, p. 173.

[79] Ibid., pp. 176–181.

bezbednosti žena i drugih marginalizovanih grupa lokalnog stanovništva.[80] Meklinova ukazuje kako je kompanijska strategija zaštite naftnih polja neposredno prouzrokovala represivne mere vlade u Kartumu u vidu targetiranja i prisilnog raseljavanja, ili čak fizičke likvidacije, „rizičnih" (neposlušnih) delova lokalne zajednice u oblasti Gornjeg Nila, te posredno pojačala oružane sukobe unutar Sudana i Kartuma sa Južnim Sudanom motivisane uspostavljanjem kontrole nad oblastima bogatim naftom i omogućila veći budžet za nabavku naoružanja, te posledično i za produžavanje vojnih operacija. Drugi primer uticaja oružanih sukoba na ljudsku bezbednost kroz nasilno preoblikovanje života i izazivanje dugogodišnjeg straha, patnje i anksioznosti daju Prestonova i Vongova (Valerie Preston, Madeleine Wong) u analizi iskustva žena iz Gane zarobljenih u kontinuumu nasilja kroz političke, ekonomske i socijalne procese.[81] Pored drastičnog ekonomskog osiromašenja i patrijarhalne represije kao zajedničkih imenitelja života u zavičaju zahvaćenom sukobima, žensko iskustvo potčinjenosti i marginalizovanosti se prenosi i u slučajevima napuštanja konfliktnih zona. Odlazak iz šire porodice čini žene ranjivijim na rodno posredovano nasilje bilo supružnika, bilo poslodavca ili kriminalaca koji se bave trgovinom ženama. Prestonova i Vongova izvode zaključak da žensko iskustvo svedoči da zone sukoba kao posledice geopolitičkih projekata – iako naizgled geografski fiksirane teritorije sa jasnim međama u odnosu na zone mira – zapravo imaju rastegljive granice, jer se nasilne prakse prenose daleko od njihovih granica.[82]

Prostor čine društveni odnosi baš kao što društveni odnosi u povratnom smeru nameću značenje i time prostor preobražavaju u mesto. Nijedan model praktikovanja društvenih odnosa ne može se bez problema primenjivati u zonama sukoba i humanitarnog zbrinjavanja, bez međudejstva sa zatečenim skupom društvenih odnosa već konstituisanih na određenom prostoru.[83] Drugim rečima, mreže društvenih odnosa koje na prognaničkom putu sa sobom nose izbeglice

---

[80] Više o studiji slučaja u: Audrey Macklin, "Like Oil and Water, with a Match: Militarized Commerce, Armed Conflict, and Human Security in Sudan", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 75–107.

[81] Valerie Preston and Madeleine Wong, "Geographies of Violence: Women and Conflict in Ghana", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 152–169.

[82] Ibid., p. 167.

[83] Jennifer Hyndman, "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, p. 210.

pretrpeće preobražaj u dodiru sa mrežom društvenih odnosa lokalnog stanovništva. Zbog toga rodno iskustvo prisilne izmeštenosti iz društvenog okruženja sadrži i emocionalnu dimenziju vezanu za identitetska pitanja u vidu odnosa raseljenih žena prema napuštenoj domovini i matičnoj naciji i društvenoj ukorenjenosti koju one označavaju. Aša Hans (Asha Hans) pokazuje na primeru avganistanskih žena raseljenih van matične države kako se kroz njihovo pripovedanje (ali i ćutanje) može mnogo saznati o traumatičnom iskustvu odvojenosti od doma i prekinutih veza sa prošlošću, a u okolnostima nejasne budućnosti iz koje zjapi praznina.[84] Hansovu je posebno zanimalo da li je tako krupan geopolitički događaj poput decenijskog ratnog razaranja u Avganistanu potpuno omeo izbegle žene u prilagođavanju novom društvenom okruženju i uklonio svest o nekadašnjoj teritorijalnosti kojom se Avganistan i dalje shvata kao vlastita država, te doveo do ozbiljnog prekida socijalnih veza sa rodbinom rasutom širom zapadnog sveta.[85] Traumatično iskustvo izmeštenosti van porodičnog i rodbinskog kruga i poznate mreže društvenih odnosa je izazvalo dezorijentisanost izbeglih žena zbog njihove nemogućnosti da se oslone na prihvaćene rodne uloge i podršku šire porodice. Iskustva prinudno raseljenih žena u kontekstu kontinuuma nasilja su najočiglednija u izbegličkim kampovima smeštenim blizu zone sukoba. Hajndmanova tvrdi da za žene takvi izbeglički kampovi predstavljaju sastavni deo ratišta, jer reprodukuju rodno posredovanu zavisnost i podređenost, ali sada spram pomoći međunarodnih humanitarnih agencija, neprijateljski raspoloženog lokalnog stanovništva zbog tenzične preraspodele egzistencijalnih mogućnosti i oskudnih resursa i bezbednosnih rizika po žene bez muške pratnje.[86]

Ipak, feminističke analize daju i izvestan stepen nade u mogućnost popravljanja sveta kolektivnom akcijom obespravljenih ali solidarnih marginalizovanih grupa. Tako Dženifer Fluri (Jennifer L. Fluri) izveštava o pozitivnom primeru kako ženski aktivizam u zemlji periferije može da, makar u nekoj meri, doprinese dugoročnom suprotstavljanju muškom nasilju u okolnostima dugogodišnje imperijalne vojne intervencije i građanskog rata. Flurijeva je analizirala delovanje Revolucionarnog udruženja žena Avganistana (*Revolutionary Association of the Women of Afghanistan* – RAWA) na planu dokumentovanja vojnog i paravojnog nasilja

[84] Asha Hans, "Escaping Conflict: Afghan Women in Transit", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 232–248. O ćutanju kao epistemološkom problemu videti u: Joanne Sharp, "The violences of remembering", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 357–358.

[85] Ibid., pp. 242–243.

[86] Detaljnije pogledati u: Jennifer Hyndman, "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender", op. cit., pp. 193–212.

pravljenjem prikrivenih fotografija i video zapisa o telesnim povredama koje su žene pretrpele tokom talibanskog režima i kasnije.[87] Taj materijal je potom uspešno iskorišćen kako bi se osigurala međunarodna vidljivost viktimizacije žena veštim povezivanjem sa globalnim diskursom o ljudskim i ženskim pravima. Učinci Revolucionarnog udruženja žena Avganistana predstavljaju primer kako jedna ženska organizacija sa autohtonom lokalnom podrškom i suprotstavljena intervenciji supersile ipak može da, iz perspektive „odozdo", prevaziđe granice nametnutih geopolitičkih podela i savlada prepreke delovanja u različitim ravnima geopolitičke prakse.

Zaključak

Feministički pravac je najsveži izdanak na drvetu geopolitičkog znanja, iznikao pre svega tri dekade, i to uz brojne teškoće u vidu odbijanja kolega iz političko-geografskog *mainstream*-a u pogledu priznanja punopravnog članstva koleginica u ovoj naučnoj disciplini. Budući da je feminizam ušao u geopolitiku kao svojevrstan „remetilački činilac" koji osporava konvencionalne disciplinarne postavke, od samog početka je bilo jasno da će akademska debata biti ispunjena tenzijama ili ignorisanjem „buntovnica". Svrha ovog pregleda je pokušaj da se nepravična zanemarenost u naučnoj debati i često pogrešno razumevanje koliko toliko isprave skretanjem pažnje na vrednost feminističkog teorijskog, epistemološkog i metodološkog okvira, te da se pruži bolji uvid u saznajne domete celokupnog intelektualnog zahvata feminističke proizvodnje geopolitičkog znanja u ranom 21. veku.

Analiza naučnoistraživačkih rezultata predstavljenih u odabranim referentnim međunarodnim časopisima i tematskim zbornicima jasno pokazuje da je pogrešno svako uprošćavanje feminističkog pristupa u geopolitici svođenjem na bavljenje isključivo rodnim odnosima. Čini se da je reč o posledici maskulinističkog svetonazora neprimetno utkanog u geo-moć, gde je muškarac jedini racionalni, te stoga umešni tehnolog moći stavljene u funkciju državne proizvodnje teritorije i upravljanja teritorijom. Ustaljene „aksiome" klasične geopolitičke misli decenijama unazad mlađa pokoljenja istraživača nekritički usvajaju, bez (pre)ispitivanja društvenog i međunarodnog konteksta u kojima su te „istine" nastajale i sa kojom svrhom su zagovarane u akademskom i političkom diskursu. Donekle je taj problem pokušala da reši kritička geopolitika, doduše samo delimično uspešno, pa

[87] Opširnije videti slučaj u: Jennifer L. Fluri, "Geopolitics of gender and violence 'from below'", *Political Geography*, Vol. 28, Issue 4, 2009, pp. 259–265.

feminizam treba posmatrati kao kritiku kritike, tj. kao pokušaj da popuni praznine i popravi propuste starijih kolega. Epistemološki i metodološki doprinos feminističkog pristupa u geopolitičkoj misli stoga najpre treba locirati u delimičnom uravnoteživanju rigidnosti *mainstream*-a, i to u vidu insistiranja na analizi čvorišnih tačaka ukrštanja javne (nacionalne, globalne) i privatne/intimne sfere i ukrštanja utelovljene životne prakse i apstraktnih/birokratskih geopolitičkih projekata, te na uvođenju postpozitivističkih metodoloških pristupa i tehnika. Feministička perspektiva analize svetske politike upućuje iznova i iznova na to da su geopolitički projekti, ma kako ambiciozno osmišljeni i dugotrajno sprovođeni, osuđeni na propast ako je zanemarena volja onih koji u njima učestvuju – bilo kao subjekti, bilo kao objekti.

Sistematizacija najvažnijih istraživačkih pitanja na dnevnom redu feminističkih istraživačica svedoči o inovativnim uvidima, koji nastoje da znanju proizvedenom u okviru disciplinarnog *mainstream*-a, pa i pod okriljem kritičke geopolitike, ponude šire analitičko polje za obuhvatnije razumevanje i objašnjavanje ionako složene isprepletanosti političkih, ekonomskih, društvenih pojava i procesa koji nastanjuju stvarnost međunarodnih odnosa. U spoju sa konceptom ljudske bezbednosti, feministički pristup pravi otklon od svemoći države kao vodećeg aktera međunarodnih odnosa i razotkriva kako se dinamika i hijerarhija moći prelivaju duž kontinuuma nasilja od međunarodne u nacionalnu, te sa nacionalne u lokalnu ravan, te na taj način učvršćuju, preoblikuju ili uništavaju rutine svakodnevnog života obespravljenih i marginalizovanih socijalnih grupa i slojeva. Tamo gde *mainstream* geopolitička analiza vidi samo prazan prostor ispunjen prirodnim i materijalnim bogatstvima pogodan za zaposedanje i (pre)oblikovanje shodno interesima političke/ekonomske elite, feministička geopolitika vidi prevashodno utelovljena iskustva ljudskih sudbina pod udarom nacionalne/imperijalne tehnologije kontrole prostora potpuno ravnodušne prema „jeftinim" životima obespravljene populacije globalne (polu)periferije.

Mada je najšire shvaćena kao analitička praksa, feministička geopolitika se može posmatrati i kao pristup koji razmatra globalna pitanja iz svetonazora feminističke političke akcije. Emancipatorni potencijal feminističke geopolitike ogleda se u tome što ona nudi spoj promišljanja i društvenog angažmana, odnosno promišljanja kroz akciju – van beline papira naučnih publikacija. Društveni angažman feminističke geopolitike vidljiv je, na primer, u smernicama zasnovanim na zaključcima studija slučaja o tome kako građani udruženi osećanjem solidarnosti mogu da grade alternativne prostore bezbednosti koristeći čvorišne tačke ukrštanja lokalne i međunarodne ravni. Emancipatorna uloga donekle pretvara feministički pristup u konstruktivniji vid kritičke geopolitike, koji možda neće ostati samo još jedan beskorisni intelektualni poduhvat. Izjave Švedske i Kanade da vode feminističku

spoljnu politiku, te Finske, Norveške i Australije da u osmišljavanju i vođenju spoljne politike daju prioritet rodnoj dimenziji, kao da otvara mogućnost budućeg horizonta za uključivanje znanja proizvedenog u okviru feminističke geopolitike u sferu oblikovanja javnih politika.

Bibliografija

Alcoff, Linda Martin, "Feminist theory and social science: New knowledges, new epistemologies", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 13–26.

Arnason, Johann P., *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Brill, Leiden & Boston, 2003.

Brun, Catherine and Fabos, Anita, "Making Homes in Limbo? A Conceptual Framework", *Refuge*, Vol. 31, No. 1, 2015, pp. 5–17.

Brun, Cathrine, "Living with Shifting Borders: Peripheralisation and the Production of Invisibility", *Geopolitics*, Vol. 24, Issue 4, 2019, pp. 878–895.

Casolo, Jennifer and Doshi, Sapana, "Domesticated Dispossessions? Towards a Transnational Feminist Geopolitics of Development", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 800–834.

Cockburn, Cynthia, "The Continuum of Violence: A Gender Perspective on War and Peace", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 24–44.

Conlon, Deirdre, "Waiting: feminist perspectives on the spacings/timings of migrant (im)mobility", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 3, 2011, pp. 353–360.

Dixon, Deborah P. and Marston, Sallie A., "Introduction: feminist engagements with geopolitics", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 445–453.

Dodds, Klaus, *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

Dowler, Lorraine and Sharp, Joanne, "A Feminist Geopolitics?", *Space & Polity*, Vol. 5, No. 3, 2001, pp. 165–176.

Enloe, Cynthia, *Bananas, Beaches & Bases: Making Feminist Sense of International Politics*, University of California Press, Oakland, 1990.

Fincher, Ruth, "From Dualisms to Multiplicities: Gendered Political Practices", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 49–69.

Fluri, Jennifer L., "Geopolitics of gender and violence 'from below'", *Political Geography*, Vol. 28, Issue 4, 2009, pp. 259–265.

Gibson-Graham, J.K., "Reflections on postmodern feminist social research", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 231–241.

Giles, Wenona and Hyndman, Jennifer, "New Directions for Feminist Research and Politics", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 301–315.

Gilmartin, Mary and Kofman, Eleonore, "Critically Feminist Geopolitics", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 113–125.

Hanna Clark, Jessie, "Feminist geopolitics and the Middle East: Refuge, belief, and peace", *Geography Compass*, Vol. 11, Issue 2, 2017, DOI: 10.1111/gec3.12304, pp. 1–15.

Hans, Asha, "Escaping Conflict: Afghan Women in Transit", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 232–248. Sharp, Joanne, "The violences of remembering", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 357–358.

Hekman, Susan, "Feminism", in: Simon Malpas and Paul Wake (eds), *The Routledge Companion to Critical Theory*, Routledge, Oxon & New York, 2006, pp. 91–101.

Hyndman, Jennifer, "Introduction: The feminist politics of refugee migration", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 17, Issue 4, 2010, pp. 453–459.

Hyndman, Jennifer, "Mind the gap: bridging feminist and political geography through geopolitics", *Political Geography*, Vol. 23, Issue 3, 2004, pp. 307–322.

Hyndman, Jennifer, "Refugee Camps as Conflict Zones: The Politics of Gender", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 193–212.

Hyndman, Jennifer, "The (Geo)Politics of Mobility", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist*

Perspectives on Political Geography, Routledge, New York and London, 2004, pp. 169–184.

Hyndman, Jennifer, "Towards a feminist geopolitics", *The Canadian Geographer*, Vol. 45, No. 2, 2001, pp. 210–222.

Hyndman, Jennifer, "Unsettling feminist geopolitics: Forging feminist political geographies of violence and displacement", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 26, Issue 1, 2019, pp. 3–29.

Korać, Srđan T., „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski „beskućnik" i u 21. veku?", *Međunarodni problemi*, vol. LXIX, br. 2–3, 2017, str. 349–373.

Macklin, Audrey, "Like Oil and Water, with a Match: Militarized Commerce, Armed Conflict, and Human Security in Sudan", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 75–107.

Martin, Patricia M., "Contextualizing Feminist Political Theory", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 15–29.

Massaro, Vanessa A. and Williams, Jill, "Feminist Geopolitics", *Geography Compass*, Vol. 7, Issue 8, 2013, pp. 567–577.

Mayer, Tamar, "Embodied Nationalisms", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 153–167.

McDowell, Linda, "Spatializing feminism: Geographic perspectives", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 27–43.

Mil, Džon Stjuart, *O slobodi*, Filip Višnjić, Beograd, 1988.

Mohammad, Robina, "Feminist geography", in: Douglas Richardson et al. (eds), *The International Encyclopedia of Geography: People, The Earth, Environment, and Technology*, John Wiley & Sons, 2017, doi:10.1002/9781118786352.wbieg 1041, pp. 1–12.

Nagar, Richa, "Mapping Feminism and Difference", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 31–48.

Ning An, Chen Liu and Hong Zhu, "Popular geopolitics of Chinese Nanjing massacre films: A feminist approach", *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 23, Issue 6, 2016, pp. 786–800.

Ó Tuathail, Gearóid, *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*, Routledge, London and New York, 2005.

Ojeda, Diana, "War and Tourism: The Banal Geographies of Security in Colombia's 'Retaking'", *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 759–778.

Pain, Rachel and Staeheli, Lynn, "Introduction: intimacy-geopolitics and violence", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 344–347.

Pain, Rachel, "Gendered violence: rotating intimacy", *Arena*, Vol. 46, Issue 4, 2014, pp. 351–353.

Peterson, V. Spike, "Introduction", in: V. Spike Peterson (ed.), *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations Theory*, Lynne Rienner, Boulder (CO), 1992.

Preston, Valerie and Wong, Madeleine, "Geographies of Violence: Women and Conflict in Ghana", in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 152–169.

Raghuram, Parvati, "Crossing Borders: Gender and Migration", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 185–197.

Rose, Gillian, "As if the mirrors had bled: Masculine dwelling, masculinist theory and feminist masquerade", in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 57–74.

Sharp, Joanne, "Doing Feminist Political Geographies", in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 87–98.

Shepherd, Laura J., "Sex or Gender?: Bodies in World Politics and Why Gender Matters", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 3–16.

Smith, Neil, "New geographies, old ontologies", *Radical Philosophy*, No. 106, March–April 2001, pp. 21–30.

Smith, Sara, “She says herself, ‘I have no future’: Love, fate, and territory in Leh, Jammu and Kashmir, India”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 18, Issue 4, 2011, pp. 455–476.

Sparke, Matthew, “Displacing the field in fieldwork: Masculinity, metaphor and space”, in: Nancy Duncan (ed.), *Bodyspace: Destabilizing geographies of gender and sexuality*, Routledge, London and New York, 2005, pp. 209–229.

Staeheli, Lynn A. and Kofman, Eleonore, “Mapping Gender, Making Politics: Toward Feminist Political Geographies”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 1–14.

Stanford Friedman, Susan, “Feminism, State Fictions and Violence: Gender, Geopolitics and Transnationalism”, *Communal/Plural*, Vol. 9, No. 1, 2001, pp. 111–129.

Torres, Rebecca Maria, “A crisis of rights and responsibility: Feminist geopolitical perspectives on Latin American refugees and migrants”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 25, Issue 1, 2018, pp. 13–36.

Tyner, James and Henkin, Samuel, “Feminist geopolitics, everyday death, and the emotional geographies of Dang Thuy Tram”, *Gender, Place & Culture: A Journal of Feminist Geography*, Vol. 22, Issue 2, 2015, pp. 288–303.

Wastl-Walter, Doris and Staeheli, Lynn A., “Territory, Territoriality, and Boundaries”, in: Lynn A. Staeheli, Eleonore Kofman, and Linda J. Peake (eds), *Mapping Women, Making Politics: Feminist Perspectives on Political Geography*, Routledge, New York and London, 2004, pp. 141–151.

Williams, Jill and Massaro, Vanessa, “Feminist Geopolitics: Unpacking (In)Security, Animating Social Change”, *Geopolitics*, Vol. 18, Issue 4, 2013, pp. 751–758.

Yuval-Davis, Nir, “Gender, the Nationalist Imagination, War, and Peace”, in: Wenona Giles and Jennifer Hyndman (eds), *Sites of Violence: Gender and Conflict Zones*, University of California Press, Berkley and Los Angeles, 2004, pp. 170–189.

Žižek, Slavoj, *The Parallax View*, The MIT Press, Cambridge (MA) and London, 2006.

Srđan T. KORAĆ

FEMINIST GEOPOLITICS: A CONTESTED AND REBELLIOUS OFFSPRING OF GEOPOLITICAL KNOWLEDGE

Abstract: The paper discusses the general features of the theoretical, epistemological, and methodological framework of a feminist approach in the early 21st-century Geopolitics with the aim to discover how its proponents challenge the established "truths" of (neo)classical geopolitics and make innovative interventions to "repair" and improve the knowledge produced in critical geopolitics. Being the most recent offspring of geopolitical knowledge that emerged only three decades ago, feminist geopolitics provoked an immediate backlash from the colleagues from the mainstream political geography in terms of recognising its disciplinary position. The author gives an overview of the body of a significant feminist geopolitical work drawn up based on a selected batch of most important international journals and edited volumes published since 2001. The author argues that the contribution of theoretical, epistemological and methodological insights of feminist geopolitics should be located in counterbalancing of the rigidity of the discipline mainstream, and in insisting on the analysis of the intersections of the public (state, global) and the private/intimate (body, home), interrelatedness of embodied life practices and abstract/bureaucratic geopolitical projects, as well as on the introduction of post-positivist methodological approaches and techniques. The paper systemises the most important feminist research questions, and particularly legitimate topics of the day, which were ignored or missed by the mainstream geopolitical research. The author concludes that the feminist approach still remains a dissident body of knowledge within the geopolitical thought, but with an emancipatory potential in creating theoretical and political space in which to articulate a more responsive notion of geopolitics – taken both as knowledge and practice – that might address victimisation of marginalised population entangled in imperial projects.

Key words: feminist geopolitics, political geography, feminism, gender studies, international relations.

KA NOVIM HORIZONTIMA

UDK: 327::911.3
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 215–235

Pregledni rad
Primljen 3. februara 2020.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001215S

Nova paradigma kvantifikacije geopolitičkih pojava: interpretacije, metodi i izvori podataka

Nenad STEKIĆ[1]

Apstrakt: Rad pruža prikaz trenutnog stanja u akademskom diskursu koji se odnosi na pregled najkorišćenijih kvantitativnih metoda u proučavanju geopolitičkih pojava i analizi interpretacije nalaza kvantitativnih istraživanja. U proučavanju geopolitičkih pojava i procesa, autori se najčešće opredeljuju za kvalitativne istraživačke strategije uz komplementarnu upotrebu deskriptivnih statističkih metoda. Ponašanje države u maniru realizacije njenih spoljnopolitičkih ciljeva nije bilo predmet značajnijeg kvantitativnog interesovanja akademske misli u poslednjim decenijama 20. veka. Masovni nastanak baza podataka kao instrumenata kvantifikacije koje indeksiraju geopolitičke pojave, praćen je porastom kvantitativnih geopolitičkih studija krajem prošlog veka. Ključna prednost kvantifikacije geopolitičkih pojava ujedno je njihov najveći problem – raznovrsnost izvora podataka kojima se vrši kvantifikacija različitih pojava za posledicu ima brojne neujednačenosti počev od istraživačke prakse, metoda i tehnika za istraživanja, do tumačenja statističkih nalaza do kojih se dolazi. Na bazi pregleda postojeće literature i uvida u pojedina kvantitativna istraživanja, autor preliminarno vrši distinkciju tri istraživačke etape u kvantifikaciji geopolitike i zaključuje da je kvantitativni pristup nedovoljno razvijen u izučavanju ove naučne discipline. Dodatno, postojeći metodi i tehnike prikupljanja i interpretacije podataka nisu u dovoljnoj meri sistematični ni ujednačeni, ali pružaju plodotvornu osnovu za sagledavanje dugoročnih procesa koji se odvijaju na određenom geografskom prostoru.

Ključne reči: geopolitika, statistika, kvantifikacija, kvantitativni istraživački dizajn, baze podataka, veštačka inteligencija, oružani konflikti.

---

[1] Autor je istraživač-pripravnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: nenad.stekic@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Razumevanje geopolitike kroz kvantitativni pristup: prevelika očekivanja?

Opis i kvalitativno proučavanje društvenih fenomena i procesa sa namerom da se ponudi što adekvatnija deskripcija uvek su sporiji od dešavanja u realnom svetu međunarodnih odnosa. Praksa se ispoljava brže i dinamičnije od nastojanja da se akademska proučavanja uobliče i sistematizuju, a posebno zato što je bazirana na ostvarivanju nacionalnih spoljnopolitičkih interesa u složenoj multilateralnoj interakciji sa drugim subjektima međunarodnih odnosa. Čini se da su snažan tehnološki napredak i globalizacija učinili države racionalnijim akterima, a time su njihove geopolitičke pozicije postale još jedan važan faktor u naučnim istraživanjima međunarodnih odnosa na početku 21. veka.[2] Značajan podsticaj u izučavanju zakonitosti u ponašanju država imale su i brojne međunarodne organizacije, te vojni, politički i ekonomski savezi koji su vidljivo dodatno ojačali strukturu sadašnjeg međunarodnog sistema. U nastojanju da sistematski opiše geopolitičke pravilnosti, akademska zajednica je do pre tridesetak godina koristila dominantno kvalitativni pristup zasnovan pretežno na geografskom kriterijumu kao činiocu koji objašnjava spoljnopolitičko ponašanje država. Manir ostvarivanja spoljnopolitičkih ciljeva nije bio predmet značajnijeg kvantitativnog interesovanja u poslednje dve decenije 20. veka. Sa porastom broja instrumenata kvantifikacije geopolitičkih pojava – baza podataka, stvorena je akademska praksa raščlanjivanja i dodeljivanja kvantitativnih atributa varijablama koje se odnose na određene pojave. Time je u nauci otpočet primetan rast kvantitativnih istraživanja u okviru geopolitike.

U istraživačkoj praksi nema konsenzusa o postojanju posebnog metodološkog postupka kojim se proučavaju pojave i procesi u međunarodnim odnosima sa stanovišta geopolitike.[3] Iako su narastajući kvantitativni napori za proučavanjem ovakvih pojava u poslednjih nekoliko decenija zauzeli značajno mesto u akademskoj publicistici, postoji mnogo problema koji ih determinišu, i na čijem rešavanju je potrebno raditi zarad ujednačavanja istraživačke prakse.[4] Zbog toga je cilj ovog rada da predstavi trenutni presek stanja primene metoda i tehnika za prikupljanje i

---

[2] Luciano Floridi, "Big data and their epistemological challenge", *Philosophy & Technology*, Vol. 25, No. 4, 2012, p. 436.

[3] Milomir Stepić, *Geopolitika: ideje, teorije i koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 50.

[4] Pojave i procesi poput prostora, teritorije, oružanih sukoba, promena režima i sl. proučavaju se u okviru nauke o međunarodnim odnosima i oni zahtevaju interdisciplinarnost. Geopolitički pristup je jedan od mogućih načina razumevanja navedenih pojava i procesa. Zbog toga će u ovom radu za njih biti korišćena sintagma „geopolitičke pojave i procesi".

statističku analizu podataka u geopolitičkim istraživanjima. Osim toga, biće predstavljeni i dominantni načini interpretacije nalaza. Na bazi tako predstavljenog pregleda, autor će nastojati da identifikuje probleme u kvantifikaciji izučavanja geopolitičkih pojava i istraživačkom pristupu. Ovaj rad međutim ne pretenduje da bude „metodološki priručnik", niti da pruži objašnjenja koja se tiču adekvatnosti odabira metoda i tehnika, već da na sistematičan način prikaže dosadašnje napore i domete kvantitativnih istraživačkih studija u ovoj oblasti.

Postmoderni svet odlikuje sve veća sektorska korelacija u oblasti ekonomije, tehnologije, politike, te je strukturisanost delovanja država izraženija.[5] Ponovno „rađanje" interesa za proučavanjem geopolitičkih pojava je praćeno fundamentalnim promenama u međunarodnoj areni koje su odlikovane tzv. mega-trendovima promene industrijskog u informaciono društvo, odnosa hijerarhije u povezivanje posredstvom umrežavanja, nacionalnih ka svetskoj ekonomiji i balansu moći u međunarodnoj politici.[6] Navedeni procesi umanjuju i menjaju značaj tradicionalnog istraživačkog geopolitičkog pristupa u izučavanju prostora, granica, osobina reljefa, strukture sistema, sukoba i sličnih koncepata i kategorija. Zbog dramatičnih globalnih promena, iako dokazano plodotvorni, tradicionalni metodi ne mogu pružiti adekvatno objašnjenje takvih fenomena u modernoj analitičkoj ravni.[7] Zato i ne čudi što je upotreba podataka označena kao izvor koji je dragoceniji od nafte. „Novo informaciono zlato" sada se komercijalizuje a umnožava se broj specijalizovanih organizacija i kompanija koje se bave predikcijama geopolitičkih dešavanja za potrebe raznovrsnih naručilaca.

Navedene promene prati povećana potreba za sistematizacijom pojedinih od najznačajnijih kvantitativnih napora u proučavanju geopolitike i davanja preporuka za dalja istraživanja. To polje odlikuje i znatan suficit u pogledu metodoloških preporuka o istraživanjima geopolitičkih pojava, kao i akademskih radova koji upućuju na ove aspekte. Ovaj rad upravo predstavlja jedan od takvih pokušaja i strukturisan je na sledeći način. Najpre će biti diskutovan značaj kompleksnih serija podataka (*big data*) kao izvora podataka u proučavanju geopolitike. Autor apostrofira paradigme i etape u razvoju kvantifikacije i ukazuje na njihove osnovne odlike. U radu će biti predstavljeno nekoliko odabranih obuhvatnih baza podataka koje mogu biti plodotvorni dodatak u izučavanju geopolitike i ukazati na prednosti i mane njihove upotrebe. Centralni deo rada zauzima interpretativni pregled jednog

---

[5] Jakub Potulski, "Postmodern geopolitics", in: Leszek Sykulski (ed.), *Geopolitics: Grounded in the past, geared toward the future*, Polish Geopolitical Society, Warsaw, 2012, p. 11.

[6] Ibid., p. 12.

[7] Ibid., p. 14.

od najistaknutijih akademskih radova u vezi sa korišćenjem kvantitativnih podataka u istraživanjima geopolitike. Autor je kao relevantan primer odabrao geopolitički koncept šaterbelt (*shatterbelt*),[8] koji je analiziran u člancima objavljenim 1986. („Testiranje empirijskih zasnovanosti šaterbelta 1945–1976") i 1994. godine („Eskalacija regionalnih konflikata: testiranje koncepta šaterbelta").[9] U okviru ova dva istraživanja prvi put su razvijena sistematična kvantitativna nastojanja za proučavanjem jednog geopolitičkog procesa.

Značaj kompleksnih serija podataka (*big data*) u proučavanjima (geo)političkih zakonitosti i procesa

Generisanje podataka jedna je od centralnih aktivnosti u proučavanju i funkcionisanju društva, nauke i tehnološkog razvoja. Dragocenost posedovanja podataka, ali i moguća manipulacija njima, do te mere je prepoznata da se vrednost koju imaju u društvenim naukama poredi sa bogatstvom prirodnih resursa.[10] Svest o značaju podataka kulminirala je kada je na nekoliko primera pokazano kako manipulisanje velikom količinom podataka o geopolitičkim pojavama dovodi do promena u diplomatskim pregovorima na različitim nivoima.[11] U naučnoj sferi, potreba za generisanjem kompleksnih serija podataka i njihovom statističkom analizom uzrokovana je napretkom u naučnim paradigmama proučavanja društvenih pojava.[12] Toni Hej (Tony Hey) i saradnici sumiraju opšteprihvaćenu distinkciju na četiri odvojene naučne paradigme koje se u istorijskoj ravni odnose na načine izučavanja društva, od kojih se počelo sa eksperimentalnom naučnom

[8] Termin „šaterbelt" (eng. *shatterbelt*) označava region gde su konflikti verovatniji. Mada u domaćoj literaturi postoji više prevoda (zone kompresije, zone povećanih konfliktnih aktivnosti, pojas neizvesnosti), u nastavku teksta koristićemo srpsku jezičnu transkripciju.

[9] Paul R. Hensel and Paul F. Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", *Political Geography*, Vol. 13, No. 1, 1994, pp. 33–51; Philip L. Kelly, "Escalation of regional conflict: Testing the shatterbelt concept", *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, pp. 161–180.

[10] "The world's most valuable resource is no longer oil, but data", *The Economist*, 6 May 2017, https://www.economist.com/leaders/2017/05/06/the-worlds-most-valuable-resource-is-no-longer-oil-but-data, 27/12/2019.

[11] "The impact of (big) data on geopolitics, negotiations, and the diplomatic modus operandi", *Diplomacy*, 2017, https://www.diplomacy.edu/blog/impact-big-data-geopolitics-negotiations-and-diplomatic-modus-operandi, 27/12/2019.

[12] U nastavku teksta će za anglicizam *big data* biti korišćena sintagma „kompleksne serije podataka".

paradigmom čiji je cilj bio opis fokusiran na manifestne strane prirodnih fenomena.[13] Insistiranje na razvoju teorijskih postulata i uočavanju zakonitosti započeto Njutnovom erom ustanovilo je drugu teorijsku naučnu paradigmu.[14] Druga paradigma se razvila pre nekoliko stotina godina, dok se u poslednjih par decenija, prema stanovištu Heja i saradnika, u nauci pojavljuje treća paradigma koju odlikuju simulacije kompleksnih društvenih fenomena.[15] U vremenskom domenu, treća paradigma u potpunosti korelira člancima koji su činili prve sistematične kvantitativne studije u oblasti geopolitike.[16] Poslednja, četvrta paradigma nastaje upravo u eri postmodernosti i odlikuju je prikupljanje podataka korišćenjem instrumenata, njihovo generisanje simulacijama i upotreba generisanih složenih senzornih mreža.[17] Iako je stav ove naučno uticajne studije uopšten i može se odnositi na sve naučne oblasti, u domenu proučavanja geopolitičkih pojava mogu se prihvatiti pojedini odslikavajući faktori koji se tiču prikupljanja i generisanja podataka. Međutim, mada postoje složeni projekti čiji je cilj razvoj predviđanja na bazi mašinskog učenja (*machine learning*) i neuronskih mreža (*neural networks*), u oblasti društvenih nauka još uvek nije razvijen konzistentan softverski algoritam koji bi anticipirao pojedine manifestne događaje, poput npr. međudržavnih oružanih sukoba, građanskih ratova ili političkog nasilja značajnijeg obima. Prateći takvu težnju, Vajsi Guo (Weisi Guo) i saradnici su u komentaru objavljenom 2018. godine u časopisu *Nature* uputili poziv Ujedinjenim nacijama da ulože napore za stvaranje globalne platforme koja bi funkcionisala na principu veštačke inteligencije, te koja bi bila u stanju da vrši predikcije sukoba zarad opšteg blagostanja čovečanstva.[18] Takva potencijalna predikcija konflikata nužno bi značila generisanje novih sistematizovanih kompleksnih serija podataka ili agregaciju postojećih, prema zadatim potrebama.

Prve sistematično generisane kompleksne serije podataka u oblasti međunarodnih odnosa, međunarodne bezbednosti i geopolitike razvijene su

---

[13] Hey T. Tansley and Tolle Kristiansen, "A transformed scientific method", in: Hey T. Tansley and Tolle Kristiansen (eds), *The Fourth Paradigm: Data-Intensive Scientific Discovery*, Microsoft Research, Redmond, 2009, p. 21.

[14] Ibid., p. 22.

[15] Ibid.

[16] Anatol Rapoport, "Lewis F. Richardson's mathematical theory of war", *Conflict Resolution*, Vol. 1, No. 3, 1957, pp. 249–299; Russell Keat, "Positivism and statistics in social science", *Demystifying social statistics*, Vol. 7, No. 2, 1979, pp. 75–86.

[17] Ibid.

[18] Guo Weisi, Nils Gleditsch & Alexander Wilson, "Retool AI to forecast and limit wars", *Nature*, No. 562, 2018, p. 332.

početkom osamdesetih godina 20. veka u okviru projekta „Korelati rata", koje su osim oružanih sukoba indeksirale i vojno-politička savezništva, materijalne resurse, ekonomsku razmenu i promene u teritorijama država.[19] Akademskoj zajednici je danas na raspolaganju mnoštvo serija podataka od kojih veliki broj njih indeksira potpuno iste varijable. Preklapanja u indeksiranju varijabli dovela su do novih problema – neujednačene metodologije, različitih merenja i, posledično, kvantifikovanja geopolitičkih pojava. Lučijano Floridi (Luciano Floridi) ističe da se fundamentalno epistemološko pitanje kompleksnih serija podataka tiče organizacije i „prakse naučne misli".[20] Prema njegovom stanovištu, najznačajnije mesto zauzimaju suočavanje i ekstrakcija korisnih, validnih informacija iz podataka, koje nije uprošćeno tehničko pitanje, već zahteva pažljivo promišljanje o filozofskim aspektima nauke.[21] Floridi veruje da je takvo promišljanje omogućilo porast „novih formi empirizma i pozitivizma izvan društvenih nauka i posezanje za njima u izučavanju društvenih, političkih i prostornih pitanja".[22] Sumarno prikazujući karakteristike kompleksnih serija podataka, Rob Kitčin (Rob Kitchin) navodi kao najznačajnije: ogromne veličine podataka (terabajti ili petabajti podataka), veliku brzinu, različitost u varijetetima i iscrpnost po obimu.[23] Pored toga, Kitčin navodi težnju za obuhvatom celine populacije ili sistema, relacionu prirodu i sadržaj zajedničkih polja koja omogućavaju spajanje različitih skupova podataka, kao drugu grupu karakteristika kompleksnih serija podataka.[24] Isti autor navodi i fleksibilnost kao značajnu osobinu, koja omogućava zadržavanje proširivanja (lako dodavanje novih unosa) i skalabilnost koja se odnosi na dodeljivanje udela značaja varijabli u odnosu na ukupan korpus podataka.[25]

Odsustvo opšteprihvaćenog određenja kompleksnih serija podataka potvrdili su i Andrea de Mauro i saradnici (Andrea de Mauro), koji su predstavili čak četiri grupe definicija kompleksnih serija podataka. Prva grupa definicija favorizuje tehnološke potrebe koje se nalaze iza procesiranja velike količine podataka, poput

---

[19] David J. Singer, "Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816–1985", *International Interactions*, Vol. 14, No. 2, 1988, pp. 115–132.

[20] Luciano Floridi, "Big data and their epistemological challenge", *Philosophy & Technology*, Vol. 25, No. 4, 2012, p. 435.

[21] Ibid.

[22] Ibid., p. 436.

[23] Rob Kitchin, "Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks", *Dialogues in Human Geography*, Vol. 3, No. 3, 2013, p. 262.

[24] Ibid.

[25] Ibid.

softversko-hardverskih zahteva za njihovim procesuiranjem.[26] Druga grupa definicija određuje kompleksne serije podataka izlistavanjem njihovih važnih karakteristika, pa navode „trodimenzionalnost" u vidu porasta količine podataka, brzini prikupljanja i njihovoj varijabilnosti.[27] Druga grupa definicija stavlja podatke u centar definisanja, navodeći njihove osobenosti kao krucijalne. Treća grupa definicija uzima u obzir raspodele podataka u smislu organizovanja na podskupove, klasifikacije na vrste i organizaciju u sistematično prikazanim bazama.[28] Ovakvom stanovišu blizak je Ed Dambil (Edd Dumbill) koji tvrdi da su podaci „veliki" onda kada je kapacitet za njihovu obradu nedovoljan, pa je potrebno uključiti dodatne analitičke alate.[29] Poslednju grupu definicija odlikuje naglašavanje efekata koji kompleksne serije podataka imaju na društvo. Dana Bojd i Kejt Kraford (Danah Boyd, Kate Crawford) određuju ove podatke kao „kulturološki, tehnološki i naučni fenomen".[30] Pored toga, dve autorke ovako definisan fenomen podvode pod mitološko opšteprihvaćeno verovanje da će kompleksne serije podataka moći da ponude više forme inteligencije i da će znanje moći da bude generisano uz „auru istinitosti, objektivnosti i valjanosti".[31] U pogledu razvoja globalnog društva, autorke navode da zbog tendencija da se sve oblasti društvenog života podrede tehnologiji, ekonomiji, bezbednosti i pravu, podaci dobijaju novo kvalitativno svojstvo i zato će njihova obrada i upotreba u budućnosti biti sve značajnija.[32]

---

[26] Andrea de Mauro, Marco Greco, and Michele Grimaldi, "A formal definition of Big Data based on its essential features", *Library Review*, Vol. 65, No. 3, 2016, p. 134.

[27] Za detaljnije uvide o osobenostima koncepta *big data* na početku 21. veka konsultovati: Doug Laney, "3-D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety", *META Group Research Note*, Stanford, 2001, p. 8.

[28] Andrea de Mauro, Marco Greco, and Michele Grimaldi, "A formal definition of Big Data based on its essential features", op. cit., p. 136.

[29] Edd Dumbill, *Planning for big data*, O`Reilly, Sebastopol, 2012, p. 84.

[30] Danah Boyd & Kate Crawford, "Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon", *Information, Communication & Society*, Vol. 15, No. 5, 2012, p. 663.

[31] Osim mitologije kao konstitutivnog elementa koji opisuje kompleksne serije podataka, autori navode tehnologiju koja je preduslov efikasne obrade i analizu koja omogućuje primenljivost podataka na različite aspekte društvenog života. Za dublju analizu definicije koju pružaju Bojd i Kraford više u: ibid., p. 664.

[32] Ibid.

Tri etape u kvantifikaciji geopolitičkih pojava i procesa

Na bazi sumiranja osnovnih elemenata serija podataka, autor ovog rada zastupa stav da je kvantifikacija u istraživanjima geopolitičkih pojava prošla tri etape. Prva faza početne kvantifikacije karakteriše se upotrebom deskriptivne statistike ključnih (tradicionalnih) činilaca geopolitičkog položaja države (vojna moć, ekonomska moć, materijalni resursi države, veličina države, reljef, dužina granice). Prosto matematičko izražavanje određenih veličina imalo je više informativnu nego analitičku svrhu i bilo je usmereno isključivo ka akademskoj zajednici. Iako je teško tačno vremenski razdvojiti ove etape, u najopštijem smislu može se pretpostaviti da je ona dominantno bila zastupljena krajem 19. i većem delu 20. veka. Nedostupnost kvantitativnih podataka bila je jedna od važnih karakteristika prve etape kvantifikacije. Upravo je to bio okidač za statistiku da se transformiše u mehanizam povratnih informacija, jer su putem statističkih analiza pojedine državne funkcije mogle biti poređene. Zato i ne čudi stav da je ova etapa ujedno doprinela i demokratskoj emancipaciji pošto su građani usled obilja dostupnih podataka počeli da dovode u pitanje kapacitete i rad institucija sopstvenih država.[33] Demokratska emancipacija je kao posledica kvantifikovanja vrednosti geopolitičkih pojava predstavljala međuetapu između prve i druge etape.

Druga etapa kvantifikacije geopolitike nastupila je promocijom i popularizacijom kodifikovanih serija podataka koji su omogućili znatan porast kvantitativnih studija u oblasti studija mira, studija bezbednosti i geopolitike. Za razliku od prve, vremensko omeđavanje druge faze daleko je lakše odrediti pošto je njen početak vezan za nastanak prvih kodifikovanih serija podataka u poslednje dve decenije 20. veka. Tada su stvorene neke od najznačajnijih serija podataka značajnih za razvoj geopolitičkih proučavanja poput projekta „Korelati rata" (*Correlates of War*), projekta *Polity IV Data*, Indeksa slabih država (*State Fragility Index*), Krupni slučajevi političkog nasilja (*Major Episodes of Political Violence*). Od 2010. godine kodifikovane su baze podataka poput Barometra konflikata (*Conflict Barometer*), Globalne baze događaja, jezika i tona (*Global Database of Events, Language, and Tone*), Indeksa sličnosti spoljnopolitičkog delovanja (*S Score Index*), Projekta indeksiranja vojnih savezništava (*Alliance Treaty and Obligations Provisions*), Nasilnih promena režima (*Adverse Regime Changes*), Baze lokalizacije konflikata (*ACLED Project*), Globalnog indeksa mira (*Global Peace Index*) i dr. U pojedinim segmentima, druga etapa još uvek traje imajući u vidu potrebu za usavršavanjem metodoloških načina prikupljanja i obrade sirovih podataka,

[33] Karl Höhn, "Postmodern geopolitics", in: Leszek Sykulski (ed.), *Geopolitics: Grounded in the past, geared toward the future*, Polish Geopolitical Society, Warsaw, 2012, p. 29.

klasifikacije pojava i procesa i trenda proširenja masovnosti opsega pojava koje opisuju.[34] Drugi razlog trajanja ove etape je činjenica da su nova kodifikovanja baza podataka i dopuna postojećih još uvek aktuelna, te da čine izvor podataka brojnih savremenih istraživačkih studija. Istraživanjima druge etape moguće je pratiti trenutne geopolitičke pojave i dugoročne procese. Sintagma „geopolitičke zakonitosti i procesi" se zbog toga pojavljuje kao referentna polazišna tačka svih geopolitičkih proučavanja. Bojd i Kraford ispravno zaključuju da su zbog potrebe manipulisanja ogromnom količinom podataka, podaci koji se unose u baze podataka redukovani, tako da mogu da se podvedu pod matematički model. Tako shvaćeni izvan konteksta, podaci gube dragoceno značenje i posledično epistemološku vrednost.[35]

Treća etapa odlikuje se primenom savremenih računarskih tehnika i modela za kompleksnu i autonomnu obradu i analizu velike količine podataka, preciznije kompleksnih serija podataka (*big data*). Ona u sebe uključuje korišćenje alata veštačke inteligencije, brzu unakrsnu obradu velike količine podataka za kratko vreme i softversko pružanje ekstrapolacije trendova na bazi mnogostrukih zadatih tehnika. Istraživačke studije ove etape su osim akademskoj, okrenute i opštoj javnosti i donosiocima političkih odluka na strateškom nivou. Jedan od pravaca ove etape odnosi se na predviđanje koje je bazirano na zakonu „mudrosti gomile" (*wisdom of the crowd*).[36] U okviru obaveštajne zajednice SAD pokrenuto je 2011. godine veliko takmičenje u pronalaženju vrhunskih metoda za predviđanje geopolitičkih događaja.[37]

---

[34] Pojedini skupovi podataka se kontinuirano ažuriraju kako u pogledu vremenskog opsega dopunom podataka za svaku narednu kalendarsku godinu, tako i u smislu preciziranja metodologije i uključivanja određenih slučajeva koji su u ranijim fazama bili izvan istraživačkog dometa.

[35] Danah Boyd & Kate Crawford, "Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon", op. cit., p. 670.

[36] Metod „mudrosti gomile" označava sumiranje znanja jedne grupe o konkretnom istraživačkom problemu. Za detaljnije određenje termina videti više u: Illan Kremer, Yishay Mansour and Motty Perry, "Implementing the 'wisdom of the crowd'", *Journal of Political Economy*, Vol. 122, No. 5, 2014, pp. 988–1012.

[37] Američka obaveštajna zajednica izabrala je u okviru Programa IARPA (*The Intelligence Advanced Research Projects Activity*) projekat „Dobro rasuđivanje" (*Good Judgement*), koji su predvodili Filip Tetlok (Philip Tetlock) i Barbara Melers (Barbara Mellers) sa Univerziteta u Pensilvaniji. Nakon četiri godine, 500 pitanja i više od milion predviđanja, projekat je pružio najpreciznije prognoze, koje su bile toliko tačne da su čak nadmašile obaveštajne analitičare. Videti više u: "About IARPA", The Intelligence Advanced Research Projects Activity (IARPA), 2019, https://www.iarpa.gov/index.php/working-with-iarpa/prize-challenges/1070-geopolitical-forecasting-challenge, 22/12/2019.

U literaturi se često upućuju zamerke alatima veštačke inteligencije koje se odnose na umanjivanje teorijskih temelja geopolitike, gubljenje analitičnosti i neadekvatnosti kvantifikacije društvenih fenomena.[38] Uključivanje visokosofisticiranih alata u analizu nikako ne znači kretanje ka ateorijskom pristupu u nauci. Naprotiv, alati za obradu velike količine podataka su upravo u funkciji kritičkog preciziranja, nijansiranja i redefenisanja teorijskih pretpostavki. Precizno analizirani empirijski podaci omogućavaju potvrdu ili opovrgavanje nekog postulata ili segmenta teorije. Nesumnjivo je da tri etape imaju probleme i prednosti, od kojih Gerald Šnajder (Gerald Schneider) i saradnici navode dva centralna problema sa kojima bi se predviđanje (geo)političkih pojava moglo susresti: 1) predviđanje presudno zavisi od pouzdanosti informacija koje se koriste za prognozu i 2) model pogodan za očekivani događaj koji predstavlja strukturalni prekid može biti manje pogodan za situaciju u kojoj se očekuje rutinska promena.[39]

Obezbeđivanje adekvatnih izvora podataka u trećoj etapi kvantifikacije geopolitike

Važna dilema u planiranju i izvođenju svakog istraživanja tiče se adekvatnosti podataka i statističkih metoda njihove obrade. Statistička proučavanja određenih pojava (a naročito u društvenim naukama) koja plediraju da pruže dubinske uvide u prirodu izučavanih pojava, najčešće se zasnivaju na ideji velike količine podataka koji se obrađuju.[40] Takva proučavanja omogućena su i kasnije popularizovana obuhvatnim i kodifikovanim bazama podataka kao segmentu prethodno pomenute druge i treće etape kvantifikacije geopolitike u okviru kojih trend metodološkog ujednačavanja varijabli nije nikada do kraja okončan. Na taj način, delimično je onemogućeno praćenje iste pojave u dugoročnom smislu i plodotvorno poređenje zapisa podataka kroz duži vremenski period. U proučavanju geopolitičkih pojava, međutim, ne postoje jasno determinisane baze podataka, već autori preuzimaju baze iz oblasti međunarodnih odnosa, ekonomije, studija mira i politikologije. U nastavku će biti ukratko predstavljeno nekoliko baza podataka koje su preporučene za istraživanje značajnih pojava u oblasti geopolitičkih studija u trećoj istraživačkoj

---

[38] Za detaljniju kritiku upotrebe veštačke inteligencije u društvenim naukama videti više u: Sebastian Benthall, "Philosophy of computational social science", *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, Vol. 12, No. 2, 2016, pp. 13–30.

[39] Gerald Schneider, Nils Petter Gleditsch and Sabine Carey, "Forecasting in international relations: One quest, three approaches", *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 28, No. 1, 2011, p. 6.

[40] Ovo naravno ne mora biti pravilo, jer postoje brojne studije koje koriste specifične kvantitativne podatke o pojedinim osobenostima recimo građanskih ratova.

etapi. Autor će nastojati da predstavi ključna obeležja podataka u proučavanjima kompleksnih društvenih pojava u geopolitici na primeru baze GDELT.

Najznačajniji projekat pomoću kog su u novije vreme kvantitativne metode uvedene u proučavanje geopolitike je projekat „Globalna baza podataka događaja, jezika i tona" (*The Global Database of Events, Language and Tone* – GDELT). Prema navodima autora, projekat GDELT je najveća, najcelovitija i otvorena baza podataka o ljudskom društvu ikada sačinjena. Samo podaci za 2015. godinu beleže gotovo 0,7 biliona podataka i više od 1,5 milijardi referenci koje se tiču lociranja, dok se njegova ukupna arhiva proteže više od 215 godina, što ga čini jednim od najvećih besplatnih prostorno-vremenskih skupova podataka koji postoje, pomerajući time granice „velikih podataka" u proučavanju globalnog ljudskog društva.[41] Ova jedinstvena i sveobuhvatna baza podataka indeksira organizacije, lokacije, teme, brojeve, slike i emocije u jedinstvenu holističku mrežu na planetarnom nivou. Specifičnost ove baze podataka ogleda se u nekoliko prednosti. Najpre, reč je o potpuno besplatnoj bazi podataka koju mogu bez ograničenja koristiti. Osim toga autori baze navode mogućnosti ispitivanja, istraživanja, modeliranja, vizualizacije i predikcije ogromnog broja društvenih pojava. Autori projekta GDELT koristili su tokom 2015. godine inicijalno prikupljene podatke zarad empirijske procene dinamike društvenih nemira na prostoru Evroazije. Poređenjem dobijenih nalaza sa ispitivanjem iste varijable na prostoru Bliskog istoka i Severne Afrike, autori projekta GDELT su došli do nalaza koji zadovoljava kriterijume statističke validnosti prikupljenih podataka. Zbog toga, autori ove baze, izvode zaključak da kvantifikacija društvenih trendova obogaćuje geostrateške analize sofisticiranim alatima.

Kvantifikacija geopolitike ili kvantitativna geopolitika: interpretacije i metodi

U sveopštim nastojanjima za „kvantifikovanjem svega" u literaturi se razvila debata o tome da li je geopolitika postala objekat za primenu kvantifikacije ili je ova naučna disciplina kao kvantitativna konačno ispunila epistemološki potencijal. Kako bi bio ponuđen mogući doprinos odgovoru na ovo pitanje, autor će u ovom delu rada prikazati metod i interpretacije nalaza dveju istraživačkih studija sprovedenih pre nekoliko decenija koje su prema nekoliko različitih kriterijuma činile pionirski poduhvat u kvantitativnom izučavanju geopolitike. Kako geopolitička naučna saznanja ne egzistiraju u teorijskom vakuumu, izuzetan nivo

[41] "GDELT Project Data", https://www.gdeltproject.org/data.html, 24/12/2019.

interdisciplinarnosti koji je odlikuje omogućava „pozajmljivanje" metoda ostalih društvenih nauka zarad adekvatnijeg opisa stanja i proučavanja istraživanih pojava. U tom smislu može se reći da u naučnoj metodologiji ne postoji diferencijacija koja bi izdvojila „geopolitičke metode" kao samostalne i naučno verifikovane načine proučavanja geopolitičkih pojava. Milomir Stepić zastupa naizgled eklektičan stav u vezi sa navedenom dilemom navodeći da „metodologija geopolitike" (kako je ovaj autor naziva) spada u grupaciju „specijalnih metodologija", ali i da se istovremeno oslanja na metodologije drugih nauka.[42] Ukazujući na „posebna i samostalna geopolitička proučavanja", čini se da Stepić ipak veruje da je geopolitika tokom svog razvoja uspostavila autentičan metodološki pristup, te je približniji stavu o metodološkoj autonomnosti geopolitike.[43] U prizmi kvantitativnog proučavanja, geopolitičke pojave poprimaju svojstva varijabli koje se u bazama podataka kvantifikuju dodeljujući im svojstva na binarni, linearni ili kategorički način.[44]

U akademskoj literaturi je iskristalisano nekoliko strukturisanih pravaca u kojima se kreću interpretacije moguće uloge predikcije u međunarodnim odnosima i geopolitici i nalazi određenih teorijskih modela. Među tri moguća modela, Džerald Šnajder (Gerald Schneider) i saradnici identifikuju strukturni pristup kao najadekvatniji. Ovaj pristup favorizuje predviđanje rizika od izbijanja konflikata za konkretne geografske jedinice analize (država, region ili grad).[45] Pretpostavka je da će određena geografska jedinica doživeti određeno ponašanje u konkretnim i specifikovanim vremenskim periodima, s obzirom na njene važne karakteristike.[46] Šnajder navodi da iako tradicionalan, ovaj pristup je u protekloj deceniji poboljšan uvođenjem tehnika klasifikacije podataka poput algoritama neuronskih mreža i ekonomskih statističkih alata. Time je, kako navodi poboljšana „prediktivna preciznost" ovih konvencionalnih strukturnih modela.[47] Kao ključno ograničenje ovog modela, ovi autori identifikuju visok nivo prostorne i vremenske agregacije posebno zbog promena koje se često dešavaju sporo. Drugi pristup u mogućoj

---

[42] Šire videti u: Milomir Stepić, *Geopolitika: Ideje, teorije i koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016, str. 37.

[43] Ibid,. str. 37.

[44] Modaliteti kvantifikovanja varijabli zavise od prirode ispoljavanja. Pripadajuća geografska svojstva država je lako kvantifikovati, ali ako se vrši opštija kategorizacija veličine države, uvek je adekvatnije izraziti u kategoričkom smislu grupe država koje ispunjavaju kriterijum velike, srednje, male i mikro države.

[45] erald Schneider, Nils Petter Gleditsch and Sabine Carey, "Forecasting in international relations: One quest, three approaches", op. cit., p. 6.

[46] Ibid.

[47] Ibid., p. 7.

kvantifikaciji konflikata i njihovoj predikciji fokusiran je na konkretne slučajeve i za analizu koristi značajno kraće vremenske intervale pomoću kojih može predvideti dinamiku pojedinačnog konflikta.[48] Treći pristup bazira se na teoriji igara. Opšta ideja ovog početnog teorijskog okvira za odluku je upotreba detaljnih informacija stručnjaka kao plodotvorne empirijske osnove. Tada prognostičar koristi kvalitativne podatke kao ulaz za strateške modele koji izračunavaju predviđanja o mogućim ishodima na političkim takmičenjima. Pristup je posebno pogodan za razvoj uporednih evaluacija modela i korišćen je za objašnjenje i predviđanje obrazaca donošenja odluka u Evropskoj uniji.[49]

Kao najpogodniji primer klasičnog kvantitativnog istraživanja, koje u sebe uključuje operacionalno definisanje varijabli, statističke metode i interpretiranje podataka, autor je odabrao koncept šaterbelta.[50] Ideja ovog koncepta zasniva se na pretpostavci da su pojedini geografski regioni zbog svojih osobenosti, konfliktne istorije i karakteristika prostora podložniji oružanim sukobima, odnosno promeni geopolitičkih zona kompresije. Preciznije, to su geografski regioni u kojima postoje sukobi (lokalni ili međudržavni) u koje su uključene velike sile koje su pozicionirane izvan tog regiona.[51] Na bazi opsežnog pregleda teorijske literature o šaterbeltu, Pol Hensel i Pol Dil (Paul Hensel, Paul Diehl) identifikuju četiri karakteristike ovakvog tipskog regiona. Najpre, reč je o grupama država koje su prema njihovom stanovištu u određenom domenu „politički nezrele", te zato predstavljaju područje za takmičenje velikih sila, a ne područje kojim isključivo dominira jedna sila. Ovakav stav je i više nego problematičan, iz najmanje dva razloga. Hensel i Diel ne identifikuju jasne meritume za „političku nezrelost" države, niti u navedenom članku upućuju na bilo koji mogući izvor koji bi jasno diferencirao politički zrele države. Osim toga, čak i da je ovakva klasifikacija izvršena, ona ne bi imala obezbeđenu vremensku konzistentnost imajući u vidu da se speficike koje se navode kao kriterijumi „političke zrelosti države" u praksi menjaju relativno često.

---

[48] Zbog prevelike fokusiranosti na determinante konkretnog konflikta, ovom modelu zamera se nizak nivo eksterne validnosti, odnosno nemogućnost naučnog uopštavanja postavki modela ne samo na druge, već ni na konflikte slične vrste.

[49] Više o modelima predviđanja konflikata videti detaljnije u: Schneider, Gerald, Nils Petter Gleditsch, and Sabine Carey, "Forecasting in international relations: Gerald Schneider, Nils Petter Gleditsch and Sabine Carey, "Forecasting in international relations: One quest, three approaches", op. cit., pp. 5–14.

[50] Najznačajniji broj kvantitativnih studija u geopolitici tretira geografski prostor kao referentni objekat sukoba. Dodatno, geografski region predstavlja jedinicu analize koja zbog svojih osobenosti ima kapacitet da menja geopolitička svojstva šireg sistema.

[51] Paul R. Hensel and Paul F. Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", *Political Geography*, Vol. 13, No. 1, 1994, pp. 34–35.

To bi u praktičnom smislu primene ove teorije značilo česte izmene svojstava referentnih objekata proučavanja – šaterbelta. Druga karakteristika logički dopunjuje prvu i opisuje šaterbelt kao region koji obiluje državama koje su „izvan dometa velikih sila", ali se nalaze u područjima preklapanja njihovih interesnih sfera.[52] Direktno strano vojno prisustvo velike sile na području šaterbelta ili njen snažan paternalistički odnos prema jednoj od država regiona, treća je specifičnost ovog koncepta.[53] Na kraju, opšte uzev, poslednja odlika država šaterbelta je njihova interna fragmentacija u ideološkom, etničkom ili religijskom smislu.[54] Iz prethodno navedenog izvodi se stav da je koncept šaterbelta samo jedan od mogućih pristupa u geopolitičkom viđenju konflikata. Pojedine od geopolitičkih pojava koje su predmet velikog broja studija tiču se istraživanja odnosa geografske blizine i izbijanja rata, koncentracije ratnih dejstava u oblastima Trećeg sveta, ravnoteže snaga rubnih oblasti Evroazije (*Rimland*), uticaja udaljenosti na sukob i širenje rata, intervencije velikih sila u lokalne sukobe, resursa i kolonijalnih ratova, te eskalacije lokalnih u međunarodne sukobe.[55]

Upravo su Hensel i Dil kao inovatori koncepta šaterbelta bili među prvima koji su početkom devedesetih godina prošlog veka na sistematičan način sproveli studiju koja se odnosila na empirijsko testiranje ovog koncepta.[56] Kao argumente za iniciranje istraživanja, autori su kao početne istorijske dokaze naveli Prvi svetski rat, Vijetnamski rat i Korejski rat – svi nastali u regionima koji u njihovoj koncepciji korespondiraju šaterbeltu.[57] Regioni se tretiraju kao živi entiteti koji se menjaju (kompresuju, smanjuju, rastu) pod uticajem drugih faktora. Autori su bliži pozitivističkom viđenju geopolitike koje insistira na egzaktnosti svojstvenoj prirodnim naukama. Ovo je „teza metodološkog naturalizma", odnosno zahtev za korišćenjem sličnih metoda i pristupa u društvenim i prirodnim naukama, pri čemu je drugi model za prve.[58]

---

[52] Ibid., p. 40.

[53] Ibid., p. 41.

[54] Hensel i Diel isključuju strateške resurse i vojne baze kao konstitutivne elemente šaterbelta, uz argument da su takve pojave prisutne u svakom delu sveta i da njihovo uključivanje u analizu ne bi doprinelo distinkciji šaterbelta u odnosu na bilo koji drugi region. Više u: Paul R. Hensel and Paul F. Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", op. cit., p. 41.

[55] Za detaljan pregled koji se tiče istraživačkih studija u geopolitici, videti više u: Philip L. Kelly, "Escalation of regional conflict: testing the shatterbelt concept", *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, p. 162.

[56] Koncept šaterbelta datira od dvadesetih godina 20. veka i ne predstavlja potpuno originalnu ideju.

[57] Paul R. Hensel and Paul F. Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", op. cit., p. 33.

[58] Russell Keat, "Positivism and statistics in social science", *Demystifying Social Statistics*, Vol. 7, No. 2, 1979, p. 78.

Početna motivacija ovim autorima za sprovođenje ovakve vrste istraživanja, bila su „neujednačena i nesistematizovana teorijska proučavanja ovog fenomena u prethodnim geopolitičkim studijama".[59] Cilj poduhvata je bio da se reši „konceptualna zbrka", zatim da se iz literature izdvoje pretpostavke koje bi mogle biti ispitivane u daljim istraživačkim naporima i da se te pretpostavke uporede sa empirijskim nalazima u okviru međunarodnog sistema između 1945. i 1976. godine.[60] Autori su kao najznačajnije varijable identifikovali unutrašnje oružane sukobe, međudržavne oružane sukobe, vojne intervencije, dužinu deljene granice i veličinu regiona (poslednje dve kao kontrolne varijable).[61] Autori koriste deskriptivnu statistiku zarad prikaza nalaza koji se odnose na frekvencu vojnih intervencija, građanskih ratova i međudržavnih ratova u različitim šaterbelt regijama. Poređenje nalaza za različite regione govori da, uprkos razlikama u učestalosti intervencija, velika većina intervencija u sve četiri vrste sukoba, uključuje male države koje se pridružuju sukobima.[62]

Za potrebe svog istraživanja, Filip Keli (Philipp Kelly) koristio je kao glavni metod klasterizaciju metodom srednjih *K*-vrednosti. Klasterska analiza se obično koristi u fazi istraživanja kada istraživač nema prethodno postavljene hipoteze i retko kad se koristi kao jedina statistička metoda.[63] Klasterska analiza deli objekte na tzv. međusobno isključive skupove (*K*-klastere), tako da se statistički slučajevi unutar svakog klastera nalaze što bliže jedni drugima, a u isto vreme, što dalje od slučajeva u drugim skupovima.[64] U slučaju ove studije, Keli je transformisao klastere u države regiona označenih kao šaterbelt regioni, a podaci su bili preuzeti kompiliranjem iz nekoliko tada dostupnih baza podataka.[65]

---

[59] Za pregled teorijskih debata o konceptu šaterbelta videti u: Herman Van der Wusten and Tom Nierop, "Functions, roles and form in international politics", *Political Geography Quarterly*, Vol. 9, No. 3, 1990, pp. 213–231; Philip L. Kelly, "Escalation of regional conflict: testing the shatterbelt concept", *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, pp. 161–180; Saul Cohen, "Global geopolitical change in the post-Cold War era", *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, No. 4, 1991, pp. 551–580.

[60] Ibid., p. 34.

[61] Ibid., p. 35.

[62] Ibid., p. 47.

[63] "Cluster Analysis and How Its Used in Research", *ThoughtCo*, 2019, https://www.thoughtco.com/cluster-analysis-3026694, 21/12/2019.

[64] Ibid.

[65] Primera radi, za kvalitet života koristili su Indeks kvaliteta života (*Physical Quality of Life Index* – PQLI), za unutrašnja politička previranja kvantitativne podatke iz baze *Civil Disorder Index*, a podatke o makroekonomskim parametrima su preuzimali iz zvaničnih izveštaja Ujedinjenih nacija. Više videti u: Philip L. Kelly, "Escalation of regional conflict: testing the shatterbelt concept", op. cit., p. 165.

Keli je interpretirao nalaze u tri segmenta. U teorijskoj perspektivi, rafinirani koncept i njegova primena nude novi pristup upravljanju konfliktima i krizama u međunarodnim poslovima. On tvrdi da šaterbelt regioni moraju biti podjednako važni za političke geografe, a naročito njegovi derivati kao što su tampon zone i sfere uticaja.[66] Na ovaj način je Keli predstavio utilitarističku perspektivu bavljenja konceptom šaterbelta u odnosu na svakodnevnu međunarodnu politiku. Drugi segment interpretacije nalaza Kelijeve studije povezan je sa vojnim savezima kao garantima mira u regionima šaterbelta, gde „vojno rešenje" ima za cilj da nasilno ukloni uporišta protivnika, uprkos riziku od eskalacije u međunarodnu krizu.[67] Konačno, Keli navodi da je ishod njegovog proučavanja razočaravajuća činjenica da su šaterbelt regioni mesta koja negativno utiču na očuvanje međunarodnog mira i to daleko negativnije nego što je inicijalno pretpostavio.[68] Nalazi do kojih su došli Hensel i Dil su bili u velikoj meri potvrđeni sa pretpostavkama i nalazima prethodnih kvalitativnih istraživačkih studija koje su tretirale isti ili sličan istraživački problem. Autori su došli do saznanja da su oružani sukobi u šaterbelt regionima bili oni unutardržavni ili međudržavni, uglavnom znatno duži i krvaviji od sukoba u drugim regionima.[69] Hensel i Dil smatraju da je šaterbelt u prošlosti bio preuveličan zbog nepreciznosti prošlih studija i nivoa sukoba u celom svetu. Ono na šta dvojica autora nisu uspela da pruže adekvatan odgovor su razlozi zbog kojih neke države podlegnu sukobu i uslovi koji smanjuju konfliktne efekte glavnih uporišta moći i fragmentacije. Na kraju, ova istraživanja su jasno pokazala da je u proučavanjima geopolitičkih pojava pozajmljivanje metoda iz srodnih društvenih disciplina neminovno, te se u tom smislu ne može potvrditi „autonomnost geopolitičkog metoda".

Na prelazu između druge i treće etape u kvantifikaciji geopolitike: dileme budućih istraživačkih napora

Ovaj rad imao je za cilj da prikaže dominantne pravce akademskih rasprava o problemima prisutnih u kvantifikovanju geopolitičkih pojava. Istraživački napori

[66] Ibid., p. 176.

[67] Ibid.

[68] Ibid.

[69] Paul R. Hensel and Paul F. Diehl, "Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76", op. cit., p. 38.

tiču se ujednačavanja metodoloških postavki i izvođenja suštinskih zaključaka na bazi statističkih pravilnosti. Takve specifične pravilnosti mogu biti izvedene iz velikog broja postojećih kompleksnih serija podataka. Merenje i kvantifikacija geopolitičkih pojava u najtešnjoj su vezi sa predviđanjem verovatnoće ostvarenja određene spoljnopolitičke akcije.[70] Pojedine analize pokazale su da bi realizacija spoljnopolitičkih ciljeva mogla biti plodotvornija za predviđanja ukoliko bi se kvalitativnim procenama verovatnoće, pridodali kvantitativni ulazni podaci.[71] Kako geopolitičke pojave nisu posledica unilateralnih poteza jedne strane, potreba za prelazom između druge u treću etapu kvantifikacije geopolitike odnosi se na predviđanja dešavanja na međunarodnom planu.

U delu rada koji apostrofira interpretacije geopolitičkih pojava, autor je predstavio istraživački poduhvat Hensela i Dila koji se odnosi na empirijsko testiranje koncepta šaterbelt. Autor je analizom ove prve empirijski zasnovane geopolitičke studije ustanovio da nije postojala „specijalizovana" metodologija geopolitike, već da su metodi pozajmljeni iz srodnih disciplina poput međunarodnih odnosa, politikologije i studija bezbednosti. Drugim rečima, ne postoje celovite interpretacije kvantifikovanja geopolitičkih pojava. Kada je reč o metodama koje se koriste, u statistici se najčešće pored deskriptivne statistike, korelacija i višestrukih regresija sve više upotrebljavaju metod klasterizacije (*K*-srednje vrednosti) i sofisticirani alati veštačke inteligencije, poput mašinskog učenja i neuronskih mreža. Pored preciznijeg predviđanja, druga osnovna karakteristika alata veštačke inteligencije je ta da su algoritmi sposobni da se autonomno unapređuju i na taj način evoluiraju ka još preciznijem ishodu predikcije društvenih pojava.

Kada je reč o adekvatnom odabiru baza podataka, zbog aktuelne dominacije kvantitativnih studija u oblasti studija međunarodnih odnosa i studija mira primat zauzimaju baze podataka koje se odnose na konflikte, granice, intenzitet konflikata, promenu političkih režima, kvalitet političkih režima, demokratizaciju i slično, te su istraživači „propustili" šansu za celovitim sažimanjem podataka u baze koje bi tematski isključivo bile pogodne za geopolitička proučavanja. Logika kvantifikovanja nije puko prebrojavanje slučajeva. Naprotiv, kod čistih geopolitičkih baza podataka (GDELT, ACLED), suština kvantifikacije odnosi se na upotrebu kvantifikacionih metoda za mapiranje, vizualizaciju i organizovanje već dostupnih podataka, dok se u slučaju studija mira, konflikti tretiraju kao entiteti koji su razloženi na više varijabli i kvantitativno opisani zarad adekvatnijeg i potpunijeg prikazivanja i kodifikovanja.

---

[70] Jeffrey Friedman et al., "The value of precision in probability assessment: Evidence from a large-scale geopolitical forecasting tournament", *International Studies Quarterly*, Vol. 62, No. 2, 2018, pp. 410–422.

[71] Ibid., p. 411.

Upotreba alata veštačke inteligencije i primena novih tehnologija značajno će olakšati identifikaciju novih kriza, ali u vidu treba imati postojanje događaja koje je gotovo nemoguće predvideti (tzv. *black swan event*). U radu je pokazano na koji način je primena istraživačke prakse uz korišćenje dostupnih algoritama veštačke inteligencije pogodovala komercijalizaciji u ovoj oblasti.[72]

Trenutan presek stanja u ovoj oblasti ukazuje nam da se geopolitika trenutno nalazi na prelazu između druge i treće etape u kvantitativnom proučavanju. Više argumenata opredeljuje ovaj stav. Najpre, trenutne istraživačke studije karakterišu procesi imanentni i drugoj i trećoj etapi. Mada se dostupne baze podataka masovno koriste za statističke analize koje upućuju na specifične odnose među geopolitičkim varijablama, sve je primetnija upotreba složenih algoritama koji rade pomoću alata veštačke inteligencije i vrše precizno procesuiranje podataka u realnom vremenu. Kvantifikacija geopolitike bi bila adekvatnija ukoliko bi se kvantifikujući alati usmerili na eksplikaciju geopolitičkog viđenja oružanih sukoba i na povratno dejstvo na razvoj teorije. Zbog prirode pojava koje se izučavaju sa geopolitičkog stanovišta, oružani sukobi su znatno plodotvornije istraživačko polje u okviru kojeg je kvantifikacija moguća imajući u vidu da su oni konstanta međunarodnih odnosa. Za sada je izvesno očekivati da će trend kvantifikacije geopolitičkih pojava nastaviti da se povećava, naročito razvojem računarskih tehnologija koje će omogućavati inteligentniju obradu velike količine podataka u jedinici vremena. Zbog svega navedenog, usavršavanje takvih tehnologija će zasigurno dovesti do inoviranja i preciznijih istraživačkih poduhvata koji će omogućiti produbljivanje postojećeg naučnog fonda znanja.

Bibliografija

Benthall, Sebastian, “Philosophy of computational social science”, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy*, Vol. 12, No. 2, 2016, pp. 13–30.

Boyd, Danah & Crawford, Kate, “Critical questions for big data: Provocations for a cultural, technological, and scholarly phenomenon”, *Information, Communication & Society*, Vol. 15, No. 5, 2012, pp. 662–679.

[72] Komercijalizacija geopolitičkih naučnih saznanja uslovljena kvantitativnim i kvalitativnim istraživačkim naporima najvidljivija je u slučaju poznatih konsultantskih kuća *Stratfor*, *Good Judgement* i drugih koje nude analize, predikcije i obradu velike količine podataka za potrebe vladinih agencija, privatnog sektora i pojedinaca.

Cohen, Saul, “Global geopolitical change in the post-Cold War era”, *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 81, No. 4, 1991, pp. 551–580.

Mauro, Andrea de, Greco, Marco and Grimaldi, Michele, “A formal definition of Big Data based on its essential features”, *Library Review*, Vol. 65, No. 3, 2016, pp. 122–135.

Floridi, Luciano, “Big data and their epistemological challenge”, *Philosophy & Technology*, Vol. 25, No. 4, 2012, pp. 435–437.

Hensel, Paul R. and Diehl, Paul F., “Testing empirical propositions about shatterbelts, 1945–76”, *Political Geography*, Vol. 13, No. 1, 1994, pp. 33–51.

Höhn, Karl, “Postmodern geopolitics”, in: Leszek Sykulski (ed.), *Geopolitics: Grounded in the past, geared toward the future*, Polish Geopolitical Society, Warsaw, 2012, pp. 21–32.

Jeffrey, Friedman et al., “The value of precision in probability assessment: Evidence from a large-scale geopolitical forecasting tournament”, *International Studies Quarterly*, Vol. 62, No. 2, 2018, pp. 410–422.

Keat, Russell, “Positivism and statistics in social science”, *Demystifying social statistics*, 1979, Vol. 7, No. 2, pp. 75–86.

Kelly, Philip L., “Escalation of regional conflict: testing the shatterbelt concept”, *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 2, 1986, pp. 161–180.

Kitchin, Rob, “Big data and human geography: Opportunities, challenges and risks”, *Dialogues in Human Geography*, Vol. 3, No. 3, 2013, pp. 262–267.

Kremer, Illan, Mansour, Yishay and Perry, Motty, “Implementing the ‘wisdom of the crowd’”, *Journal of Political Economy*, Vol. 122, No. 5, 2014, pp. 988–1012.

Laney, Doug, “3-D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity and Variety”, *META Group Research Note*, Stanford, 2001, pp. 1–14.

Leetaru, Kalev and Schrodt, Philip A., “Gdelt: Global data on events, location, and tone, 1979–2012”, *ISA annual convention*, Vol. 2, No. 4, 2013, pp. 1–51.

Potulski, Jakub, “Postmodern geopolitics”, in: Leszek Sykulski (ed.), *Geopolitics: Grounded in the past, geared toward the future*, Polish Geopolitical Society, Warsaw, 2012, pp. 9–19.

Rapoport, Anatol, “Lewis F. Richardson’s mathematical theory of war”, *Conflict Resolution*, Vol. 1, No. 3, 1957, pp. 249–299.

Schneider, Gerald, Gleditsch, Nils and Carey, Sabine, “Forecasting in international relations: One quest, three approaches”, *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 28, No. 1, 2011, pp. 5–14.

Singer, David, "Reconstructing the correlates of war dataset on material capabilities of states, 1816–1985", *International Interactions*, Vol. 14, No. 2, 1988, pp. 115–132.

Stepić, Milomir, *Geopolitika: Ideje, teorije i koncepcije*, Institut za političke studije, Beograd, 2016.

Sturn, Alexander, Quackenbush, John and Trajanoski, Zlatko, "Genesis: Cluster analysis of microarray data", *Bioinformatics*, Vol. 18, No. 1, 2002, pp. 207–218.

Tansley, Hey T. and Kristiansen, Tolle, "A transformed scientific method", in: Hey T. Tansley and Tolle Kristiansen (eds), *The Fourth Paradigm: Data-Intensive Scientific Discovery*, Microsoft Research, Redmond, 2009, pp. 17–31.

Van der Wusten, Herman and Nierop, Tom, "Functions, roles and form in international politics", *Political Geography Quarterly*, Vol. 9, No. 3, 1990, pp. 213–231.

Weisi, Guo, Gleditsch, Nils & Wilson, Alexander, "Retool AI to forecast and limit wars", *Nature*, Vol. 562, 2018, pp. 331–333.

Izvori sa interneta:

"About IARPA", The Intelligence Advanced Research Projects Activity (IARPA), 2019, https://www.iarpa.gov/index.php/working-with-iarpa/prize-challenges/1070-geopolitical-forecasting-challenge, 22/12/2019.

"Cluster Analysis and How Its Used in Research", *ThoughtCo*, 2019, https://www.thoughtco.com/cluster-analysis-3026694, 21/12/2019.

GDELT Project Data, https://www.gdeltproject.org/data.html, 24/12/2019.

"The impact of (big) data on geopolitics, negotiations, and the diplomatic modus operandi", *Diplomacy*, 2017, https://www.diplomacy.edu/blog/impact-big-data-geopolitics-negotiations-and-diplomatic-modus-operandi, 27/12/2019.

"The world's most valuable resource is no longer oil, but data", *The Economist*, 6 May 2017, https://www.economist.com/leaders/2017/05/06/the-worlds-most-valuable-resource-is-no-longer-oil-but-data, 27/12/2019.

Nenad STEKIĆ

AN INNOVATED PARADIGM OF GEOPOLITICAL PHENOMENA QUANTIFICATION: INTERPRETATIONS, METHODS, AND DATA SOURCES

Abstract: Research of geopolitical phenomena and processes is being characterized by the scholarly tendency to opt for qualitative research strategies with the complementary use of descriptive statistical methods. The states' behaviour within the international system in the manner of conducting their geopolitical code has not been the subject of significant quantitative interest in academic thought over the last decades of the 20th century. A massive emergence of datasets as instruments of quantification, which index geopolitical phenomena, has been accompanied by the rise of quantitative geopolitical studies at the end of the last century. This paper aims to present the current situation in academic discourse related to the review of the most used quantitative methods in the study of geopolitical phenomena and to analyze the interpretation of the findings of such research. The key advantage of quantifying geopolitical phenomena is also their biggest problem – the data sources diversity used to quantify different phenomena results in many inconsistencies, ranging from research practices, research methods and techniques to the interpretation of statistical findings. Based on the review of existing literature regarding the shatterbelt concept and insights into some of the individual quantitative research, the author preliminary defines three research stages in the quantification of geopolitics and concludes the quantitative approach is underdeveloped in the study of this scientific discipline. In addition, existing data collection and collection methods and techniques are not sufficiently systematic or uniform, but provide a fruitful basis for considering long-term processes taking place in a particular geographical area.

Key words: geopolitics, statistics, quantification, quantitative research design, databases, artificial intelligence, armed conflicts.

UDC: 355.02:629.76/.79
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, No. 1, pp. 236–253

Review article
Received: 23 November 2019
Accepted: 16 March 2020
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001236D

Astropolitics: Yes, That is Really a Thing

Bohumil DOBOŠ[1]

Abstract: The paper reviews the main approaches towards the study of the geopolitics of outer space and presents some main issues to be tackled in the future. Geopolitics, as an approach towards the analysis of international politics, generally discusses the impact of geography on the political processes. Throughout history, approaches to analyse the impact of different types of terrain or different types of environment (sea, air, land) on the conduct of political activity were developed. It was only in the 1990s when Everett Dolman applied the geopolitical approach to the outer space domain. Since then, many approaches to the issue were developed, and the stream known as astropolitics became an important stream of academic thought. The author analyses some physical characteristics necessary for the understanding of the domain's mechanisms and then presents some important streams of thought inside the geopolitical thinking. The analysis focuses on the issues of actorness, the relations between space powers, technological progress, the introduction of space weapons, utilisation of natural resources, and sustainability of space operations. The author concludes that with foreseeable technological progress in the future, the outer space domain will become more relevant for both academia and practitioners in their approach to international politics, requiring deeper understanding of how processes in this domain can impact political events and relations.

Key words: outer space, geopolitics, power projection, space environment, astropolitics, technology, security.

[1] The author is an Assistant Professor at the Institute of Political Studies, Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague.

E-mail: bohumil.dobos@fsv.cuni.cz

This paper is outcome of the Charles University Research Development Schemes, Programme "PROGRES Q18 – Social Sciences: From Multidisciplinary to Interdisciplinary".

Geopolitics as a discipline dates back to the 19th century and Sir Harold Mackinder's thinking about the interaction between the land and sea powers. Since then, many schools of thought on geopolitics spanning through other domains appeared. Academicians are generally well aware of the geopolitical analysis of the high seas through the presence of the sea lines of communication and de Severski's zone of decision that introduced the air as a domain of geopolitical analysis as well.[2] Streams from classical to critical to anti-geopolitics appeared with specific geographical schools (Anglo-Saxon, German, French, etc.).[3] For much of the 20th century, nonetheless, it seemed as if one of the strategic environments would be different, with other theoretical principles guiding the political interactions taking place in it – outer space.

Despite the fact that since the beginning of the space age in 1957, the activities were generally guided by the military thinking, outer space had a unique aura of global co-operation – a space to define the future peaceful destiny of mankind. This line of thought is clearly present in the normative framework developed for this environment and manifested mainly in the so-called Outer Space Treaty ratified in 1967. Outer space was to become the province of all mankind that would be utilised for the benefit of the whole humanity and with respect to the needs of future generations. Outer space was to become the region used for peaceful purposes. In practical terms, however, the situation much more resembled the conflicting relations determining the terrestrial power distribution rather than the idealized state of affairs present in many of the documents.

This issue connected to the geopolitical level of analysis was brought into the academic attention no later than in the 1990s with the famous Dolman's *Astropolitik* bringing many controversies.[4] Since this era, we can identify several streams in the geopolitical thinking about the domain that has allowed us to spot the similarities as well as differences in the analysis of other strategic domains. The following article first covers some physical characteristics necessary for the understanding of the domain's mechanisms and then presents some important streams of thought inside the geopolitical thinking that can help the reader navigate through the different approaches to the analysis of the

---

[2] See Alexander de Seversky, *Air Power: Key to Survival*, Simon and Schuster, New York, 1950.

[3] For a basic overview see Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby and Paul Routledge, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998.

[4] Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, Frank Cass Publishers, London, 2005.

domain. Finally, the article presents some critical questions for the future of the geopolitical landscape beyond the atmosphere.

Outer space as a strategic domain

It comes as no surprise that using the geopolitical analysis, we can understand the domain in the centre of this analysis as a strategic (an independent war-fighting domain) or operational (an active area of operations) domain. On the one hand, this domain holds its specifics that affect the thinking related to the interactions among the space powers and other actors. On the other, it is interconnected with other environments, mutually affecting the activities taking place inside them. The physical nature, in this case, establishes quite clear boundaries to the nature of operations that the humankind is currently capable of conducting. In this case, the level of technological progress is still rather low, and the technology used is very rudimentary. So, any activity in outer space has been determined by the level of technological sophistication since without proper technologies humans cannot conduct any missions.

There are many specifics connected to the physical nature of the outer space environment.[5] First, we must mention the hazards that the technology must sustain, and astronauts need to be protected against. Numerous issues can be raised, but arguably the most important are the following: the presence of a free-fall environment, vacuum, radiation, collision hazards, and atmospheric effects.[6] The free-fall environment presents a risk to the humans operating in it since the specific conditions have many health effects on the astronauts' bodies. It also affects the ability to manoeuvre. Besides presenting a threat to living beings, the vacuum may additionally pose a risk to the technology. If the probe is holding any trapped air inside its construction, this air will violently escape into the vacuum, thus endangering the integrity of the asset's construction.

---

[5] For a more in-depth analysis, see Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, op. cit., pp. 52–73; Bohumil Doboš, *Geopolitics of the Outer Space: A European Perspective*, Springer, Cham, 2018, pp. 7–30.

[6] Martin E. B. France and Jerry Jon Selers, "Real Constraints on Spacepower", in: Charles D. Lutes and Peter L. Hays (eds), *Toward a Theory of Spacepower: Selected Essays*, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington D.C., 2011, p. 68.

[7] Everett C. Dolman, "Geostrategy in the space age: An astropolitical analysis", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2–3, 1999, pp. 83–84.

Radiation – either based on light particles emitted from the Sun, or on heavy particles in the form of galactic radiation – also threatens both the health and lives of astronauts and the working of the assets. While the surface and the closest vicinity of our planet are to a degree protected by the Earth's magnetic field, places outside of this sphere are directly affected by the flow of charged particles. This creates well-known dangers for human beings but also threatens the electrical circuits and other computer technology on board of the probes. The collision hazards are connected to a lesser degree to the possible negative interaction between any asset and a micrometeorite, and to a more significant degree, to the issue of space debris orbiting our planet. Last but not least, the atmospheric effects include the corrosive effects of the atomic oxygen present in the upper layers of the atmosphere, and the pull of the remains of the atmosphere slows down the assets, thus de-orbiting them. This is very useful as a solution to the orbital debris issue but presents a significant challenge for the operational assets.

Other key specific lies in the central importance of gravity. First of all, the gravitational pull of the Earth strictly limits our current ability to reach outer space, and the attempts to exit the gravitational well of our planet are extremely expensive. Additionally, the gravitational effects of the celestial bodies establish a form of geography that affects the movement in the domain. The effects of gravity with their changes concerning the mass and distance from the object establish a form of "topography" that affects the movement in the region and the need for energy expenditure for movement.[7] These effects are, for example, responsible for the fact that the orbital movement is the most efficient type of movement possible. Once an object reaches the stable orbit, it can theoretically, given that no other forces are involved, remain in such an orbit indefinitely. Practically speaking, the satellites in the Earth's orbits remain there without the need to spend any fuel for decades on lower orbits and hundreds of years farther from the surface. Objects in orbits are, on the one hand, stable and not requiring any manoeuvres, thus saving propellant that is expensive and limited, but their position is also predictable as they return to the same locations in the precisely given periods.

Speaking of this, we can identify several specific types of orbits that are useful and utilised for different purposes. There are three basic sets of orbits – low (approximately 150–800km), medium (800–35,000km), and high (further than 35,000km above the average sea level), all located over the Equator.[8]

[8] Ibid., pp. 87–89. Martin E. B. France and Jerry Jon Sellers, "Real Constraints on Spacepower", op. cit., p. 73.

Additionally, we can find specific orbits that serve specific purposes. Polar orbits are often used. Highly elliptical orbits allow the satellite to spend a disproportionately longer amount of its orbital period over one part of the globe (e.g., the Artic) than the other and can be used for communication with or reconnaissance of one of the polar regions over the other. Sun-synchronous orbits allow the spacecraft to revisit the same geographic region in the same light conditions improving photoreconnaissance capabilities. A geosynchronous orbit allows the spacecraft to orbit the Earth at the same time-period as the Earth rotates and a geostationary orbit, using the same principle, allows the spacecraft to stay over the same geographic region throughout the entire orbital period. This type of orbit is located directly over the Equator at approximately 35,786km. It, however, cannot be used for the monitoring of the polar regions that are "behind the horizon". The majority of activities is taking place on low orbits. However, for example, the important navigational constellations (like GPS, GLONASS, or Galileo) are located in the medium Earth orbits. If we are to summarize the essential environmental specifics of the region, we have to name the specific hazards, the key influence of gravitational effects, and the limited manoeuvrability of the currently used spacecraft.[9] Additionally, we can observe several specific regions appearing in the accessible part of the space. While these are sometimes brought as analogies to, let us say "Mahanian" type of analysis like in Dolman's works, the use of analogies in the analysis of outer space might be misleading, and these should be understood in their own quality.[10] Lagrange Libration Points – as the location in which an object can, with little to none expenditure of energy, remain in relatively the same position towards two objects – or Van Allen radiation belts – creating regions with a higher level of radiation due to the capturing of the highly charged particles by the magnetic field – present additional examples of the physical features setting up a complex "geographic" characteristic of the domain.[11]

[9] Bohumil Doboš, *Geopolitics of the Outer Space: A European Perspective*, op. cit., pp. 7–30.

[10] Elizabeth Mendehall, "Treating Outer Space Like a Place: A Case for Rejecting Other Domain Analogies", *Astropolitics*, Vol. 16, No. 2, 2018, pp. 97–118.

[11] Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, op. cit., pp. 52–73; Bohumil Doboš, *Geopolitics of the Outer Space: A European Perspective*, op. cit., pp. 7–30.

Astropolitics

Any overview covering geopolitical thinking on outer space must begin with Everett Dolman. Dolman, in his two seminal works on the topic – an article and a book on the same topic – applies the classical approach to the analysis of political space inside the outer space environment.[12] He states that the domain does not present the humankind with any new choices to make. The available and often utilised analysis of the political processes is applicable to the domain as it is in no manner different from the other spaces penetrated by the human activity. This includes the presence of conflict that will clearly enter the area as has happened in the past with other newly utilised spaces. For this reason, developing a strategic approach to the domain is wise.

Dolman operates with the classical geopolitical analysis strongly rooted in the thinking of Halford MacKinder. He presents the basic principles of astrophysics and sets up a terrain that allows us to identify key choke points and in general, develop an astrostrategy similar to the military approach to terrestrial operations. In this sense, the key choke points include some selected orbits, celestial bodies, Lagrange Libration Points (regions in which gravitational pull of two bodies cancels each other out), and so on. He, furthermore, stresses the importance of ultimate high ground for the military as the capture of orbits would allow the selected actor to dominate the terrestrial battlefield from the unchallenged high perspective. In his work, Dolman develops four regions into which the currently utilised part of outer space can be divided – 1) the Earth (or *Terra*), 2) the Earth space (up to the geostationary orbit), 3) the Lunar space (from geostationary orbit to just beyond lunar orbit), 4) the Solar space (beyond lunar orbit). In any sense, the control of the Earth remains the ultimate target of any space operations. By such a division, Dolman can further operate with the Heartland theory and then apply it to the studied domain. Instead of

Who rules East Europe commands the Heartland.

Who rules the Heartland commands the World-Island.

Who rules the World-Island commands the World.[13]

Dolman develops an adequate reflection for space politics in

Who controls the low-Earth orbit controls the near-Earth space.

---

[12] Everett C. Dolman, "Geostrategy in the space age: An astropolitical analysis", op. cit., pp. 83–106; Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, op. cit.

[13] Halford J. MacKinder, *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington D.C., 1942, p. 106.

Who controls the near-Earth space dominates *Terra*.

Who dominates *Terra* determines the destiny of humankind.[14]

As a reaction to this, Dolman theorises that the first power to dominate the low Earth orbits will gain effective control not only of outer space but of the Earth as well. In this sense, it is vital to develop technologies that overcome the inherent predictability and destructibility of the space assets to present efficient space technologies that will allow an actor to reach this level of control. As for Dolman, the power to attain such dominance and hegemony should be the United States as the "liberal hegemon". He predicts that any other actor would much more readily misuse the position. However, the United States would set up a *Pax Americana* that would enable other actors to operate in the domain under U.S. guidance. As this development is natural for Dolman, the U.S. policymakers should invest in the development of capabilities that will allow them to dominate the domain before the others do.

Such a view was directly challenged by many authors covering more critical approaches to the study of international politics.[15] The line of thought basically follows more normative and ethical approaches to international relations and geopolitics. Here, the essay by Havercroft and Duvall will be presented as an example of such a point of view.[16] The authors draw on the background of interpretative streams of thought in order to present an alternative to more traditionalist approaches to the analysis and Dolman's perspective in particular. They oppose the call towards the US-led weaponization of the orbital space that should lead to the introduction of the hegemony over the domain. Such a hegemony would not only necessarily lead to peaceful development – the United States can be restrictive – but would actually prevent the sovereign decision-making of other states. They additionally criticise the lack of moral and political implications of such a call in the Dolman's work. The essay draws attention towards issues like counterbalancing, resistance to the hegemon, and the inability of the majority of the population to affect their destiny in outer space. The essay thus presents more of a normative than technological resistance to the ideas of *Astropolitik*.

---

[14] Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, op. cit., pp. 6–7.

[15] See also the discussion in Nikola Schmidt (ed.), *Planetary Defense: Global Collaboration for Defending Earth from Asteroids and Comets*, Springer, Cham, 2019.

[16] Jonathan Havercroft and Raymond Duvall, "Critical Astropolitics: The geopolitics of space control and the transformation of state sovereignty", in: Natalie Bormann and Michael Sheehan (eds), *Securing Outer Space*, Routledge, New York, 2009, pp. 42–59.

Even a more radical approach is presented by the stream of anti-geopolitics. One of the authors dealing with the issue is MacDonald.[17] The anti-geopolitical stream is focused on negating the geopolitical perspective altogether as imperialist. The school of thought promotes the normative approach to the study of international relations aiming at promoting co-operation and limiting conflict in international affairs. Geopolitics, in this sense, is not a neutral tool for the analysis of the foreign policy, but a guideline to imperium-building. More specifically, the case of anti-astropolitics is promoting the banning of any military activity in the domain as it should be understood as a sanctuary utilised for peaceful, meaning non-military purposes only. This way the international co-operation can be started and later replicated in other domains. Outer space thus presents a unique case whose pristine nature should not be spoiled by the terrestrial conflicts.

Analysing the literature, we can also identify a realist stream of thought standing somewhere between these positions – not being primarily normative but negating the radical ideas on the inevitability of conflict over the dominance presented by classical geopolitical perspective. This stream is probably the best represented by Wang's work.[18] The author challenges the notion that outer space establishes an entirely novel type of environment defined by a cooperative nature of relations. He claims that the nature of the relations mirrors the relationship of the powers on the Earth with the exception of decreasing the confrontation and increasing co-operation as a result of technological and economic limitations connected to spaceflight. He tests his hypothesis on a case of transatlantic relations that should be the most co-operative of any dyad inside the space community. In the case studies, it is presented where the tensions, even between such close actors as the United States and Europe, appeared. Thus, the notion of a special nature of space politics is dismissed. The relations thus follow the interest of the space powers on the ground but are restrained by the technological, environmental, and economic factors. Outer space is not a unique cooperative domain, but the inevitability of conflict might be limited by the technological progress – all tied to the terrestrial geopolitics.

Another approach observable in the geopolitical literature is stemming from the systematic analysis of political space. In this sense, we can identify two works

---

[17] Fraser MacDonald, "Anti-*Astropolitik* – outer space and the orbit of geography", *Progress in Human Geography*, Vol. 31, No. 5, 2007, pp. 592–615.

[18] Sheng-Chih Wang, "The Making of New 'Space': Cases of Transatlantic Astropolitics", *Geopolitics*, Vol. 14, No. 3, 2009, pp. 433–461; Sheng-Chih Wang, *Transatlantic Space Politics: Competition and cooperation above the clouds*, Routledge, Abingdon, 2013.

utilising the approach. The first is Al-Rodhan's *Meta-Geopolitics of Outer Space*.[19] The work combines an analysis of different activities that can be conducted in the domain to present a plastic picture of the geopolitical landscape of outer space. The second is Doboš' *Geopolitics of the Outer Space* utilising Gerrard Dussouy's systemic geopolitics in order to achieve the same but looking at the levels of analysis rather than concrete activities.[20] Both these works attempt to utilise geopolitics as a neutral method to analyse the political space. They also operate with the presumption that outer space is an independent geopolitical domain and should be analysed as such.

Finally, we can identify several schools of thought that, in general, focus on the nature of space politics that are not that relevant to the topic of the academic geopolitical thinking about the domain but rather for the practical implications as they often guide the policymakers' perception of outer space. As these establish the nations' policies, it is relevant to cover them briefly. Two prominent authors that developed the division into schools of thought are Moltz and Johnson-Freese. Moltz in his work distinguishes among the school of space nationalism (reflection of the realist nationalistic perspective into outer space), technological determinism (the nature of space politics is based on the nature of the technology developed (e.g., space mining capabilities vs. space weapons determine whether the actors will pursue economic or political goals), social interactionism (prevention of space weaponization through soft-law measures and trust-building mechanisms), and global institutionalism (idealist approach promoting co-operation under auspices of universal international organization).[21] Johnson-Freese establishes a similar division. She distinguishes the space dominance and ultimate high ground school (dominating of politics through military domination of orbits that allows for the control of the Earth's surface), inevitability of space weaponization school (the weapons will be introduced once technologically feasible, meaning that it is wise to be the first to introduce them), school of thought focusing on the passive military importance of the domain (pointing at the importance of arms control and weaponization prevention as a means to sustain the current benefits as weapons in space decrease the security for all including the first to introduce

[19] Nayef R. F. Al-Rodhan, Meta-Geopolitics of Outer Space: An Analysis of Space Power, Security, and Governance, London, Palgrave Macmillan, 2012.

[20] Bohumil Doboš, *Geopolitics of the Outer Space: A European Perspective*, op. cit.

[21] James Clay Moltz, *Crowded orbits: Conflict and cooperation in Space*, Columbia University Press, New York, 2014, pp. 23–40.

them), and space sanctuary school (banishing military use of the domain at all including the passive militarization).[22]

These schools of thought present possible approaches towards the understanding of the domain and events taking place in it. The distinction among the schools of thought is the key to understanding the differences between the evaluation of the same events by different scholars and, by extension, relevant policymakers. The perspective is vital for the policy choices (e.g., the introduction of weapons to orbits) and thus further clarifies the choices made by the actors (e.g., the shift in the US approach to space under different administrations). They also reflect the basic streams of thought as identifiable inside the theoretical literature regarding politics in outer space with its technological and environmental specifics.

Determinants of the 21st century Astropolitics

Once the main streams of thought were presented, it is crucial to identify some key topics that the geopolitical analysis of the domain in the foreseeable future must not avoid – the issue of actorness; nature of the relationship between the space powers; level of technological progress; possibility of introduction of weapons into outer space; utilisation of natural resources; and the issue of sustainability of space activities. The first issue that must be raised is one of actorness. A geopolitical actor is defined, for example, by Sirke Mäkinen, as any actor whose influence might be felt in at least two regions on the globe.[23] As pointed out by Flint, the geopolitical actors no longer need to include only national states but involve other types of actors as well.[24] In the space arena, we can see two processes appearing simultaneously that will shape the nature of the activities – spread of the number of actors and the inclusion of the different types of actors. The first change is related to the proliferation of activities among the nation-states. Even though the capacity to operate a full-scale space program is still limited to a small number of actors (USA, China, Russia, Europe, India), other states are increasingly active in their attempts to be relevant in at least

[22] Joan Johnson-Freese, *Space Warfare in the 21st Century: Arming the Heavens*, Routledge, London, 2016, p. 57.

[23] Sirke Mäkinen, "Geopolitics Teaching and Worldviews: Making the Future Generation in Russia", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, p. 101.

[24] Colin Flint, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, Abingdon, 2006, pp. 24–26.

some activities or to use the space assets for some limited national goals. This enhances not only the space traffic in general but also the conflicting potential as the domain is not limitless, and the number of valuable orbital slots is limited. Additionally, we can see an emergence of the so-called New Space that presents a set of private actors motivated by a completely different set of goals, thus re-shaping the nature of space activities towards short-term or sustainable profit rather than political advantage.[25] This change in actorness has its impact in many fields, including space law (currently the Cold War based and state-centric, focused on the political side of the endeavour), economy (utilisation of new space-based markets like tourism and mining), or security (increased space traffic, issue of debris creation, liability for damages). The outcome of the current dynamic process of change in actorness will have an impact on the nature of operations in the future. The struggle between economic and political objectives is to be expected, and this all inside an environment threatened by the process of debris creation and collisions. Also, the increased number of relevant actors decreases the independence of the activities of everyone. It decreases the probability of both normatively globalist and realist hegemonical extreme scenarios of the development of the environment to take place.

The second key issue is the relations between the space powers. Even though the actorness, in general, is broadened, we can still identify several vital powers whose activities will have a critical impact on the nature of the activities in outer space as well as on the legal and normative framework guiding the other actors. Among the space powers, the United States, China, the European Union/European Space Agency, Russia, and possibly India must be included. They all possess holistic capabilities regarding space activities and hold an essential role in international politics. Currently, we can observe growing tensions between the US and China and the increased isolation of Russia that is, nonetheless, dependent on co-operation with other actors in its financing of space activities. In this sense, we can predict the continuing co-operation between the European and US space programs, Sino-American and Sino-Indian competition, Sino-Russian co-operation, and a push of the Russian space program to remain in contact with the other powers to receive financing in return for the technological support (meaning selling launches or technology to other agencies). The role of the space powers is also vital to the overall setting

[25] See Deganit Paikowsky, "What Is New Space? The Changing Ecosystem of Global Space Activity", *New Space*, Vol. 5, No. 2, 2017, pp. 84–88; Elizabeth Quintana, "The New Space Age", *The RUSI Journal*, Vol. 162, No. 3, 2017, pp. 88–109.

of the environment for future activities. If the more military note gains hold, outer space might be turned into a hostile zone filled with orbital debris, making any sustainable activity impossible. On the other hand, a more pragmatic and responsible approach would allow the private actors to open new economic potential of the domain. We can currently observe a push towards this dimension, especially in the US. The administration passed a law allowing for space mining[26] (followed later on by Luxembourg[27] and probably the United Arab Emirates), and the authority over the space traffic management was placed by Donald Trump on the Department of Commerce.[28] This, nonetheless, does not mitigate the military motivation for utilisation of the domain nor the potential for a large-scale conflict. Thus, the activities of the great powers, limited by the environmental factors and the presence of other actors, will have a key impact on the geopolitical implications.

An additional issue is the speed and path of future technological progress. The ability of the actors to project their goals in the space depends on the technological capabilities to conduct such actions. Simply speaking, there cannot be a power projection without technological means to operate in the environment and conduct necessary activities. In the outer space domain, the nature of technological progress will have a clear impact on the geopolitical landscape. In the current conditions, the relations are necessarily more cooperative as it is impossible for the actors to conduct sustainable hostile operations that would not lead to the diminishing of their own capacities. The situation is, nonetheless, changing, and the ability to interfere in the operations via cyber or electronic means and the ability to conduct threatening proximity operations is increasing. Furthermore, any resource extraction is also limited by this same factor further, putting aside the geopolitical factor often influencing the nature of relations in other domains. The development of efficient means of disruption, settlement of other celestial bodies, or resource extraction primarily

[26] "U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act", H.R.2262, Public Law 114–90, 114th Congress, 25 November 2015, https://www.congress.gov/114/plaws/publ90/PLAW-114publ90.pdf, 11/11/2019.

[27] "Law of July 20th 2017 on the Exploration and Use of Space Resources", Luxembourg Space Agency, 20 July 2017, https://space-agency.public.lu/en/agency/legal-framework/law_space_resources_english_translation.html?fbclid=IwAR3z5NVzo8Jmwu_vllHgCc1E-elgJQHMLXmvGjWKiiULHwf7OPMMEbhCP8I, 11/11/2019.

[28] "Space Policy Directive – 3, National Space Traffic Management Policy", 18 June 2018, Presidential Memoranda, US President, whitehouse.gov/presidential-actions/space-policy-directive-3-nationalspace-traffic-management-policy/, 11/11/2019.

from the Near-Earth Asteroids would present the actors with additional means and goals that would broaden their scope of activities and consequently affect the relationship and the nature of interactions among these. As it is improbable that all technologies mentioned above will be developed simultaneously, the path followed – meaning whether the economic or military assets will prevail – might influence the geopolitical landscape rather substantially.

The nature of the domain will be additionally shaped by the potential introduction of weapons and the reason for such an action.[29] The only type of weapons currently banned from being introduced into the domain is the weapons of mass destruction. The first restriction came inside the so-called Partial Test Ban Treaty[30] that disallowed testing of the nuclear devices in the domain followed by the total ban of the introduction of any weapons of mass destruction into outer space in the so-called Outer Space Treaty.[31] Other weaponry, disregarding the problems with defining the space weapon due to the dual-use nature of the space technology, is not regulated by any particular provision. Nonetheless, the introduction of weapons has, for technical and economic reasons, not yet taken place. On the other hand, we can witness the increased malign utilisation of dual-use technology and the utilisation of the electronic and cyber means of warfare. The cases of jamming and spoofing of the navigational signals are, to give one example, quite often connected to the activities of the Russian Federation. One example of this is the spoofing of the GPS signal throughout the Trident Juncture NATO exercise.[32] The introduction of kinetic or direct energy weapon systems in orbits might lead to a shift from the current low-intensity conflict to more direct combat with the potential to set up a cascading debris crisis that would disallow from further utilisation of the domain. There might be a reason to pursue such a course of action – e.g., by a spoiler actor not utilising the space services – but for

[29] Some scenarios are introduced in Vishnu Anantatmula, "U.S. Initiative to Place Weapons Weapons in Space: The Catalyst for a Space-Based Arms Race with China and Russia", *Astropolitics*, Vol. 11, No. 3, 2013.

[30] "Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water", 10 October 1963, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/volume-480-I-6964-English.pdf, 12/11/2019.

[31] "The Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies", RES 2222 (XXI), General Assembly of the United Nationas, 19 December 1966, https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_21_2222E.pdf, 14/11/2019.

[32] See, for example, Elisabeth Braw, "The GPS Wars Are Here", *Foreign Policy*, 17 December 2018, foreignpolicy.com/2018/12/17/the-gps-wars-are-here/, 15/11/2019.

the space powers, this seems to be an improbable course of action, and these will likely pursue other means of competition.

A key topic of geopolitics is the control over the resources and the line of communications used for their transport. This topic will be raised in outer space, as well. We are well aware of potential riches present on celestial bodies like the Moon (Helium-3, an isotope to be used in the nuclear fusion energy generation not present on the Earth), or resource-rich asteroids (some containing vast amounts of valuable metals like gold, platinum-grade metals, or rare-Earth materials). As for the provisions of the Outer Space Treaty, countries cannot claim sovereignty over any location in the domain, and this was followed so far. Nonetheless, the issue of mining, retaining, and capitalizing on resources is contested. For example, the United States and Luxembourg decided to solve the issue by legalizing the conduct explicitly inside their national laws, but the international approach is still unclear. The future space miners will thus operate in an uncertain environment, unable to claim territorial control over a valuable mine that might lead to new conflicts. Nevertheless, the control over the lines of communications and a presence on the valuable mining sites will further enrich the geopolitical landscape of outer space and add additional conflicting and cooperative incentives to the relevant geopolitical actors.

Finally, there is the issue of security and sustainability of the domain. Outer space needs a more precise set of rules guiding the actors' behaviour, especially connected to the space traffic management and orbital debris issue. If these two issues are not solved, the domain will increasingly become useless as the movement in the low orbital space will become extremely risky due to the collision hazards. What is also important is the nature of the rules that will be, in no small degree, devised by the space powers. To give an example, the recent placement of the topic in the United States under the Department of Commerce points to a more business-friendly approach of the Washington government, while the military hierarchy of the Chinese space program will most likely lead to the promotion of the less private-oriented provisions. These rules will consequently shape the environment for the foreseeable future.

Conclusion

Geopolitics – analysis of power distribution in space – is not restricted to the terrestrial domains only. There is a clear case for the utility of geopolitical analysis of outer space with its unique form of geography set up by the gravitational

effects of the bodies and very harsh environmental risks such as radiation. Given the foreseeable technological progress, the geography of further places (like the Moon) will become relevant as well, and we should witness an interaction that will be, similarly to the Earth, dominated by the competition over the lines of communication, geostrategically important locations, and locations rich in natural resources. While currently, the most essential resources include orbital slots and assignment of bandwidth, the future technological progress might allow us to exploit other types of resources as well.

The article covered the main schools of thought and determinants relevant for the analysis of the political space in relation to outer space. It clearly illustrated that the domain was similar to other domains and thus fit for a similar type of analysis as land, sea or air. This is important as it gives us the much-needed perspective to spot the reasons the same events are analysed differently and to think more clearly and systematically about the moves of different actors in the domain. This presents the same picture as with the analysis of any other event in the international politics.

The presented determinants (the issue of actorness, the relations between space powers, technological progress, introduction of space weapons, utilisation of natural resources and sustainability of space operations) show the way forward. By keeping in mind what are the main stakes, the academia and practitioners can be more aware of the impact of the decisions different relevant actors make. Having a clear idea about the main issues allows one to make much more relevant decisions and root the analysis of the events into a clearer framework. The field of astropolitics aims to help with just that. The way how these determinants are tackled will affect the outlook of the political space in the domain for the decades to come, thus affecting the geopolitical analysis as well.

References

Al-Rodhan, Nayef R. F., *Meta-Geopolitics of Outer Space: An Analysis of Space Power, Security, and Governance*, Palgrave Macmillan, London, 2012.

Anantatmula, Vishnu, "U.S. Initiative to Place Weapons Weapons in Space: The Catalyst for a Space-Based Arms Race with China and Russia", *Astropolitics*, Vol. 11, No. 3, 2013, pp. 132–155.

Clay Moltz, James, *Crowded orbits: Conflict and cooperation in space*, Columbia University Press, New York, 2014.

Doboš, Bohumil, *Geopolitics of the Outer Space: A European Perspective*, Springer, Cham, 2018, pp. 7–30.

Dolman, Everett C., "Geostrategy in the space age: An astropolitical analysis", *Journal of Strategic Studies*, Vol. 22, No. 2–3, 1999, pp. 83–106.

Dolman, Everett C., *Astropolitik: Classical geopolitics in the space age*, Frank Cass Publishers, London, 2005.

Flint, Colin, *Introduction to Geopolitics*, Routledge, Abingdon, 2006.

France, Martin E. B. and Selers, Jerry Jon, "Real Constraints on Spacepower", in: Charles D. Lutes and Peter L. Hays (eds), *Toward a Theory of Spacepower: Selected Essays*, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington D.C., 2011.

Havercroft, Jonathan and Duvall, Raymond, "Critical Astropolitics: The geopolitics of space control and the transformation of state sovereignty", in: Natalie Bormann and Michael Sheehan (eds), *Securing Outer Space*, Routledge, New York, 2009, pp. 42–59.

Johnson-Freese, Joan, *Space Warfare in the 21st Century: Arming the Heavens*, Routledge, London, 2016.

MacDonald, Fraser, "Anti-*Astropolitik* – outer space and the orbit of geography", *Progress in Human Geography*, Vol. 31, No. 5, 2007, pp. 592–615.

Mackinder, Halford J., *Democratic Ideals and Reality*, National Defence University Press, Washington D.C., 1942.

Mäkinen, Sirke, "Geopolitics Teaching and Worldviews: Making the Future Generation in Russia", *Geopolitics*, Vol. 19, No. 1, 2014, pp. 86–108.

Mendehall, Elizabeth, "Treating Outer Space Like a Place: A Case for Rejecting Other Domain Analogies", *Astropolitics*, Vol. 16, No. 2, 2018, pp. 97–118.

Ó Tuathail, Gearóid, Dalby, Simon and Routledge, Paul, *The Geopolitics Reader*, Routledge, London and New York, 1998.

Paikowsky, Deganit, "What Is New Space? The Changing Ecosystem of Global Space Activity", *New Space*, Vol. 5, No. 2, 2017, pp. 84–88.

Quintana, Elizabeth, "The New Space Age", *The RUSI Journal*, Vol. 162, No. 3, 2017, pp. 88–109.

Schmidt, Nikola (ed.), *Planetary Defense: Global Collaboration for Defending Earth from Asteroids and Comets*, Springer, Cham, 2019.

Seversky, Alexander de, *Air Power: Key to Survival*, Simon and Schuster, New York, 1950.

Wang, Sheng-Chih, "The Making of New 'Space': Cases of Transatlantic Astropolitics", *Geopolitics*, Vol. 14, No. 3, 2009, pp. 433–461.

Wang, Sheng-Chih, *Transatlantic Space Politics: Competition and cooperation above the clouds*, Routledge, Abingdon, 2013.

Documents:

"Law of July 20th 2017 on the Exploration and Use of Space Resources", Luxembourg Space Agency, 20 July 2017, https://space-agency.public.lu/en/agency/legal-framework/law_space_resources_english_translation.html?fbclid=IwAR3z5NVzo8Jmwu_vllHgCc1E-elgJQHMLXmvGjWKiiULHwf7OPMMEbhCP8I, 11/11/2019.

"Space Policy Directive – 3, National Space Traffic Management Policy", 18 June 2018, Presidential Memoranda, US President, whitehouse.gov/presidential-actions/space-policy-directive-3-nationalspace-traffic-management-policy/, 11/11/2019.

"Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water", 10 October 1963, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20480/ volume-480-I-6964-English.pdf, 12/11/2019.

"Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies", RES 2222 (XXI), General Assembly of the United Nations, 19 December 1966, https://www.unoosa.org/pdf/gares/ARES_21_ 2222E.pdf, 14/11/2019.

"U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act", H.R.2262, Public Law 114–90, 114th Congress, 25 November 2015, https://www.congress.gov/114/plaws/publ90/PLAW-114publ90.pdf, 11/11/2019.

Internet sources:

Braw, Elisabeth, "The GPS Wars Are Here", *Foreign Policy*, 17 December 2018, foreignpolicy.com/2018/12/17/the-gps-wars-are-here/, 05/01/2020.

Bohumil DOBOŠ

ASTROPOLITIKA: DA, TO STVARNO POSTOJI

Apstrakt: Rad pruža pregled centralnih pristupa izučavanju geopolitike svemira i predstavlja neke od ključnih izazova sa kojima će se međunarodna zajednica suočavati u budućnosti. Geopolitika kao pristup analizi međunarodne politike generalno razmatra uticaj geografije na političke procese. Kroz istoriju, razvijeni su pristupi koji analiziraju uticaj različitih tipova terena ili različitih tipova okruženja (more, vazduh, kopno) na odvijanje političkih aktivnosti. Međutim, tek devedesetih godina 20. veka je Everet Dolman (Everett Dolman) primenio geopolitički pristup na svemirsku ravan. Od tada, brojni pristupi ovom pitanju su razvijeni, i pravac poznat kao Astropolitika polako postaje značajan element akademskih razmatranja. Autor analizira neke od fizičkih karakteristika neophodnih za razumevanje mehanizama svemirske ravni i zatim predstavlja neke od ključnih pravaca razmatranja u okviru geopolitčke misli. Analiza se fokusira na pitanja delatnika, odnosa između svemirskih sila, tehnološkog napretka, uvođenja svemirskog oružja, utilizacije prirodnih resursa i održivosti svemirskih operacija. Autor zaključuje da zbog očekivanog tehnološkog progresa u budućnosti, svemirska ravan će postati sve značajnija i za istraživače i za donosioce odluka u njihovom pristupu međunarodnoj politici, zahtevajući sveobuhvatnije razumevanje uticaja procesa u ovoj ravni na političke događaje i odnose.

Ključne reči: svemir, geopolitika, projekcija moći, svemirsko okruženje, astropolitika, tehnologija, bezbednost.

UDK:327::911.3]:620.9
Biblid: 0025-8555, 72(2020)
Vol. LXXII, br. 1, str. 254–273

Pregledni rad
Primljen 28. decembar 2019.
Odobren 16. marta 2020.
DOI: https://doi.org/10.2298/MEDJP2001254P

Geopolitički kontekst energetske bezbednosti

Dušan PROROKOVIĆ[1]

Apstrakt: Rad razmatra važnost energetske dimenzije geopolitičkih koncepcija u dvadeset prvom veku, polazeći od teze da će fosilna goriva ostati u upotrebi, i to tako što će udeo uglja u ukupnom energetskom bilansu opadati, ali će istovremeno udeo korišćenja prirodnog gasa rasti. Autor razvija argumentaciju u prilog tvrdnje da će spoljnopolitičke odluke ključnih aktera međunarodnih odnosa, kao i međunarodni odnosi u celini, biti u korelaciji sa geografskim rasporedom izvorišta nafte i prirodnog gasa i ruta odnosnih distributivnih kanala – strateških cevovoda. Autor pod geopolitičkim kontekstom podrazumeva projekcije spoljnopolitičkih odluka i procesa aktera međunarodnih odnosa (pre svega onih ključnih, tj. velikih i regionalnih sila) prema određenim geografskim regionima koje su direktno povezane sa pitanjem osiguravanja energetske bezbednosti. Nakon pojmovnog određenja energetske bezbednosti i geopolitike, autor objašnjava značaj energenata za političke odnose i potom analizira geografsku raspoređenost energetskih izvorišta i rezervi, te pruža primere iz savremenih međunarodnih odnosa koji potvrđuju važnost geopolitike energetske bezbednosti. Autor zaključuje da geografski raspored energetskih izvorišta, kao i pravci pružanja strateških cevovoda, pre svega gasovoda, opredeljuju spoljne politike država, utiču na donošenje političkih odluka, oblikuju i usmeravaju dugoročne političke procese.

Ključne reči: energetska bezbednost, geopolitika, nafta, prirodni gas, SAD, Rusija, Kina, Bliski istok.

---

[1] Autor je naučni saradnik na Institutu za međunarodnu politiku i privredu.

E-pošta: dusan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je nastao u okviru projekta „Srbija i izazovi u međunarodnim odnosima 2020. godine", koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu tokom 2020. godine.

Spajajući teme geopolitike i energetske bezbednosti, pojedini istraživači počeli su da koriste pojam geoenergetika (rus. *геоэнергетика*, eng. *geo-energetics*).[2] Ako se, izabravši u velikom broju definicija šta geopolitika podrazumeva, ova (sub)disciplina opiše kao okvir za istraživanje uticaja prostornosti (geografskih karakteristika) na političke procese, a energetska bezbednost objasni prema formulaciji koju nudi Svetski energetski savet kao „stanje dostupnosti energije u količini i kvalitetu, neophodnim postojećim ekonomskim uslovima", upotreba termina geoenergetika za naznačenu svrhu ima smisla.[3] Osnovni zadatak geoenergetike, dakle, trebalo bi da je ispitivanje uticaja dostupnosti energenata na političke, odnosno, pre svega međunarodne odnose. Tako, na primer, Boris Marcinkevič i Vitalij Rudnev pod geoenergetikom podrazumevaju sve procese koji se odigravaju na površini zemlje (svakako, uključujući i političke, društvene, ekonomske i druge procese), a koji se povezani sa energetskim sektorom. Zbog toga je, za ove autore, geoenergetika i borba različitih država i nedržavnih aktera da kontrolišu energetske resurse, to su i ratovi, žestoke borbe konkurenata, ali i stalno unapređivanje proizvodnje, korišćenje novih tehnika i alata, inovacije i otkrića.[4]

Problem je, međutim, u tome što se u geologiji geoenergetika određuje kao nauka koja istražuje teorijske osnove za transformisanje zemljine energije u mehaničku, termalnu ili električnu energiju. U tom kontekstu, geoenergetika se tiče eksploatacije prirodnih energetskih resursa na određenom geografskom prostoru.[5] Ona je povezana sa „stvaranjem prstenastih struktura na površini zemlje", „oblikovanjem tla", fizičkim karakteristikama prostora i jedan od ciljeva je sastavljanje tematskih karata koje treba da posluže daljim istraživanjima i eksploataciji.[6] To je teorija između ostalog razrađena i za proučavanje „oblika, veličine, količine i uslova

---

[2] U tom kontekstu npr. pogledati: Руслан Салихович Мухаметов, „Геоэнергетические интересы ЕС и России в Каспийском регионе", *Известия Уральского государственного университета*, Сер. 1, № 3 (92), 2011, стр. 185–191; Нодари Александрович Симония, „Геоэнергетические интересы Росии в Центральной Азии", *Мировая экономика и международные отношения*, № 11, 2007, стр. 3–12.

[3] Navedeno prema: Slađan Milosavljević, Duško Tomić, Goran Mandić, „Pokušaji teorijskog određenja pojma energetska bezbednost kao činioca determinacije međunarodnog političko-bezbednosnog sistema", *Vojno delo*, god. LXVIII, br. 5/2016, str. 112.

[4] Борис Марцинкевич, Виталий Руднев, „О проекте. Геоэнергетика.ru", *Геоэнергетика.ru*, http://geoenergetics.ru/o-proekte/, 01/11/2019.

[5] Н. А. Гнатусь, М. Д. Хуторской, В. М. Хмелевской, „Петротермальная геоэнергетика и геофизика", *Вестник Московского университета*, Серия 4. Геология, №. 3, 2011, стр. 3–4.

[6] W. Chiżniak, „Morfogeneza struktur glebowych w świetle fizyki procesów termodynamicznych i autofalowych", *Rocznik Ochrona Środowiska*, Tom 3, 2001, pp. 191–206.

formiranja energetskih zona".[7] Posmatrajući sa stanovišta geologije, ili čak fizičke geografije u celini, pojam geoenergetike je jasno određen i on nema dodirnih tačaka sa pitanjem uticaja dostupnosti energenata na političke odnose.

Kako bi se izbegle nedoumice i kontradiktornosti koje može uzrokovati upotreba termina geoenergetika, a imajući u vidu da je cilj ovog istraživanja analiza prostornog rasporeda „energetskih izvorišta" na međunarodnu politiku, te da će u radu zato biti obrađena tema geopolitičkog konteksta energetske bezbednosti (što je naznačeno i u samom naslovu), pojam geoenergetike dalje neće biti korišćen, uprkos njegovom svojevrsnom odomaćivanju u publicistici, a delimično i u akademskoj literaturi.

Pod geopolitičkim kontekstom se u ovom radu podrazumevaju projekcije političkih odluka i procesa aktera međunarodnih odnosa (pre svega onih ključnih, tj. velikih i regionalnih sila) prema određenim geografskim regionima koje su direktno povezane sa pitanjem osiguravanja energetske bezbednosti. Jedna od karakteristika rasporeda energetskih izvorišta je neravnomernost, odnosno postojanje ograničenog broja država lociranih u nekoliko regiona bogatih energetskim resursima (naftom i prirodnim gasom) i sa druge strane postojanje značajno većeg broja zemalja koje nemaju sopstvene izvore, pa energetsku bezbednost moraju osiguravati uvozom. Problematika osiguravanja energetske bezbednosti različitih država je složena, pošto su države izvoznici energenata najčešće prinuđene da vode računa o strateškim interesima velikih sila, kako bi sačuvale unutrašnju stabilnost i mogle da se razvijaju, dok su države uvoznici ograničene određenim geografskim faktorima – nemaju direktnu konekciju sa izvorištima, zavise od transporta cevovodima preko država posrednica, zemlje bez sopstvenih pomorskih luka nemaju mogućnost snabdevanja naftom ili tečnim naftnim gasom tankerima itd. – i činjenicom da u manjoj meri mogu uticati na formiranje cene energenata na svetskom tržištu. Svako narušavanje stabilnosti u regionima u kojima se nalaze energetska izvorišta utiče na cenu, smanjuje ponudu ili otežava isporuku, usled čega tražena roba poskupljuje, što utiče ne samo na ekonomske, već i na šire, političke procese.

U skladu sa ovakvim opisom pojma geopolitičkog konteksta definisana je i hipoteza rada koja će biti dokazivana i koja glasi: prostorni raspored energetskih izvorišta i dostupnost energetskih resursa utiče na političke odluke ključnih aktera međunarodnih odnosa prema određenim geografskim regionima. Pod ključnim akterima podrazumevaju se velike i regionalne sile, koje u anarhičnom okruženju

[7] Олег Хоменко, Василий Ляшенко, „Геоэнергетические основы подземной разработки месторождений", *Известия вузов. Горный журнал*, № 8, 2017, стр. 10.

pokušavaju da osiguravaju što je moguće bolju poziciju – posmatrajući iz ugla teorija međunarodnih odnosa i/ili međunarodne bezbednosti geopolitika se uglavnom povezuje i nadovezuje na školu realizma – te samim tim i da smanje potencijale moći konkurenata. Bitka za osiguravanje energetske bezbednosti jednog aktera, često znači i donošenje odluka koje će smanjiti potencijale moći drugog aktera. U političkoj praksi, to znači da se dugoročna stremljenja aktera i njihove konkretne strategije u pojedinim regionima oblikuju u odnosu na pitanje energetske bezbednosti, sopstvene ili konkurenata, što njihovim postupcima daje geopolitičku dimenziju.

Najbolji primer svakako predstavlja stremljenje SAD da kontrolišu političke procese u regionu Bliskog istoka. Inače, mrežom saveznštava sa „regionalnim igračima" i održavanjem vojne dominacije u ovom delu sveta SAD su u postbipolarnom periodu postale najvažniji činilac regionalne bezbednosti.[8] Geopolitička kontrola nad celokupnim regionom Bliskog istoka uspostavlja se u dugom vremenskom periodu (praktično, od završetka Drugog svetskog rata, ali treba napomenuti i da su pre toga gotovo istovetan pristup primenjivale Velika Britanija i Francuska) zarad upravljanja globalnim tržištem sirove nafte. Ne samo da na takav način Sjedinjene Države uspevaju da osiguraju naftne rezerve za sopstvene potrebe, već i dolaze u priliku da „diktiraju uslove" svim ostalim kupcima. Naime, iako najvažniji činilac regionalne bezbednosti Bliskog istoka i u svakom pogledu značajan kupac ovog energetskog resursa od proizvođača iz „zalivskih država", SAD nisu ujedno i najveći uvoznik „crnog zlata" iz ovog dela sveta. Na prvom mestu je Kina, a za njom slede velike azijske države: Japan i Indija.

Vojnim intervencijama, izazivanjem političkih kriza ili indukovanjem „kontrolisanih destabilizacija" (pritiscima na političke elite, mešanjem u izborne procese, usmeravanjem kontinualne krize u Palestini itd.) direktno se „kreira" cena nafte (u periodima kriza nafta poskupljuje, dok u periodima relativnog mira i stabilnosti cena stagnira ili opada), pa tako SAD dolaze u priliku da u određenim vremenskim intervalima utiču na usporavanje privrednog rasta Kine, Japana i Indije. Sa druge strane, obaranjem cene nafte može se takođe uticati na usporavanje privrednog rasta, ali u ovom slučaju država proizvođača. Stabilizacija političkih prilika i/ili rešavanje sporova na Bliskom istoku jeste rešenje ako se želi smanjiti devizni priliv od izvoza nafte Rusije, Irana ili Venecuele, na primer. Takva taktika je, uostalom, primenjivana od 2015. do 2017. godine, kako bi se izazvala inflacija u Rusiji (operacija obaranja cene nafte je realizovana paralelno sa uvođenjem sankcija Rusiji, što je dovelo do velikih ekonomskih

[8] Diego Pagliarulo, "Smart Geopolitics, Dangerous Ideas: Energy security, Ideology, and the Challenges of American Policy in the Persian Gulf", *European journal of American studies*, Vol. 11, No. 2, 2016, p. 1.

potresa u Rusiji). Ovo u pojedinim trenucima može imati i presudnu važnost za SAD, jer je preko nafte, moguće kontrolisati celu svetsku ekonomiju.

U cilju održavanja geopolitičke kontrole, za šta se koriste različita sredstva, metode i tehnike, posebna pažnja se posvećuje etničkim, religijskim i političkim različitostima koje postoje na ovom prostoru. Savezništvo sa Saudijskom Arabijom, koja je zemlja islamskog vahabizma, nepovoljno se odražava na odnos SAD sa muhamedansko-šiitskim i nearapskim Iranom, ali i sa „nacionalno samosvesnim" Egiptom. Intervencija protiv Iraka i građanski rat u Siriji su izazvali veliko nezadovoljstvo šiitskih muslimana, usled čega je došlo do dugoročne destabilizacije Iraka (šiiti naseljavaju skoro polovinu teritorije Iraka) i Bahreina (gotovo polovina stanovništva). Ovo u značajnoj meri otežava planove SAD, a otvara prostor za ulazak drugih geopolitičkih igrača na Bliski istok, što se u praksi i dešava (postavljanje Rusije i Kine u sirijskoj krizi, strateško partnerstvo ove dve zemlje sa Iranom itd.).[9] Iako je konkretan nastup povezan sa pitanjem osiguravanja energetske bezbednosti, on u mreži regionalnih odnosa dobija značajno širi karakter.

Značaj energenata za političke odnose

> Energija je ishodište i ponor, početak i kraj. Energija je deo svega, od nastajanja zvezda do subatomskih procesa, od letenja svemirom do igranja fudbala.[10]

Bez energije nema života, bez eksploatacije energenata ne može biti privrednog, samim tim ni društvenog razvoja. Dostupnost energenata je preduslov za planiranje bilo kakve državne politike, osiguravanje nacionalne bezbednosti. Zbog toga je energija

> visoko politizovana roba, od ključnog značaja za ekonomiju svake države. Paralelno, energija je pitanje od vitalnog uticaja na nacionalnu bezbednost svake države. Poznavanje globalne petropolitike je preduslov za razumevanje stanja u svetu i krize u međunarodnim odnosima sa kojom smo suočeni.[11]

---

[9] Dušan Proroković, Zoran Kilibarda, „Nastajanje geopolitičkih žarišta u naftnim zonama", *Vojno delo*, god. LXVII, br. 4/2015, str. 18–19.

[10] Dušan Vasiljević, "Energija – četvrti element", *Vreme*, br. 828, 16. novembar 2006, https://www.vreme.com/cms/view.php?id=471430, 10/11/2019.

[11] Milan Simurdić, „Vreme energetske diplomatije", u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 9–10.

Energetska politika države sastoji se od pravila i principa koji se odnose na pristupačnost izvorišta energije, odnosno sa tim u vezi i sve one mere važne za utvrđivanje energetske efikasnosti, formiranje cena različitih energenata, izgradnju i održavanje energetske infrastrukture, ali i sve one mere neophodne za ispunjavanje ekoloških standarda kako bi se štitila životna sredina. Energetska politika je uvek međusektorska i prekogranična. Međusektorska, zato što energetska politika ima implikacije na donošenje odluka ili zavisi od donošenja odluka u nekoliko različitih oblasti – poljoprivredi, zaštiti životne sredine, ekonomiji, zdravstva, školstva, klimatskih promena itd.[12] Brenda Šafer (Brenda Shaffer) upozorava da je energija i faktor koji opredeljuje spoljnu politiku jedne države, a istovremeno i (potencijalno) sredstvo za vođenje spolje politike. Naime, kako ona primećuje, sastavni deo spoljne i bezbednosne politike svih država uvoznica jeste pristup izvorištima i dugoročno i kontinualno snabdevanje energentima, dok je sastavni deo spoljne i bezbednosne politike svih država izvoznica osiguravanje stabilnih tržišta.[13]

Često se navodi da je 19. vek bio stoleće uglja, 20. vek nafte, a da će 21. vek biti vek prirodnog gasa. Ubrzana i prekomerna eksploatacija i upotreba uglja i nafte dovela je i do iscrpljivanja njihovih rezervi, ali i proizvela posledice po životnu sredinu. Pored priridnog gasa, u budućnosti će na tržištu više biti zastupljena i solarna, nuklearna, geotermalna i druga „zelena" energija iz obnovljivih izvora (vetroparkovi, hidroelektrane, vodonično-kiseonične gorivne ćelije). Ipak, treba imati u vidu da je tranzicija ka ekološki prihvatljivijim energentima proces koji će trajati (posmatrano sa istorijskog stanovišta, čak se može reći da se nalazimo tek na početku ovog procesa), te da fosilna goriva ostaju u svakom pogledu najvažnija, sa najvećim udelom u potrošnji, koji je u 2018. godini iznosio 85% (od toga na naftu otpada 34% ukupne svetske potrošnje, 27% na ugalj, 24% na prirodni gas, a kada je reč o drugim resursima – udeo od 7% ima hidroenergija, 4% nuklearna energija, a svega 4% ostali vidovi energije dobijene iz obnovljivih izvora).[14] Uprkos težnjama da se promoviše „čista" ili „zelena" energija (u čemu u svakom pogledu prednjači Evropska unija), u koju se ubraja i prirodni gas (iako je ujedno i fosilno gorivo), udeo korišćenja uglja i nafte ostaje visok, pa u tom pogledu nije moguće očekivati bilo kakve nagle i dramatične promene. Kada govorimo o značaju energenata za

[12] Jale Tosun, "Energy Policy", *Oxford Research Encyclopedias*, 2017, https://oxfordre.com/politics/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-174, 19/11/2019.

[13] Brenda Shaffer, *Energy Politics*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009, p. 28.

[14] *BP Statistical Review of World Energy*, 68th Edition, British Petroleum, London, 2019, pp. 3–7.

političke odnose, u prvom redu treba imati u vidu fosilna goriva. Pri tome, relativno visok udeo uglja u „globalnom eneregtskom bilansu“ indukuje rast potrošnje u Kini, koja proizvodi oko 46%, a upotrebljava za proizvodnju struje (manje količine koriste se za grejanje domaćinstava i proizvodnju drugih ekstrata) 51% ukupne svetske produkcije.[15] Na drugom mestu je Indija čija godišnja potrošnja iznosi oko 11% svetske proizvodnje (od toga je oko 80% domaće proizvodnje, a jedna petina potreba dolazi iz uvoza). Iz oba primera je uočljivo da se potrebe za ugljem zadovoljavaju iz domaćih nalazišta, tek manji deo se kupuje na inostranim tržištima, i to po pravilu iz okruženja, država koje su geografski blizu. Razlog za to je jednostavan: transport na većim razdaljinama drastično povećava cenu za krajnjeg korisnika. Ukoliko se ugalj dobavlja (uvozi) sa udaljenih destinacija on je skuplji, samim tim se dovodi u pitanje i ekonomska opravdanost proizvodnje električne energije na ovakav način[16]. Pored toga, za razliku od uglja, upotreba nafte i prirodnog gasa je daleko šira (motorno gorivo), a eksploatacija i trgovina ovim energentima višestruko isplativija.

Dakle, među fosilnim gorivima, na političke odnose u savremenom svetu poseban uticaj pre svega ima proizvodnja i trgovina naftom i prirodnim gasom.

Geografija nafte i prirodnog gasa

Kada se posmatra geografska karta sveta sa mapiranim izvorištima nafte i prirodnog gasa primećuje se da ova prirodna bogatstva nisu ravnomerno raspoređena. Na 20 država u kojima se eksploatišu najveće količine nafte otpada čak 96,9% svetske proizvodnje (u ovim državama se nalazi 93% potvrđenih svetskih rezervi), dok u slučaju prirodnog gasa to iznosi 77,2% (kada je reč o potvrđenim rezervama prirodnog gasa u ovih 20 zemalja je locirano 90,97%), što je prikazano u tabelama 1–4. Prema procenama za 2019. godinu najveći proizvođač nafte bile su SAD, koje su na ovu poziciju izbile nakon dugo vremena. Na drugom i trećem

[15] “Coal consumption”, US Energy Information Administration, https://www.eia.gov, 29/11/2019.

[16] Posmatrajući energetsku vrednost, a uvažavajući sve razlike koje se mogu javiti zbog kvaliteta dva energenta prilikom njihovog upoređivanja, uobičajeno se kao parametar za komparaciju uzima odnos da je ekvivalent za jednu tonu uglja između 4 i 5 barela nafte. Prosečna cena uglja na vodećim svetskim berzama tokom 2019. godine iznosila je od 45 do 75 američkih dolara, dok je u istom periodu sirova nafta koštala od 52 do 66 dolara (opet, cena zavisi i od vremenskih intervala u jednoj godini, pošto cena uglja raste u zimskim mesecima, a niža je u letnjim, kao i od vrsta uglja i nafte, njihovog kvaliteta, rokova isporuke itd). Nafta je prosečno pet puta skuplja od uglja, pa samim tim i koštanje transporta ovog energenta manje opterećuje cenu za krajnjeg korisnika.

mestu su Saudijska Arabija i Rusija, a ove tri zemlje zbirno proizvode blizu polovine svetskih potreba.

Tabela 1: Procena proizvodnje sirove nafte po državama u 2019. godini[17]

	Država	**Bruto proizvodnja (u barelima)**	**Proizvodnja *per capita* (bareli po danu na milion stanovnika)**	**Udeo u svetskoj proizvodnji (%)**
1	SAD 1	5.043.000	35.922	18,65
2	Saudijska Arabija	12.000.000	324.866	14,88
3	Rusija	10.800.000	73.292	13,39
4	Irak	4.451.516	119.664	5,52
5	Iran	3.990.956	49.714	4,94
6	Kina	3.980.650	2.836	4,93
7	Kanada	3.662.694	100.931	4,54
8	Ujedinjeni Arapski Emirati	3.106.077	335.103	3,85
9	Kuvajt	2.923.825	721.575	3,62
10	Brazil	2.515.459	12.113	3,12
11	Venecuela	2.276.967	69.914	2,82
12	Meksiko	2.186.877	17.142	2,71
13	Nigerija	1.999.985	10.752	2,48
14	Angola	1.769.615	61.417	2,19
15	Norveška	1.647.975	313.661	2,04
16	Kazahstan	1.595.199	88.686	1,98
17	Alžir	1.348.361	33.205	1,67
18	Oman	1.006.841	217.178	1,25
19	Libija	1.003.000	159.383	1,24
20	Velika Britanija	939.760	14.284	1,16

[17] "*Production of Crude Oil including Lease Condensate 2019",* US Energy Information Administration, https://www.eia.gov, 30/11/2019.

Međutim, kada se analiziraju potvrđene rezerve nafte, zaključci su nešto drugačiji. Najvećim rezervama raspolaže Venecuela, a zatim slede „zalivske zemlje", Kanada, Rusija, Libija i Nigerija. Ovo je važno za zaključke koji će biti izneti u narednom poglavlju. Kako zbog geografskih lokacija na kojima se nalaze rezerve, tako i zbog tekuće i buduće politike ključnih aktera međunarodnih odnosa. Ako se uporede dnevna proizvodnja nafte i potvrđene rezerve, proizilazi da Saudijska Arabija sa postojećim obimom proizvodnje može eksploatisati naftu sa svojih izvorišta još čitavih 350 godina, Iran 145, ali zato Rusija to može činiti samo 21 godinu, Kina 17, SAD 10, a Velika Britanija 7,5 godina.

Naravno, promene su u ovom pogledu moguće i ne treba isključivati pronalazak novih nalazišta koja će promeniti redosled država u predstavljenoj tabeli, mada treba upozoriti i na neke druge pokazatelje. Naime, iako se za istraživanja energetskih resursa upotrebljavaju sve savremenija sredstva, metode i tehnike (u određenoj meri, načini ispitivanja i utvrđivanja rezervi su do te mere uznapredovali, da ih je nemoguće upoređivati sa onima od pre nekoliko decenija), danas ne postoje precizni podaci o preostalim količinama nafte u „unutrašnjosti zemlje". Zbog toga se u stručnoj literaturi operiše sa tri različite kategorije kada je reč o ovoj problematici. To su potvrđene rezerve (*proven reserves*, označavaju se sa P1), zatim procenjene rezerve (*probable reserves*, označavaju se sa P2) i moguće rezerve (*possible reserves*, označavaju se sa P3). Potvrđene rezerve su približno tačni podaci (uz dozvoljena odstupanja, tako da verovatnoća tačnosti potvrđenih rezervi iznosi preko 90%) o količinama na određenim lokacijama, izračunati nakon opsežnih ispitivanja i oni najpre služe za donošenje odluke o ekonomskoj isplativosti eksploatacije (tamo gde su potvrđene rezerve nedovoljne, eksploatacija najčešće nije isplativa i obrnuto). Procenjene rezerve se prezentuju nakon preliminarnih istraživanja i uobičajeno se verovatnoća njihove tačnosti kreće oko 50%. Moguće rezerve karakteriše mala verovatnoća tačnosti, nekada iznosi i samo 10%, one se utvrđuju pre početka preliminarnih istraživanja i služe za donošenje zaključaka da li sa ispitivanjima uopšte otpočinjati (odnosno, određuje se granična vrednost cene nafte pri kojoj je opravdano otpočeti sa ispitivanjima i praviti preliminarne procene). Prema do sada obavljenim geološkim istraživanjima i na osnovu njih zasnovanim prognozama, već je otkriveno preko 90 posto naftnih nalazišta u svetu. Čak 80% nafte dolazi sa izvorišta koja su pronađena pre 1973. godine, a petina svetske proizvodnje eksploatiše se sa svega 14 naftnih polja, čiji prosečni vek trajanja za sada iznosi 43,5 godina.[18]

[18] U literaturi na engleskom jeziku se ove rezerve označavaju kao: P1-proven reserves, P2-probable reserves, P3-possible reserves. Dušan Proroković, Zoran Kilibarda, „Nastajanje geopolitičkih žarišta u naftnim zonama", *Vojno delo*, god. LXVII, br. 4/2015, str. 9.

Tabela 2: Potvrđene rezerve nafte po državama[19]

	Država	Rezerve (milioni barela)	Procenat svetskih rezervi		Država	Rezerve (milioni barela)	Procenat svetskih rezervi
1.	Venecuela	300.878	16,91	11.	SAD	35.000	1,97
2.	Saudijska Arabija	297.700	16,69	12.	Kazahstan	30.000	1,68
3.	Iran	211.600	11,86	13.	Kina	25.620	1,46
4.	Kanada	169.709	9,50	14.	Katar	25.244	1,45
5.	Irak	142.503	7,98	15.	Brazil	12.999	0,73
6.	Kuvajt	101.500	5,68	16.	Alžir	12.200	0,68
7.	UAE	97.800	5,51	17.	Angola	8.273	0,46
8.	Rusija	80.000	4,50	18.	Ekvador	8.273	0,46
9.	Libija	48.000	2,69	19.	Meksiko	7.300	0,41
10.	Nigerija	37.062	2,08	20.	Azerbejdžan	7.000	0,39

Ključni akteri međunarodnih odnosa, velike i regionalne sile, u koje se mogu ubrojati SAD, Kina, Rusija, Indija, Japan, Brazil, kao i evropske države – Francuska, Nemačka i Velika Britanija, svoje politike planiraju i realizuju na osnovu postojećih, potvrđenih činjenica, a ne špekulativnih, pretpostavljenih podataka. Sagledavajući raspored izvorišta nafte, a upoređujući tekuću proizvodnju i potvrđene rezerve u pojedinim regionima, može se zaključiti kako postoji sedam naftnih zona: severnoamerička, južnoameričko-karipska, ekvatorijalno-afrička, bliskoistočna, srednjoazijska, arktička i sibirska.[20]

Severnoamerička zona se prostire teritorijom Meksika, kao i delovima teritorija SAD i Kanade. U SAD ona obuhvata južne i zapadne oblasti – nalazišta u Teksasu, Novom Meksiku, Kaliforniji, Oklahomi i zapadnom delu Aljaske, dok u Kanadi obuhvata Britansku Kolumbiju, Saskačevan, Manitobu, Ontario i Kvebek (praktično

[19] Ibid.

[20] Ibid., str. 14.

sva nalazišta koja nisu u arktičkoj zoni). Arktička zona je najverovatnije i najbogatija novim nalazištima nafte, a pored dela izvorišta na krajnjem severu Aljaske koja pripadaju SAD i kanadskim u Nunavutu, Jukonu, Njufaundlendu i Severozapadnim teritorijama (uključujući i izvorišta na krajnjem severu Kvebeka), njoj pripadaju i Norveška (nalazišta u Barencovom moru) i Danska (zahvaljući tome što je Grenland deo ove države), kao i nezaobilazna Rusija koja kontroliše najduži priobalni pojas na „severnim morima".

Ruska „eksploataciona polja" u arktičkoj zoni su u Barencovom moru (deli ih sa Norveškom), severozapadnom delu zapadnosibirskog basena i u Tumansko-pečorskom basenu. Rusija u potpunosti kontroliše sibirsku naftnu zonu, sa četiri velika izvorišta u kojima se nalaze procenjene rezerve od čak 80 mlrd barela – zapadnosibirskom (izuzimajući njen severozapadni deo koji pripada arktičkoj zoni), istočnosibirskom, sahalinskom i kurilsko-aleutskom. Pored toga, Rusija je značajan akter u srednjoazijskoj naftnoj zoni, lociranoj u širem arealu oko kaspijskog akvatorija (severnokavkaska i uralsko-povološka nalazišta), a pored nje tu su još i nalazišta u severnom delu Irana, zatim Kazahstana, Azerbejdžana i Turkmenistana.

Bogata izvorišta u Venecueli, procenjene rezerve u Karipskom moru (među kojima je i oko 20 milijardi barela u priobalju Kube) i Brazilu pripadaju južnoameričko-karipskoj zoni. Ekvatorijalno-afrička zona je, samo ime objašnjava, smeštena u regionu polutara na „crnom kontinentu", južno od Sahare, sa izvorištima u Nigeriji, Gani i Angoli, kao i ostalim državama koje su, ipak, manji proizvođači, dok se severno od Sahare, u severnoafričkom pojasu, širi „zapadni krak" bliskoistočne zone koja obuhvata i sve zalivske zemlje (pruža se horizontalno od Alžira, preko Libije, Egipta i Sudana, ka Saudijskoj Arabiji, Ujedinjenim Arapskim Emiratima, Kataru, Kuvajtu, Iraku i iranskim nalazištima u ovoj zoni). Procenjuje se da će u naredne dve decenije u sedam nabrojanih naftnih zona biti eksploatisano čak 99% nafte u celom svetu.[21] Ovo je uzročnik potrebe najznačajnijih geopolitičkih igrača da budu prisutni u ovim regionima, šire svoje političke inicijative i ekonomske interese i, ukoliko je neophodno, vojno intervenišu.

Slično je i kada se analizira geografija izvorišta prirodnog gasa (Tabela 3). Ubedljivo najveći proizvođači su SAD (19,3% svetske proizvodnje) i Rusija (16,6%), a za njima slede Iran (5,3%), Katar (4,1%) i Kanada (3,9%). Važno je upozoriti da pojedine zemlje, poput Holandije, iscrpljuju svoja izvorišta, pa će u narednim godinama potrebu za ovim proizvodom morati da rešavaju uvozom. Posmatrajući rezerve kojima raspolažu određene države (Tabela 4) uočljivo je i da će tržišni udeo SAD, Australije, Norveške, Malezije i Velike Britanije opadati, dok će u slučaju Rusije,

[21] Ibid., str. 14–15.

Irana i Katara rasti. Upoređujući ove podatke sa predstavljenom kategorizacijom naftnih zona, proizilazi da će se značaj bliskoistočne, srednjoazijske i sibirske zone dodatno povećati, severnoameričke smanjiti, dok će u slučaju arktičke, južnoameričko-karipske i ekvatorijalno-afričke ostati isti.

Tabela 3: Proizvodnja prirodnog gasa po državama[22]

	Država	**Rezerve (milioni m3)**	**% svetske proizvodnje**		**Država**	**Rezerve (milioni m3)**	**% svetske proizvodnje**
1.	SAD	772,80	19,3	11.	Turkmenistan	77,45	1,9
2.	Rusija	665,60	16,6	12.	Indonezija	72,1	1,8
3.	Iran	214,50	5,3	13.	Malezija	69,49	1,7
4.	Katar	166,40	4,1	14.	UAE	62,01	1,5
5.	Kanada	159,10	3,9	15.	Uzbekistan	52,10	1,3
6.	Kina	145,90	3,6	16.	Egipat	50,86	1,2
7.	Norveška	123,90	3,1	17.	Holandija	45,33	1,1
8.	Saudijska Arabija	109,30	2,7	18.	Nigerija	44,48	1,1
9.	Australija	105,20	2,6	19.	Velika Britanija	42,11	1,0
10.	Alžir	93,50	2,3	20.	Argentina	40,92	1,0

[22] Tabela sastavljena prema podacima iz publikacije: "Natural gas – production", *CIA World FactBook*, CIA, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/269.html#RS, 08/12/2019.

Zarad sigurnog snabdevanja gasom, neophodno je imati pristup izvorištima energenata u ovim delovima sveta. Kada je reč o transportu prirodnog gasa, tu u geopolitičku računicu ulazi još jedan faktor – geografske oblasti kojima će se protezati gasovodi. Za razliku od transporta nafte, koji se obavlja i tankerima (pored transporta naftovodima), distribucija prirodnog gasa vrši se u najvećoj meri cevovodima (transport tečnog naftnog gasa posebnim brodovima poskupljuje ovu robu za krajnjeg korisnika do dva puta).

Tabela 4: Potvrđene rezerve prirodnog gasa po državama[23]

	Država	**Rezerve (mlrd. m3)**	**Procenat svetskih rezervi**		**Država**	**Rezerve (mlrd. m3)**	**Procenat svetskih rezervi**
1.	Rusija	47.800	24,23	11.	Alžir	4.504	2,28
2.	Iran	33.720	17,09	12.	Irak	3.820	1,94
3.	Katar	24.070	12,20	13.	Indonezija	2.866	1,45
4.	SAD	8.71.4	4,42	14.	Mozambik	2.832	1,44
5.	Saudijska Arabija	8.619	4,37	15.	Kazahstan	2.407	1,22
6.	Turkmenistan	7.504	3,80	16.	Egipat	2.186	1,11
7.	UAE	6.091	3,09	17.	Kanada	2.056	1,04
8.	Venecuela	5.739	2,91	18.	Australija	1.989	1,01
9.	Nigerija	5.475	2,78	19.	Uzbekistan	1.841	0,93
10.	Kina	5.440	2,76	20.	Kuvajt	1.784	0,90

Bez gasovoda je nemoguće uspostaviti konekciju između proizvođača i potrošača. Izdašna izvorišta u Rusiji, Iranu i Kataru mogu poslužiti ovim državama za rešavanje pitanja njihove energetske bezbednosti, međutim, ukoliko ne postoje cevovodi ka ostalim zemljama, ove države taj energent ne mogu izvoziti. Geografija

[23] Tabela sastavljena prema podacima iz publikacije: CIA, *CIA World FactBook*, „Natural gas - proved reserves“, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/273.html#RS, 09/12/2019.

prirodnog gasa odnosi se ne samo na lokacije izvorišta, već i na pravce protezanja strateških gasovoda.

Geopolitika energetske bezbednosti sa primerima iz savremenih međunarodnih odnosa

Već je navedeno, da se geopolitika može posmatrati kao okvir za analizu uticaja prostornosti (geografskih karakteristika) na političke procese. Zoran Kilibarda determiniše četiri osnovne grupe glavnih zadataka geopolitike:

a) utvrđivanje korelacija između pojedinih političkih pojava i procesa i fizičko-geografskih i društveno-geografskih karakteristika prostora na kojem se (ili u vezi sa kojim) te pojave ispoljavaju ili su se ispoljavale;
b) ispitivanje postojanja uzročno-posledične povezanosti između određenih političkih pojava i procesa i njihovih fizičko-geografskih i društveno-geografskih korelata;
c) identifikovanje sklopova (kombinacija) fizičko-geografskih i društveno-geografskih karakteristika prostora koji značajno utiču na određene političke pojave i procese;
d) prognoziranje nastajanja određenih političkih pojava i tokova političkih zbivanja na osnovu percepcije aktuelnih fizičko-geografskih i društveno-geografskih parametara i procene trendova i dinamike njihovih promena.[24]

Međutim, geopolitika se može posmatrati i kao „sistemski pristup u utvrđivanju zona kontrole, uticaja i zanimanja na određenom prostoru, u cilju osiguravanja državne bezbednosti, društvenog razvoja i ekonomske stabilnosti".[25] Geografija, dakle „određuje" konkretno političko delovanje, „indukuje" pisanje strategija, usmerava taktičko postavljanje, u krajnjoj liniji opredeljuje savezništva i neprijateljstva, dobre ili loše odnose između različitih aktera. Ukoliko se geopolitika posmatra kao sistemski pristup, a što je u direktnoj vezi sa trećom i četvrtom grupom glavnih zadataka geopolitike koje navodi Kilibarda (i u indirektnoj sa prvom i drugom), onda se može govoriti i o geopolitičkom kontekstu posmatranog problema na način kako je to objašnjeno u uvodnom delu rada.

---

[24] Zoran Kilibarda, Milan Mijalkovski, *Geopolitika i terorizam*, Naučna knjiga: Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2006, str. 11.

[25] Dušan Proroković, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku 21. veka*, Službeni glasnik i Geopolitika, Beograd, 2012, str. 28.

Energetska bezbednost predstavlja jedan od stubova geopolitičkih koncepcija aktera međunarodnih odnosa u savremenom svetu.[26] Treba napomenuti da je energetika još od treće četvrtine 19. veka počela da igra važnu ulogu u globalnoj geopolitici, te da se taj trend do danas samo razvijao, a značaj energetike rastao. Energetska politika uticala je da neke zemlje postanu velike ili regionalne sile, zbog energetskih ciljeva su uspostavljani vojni ili ekonomski savezi, zbog toga su izbijali ratovi. Simone Taljapjetra (Simone Tagliapietra) konstatuje kako je svaki međunarodni poredak u savremenoj istoriji bio zasnovan na energetskim resursima.[27] Karlos Paskval (Carlos Pascual) upozorava da će energetska politika odrediti opstanak (ili nestanak) planete u narednim decenijama. Pošto je energetska politika (ili, kako još Paskval navodi – geopolitika energije) uvek do sada bila pokretač prosperiteta u globalnim razmerama, međunarodna bezbednost (u najširem kontekstu, dakle, čitavog sveta) zavisiće od pristupa izvorištima energenata i stabilnosti tržišta energenata.[28]

Prateći klasifikaciju koju postavlja Zoran Kilibarda i povezujući je sa pitanjem energetske bezbednosti može se zaključiti kako postoje korelacije između rasporeda najvažnijih izvorišta nafte i prirodnog gasa i spoljnopolitičkog pozicioniranja država, uzročno-posledične povezanosti donošenja određenih političkih odluka koje imaju za cilj da omoguće pristup izvorištima (bilo direktno, bilo izgradnjom strateških cevovoda) ili da spreče drugu stranu da ostvari takve planove, pa čak i izbijanja ratova i stvaranja zona duge i kontinualne nestabilnosti u pojedinim delovima sveta.

Strategijskom koncepcijom NATO 2020 definisano je da energetska bezbednost svih članica u svakom pogledu predstavlja jedan od prioriteta, pa se u skladu sa tim određivao i spoljnopolitički nastup. Nakon izbora Donalda Trampa za predsednika SAD, prisustvujemo svojevrsnoj brutalizaciji navedenog u koncepciji NATO 2020. Predizborni slogan *Make America Great Again* primenjen u sektoru energetske bezbednosti glasi: energetska dominacija. Zbog toga se u energetskoj strategiji Trampove administracije podvlači i da će energetska diplomatija zauzeti istaknutu poziciju o svakom razmišljanju o spoljnoj politici SAD. Energetska bezbednost je postalo jedno od najvažnijih pitanja za osiguravanje nacionalne bezbednosti SAD, a energetska diplomatija važan (opredeljujući?) činilac ukupne spoljne politike zemlje.[29]

---

[26] O ovome više u: Igor Dekanić, *Geopolitika energije*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2011.

[27] Simone Tagliapietra, "The geopolitical implications of the global energy transition", *Bruegel*, 7 March 2019, https://bruegel.org/2019/03/the-geopolitical-implications-of-the-global-energy-transition/, 14/02/2020.

[28] Carlos Pascual, *The Geopolitics of Energy: From Security to Survival*, Brookings Institution, Washington D.C., 2008, p. 1.

[29] Dušan Proroković, „Energetska bezbednost SAD i spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije", u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 123–124.

Istovremeno, energetska bezbednost je i među opredeljujućim faktorima spoljne politike ostalih aktera. Uprkos tome što su članice NATO, pa samim tim i partneri SAD u definisanju čitavog niza odluka kojima se moraju prilagođavati, Nemačka i Turska samostalno nastupaju kada promišljaju osiguravanje energetske bezbednosti. Obe države tesno sarađuju sa Rusijom, povezujući se sa ruskim izvorištima prirodnog gasa cevovodima „Severni tok" i „Turski tok". Rusija, nakon eskalacije krize u Ukrajini i konfrontacije sa NATO i EU ne želi biti zavisna od zapadnoevropskih potrošača, te se okreće ka Kini, gradeći gasovod „Sila Sibira", trenutno, jedan od najdužih i sa najvećim kapacitetom u svetu.

Za Kinu je, međutim, kao i za svaku drugu državu (i pored odličnih odnosa sa Rusijom), važno da ne zavisi od jednog dobavljača, što je uzrokovalo izgradnju alternativnih ruta za snabdevanje, od kojih je prva uspostavljena sa Turkmenistanom, a preko teritorija Kazahstana i Uzbekistana.

Još jedan ilustrativni primer uticaja energetske bezbednosti na geopolitiku dolazi sa Bliskog istoka. Mitar Kovač i ostali navode da su predstavnici Sirije, Irana i Iraka potpisali sporazum o izgradnji takozvanog Gasovoda prijateljstva (projektovanog kapaciteta od 40 mlrd m^3 godišnje, od iranskog nalazišta Južni Pars, preko teritorija Iraka i Sirije, pa dnom Sredozemnog mora ka Evropi, zaobilazeći Tursku) neposredno pred izbijanje građanskog rata u predgrađima Damaska. Autori dovode u direktnu vezu kasnije aktivnosti katarskog rukovodstva, koje je zajedno sa Saudijskom Arabijom ustanovilo novi projekat (u njega su još bili uključeni i Jordan i opet – Sirija), a kako bi iz igre bio „izbačen" šiitski Iran.[30] Prvi projekat je podržala Rusija, za drugi su interesovanje pokazale SAD i EU. Pored regionalnih aktera, direktno involviranih u ovaj posao, u sve se uključuju i globalni akteri, vođeni svojim interesima. Za SAD nikako nije bilo prihvatljivo da evropske države kupuju gas od Irana, jer bi to donelo nove političke probleme na Bliskom istoku, uticaj Teherana bi jačao, a usled kontinualnog deviznog priliva verovatno bi rasla i vojna moć Irana. Istovremeno, za Rusiju je ostalo neprihvatljivo da se na evropskom tržištu prodaje prirodni gas iz Saudijske Arabije, pošto bi im to ugrozilo poziciju najvećeg prodavca i u tom kontekstu najznačajnijeg ponuđača. Izbijanje rata u Siriji, koji je destabilizovao celokupan region i ostavio krupne posledice po buduće odnose ima i svoju „energetsku pozadinu". Rukovodeći se principom osiguravanja energetske bezbednosti države dugoročno planiraju sopstvene spoljnopolitičke strategije u određenim geografskim oblastima, pokušavaju da usmere političke

[30] Mitar Kovač, Brankica Potkonjak-Lukić, Milan Popović, „Strateška uslovljenost evropske energetske bezbednosti i energetskih resursa Ruske Federacije", u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 249.

procese u željenom pravcu i tako zaštite sopstvene interese. Posmatrajući iz ugla energetske bezbednosti, akteri međunarodnih odnosa koriste geopolitiku kao sistemski pristup u cilju osiguravanja državne bezbednosti, društvenog razvoja i ekonomske stabilnosti.

Zaključak

Geografski raspored energetskih izvorišta, kao i pravci pružanja strateških cevovoda, pre svega gasovoda, opredeljuju spoljne politike država, utiču na donošenje političkih odluka, oblikuju i usmeravaju dugoročne političke procese. Geopolitičke koncepcije imaju i energetsku dimenziju, energetska bezbednost se može i mora razmatrati u kontekstu geopolitike. SAD, Rusija, Kina, EU, NATO, Turska, Saudijska Arabija, kao i sve ostale velike i regionalne sile ili regionalne organizacije prilagođavaju svoj nastup u međunarodnoj areni interesima koji direktno proističu iz pokušaja osiguravanja energetske bezbednosti, što je saglasno postavljenoj hipotezi. Tako se i ostvaruju strateška partnerstva, uobličena preko potpisivanja bilateralnih i multilateralnih sporazuma, osnivaju vojni i ekonomski savezi, grade političke inicijative, ali i rađaju netrpeljivosti i neprijateljstva, izbijaju ratovi. Gledano iz ugla energetske bezbednosti, posebno značajni ostaju regioni Bliskog istoka, južnoameričko-karipskog areala i teritorije Rusije.

Zainteresovanost svih aktera međunarodnih odnosa za ovim prostorima biće velika, samo će pokušaji osiguravanja energetske bezbednosti i definisanja određenih geopolitičkih koncepcija biti različiti. Za SAD je strateško partnerstvo Rusije i Kine nepovoljno, to šteti njihovim geopolitičkim interesima, kao i mogućnost direktnog povezivanja Rusije sa Nemačkom i Turskom. Sa druge strane, za Rusiju i Kinu prvorazrednu pretnju predstavlja težnja SAD za „energetskom dominacijom", usled čega projektuju svoje politike ka Bliskom istoku (kako bi istisnule uticaj SAD) i južnoameričko-karipskom regionu (podrška Venecueli, članstvo Brazila u formatu BRIKS, održavanje prisustva na Kubi, u Nikaragvi, pomaganje režimima u Boliviji i Ekvadoru itd.). Želja da se smanjuje zavisnost od fosilnih goriva u ukupnom energetskom bilansu, pa u skladu sa tim i izdvajanje pozamašnih sredstava za naučna istraživanja i konkretne projekte koji bi tome trebalo da doprinesu verovatno će u jednom trenutku doneti rezultate. Ali, treba upozoriti da udeo korišćenja nafte i prirodnog gasa ostaje relativno visok (trenutno oko 61%), te da će smanjivanje korišćenja uglja za proizvodnju električne energije biti najpre nadomešćeno većom potrošnjom energenta 21. veka – prirodnog gasa. I pored svih inicijativa i pokušaja, 21. vek ostaje stoleće fosilnih goriva, samim tim će i političke odluke i međunarodni

odnosi biti u korelaciji sa geografskim rasporedom njihovih izvorišta i ruta odnosnih distributivnih kanala – strateških cevovoda.

Bibliografija

BP Statistical Review of World Energy, 68th Edition, British Petroleum, London, 2019.

Chiżniak, W., „Morfogeneza struktur glebowych w świetle fizyki procesów termodynamicznych i autofalowych“, *Rocznik Ochrona Środowiska*, Tom 3, 2001, pp. 191–206.

Dekanić, Igor, *Geopolitika energije*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2011.

Гнатусь, Н. А., М. Д. Хуторской, В. М. Хмелевской, „Петротермальная геоэнергетика и геофизика“, *Вестник Московского университета*, Серия 4. Геология, №. 3, 2011, стр. 3–9.

Хоменко, Олег, Василий Ляшенко, „Геоэнергетические основы подземной разработки месторождений“, *Известия вузов. Горный журнал*, № 8, 2017, стр. 10–18.

Kilibarda, Zoran, Milan Mijalkovski, *Geopolitika i terorizam*, Naučna knjiga i Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2006.

Kovač, Mitar, Brankica Potkonjak-Lukić, Milan Popović, „Strateška uslovljenost evropske energetske bezbednosti i energetskih resursa Ruske Federacije”, u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 242–273.

Марцинкевич, Борис, Виталий Руднев, „О проекте. Геоэнергетика.ru“, *Геоэнергетика.ru*, http://geoenergetics.ru/o-proekte/, 01/11/2019.

Milosavljević, Slađan, Duško Tomić, Goran Mandić, „Pokušaki teorijskog određenja pojma energetska bezbednost kao činioca determinacije međunarodnog političko – bezbednosnog sistema”, *Vojno delo*, god. LXVIII, br. 5/2016, str. 106–123.

Мухаметов, Руслан Салихович, „Геоэнергетические интересы ЕС и России в Каспийском регионе“, *Известия Уральского государственного университета*, Сер. 1, № 3 (92), 2011, стр. 185–191.

Pagliarulo, Diego, “Smart Geopolitics, Dangerous Ideas: Energy security, Ideology, and the Challenges of American Policy in the Persian Gulf”, *European Journal of American Studies*, Vol. 11, No. 2, 2016, pp. 1–20.

Pascual, Carlos, *The Geopolitics of Energy: From Security to Survival*, Brookings Institution, Washington D.C., 2008.

Proroković, Dušan, „Energetska bezbednost SAD i spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije", u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 114–134.

Proroković, Dušan, *Geopolitika Srbije: položaj i perspektive na početku 21. veka*, Službeni glasnik i Geopolitika, Beograd, 2012.

Proroković, Dušan i Kilibarda, Zoran, „Nastajanje geopolitičkih žarišta u naftnim zonama", *Vojno delo*, god. LXVII, br. 4/2015, str. 7–23.

Shaffer, Brenda, *Energy Politics*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009.

Симония, Нодари Александрович, „Геоэнергетические интересы Росии в Центральной Азии", *Мировая экономика и международные отношения*, № 11, 2007, стр. 3 – 12.

Simurdić, Milan, „Vreme energetske diplomatije", u: Dušan Proroković (ur.), *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 9–32.

Internet izvori:

"Natural gas – production", *CIA World FactBook*, CIA, https://www.cia.gov/library/publications/ the-world-factbook, 08/12/2019.

Tagliapietra, Simone, "The geopolitical implications of the global energy transition", *Bruegel*, 7 March 2019, https://bruegel.org/2019/03/the-geopolitical-implications-of-the-global-energy-transition/, 14/02/2020.

Tosun, Jale, "Energy Policy", *Oxford Research Encyclopedias*, 2017, https://oxfordre.com/politics/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-174, 19/11/2019.

"Coal consumption", US Energy Information Administration, https://www.eia.gov, 29/11/2019.

Vasiljević, Dušan, „Energija – četvrti element", *Vreme*, br. 828, 16. novembar 2006, https://www.vreme.com/cms/view.php?id=471430, 10/11/2019.

Dušan PROROKOVIĆ

THE GEOPOLITICAL CONTEXT OF ENERGY SECURITY

Abstract: Geopolitical conceptions also have an "energy dimension", just as energy security can and must be considered in the context of geopolitics. The twenty-first century remains a century of fossil fuel use. It should be expected that the share of coal in the total energy balance will decline, but also that the share of natural gas use will increase. Political decisions and international relations as a whole will be correlated with the geographical distribution of oil and natural gas sources and routes of the strategic pipelines. This paper discusses this issue in five chapters. The first is introductory, explaining the definitions of energy security and geopolitics. The second chapter is devoted to explaining the importance of energy issues for political relations, and the third presents the geographical distribution of energy sources and reserves. The geopolitics of energy security with some examples from contemporary international relations is described in Chapter Four, while the last part of the paper deals with concluding considerations.

Key words: energy security, geopolitics, crude oil, natural gas, the United States, Russia, China, the Middle East.

PRIKAZI KNJIGA

Od nuklearne ambicije do zagovornika razoružanja: slučaj Švedske

Thomas Jonter, *The Key to Nuclear Restraint: The Swedish Plans to Acquire Nuclear Weapons During the Cold War*, Palgrave Macmillan, Stockholm, 2016, pp. 281.

Knjiga Tomasa Džontera (Thomas Jonter) *Ključ za nuklearno uzdržavanje: švedski planovi za sticanje nuklearnog oružja tokom Hladnog rata* predstavlja sveobuhvatno naučno delo o švedskom nuklearnom programu, sa posebnim naglaskom na njegovoj vojnoj komponenti. Džonter je profesor međunarodnih odnosa i direktor Škole međunarodnih studija univerziteta u Štokholmu (*Stockholm University Graduate School of International Studies*). Mada je poznat po naučnim radovima u oblasti nuklearne istorije i proliferacije nuklearnog oružja, ova monografija je prvo njegovo naučno delo koje proučava kompletan nuklearni program neke države od početnih ideja, pokretanja, preko razvoja i stagnacije, sve do njegovog konačnog ukidanja.

Autor pokušava da odgovori na pitanje zašto su pojedine države sprovele nacionalne programe nuklearnog naoružanja do kraja tj. proizvele nuklearnu bombu, dok su druge program prekinule – iako su bile ekonomski i tehnološki sposobne za razvoj atomskog oružja. Analitičari nuklearne proliferacije uglavnom su se bavili istraživanjem motiva i podsticaja nuklearne proliferacije, tačnije, šta navodi države na nuklearni put. Obrnuto postavljeno pitanje, šta ih skreće sa tog puta, nije mnogo obrađivano u dosadašnjoj literaturi. Stoga ova knjiga ima neverovatno veliki značaj iako ne pledira na razvijanje opšte teorije denuklearizacije već analizira isključivo švedski slučaj.

Knjiga se sastoji iz sedam poglavlja, uključujući uvod i zaključna razmatranja. Posle uvodnog dela gde se autor osvrće na razloge svog istraživanja i pitanja koja će obraditi, drugi deo knjige bavi se iniciranjem i sazrevanjem ideje u Švedskoj da se uopšte pokrene program nuklearnog naoružavanja. Treći, četvrti, peti i šesti deo knjige nisu isključivo hronološki predstavljeni, iako su jasno vremenski omeđeni. Posebne tematske celine razvoja programa, predstavljene su kao periodi, tako da se pojedine analitičke celine preklapaju istorijski.

Treći deo obuhvata period od 1945. do 1959. godine, odnosno od formalnog pokretanja nuklearnog programa do razvijanja latentnih kapaciteta proizvodnje nuklearne bombe. Švedska je jedna od prvih država koja je pokrenula autonomni nuklearni program još 1945. godine i to pod okriljem Švedske agencije za istraživanje nacionalne odbrane (*Swedish National Defence Research Agency* – FOA), čija dominantna uloga je pratila čitav vojni program. Švedska je krajem pedesetih godina 20. veka razvila latentni nuklearni kapacitet koji znači da u vrlo kratkom roku može proizvesti nuklearnu bojevu glavu ukoliko to odluči.

Četvrto poglavlje posvećeno je švedsko-američkoj saradnji u nuklearnim pitanjima u periodu od 1945. do 1962. godine. Ovaj deo posebno je važan u razumevanju pozicije Švedske tokom hladnoratovskog rivaliteta Sjedinjenih Američkih Država i Sovjetskog Saveza. Lociranje švedskog nuklearnog programa u kontekst stalne sovjetske bezbednosne pretnje i trke u naoružanju između zapadnog i istočnog bloka, opredelilo je Švedsku da se osloni na sopstvene snage. Međutim, saradnja sa SAD bila je veoma plodotvorna i razgranata u civilnom i vojnom nuklearnom sektoru, do tog nivoa da je švedsko rukovodstvo razmišljalo i o kupovini gotove američke nuklearne bombe. Iako se od te ideje odustalo, tehnološka zavisnost od američke nuklearne ekspertize, uvoza nuklearnog goriva i reaktorskih elemenata pratila je čitav švedski nuklearni program.

Peti deo knjige analizira internu političku debatu o potrebi razvoja nuklearne bombe u Švedskoj u periodu od 1954. do 1960. godine. Proces tabuizacije nuklearnog naoružanja u Švedskoj išao je postepeno, od stidljivog antinuklearnog krila Socijaldemokratske partije i pojedinih civilnih organizacija, do prihvatanja antinuklearnog stava kao zvanične politike vlade u Stokholmu. Centralna politička ličnost posleratnog vremena bio je premijer Tage Erlander koji je vodivši pragmatičnu politiku dugo držao nuklearnu opciju otvorenom. Kada je šezdesetih godina u javnom mnjenju prevladao antinuklearan stav, Erlander ga je prihvatio, a 1968. godine potpisao pristupanje Švedske Sporazumu o neširenju nuklearnog naoružanja (*Non-Proliferation Treaty* – NPT). Džonter je napravio trajektoriju fluktuiranja stavova javnog mnjenja o tome da li je Švedskoj potrebno nuklearno oružje koristeći se primarnim naučnim izvorima, kao što su deklasifikovani državni podaci, dokumenti i privatni dnevnici. Detaljno je objasnio zašto su se posle interne debate političke elite, pa čak i najprominentniji vojni lideri, prvo odlučile za odlaganje proizvodnje nuklearnog oružja, a u konačnoj instanci i odustajanje od nuklearne bombe. Švedska je konstantno prolongirala konačnu odluku i zadržavala mogućnost da u kratkom roku napravi atomsku bombu, ali je ipak protekom vremena slabila pronuklearna struja u političkom i vojnom establišmentu.

Šesti deo knjige govori o procesu ukidanja programa nuklearnog naoružanja koji se odigrao između 1961. i 1975. godine. Reč je o dugotrajnom procesu, a odluka

da se definitivno odustane od nuklearne opcije nije doneta preko noći. Švedska je od pionira nuklearne tehnologije i jedne od retkih država sposobnih da participira u klubu nuklearnih sila, postala država koja se snažno protivi nuklearnom naoružavanju. Nakon potpisivanja Sporazuma o neširenju nuklearnog naoružanja i zvaničnog ukidanja programa koji je ugašen definitivno 1975. godine, Švedska je popularizovala antinuklearnu ideju na globalnom nivou. Politički kurs ustoličen gašenjem nuklearnog programa, Švedska nije menjala do danas predstavljajući propagatora „globalne nule" tj. potpunog eliminisanja svetskih nuklearnih arsenala.

U poslednjem, zaključnom poglavlju, autor izvodi četiri osnovna zaključka svoje studije. Prvo, da je sve vreme postojala zavisnost od američke nuklearne tehnologije. Drugo, donosioci političkih odluka su u ključnom momentu promenili mišljenje i skrenuli na antinuklearni kurs. Treće, kako je vreme odmicalo jačala je neproliferaciona norma u internoj političkoj debati i javnom mnjenju. Četvrto, došlo je do promene vojne doktrine, jer su i vojni lideri postali zagovornici snažne konvencionalne armije bez oslonca na kataklizmično oružje.

Knjiga Tomasa Džontera, iako pisana na razumljiv i ne previše komplikovan način, ima prvorazredni značaj za širenje fonda naučnog i stručnog znanja o nuklearnom programu Švedske i njenoj spoljnoj politici tokom Hladnog rata. Ovo delo nema ambiciju razvijanja opšte teorije nuklearne deproliferacije i objašnjavanja razloga zašto se neke druge države odriču programa nuklearnog naoružanja, već se bavi analizom samo jednog takvog slučaja. Stoga njen naučni značaj nije toliko u teorijskom smislu razumevanja deproliferacije u međunarodnim odnosima, ali je od neprocenljivog značaja za razumevanje hladnoratovske politike Švedske, njenog pozicioniranja i koncepta neutralnosti. Kada je reč o švedskom nuklearnom programu kao predmetu proučavanja, ova knjiga je verovatno najsveobuhvatnija studija ikada napisana. U kontekstu švedskog programa nuklearnog naoružanja, autor gotovo nijedno pitanje nije ostavio bez odgovora. Prezentujući neke potpuno nove informacije, po prvi put je bačeno svetlo na senku pitanja o stepenu američkog uticaja u švedskom nuklearnom programu. Monografija *Ključ za nuklearno uzdržavanje: švedski planovi za sticanje nuklearnog oružja tokom Hladnog rata* takođe predstavlja odličnu podlogu za buduće komparativne studije o nuklearnim programima i za preporuku je svima koji se ozbiljnije bave pitanjima nuklearne deproliferacije u međunarodnim odnosima.

Bogdan STOJANOVIĆ

Revizija globalizacije i porast globalnih proizvodnih mreža

Syed Javed Maswood, *Revisiting Globalization and the Rise of Global Production Networks*, Palgrave Macmillan, London and New York, 2018, 228 pp.

Analize globalnih lanaca snabdevanja i globalnih proizvodnih mreža relativno su malobrojne u odnosu na ulogu i moć globalnih korporacija u svetskoj privredi. Manjak istraživanja u ovoj oblasti je još neobičniji ako imamo u vidu procenu da se trećina međunarodne trgovine odvija između globalnih korporacija i još trećina unutar njihovih globalnih lanaca snabdevanja. Knjiga Saida Džavida Masvuda *Revizija globalizacije i porast globalnih proizvodnih mreža* (*Revisiting Globalization and the Rise of Global Production Networks*) značajna je dopuna ove oblasti političke ekonomije. Monografija se bavi poreklom i posledicama globalizovane proizvodnje, koja je definisana kao segmentacija i disperzija proizvodnih faza i aktivnosti u različite zemlje. Globalizovana proizvodnja se posmatra u najširem obliku, globalnih proizvodnih mreža, kao grupacija međusobno povezanih, ali geografski raspršenih proizvodnih jedinica. Temeljno su obrazloženi mehanizmi njihovog formiranja, brojne ekonomske prednosti privrednih subjekata unutar proizvodnih mreža i širi socijalni i bezbednosni benefiti na nivou država.

Ipak, u naslovu najavljena „revizija" globalizacije, potpuno je izostala. Iako autor, s pravom, posmatra globalne proizvodne mreže kao najvažniju odrednicu savremene globalizacije, pristup samoj globalizaciji ne izlazi iz savremenih (optimističkih) liberalnih okvira, postavljenih pre više decenija, u znatno drugačijim političkim i privrednim okolnostima. Globalne promene u pravcu revitalizacije koncepta nacionalnih privreda i smanjivanja stepena međunarodne ekonomske integracije uključene su u tekst, ali nisu analizirane. Bregzit i izbor Donalda Trumpa za predsednika SAD za autora su „jasni i snažni signali u 2016. o rastućem nacionalističkom istupanju iz daljeg procesa liberalizacije trgovine" (p. 191). Nije prošla nezapažena ni višegodišnja tendencija opadanja obima spoljne trgovine i stranih direktnih investicija. Međutim, autor ovim trendovima ne pridaje poseban značaj, već smatra da oni „ne mogu obrnuti tok globalizacije" (p. 195) i ostaje pri radikalnom konceptu ekonomske globalizacije koja „podrazumeva proces koji vodi ka potpuno evoluiranoj globalnoj ekonomiji, kada nacionalni ekonomski identiteti postaju beznačajni" (p. 4). Sadržina procesa globalizacije i, posebno, njeni razvojni dometi znatno su predimenzionirani.

Knjiga se sastoji iz dva dela. Prvi se odnosi na poreklo, a drugi na posledice globalizacije i globalne proizvodnje. Prvi deo obuhvata dva poglavlja. U prvom, koje nosi naziv „Revidirana globalizacija" autor savremenu ekonomsku globalizaciju

predstavlja u potpunosti kao okvir segmentacije globalne proizvodnje, koja je relativno nova pojava. Cilj je da se savremeni proces ekonomske globalizacije izdvoji kao jedinstvena pojava, bez istorijskih presedana, suprotstavljajući se paralelama sa odnosima ekonomske „međuzavisnosti" iz 19. veka i sedamdesetih godina 20. veka.

Drugo poglavlje „Protekcionizam i globalne proizvodne mreže" prati poreklo globalizacije do američke neoprotekcionističke trgovinske politike ciljanih trgovinskih ograničenja ranih osamdesetih godina prošlog veka. „Dobrovoljna" ograničenja izvoza koja su u pomenutom periodu SAD nametnula Japanu podstakla su japanske proizvođače automobila da otvore fabrike na teritoriji SAD, kako bi sačuvale svoje najveće tržište. Na ovaj način se danas uobičajeno izbegavaju trgovinska ograničenja velikih tržišta, ali do osamdesetih godina ovo nije bilo uobičajeno, jer nije bilo ekonomski opravdano. Seljenje japanske industrije automobila u SAD se često navodi kao početak globalne segmentacije proizvodnje i nije izvorni Masvudov zaključak. Tačnije, prvi put je opisano kao primer globalizovane proizvodnje od strane čuvenog japanskog strategijskog ekonomiste Kenići Ome (Kenichi Ohmae) u knjigama *Kraj nacionalne države* (*The End of the Nation State*) od 1996. i *Svet bez granica* (*Borderless world*) od 1999. godine. Ne samo ovim primerom već generalno, Masvud usvaja Omeov entuzijastički radikalni neoliberalni pristup globalizaciji, vidljiv u svim narednim poglavljima.

Ono što izdvaja Masvudov pristup je identifikacija globalizacije sa globalno umreženom proizvodnjom i autor ovaj period izdvaja kao početak savremene globalizacije. Samim tim, strane direktne investicije i spoljna trgovina dobijaju drugu konotaciju u odnosu na uobičajen bilateralni odnos između država. U Masvudovom kontekstu, one nisu zasebni aspekti globalizacije, već samo mehanizmi za prenos proizvodnih tehnologija.

Drugi deo knjige se sastoji iz tri poglavlja, od kojih svako istražuje neku od najvažnijih posledica globalizacije: trgovinsku stabilnost, ekonomski razvoj i grupu socijalnih i političkih efekata – nejednakost prihoda, suverenitet i demokratija. U poglavlju koje analizira uticaj globalizacije na stabilnost trgovine autor iznosi argument da je globalizacija povećala stepen stalnosti liberalne trgovine, zbog čega nije došlo do porasta protekcionističkih politika ni posle svetske finansijske krize. U ranijim periodima ekonomskih kriza, države su gotovo automatski uvodile trgovinske restrikcije da bi zaštitile domaće proizvođače od strane konkurencije. Apsolutni nivoi trgovine naglo su pali nakon finansijske krize, ali ovaj pad autor vidi ne kao posledicu trgovinskih restrikcija, koje su počele da rastu tek 2018. godine, već kao posledicu otežanog finansiranja trgovine.

Ovaj nivo trgovinske stabilnosti nije bio rezultat aktivnosti vlada niti međunarodnih institucionalnih garancija. Naprotiv, autor ističe da su multilateralne

institucije poput Svetske trgovinske organizacije (STO) postale manje važne za trgovinsku stabilnost. Umesto STO i vlada koje su ranije uspostavljale zaštitu protiv protekcionizma, savremena ekonomska globalizacija je sama uklonila granice između domaćeg i stranog tržišta. Proizvodnja multinacionalnih kompanija negira mogućnost izolacije i zaštite domaćeg tržišta od strane konkurencije, a rezultat je veća trgovinska stabilnost. Autor ponovo podvlači suštinsku razliku između savremenog i ranijih procesa globalizacije i veoma je efektna i originalna njegova diferencijacija stadijuma kapitalizma: „Priroda samog kapitalizma prešla je na drugu ravan, od kompetitivnog kapitalizma devetnaestog veka, preko monopolskog kapitalizma u 20. veku, do globalnog kapitalizma definisanog globalizovanom proizvodnjom" (p. 109).

Naredno poglavlje razmatra uticaj globalizacije na razvoj. Stanovišta o razvojnim efektima ekonomske globalizacije su generalno veoma različita i uglavnom suprotstavljena. Pobornici globalizacije, u koje ubrajamo i Saida Masvuda, u globalnoj ekonomskoj integraciji vide nove mogućnosti i put za privredni, posebno industrijski rast i razvoj. Najčešće se ističe kineski primer razvoja putem globalne integracije. Očito je, međutim, da nisu sve zemlje imale isti uspeh. Ono što Masvud izdvaja kao osnovne razloge neuspeha brojnih privreda je nemogućnost ovih zemalja, odnosno sektora njihovih privreda, da uspostave veze sa globalnim lancima snabdevanja, a kao ključne razloge navodi vladine politike, strukture podsticaja i upravljanje makroekonomskom politikom. Ovo se uglavnom odnosi na neuspeh afričkih privreda. Primeri zemalja koje ne uspevaju da ostvare razvoj, a uključene su u globalnu proizvodnju, Masvud ne razmatra.

Potencijal za rast globalnih lanaca snabdevanja nije iscrpljen. Autor smatra da brojne zemlje koje nisu uspele da ostvare ekonomski razvoj još uvek imaju mogućnosti da se integrišu u svetsku privredu i poboljšaju razvojne šanse. U ovom poglavlju Masvud pravi mali iskorak iz okvira radikalnog desničarskog liberalizma. Autor konstatuje da uobičajena sredstva iz polja liberalne ekonomije, kao što je jednostavno uklanjanje trgovinskih ograničenja, ponekad nije idealna razvojna strategija, da mogu biti štetna za industrijski razvoj i, u najgorem slučaju, dovesti do deindustrijalizacije. Liberalizacija je od suštinskog značaja, ali uspešna liberalizacija zahteva i druge prateće uslove. Kao konkretne konstruktivne predloge za vlade zemalja u razvoju, Masvud predlaže podsticaj razvoja parcijalnih industrijskih sektora, a podsticaj njihovoj proizvodnji se može postići razvojem infrastrukture i osnovnih pogona, umesto trgovinskih oblika zaštite od inostrane konkurencije.

Poslednje poglavlje „Globalizacija pod opsadom: nejednakost, demokratija i suverenitet" predstavlja svojevrstan odgovor autora na kritike globalizacije. Društvena i naučna kritika globalizacije, s akcentom na rastućoj nejednakosti unutar i među državama, odbacuje se kao neopravdana, a svi neuspesi se pripisuju

nedovoljnom stepenu uključenosti zemalja i socijalnih grupacija u procese globalizacije. Preciznije, veliki jaz između obećanih i realizovanih koristi globalizacije, te koncentracija dobiti u posedu manjine, realnost su koju autor ne osporava, ali je stavlja u obrnutu perspektivu od kritičara. Globalizacija obezbeđuje značajne ekonomske koristi, ali „može postići široku podršku i legitimitet samo ako je proces trgovinske integracije pravedan i ne vodi marginalizaciji velikog dela društva" (p. 6). Odatle proističe, mada nije eksplicitno navedeno, da marginalizovani delovi društva ili čitavi regioni, ne treba da se isključuju iz globalizacionih procesa, zbog kojih su se našli u nepovoljnoj poziciji, već da se bolje pripreme za dalju integraciju.

Na kraju knjige, Masvud se vraća radikalnom liberalnom konceptu. Autor ne poriče da su, čak i u najrazvijenijim privredama, na marginama ostali čitavi slojevi društva, i to oni manje kvalifikovani i manje mobilni na međunarodnom nivou. Ipak, autor odbacuje opšteprihvaćene predloge o zaštiti slabijih članova društva i ublažavanju negativnih posledica globalizacije i smatra da ovakva rešenja znače odlaganje globalizacije pod izgovorom bavljenja globalizacijom. Ovo je Masvudov odgovor na predloge o preventivnim merama za sprečavanje negativnih posledica globalizacije koje je dao Deni Rodrik (Dani Rodrik), harvardski profesor angažovan u brojnim međunarodnim institucijama. Predlozi mera na lokalnom i međunarodnom nivou su navedeni u knjizi *Da li je globalizacija otišla predaleko?* (*Has globalisation gone too far?*) od 1997. godine, koja ne predstavlja kritiku globalizacije generalno, već predlaže umeren i selektivan otpor globalnim tokovima, radi sprečavanje socijalne dezintegracije. Još jedno polje kritike globalizacije na koje autor odgovara je narušavanje suvereniteta država. Autor smatra da su države voljno prihvatile ograničenja slobode izbora u zamenu za stabilne međunarodne ishode i sigurnost u odnosima sa drugim državama. Ograničenje apsolutnog suvereniteta država i obaveza da se ponašaju na predvidiv način, ističe se kao jedno od pozitivnih dostignuća globalizacije.

U zaključku knjige se ističe da je savremena globalizacija bespovratan proces jer je izvan dometa države. Stvaranje proizvodnih mreža nije bila direktna i nameravana posledica državnih politika iz čega Masvud zaključuje da je malo verovatno da bi države mogle da svoje kompanije povuku iz njih. Interesantno je zapažanje autora da globalne proizvodne mreže čine jezgro svetske privrede, bez obzira na stepen integracije njihovih proizvodnih jedinica. Ovim se ukazuje na šire, gotovo neograničene mogućnosti, da se slabije i nekonkurentnije privrede ili privredni segmenti, pod povoljnijim uslovima uključe u globalnu proizvodnju.

Ono što daje poseban pečat monografiji *Revizija globalizacije i porast globalnih proizvodnih mreža* je zapažanje da globalne proizvodne mreže čine jezgro svetske privrede, bez obzira na stepen integracije njihovih proizvodnih jedinica. Ovo je naizgled poznata, ali neiskorišćena mogućnost da se države ili kompanije sa malim

kapacitetima, suženim asortimanom proizvoda ili ograničenim tehnološkim nivoom proizvodnje, povežu samo sa određenim segmentom proizvodnog lanca za koji ispunjavaju uslove. Bez preuzimanja čitave faze proizvodnog procesa, manje konkurentni proizvođači na posredan način mogu da dobiju pristup globalnom tržištu. Ovo predstavlja značajnu dopunu razvojnih strategija slabije razvijenih privrednih subjekata: država, privrednih grana ili kompanija. Knjiga Saida Džavida Masvuda zaslužuje važno mesto u oblasti izučavanja savremene teorije i prakse međunarodnog poslovanja.

Nataša STANOJEVIĆ

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta: političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljuju originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

Autori su dužni da se u pripremi rukopisa pridržavaju sledećih uputstava:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez spiska referenci) u *Word*-u (*.doc* i *.docx*). Obim prikaza knjiga i skupova može da bude 1000–1500 reči.
2. Rukopise treba pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, sa paginacijom u donjem desnom uglu.
3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka *Italic*-u.
4. U fusnoti koja stoji uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da navede naziv projekta u okviruz kojeg je sačinjeno istraživanje ili da ukaže

čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

5. Ispod naslova stoji apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da jasno prikaže osnovne hipoteze, predmet, cilj, metod i rezultate istraživanja, te krajnji nalaz istraživanja. Ispod apstrakta autor prilaže do 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje članka u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka.

NAPOMENA:

Originalan naučni rad predstavlja rezultate naučnog istraživanja sa jasnim doprinosom u vidu širenja i/ili produbljavanja postojećeg naučnog saznanja o predmetu istraživanja, a mora da sadrži sledeće elemente:

- teorijski okvir;
- postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje;
- obrazloženu svrhu sprovedenog istraživanja;
- primenjen naučni metod;
- dobijene rezultate i njihovo tumačenje;
- zaključak sa odgovorom na postavljene hipoteze ili istraživačko pitanje.

Pregledan rad pruža sveobuhvatan sažetak dosadašnjih naučnih istraživanja na određenu temu i/ili sistematičan uvid u trenutno stanje naučne discipline, tako što ukazuje na otvorena istraživačka pitanja i moguće pravce daljeg razvoja obrađene tematike ili naučne discipline.

6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok podnaslovi treba da budu napisani izborom opcije *centre*.
7. Podnaslovi se pišu podebljanim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu malim slovima u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.
8. Nikako ne uvlačiti početni red u pasusima.
9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo, a priori, de facto*, *acquis communautaire* itd).
10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „ i ”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ’ i ’.
12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.
13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

Vivienne Jabri, *War and the Transformation of Global Politics*, Palgrave MacMillan, Basingstoke and New York, 2007, pp. 59–62.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic*-u), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic*-u), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, „Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Astrid H.M. Nordin and Dan Öberg, "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, 2015, pp. 402–403.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic*-u), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic*-u), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

"The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe", speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/03/2019.

Guri Rosén, "Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy", *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2018, p. 3.

Kristof Clerix, "Ilkka Salmi, the EU's spymaster", *Mondial Nieuws*, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2018.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se ibid. – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Astrid H.M. Nordin and Dan Öberg, "Targeting the Ontology of War: From Clausewitz to Baudrillard", *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, 2015, op. cit., p. 408.

Ibid., p. 409.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov. Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ne samo navesti izvor, već i dobiti pisanu saglasnost za objavljivanje priloga.
15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljenim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. U spisku korišćene reference treba razdvojiti u tri grupe: naučni radovi, dokumenti i internet izvori. Redosled

bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosleđivati na recenziranje.

Posebne obaveze autora rukopisa

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.
18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.
19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.
20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.
21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:
    - doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
    - kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinjenje autorima izvornog rada.

Rukopisi za koje se ustanovi da sadrže plagirane delove biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa navedenim smernicama neće biti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: **srdjan@diplomacy.bg.ac.rs**

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu isključivo posvećen objavljivanju rezultata naučnih istraživanja u oblasti međunarodnih odnosa. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Premda časopis prati osnovne naučnoistraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, Uređivački odbor daje prednost naučnim člancima posvećenim analizi kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. U prioritetne tematske celine ubrajamo:

- Preobražaj prirode svetske politike u ranom 21. veku;
- Fenomenologija i praksa transnacionalnosti i kosmopolitizma;
- Problemi institucionalizacije međunarodnih odnosa;
- Različita teorijska tumačenja aktuelnih globalnih procesa;
- Kontroverzna pitanja upotrebe spoljnopolitičkih instrumenata vodećih globalnih aktera;
- Uticaj naprednih tehnologija Četvrte industrijske revolucije na oblikovanje međunarodnih odnosa u 21. veku;
- Civilizacija, religija i identitet u kontekstu svetske politike i globalizacije;
- Konceptualni i metodološki iskoraci izvan tradicionalnog epistemološkog okvira naučne discipline međunarodnih odnosa.

Međunarodni problemi objavljuju neobjavljene originalne naučne radove, pregledne radove, naučne polemike, osvrte i prikaze knjiga i naučnih skupova na srpskom ili engleskom jeziku. Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnim problemima.*

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovale u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore.

Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Recikliranje teksta

Recikliranje teksta, odnosno situacija u kojoj isti autor upotrebljava istovetne delove teksta u dva ili više svojih objavljenih radova, predstavlja kršenje naučne i izdavačke etike. Uredništvo procenjuje ukupni obim recikliranih delova teksta, značaj mesta gde se oni pojavljuju u rukopisu (da li su deo uvoda, odeljka o primenjenoj metodologiji, diskusije tj. glavnog dela članka ili zaključka), da li je naveden prethodni izvor recikliranog teksta i da li postoji povreda autorskih prava.

Ukoliko je utvrđeno postojanje podudaranja teksta manjeg obima, od autora se može zatražiti da ponovo napiše sporan deo teksta i da navede prethodno objavljen izvor iz kojeg je taj deo teksta preuzet – ako to već nije učinio. Autor ne može da opravda recikliranje teksta samo na osnovu činjenice da je naveo izvor iz kojeg je preuzeo taj deo teksta. Podudaranje delova teksta u značajnom obimu može biti osnov za odbijanje rukopisa.

Uredništvo se u slučajevima recikliranja teksta rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu sadržanim u dokumentu *COPE Text Recycling Guidelines*.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljnje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);

Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuje da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascom recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;
- Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:
- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodni problemi*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics* – COPE, http://publicationethics.org/resources/).

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etikih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodni problemi*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodni problemi*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947, and it is now the oldest research institution that deals with international relations in the Balkans. From a small group of researchers, who laid down foundations of the Yugoslav research of international relations, the IIPE has gradually turned into institution with a special place in the academic and diplomatic life of the country. The IIPE's mission is to delve into the dynamics of world politics, with focus on the international system at the beginning of the 21st century seen through the lens of diplomacy, security, integration, law, global economy, cultural and religious diversity. The IIPE provides analysis and knowledge to the Serbian Ministry of Foreign Affairs and other government bodies as a ground for foreign policy making and its effective implementation abroad. The IIPE issues journals, books, collection of papers and organises conferences, round tables, panel discussions, and lectures with participation of prominent scholars, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. The IIPE has the largest library in Serbia dedicated entirely to study of international affairs, and represents the exclusive depository library of the UN's, EU's and NATO's publications and documents.

iipe@diplomacy.bg.ac.rs • http://www.diplomacy.bg.ac.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems : časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu / glavni i odgovorni urednik Srđan Korać. - Latinično izd. - God. 1, br. 1 (apr. 1949)- . - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1949- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno. - Drugo izdanje na drugom medijumu : Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690
ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi
COBISS.SR-ID 6012674

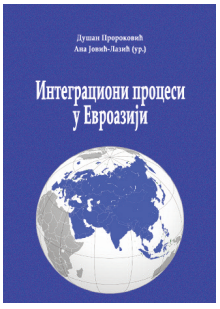

Integracioni procesi u Evroaziji, Dušan Proroković, Ana Jović-Lazić (ur.), 2019.

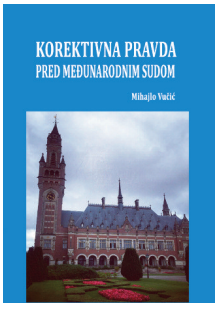

Mihajlo Vučić, **Korektivna pravda pred Međunarodnim sudom**, 2019.

Dragan Petrović, Rajko Bukvić, **Ukrajinska kriza 2013–2019**, 2019.

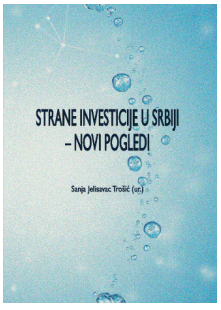

Strane investicije u Srbiji – novi pogledi, Sanja Jelisavac Trošić (ur.), 2019.

Kontroverze spoljne politike SAD i međunarodnih odnosa u Trampovoj eri, Vladimir Trapara, Aleksandar Jazić (ur.), 2019.

Balkan u doba globalnog preuređivanja, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.), 2019.

Miloš M. Petrović, **Nastanak Ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Rusiju,** 2019.

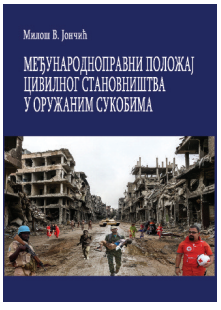

Miloš V. Jončić, **Međunarodnopravni položaj civilnog stanovništva u oružanim sukobima,** 2019.

David *vs.* Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications, Nebojša Vuković (ed.), 2019.

Nova izdanja Instituta